

Bocskor Medvecz Andrea

**Alapvetések
az ukrán magyarságkép kérdéséhez
és a magyar múlt ukrán megítéléséhez
(1991–2011)**

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМ. ФЕРЕНЦА РАКОЦІ ІІ

Bocskor Medvecz Andrea

**Alapvetések
az ukrán magyarságkép kérdéséhez
és a magyar múlt ukrán megítéléséhez
(1991—2011)**

PoliPrint
Ungvár
2012

УДК 94(439)
ББК 63.3(4УГО)
Б 86

A kiadvány a szerző PhD-értékezésének kibővített változatát teszi közzé, mely 1991 és 2011 között megjelent középiskolai történelemtankönyvek és ukrán nyelvű honismereti irodalom tematikus szövegelemzése alapján készült. Az említett források elemzésének célja az ukrán magyarságkép, az ukrán–magyar kapcsolatok, a magyar nép története és sorsfordulói ábrázolásának vizsgálata volt. A kiadvány történészek, kutatók, felsőoktatási intézmények hallgatói és a széleskörű olvasóközönség számára készült.

SZERKESZTÉS: *szerző*
KORREKTÚRA: *G. Varcaba Ildikó*
TÖRDELÉS: *Kohut Attila*
BORÍTÓ: *K&P*
A KIADÁSÉRT FELEL: *dr. Orosz Ildikó, dr. Szikura József*

A kiadvány megjelenését a

támogatta

Készült: PoliPrint Kft., Ungvár, Turgenyev u. 2. Felelős vezető: Kovács Dezső

ISBN 978-966-2595-20-8

© Bocskor Medvecz Andrea, 2012
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola, 2012

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
I. FEJEZET. AZ UKRÁN MAGYARSÁGKÉP KUTATÁSÁNAK ELMÉLETI ÉS TÖRTÉNETI HÁTTERE, KAPCSOLÓDÓ FOGALMAI	17
I.1. Imagológia, nemzetképkutatás.....	17
I.2. Magyarságkép – Magyarság-kép.....	21
I.3. Nemzet- és nacionalizmuselméletek.....	23
I.4. Egy új állam születése.....	25
I.5. Az ukrán nép történetének rövid áttekintése	27
I.6. Az „UKRAJNA” szó etimológiája	31
I.7. Nemzeti nyelv és irodalom	32
I.8. A nemzettudat és a nemzeti megújulás kora	37
I.9. Nemzeti karakter; regionális identitástudat	39
I.10. Az ukrán nemzeti eszme és a nacionalizmus.....	42
I.11. Szimbólumok és nemzetképváltás	44
I.12. Az ukrán történetírás	47
I.13. Ukrán–magyar történelmi kapcsolatok és kapcsolódási pontok	54
II. FEJEZET. UKRAJNAI ÁLTALÁNOS ÉS KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK KÉPE A MAGYAROKRÓL ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEMRŐL (1991–2011).....	63
II.1. A tankönyv mint didaktikai eszköz és történeti forrás, a tudományos megismerés módszertanának közvetítője, érték- és kultúraközvetítő	63
II.2. Magyarságkép-kutatás a tankönyvekben.....	68
II.3. Az új ukrán oktatási rendszer sajátosságai a történelem tantárgyra vonatkozóan	71
II.4. Az ukrán történelemtankönyvek helyzete a függetlenedés óta. Tendenciák és hiányosságok	75
II.5. Az ukrán történelemtankönyvek képe a magyarokról és a magyar történelemről	82
III. FEJEZET. A MAGYAR MÚLT MEGJELENÍTÉSE A KÁRPÁTALJAI UKRÁN NYELVŰ HONISMERETI/HELYTÖRTÉNETI MUNKÁKBAN (1991–2011)	110
III.1. Ukrajna függetlenedésének hatásai a helytörténetírás fejlődésére.....	110
III.2. Magyarország és a magyar nép történetének kutatástörténete Ukrajnában, Kárpátalján.....	112
III.3. A függetlenedés óta eltelt években megjelent „új szemléletű” kiadványok kronológiai áttekintése és elemzése a magyar múlt kiemelkedő sorsfordulói mentén.....	114
Honfoglalás kora.....	114
Mohács és kora	132
Rákóczi-szabadságharc	134
1848–49	139
I. világháború következményei, 1918–20, Trianon	149
1938–39.....	156
1944–45.....	168
Az 1956-os forradalom.....	173
ÖSSZEFOGLALÁS	175
BIBLIOGRÁFIA	181

„...*Minden nép tükör, amelyben a fürkésző tulajdon képét szemléli...*” – ez a Maurois által megfogalmazott gondolat hűen tükrözi a manapság reneszánszát élő imagológiai kutatások lényegét, mottóját. Az imagológia, vagyis a közelebbi vagy távolabbi földrajzi távolságban élő népek/nemzetek egymásról alkotott képének vizsgálata, egy viszonylag fiatal tudományos terület, mely jellegét és tárgykörét tekintve interdiszciplinárisnak mondható, jelentőségét tekintve pedig szinte a mindennapi élet része, hisz a kulturális-tudományos, külpolitikai és stratégiai kapcsolatok terén egyaránt hatása lehet.

Azzal többen is egyetértenek, hogy „minden nemzet fogékony a külső visszhangokra, s egyben kíváncsi is arra, milyennek látnak bennünket, s kikkel hogyan hasonlítanak össze a világban.”¹ A „kép” itt tulajdonképpen szövegekben megformált vélekedés, más népek rövidebb-hosszabb jellemzése. A képalkotási folyamat köztudottan nem új keletű, a történelmi távlatokba visszatekintve az önértékelések, szövetségek, dinasztikus kapcsolatok állandó kísérői a kölcsönös véleményalkotások. Vagyis a kétoldalú etnikai képalkotás hagyományai távolabbi korokban is keresethők, hiszen már ókori szerzőktől kezdve folyamatosan találkozunk népcsoportok jellemzéseivel, leírásaival.² A nemzetképek kialakulása azonban szorosan összefügg a nemzetfejlődés, a nemzeti-nemzetállami ideológiák, a modern nemzettudatok kialakulásával. Ez a folyamat a Baltikumtól az Adriáig terjedő térségben a történészek többségének véleménye szerint a XVIII. század legvégén és a XIX. század első felében zajlott le.³ Hasonlóan vélekedik erről Kósa László etnográfus és történész is, aki szerint „mióta pedig az emberek egymás közötti osztályozásának sokféleségében föltűnt a nemzethez tartozás szempontja, nemcsak a magyarok, mások is szívesen olvasnak és hallanak saját népüknek és/vagy nemzetüknek tulajdonított pozitív értékítéletekről, egyedi különlegességekről”.⁴ Kétségtelen tehát, hogy a nemzetképek és azok különbözőségei iránt az érdeklődést a XIX. századi nacionalizmus ébreszti fel elsősorban.⁵

Általános érvényű megállapítás, hogy a kölcsönös képalkotási folyamat különösen a tartós történelmi kapcsolatban vagy közelségben élő népek tekintetében hatványozottan jelentkezik, s következményei is „kézzel foghatóbbak”, ezért a téma nemcsak a tudományos élet szereplőit, hanem a szélesebb közvéleményt is érdekli. Jellemző példák e tekintetben a Kárpát-medence interetnikus kapcsolata, egymásról és egymás történelmi narratívájáról kialakított véleményalkotások, attitűdök, képek.

A nemzetek közötti kölcsönös képalkotási folyamatok megértéséhez kiemelten hozzájárul az adott népek, nemzetek történelmi, illetve kulturális kontaktológiai viszonyának feltárása. Magyarország tekintetében ilyen jellegű kutatásokról körülbelül száz-százhusz éve beszélhetünk, pl. magyar–francia, magyar–lengyel, magyar–olasz, magyar–oroszb. viszonylatban, ám a szomszédos kelet-közép-európai népek tekintetében szinte teljesen hiányoznak az összefoglaló jellegű kapcsolattörténelmi művek.⁶

A magyar–ukrán kapcsolattörténet és image-vizsgálat fontosságát magyarországi és ukránjai kutatók egyaránt hangsúlyozták már. Általánosan elfogadott vélemény, hogy a szovjet érában

¹ CZUPY IMRÉNÉ VARGA KLÁRA: *Magyarságkép Európában*. – In: Kultúrák és Határok. Apáczai Napok 2002. Nemzetközi tudományos konferencia. Tanulmánykötet. Győr, 2002. 175.

² A nemzetképek vagy egyes etnikai csoportok képalkotásának történetiségét G. HARDY: *La géographie psychologique* (Paris, 1939) című művében foglalta össze. Megállapította, hogy az írott források esetében az ókori görögöknél keresendők a más népekről való véleményalkotás, értékelés kezdetei.

³ SOKCSEVITS DÉNES: *Magyar múlt horvát szemmel*. Magyar a Magyarért Alapítvány, Budapest, é. n. 4.

⁴ KÓSA LÁSZLÓ: „Ki népei vagytok?” *Magyar néprajz*. Jelenlévő múlt sorozat. Planétás Kiadó, Budapest, 1998. 7.

⁵ KÓPECZI BÉLA: *Nemzetképkutatás és a XIX. századi román irodalom magyarságképe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 14.

⁶ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: *Kulturális kontaktológia és történelemtanítás*. / <http://www.iskolakultura.hu/acta/acta2003-1.pdf>. 15

megindult ukrán hungarológiai kutatások hátterében három fő tényező húzódott, melyek közül kettő ma is érvényes: „a két állam szomszédsága; az egy és ugyanazon politikai tömbhöz való tartozás; és Kárpátalja, amely egy évezreden keresztül Magyarország szerves részét képezte, s így történelme is szorosan összefonódott a magyar történelemmel.”⁷ Magyar–ukrán kulturális és történeti-kontakológiai relációban magyar részről (anyaországi és kárpátaljai magyar kutatókat értve ez alatt – B. M. A.) többnyire az utóbbi 30–40 évben keletkezett alapvető írásokat, tanulmány- és konferenciaköteteket⁸ kell számba venni, melyek Váradi-Sternberg János⁹, Font Márta¹⁰, Varga Beáta¹¹, Gebei Sándor¹², Fedinec Csilla¹³, Tardy Lajos,¹⁴ Ravasz István¹⁵ tollából származnak.

A nagyvárad-i születésű, hosszú kálvária és leningrádi (ma Szentpétervár) tanulmányok után Kárpátaljára került Sternberg Jánost mint a kuruc kor kutatóját tartotta elsősorban számon a szakma, azonban az „50–70-es években mélyreható kutatásokat folytatott a magyar–orosz és magyar–ukrán politikai-kulturális kapcsolatok területén is. Tudományos értekezései II. Rákóczi Ferenc és I. Péter diplomáciai tevékenységét, illetve a XIX. század második felének–XX. század elejének magyar–orosz társadalmi és művelődéstörténeti összeköttetéseit tárgyalták. Ezek mellett pedig értékes forrásfeltárás alapján párhuzamot vont a magyar és ukrán irodalom nagy alakjai, Petőfi és Sevcsenko között; vizsgálta az Árpád-kori Magyarország és a Kijevi Rusz dinasztikus kapcsolatait, Mátyás király és a moszkvai III. Iván cár korát, valamint II. Rákóczi György és Bohdan Hmelnickij szövetségét; közzétette Ivan Franko legjelentősebb, korábban ismeretlen magyar tárgyú tanulmányát – *A magyar nemzeti ősmondát*, és még sorolhatnánk.¹⁶

Dr. Font Márta a szegedi József Attila Tudományegyetem történelem–orosz szakjának elvégzése után az orosz–magyar középkori kapcsolatok témája mellett maradt, s *A XII. századi orosz–magyar kapcsolatok kérdéséhez* című disszertációval bölcsészdoktori címet szerzett, több évtizede

⁷ KOBÁLY JÓZSEF: *A magyarság és Magyarország az ukrán történetírás tükrében (1989–1999)*. – In: Régió, 2000/2. sz. 110.

⁸ *A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”*. Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (2010. február 26.). Szerk.: ZUBÁNIC LÁSZLÓ. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Intermix Kiadó, Beregszász–Ungvár, 2011.

⁹ A teljesség igénye nélkül, pl.: VÁRADI-STERMBERG JÁNOS: *Utak és találkozások (Tanulmányok az orosz–ukrán–magyar kapcsolatok történetéből)*. Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1971.; Uő.: *Utak, találkozások, emberek*. Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1974.; Uő.: *Századok öröksége (Tanulmányok az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról)*. Budapest, Gondolat Kiadó–Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1981. 7–138., 141–208., 211–223.; Uő.: *Kijevi diákok Magyarországon a XVIII. században. (Az ukrán–magyar kulturális kapcsolatok történetéből)*. – Filológiai Közöny. 1965. 1–2. sz. 158–165.

¹⁰ A teljesség igénye nélkül, pl.: FONT MÁRTA: *Magyarország és a Kijevi Rusz az első ezredfordulón*. – In: Történelmi Szemle 44 (2002): 1–2. pp. 1–10.; Uő.: *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. (Forrásközlés bevezetővel, kommentárokkal, térképekkel.) Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11. Szeged, 1996. 352. p.; Uő.: *Kijev és Halics az Árpád-házi királyok politikájában*. – In: *Magyarország és a Kijevi Rusz*. Szerk. Kobály József. Ungvár 2001. pp. 38–54.; Uő.: *Magyar–keleti szláv kapcsolatok a 12. század közepén*. – In: *Magyar–ukrán közös múlt és jelen*. Szerk.: SZMOLIJ, V.A. Kijev 2006. 60–72.; ukránul: *Ukraina–Ugorcsina: spil'nie minule ta siogodennia*. Red. SMOLIJ, V.A. Kijev 2006. 61–74.

¹¹ A teljesség igénye nélkül, pl.: VARGA BEÁTA: *A magyarországi hajdúság és az ukránjai kozákság történeti párhuzamai*. Acta Historica tomus CXX. Szeged, 2005. 31–47. o.; Uő.: *Istoriczni paraleli hajdukiv Ugorcsini ta kozakiv Ukrajini za period XVI–XVII. stolity*. IV. Mizsnarodnij Kongresz Ukrajinisztiv Odessza, 1999. 174–180.o.

¹² A teljesség igénye nélkül, pl.: GEBEI SÁNDOR: *Az Erdélyi Fejedelemség és a Zaporozsjei Had politikai kapcsolatrendszerének vizsgálata 1648–1660 között*. Kandidátusi értekezés, 1986.

¹³ A teljesség igénye nélkül, pl.: FEDINEC CSILLA: *Magyarország az ukrán külpolitikában*. – In: Limes, 2008/3. sz. II. rész; Uő.: *Parlamentarizmus Ukrajnában és a kárpátaljai magyarok*. – In: *Ukrajna színváltozása. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Válogatta és szerk.: FEDINEC CSILLA és SZEREDA VIKTÓRIA. Kalligram Kiadó, Regio könyvek, Pozsony, 2009. 114–139.

¹⁴ A teljesség igénye nélkül, pl.: *Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon*. Közreadta, fordította, az előszót és a jegyzeteket írta: TARDY LAJOS. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.; TARDY LAJOS: *Orlay János, 1770–1829*. – In: Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 13. sz. Bp., 1959.

¹⁵ Dr. Ravasz István alezredes a Hadtörténeti Intézet, Könyvtár és Múzeum, vezető kutatója. Szakterülete a második világháború hadtörténete, tanulmányozta az ukrán–magyar katonai kapcsolatokat a XX. században, különösen az ukrán felkelő hadsereg (vagy UPA) és a magyar honvédség közötti együttműködést: *Az ukrán–magyar katonai kapcsolatok a XX. század első felében* – <http://www.corvinuslibrary.com>. Előadás az MTA Történettudományi Intézet Kisebbségi Műhely, a HIM és a Magyar Ukrán Értelmisségi Szövetség által közösen rendezett „60 éve tört ki a II. világháború” c. tudományos ülésszakon (Budapest, 1999. december 8.). *A m. kir. honvédség és az ukrán nemzeti partizánok kapcsolata Galíciában* címmel.

¹⁶ Dr. Váradi-Sternberg János munkásságáról részletesebben lásd: SOÓS KÁLMÁN: *Dr. Váradi-Sternberg János (1924–1992) emlékére. Emlékbeszéd Váradi-Sternberg János felett*; valamint *A kuruc kor kutatója*. – In: Uő.: *Perlekedő évszázadok. Históriai mozaikok vidékünk múltjából*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1995. 5–28.

e kutatási terület kidolgozásán, feltárásán munkálkodik. Tudományos munkásságának egészét Kelet-Európa és Magyarország középkori történetéhez, illetve kapcsolattörténeti témákhoz köthetjük (a Kijevi Rusz és Magyarország, a kijevi és halicsi fejedelmek Árpád-házi királyokhoz fűződő dinasztikus, szövetségi és egyéb viszonyai).¹⁷

Dr. Gebei Sándor kutatási területei és publikációi is nagymértékben hozzájárulnak az ukrán tematika magyarországi megismertetéséhez, az újkori magyar–ukrán és főleg erdélyi–ukrán kapcsolattörténeti ismeretek elmélyítéséhez. Kutatási témái elsősorban: az Erdélyi Fejedelemség külkapcsolatai a XVII. században, az újkori Oroszország (XVII–XVIII. században) társadalom- és intézménytörténete, Ukrajna–Oroszország (XVII–XVIII. században) bilaterális viszonya. A II. Rákóczi György keleti politikáját feldolgozó kandidátusi értekezését *Az Erdélyi Fejedelemség és a Zaporozsjei Had politikai kapcsolatrendszerének vizsgálata 1648–1660 között* címmel védte meg.¹⁸

A Szegedi Tudományegyetem Újkori Egyetemes és Mediterrán Tanulmányok Tanszékének docense, dr. Varga Beáta, az Ukrajna történetével foglalkozó történészek újabb generációjához tartozik. Fő kutatási területe: Ukrajna története a XVII–XVIII. században, valamint orosz–ukrán kapcsolattörténet. Font Mártával végzett közös munkájának eredménye egy 2006-ban kiadott *Ukrajna története*¹⁹ monográfia, mely kötetben kronológiailag a középkori gyökerektől Ukrajna II. világháborús időszakáig tekintik át a szerzők az ukrán nép múltját, kitérve a népből nemzetté válás folyamatára és a historiográfia vitás kérdéseire is.

A magyar történelem és az ukrán–magyar kapcsolatok különböző vetületeinek ukrán szempontú vizsgálatára irányuló célzott kutatásokról csupán a második világháború utáni időszaktól beszélhetünk. Erre vonatkozóan az előző, szovjet időszak historiográfiájában a korra jellemző tematikai irányultságú műveket fedezhetünk fel pl.: a Tanácsköztársaság és a szocialista forradalom hatása, a kommunista ideológia és a Magyar Szocialista Munkáspárt szerepe, valamint a magyar falu, TSZ-rendszer (kolhoz), az ipar, munkásmozgalom és munkásosztály, és hasonlóké.²⁰ Emellett eléggé elszórtan, mivel a legújabb kori kutatások domináltak, de találunk orosz–ukrán nyelvű publikációkat a középkor vagy újkor eseményeire vonatkozóan is,²¹ valamint számba vehető még

¹⁷ Dr. Font Márta szakmai önéletrajza. <http://www.russtudies.hu/index.php>

¹⁸ Dr. Gebei Sándor szakmai önéletrajza. / <http://tortenelem.ektf.hu/gebeisandor.htm>

¹⁹ FONT MÁRTA–VARGA BEÁTA: *Ukrajna története*. Szeged, JATE Press, 2006.

²⁰ A teljesség igénye nélkül: KLINCSENKO, T. V.: *Vengerszkoje szelo: ekonomika, bit, kuljtura. 60–80-tje godi*. (A magyar falu: gazdaság, életmód, kultúra a 60–80-as években) Kijev, Naukova dumka, 1989.; TROJAN M.: *Uhorszka Komuna 1919 r.* (A Magyar Kommuna 1919-ben) Lviv, 1970.; MARCSENKO G. V., HRANCSAK I. M.: *Uhorszka Ragyanszka Reszpublika 1919 roku ta jiji miznsnarodne znacsennja*. (A Magyar Tanácsköztársaság 1919-ben és nemzetközi jelentősége) Uzshorod, 1959.; HUDANICS V. I.: *Ragyanszko-uhorszke szpivrobicnictvo v 1945–1948 rokah*. (Szovjet–magyar együttműködés 1945–1948-ban) Lviv, 1974.; PUSKAS A. I.: *Revolucionnoje dvizsenije i sztroitjelstvo szocializma v Vengriji*. (Forradalmi mozgalom és a szocializmus építése Magyarországon) Moszkva, 1963.; LEBOVICS M. F.: *Szocialiszticeszkaja revolucija v Vengriji v 1919 g. i provozglasenije Szovjetszkij reszpubliki*. (Az 1919. évi szocialista forradalom és a Tanácsköztársaság kikiáltása Magyarországon) – Naukovi Zapiszki Ljvivszkoho unyiversitetu, T. 36., 1955.; KOROTKEVICS G. J.: *Vengrija 1918–1919*. (Magyarország 1918–1919) Moszkva, 1959.; LUKACS B. I.: *Szojuz rabocsego klassza i kresztyjansztva v szocialiszticeszkij Vengriji*. (A munkásosztály és parasztság szövetsége a szocialista Magyarországon). Kijev, 1974.; ILKU F. P.: *Pobeda szocializma v vengerszkij gyerevnye*. (A szocializmus győzelme a magyar faluban). Kijev, 1979.; *Ukrajinszka RSZR v ragyanszko-uhorszkomu szpivrobicnictvi*. (Az USZK szerepe a szovjet–magyar együttműködésben) Kijev, 1972.; DERZSALJUK A. SZ.: *Vozroztanyije rukovogjascsej rolji VSZRP v sztroitjelstvo razvito go szocializma*. (Az MSZMP vezető szerepének növekedése a fejlett szocializmus építésében) Kijev, 1982., stb.

²¹ A teljesség igénye nélkül pl.: SUSARIN V. P.: *Kresztyjanszkoje vossztanyije v Transzilvaniyi (1437–1438 gg.)* (Parasztfelkelés Erdélyben 1437–1438-ban) Moszkva, 1963.; ANNYISZKIJ SZ. A.: *Izvesztija vengerszkijh misszionerov XIII i XIV vv. o tatarah i Vosztocnoj Jevrope*. (Magyar misszionáriusok XIII–XIV. századi tudósításai a tatárokról és Kelet-Európáról) – „Isztoriceszkij arhiv”, t. 3, Moszkva–Lenigrad, 1940.; SUSARIN V. P.: *Russzko–vengerszkije otnosenyija v IX. v.* (Orosz–magyar kapcsolatok a IX. sz.-ban) – In: *Mezsdunarodnije szvjazi Rossziji do XVII. v.* (Oroszország nemzetközi kapcsolatai a XVII. század előtt) Moszkva, 1961.; ARSZKIJ I.: *Vossztanyije „kurucev” v Vengriji v 1514 godu*. (A kurucok felkelése Magyarországon 1514-ben) – „Borjba klasszov”. Moszkva, 1936, № 7, 98–101.; TYIHOMIROV A.: *Iszkusztvo Vengriji IX–XX. vv.* (Magyarország művészete a IX–XX. században) Moszkva, 1961.; SZILVAJ K.: *Gyejatyelnyosztv vengerszkijh vracsej v Rossziji vo vtoroj polovinye 18 v.* (Magyar orvosok tevékenysége Oroszországban a 18. sz. második felében) – „Szovjetszkoje zdravoohranyenije”, Moszkva, 1961. № 2.; AVERBUH R. A.: *Revolucija i nacionalno-oszvodovityelnaja borba v Vengriji v 1848–1849 gg.* (Forradalom és nemzeti-felszabadító küzdelem Magyarországon 1848–49-ben) Moszkva, 1965.; STERNBERG J. I.: *Z isztoriji szpilnojji borotybi uhorszkijh i ukrajinszkijh szeljan pid csasz vizvolnojji vijni 1703–1711 rr.* (A magyar és ukrán parasztok közös harcának története az 1703–1711. évi szabadságharc során) – In: Naukovi zapiszki UZSDU, Uzshorod, 1959., stb.

néhány olyan tanulmány, amely nyelvészeti-dialektológiai és kulturális kapcsolatokat tárgyal, pl. a későbbi Hungarológiai Központ igazgatója, Petro Lizanec²² tollából.

Egy nagyszabású vállalkozás keretében a Szovjetunió Tudományos Akadémiája, Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetének gondozásában 1971–72-ben elkészült egy háromkötetes *Magyarország története*²³ is, melynek szerkesztőbizottságában Volodimir Susarin, Tofik Iszlamov, Andrij Puskas neves történészek vettek részt. A központból kezdeményezett vállalkozásban az ungvári egyetem történészei is részt vettek: Váradi-Sternberg János, Ivan Mesko, Ivan Hrancsak, Vaszil Chudanics, Mikola Trojan, Vaszil Olah, Vaszil Chajnasz, Vaszil Homonaj. A mű megjelenése óta eltelt időben jelentős szemléletváltozáson ment át Magyarország történetének kutatása, ami természetesen a fent említett történészek kutatási eredményeinek az aktualitását jelentős részben megkérdőjelezi.²⁴ Ennek ellenére ez a mű a szovjet historiográfia legteljesebb szintézisalkotása a magyar történelemre vonatkozóan, s egyben a legnagyobb közös szovjet–magyar történész együttműködés, mivel a Magyar Tudományos Akadémia részéről a forrásanyaggyűjtásban, véleményezésben, tanácsadásban a teljesség igénye nélkül nem kisebb nevek vettek részt, mint Mályusz Elemér, Léederer Emma, Niederhauser Emil, Györfly György, Fodor István, Várkonyi Ágnes és még sorolhatnánk.²⁵

Bár a Szovjetunió széthullása és az ukrán nemzetállami státus létrejötte 1991-ben következett be, az ukrainai hungarológia szempontjából 1989 volt a sorsforduló.²⁶ Egyrészt, mert Ungváron létrehoztak egy Hungarológiai Központot,²⁷ melyben még ugyanabban az évben egy nemzetközi hungarológiai kongresszust rendeztek „*Szovjet hungarológia: kutatások, problémák és a fejlődés perspektívái*” címmel; másrészt, mert az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága elfogadott egy határozatot, amely előírta a történelmi kutatások új programjának kidolgozását. Bár a program még magán viselte a korábbi korszak jegyeit, és túlnyomórészt Ukrajna történetére vonatkozott, mégis fontos előrelépés volt a történettudomány fejlődésében, hisz leszögezte: „Elfogadhatatlan a történelmi kutatások mesterséges átpolitizáltsága. A kutató egyedüli útjelzője a tudományos igazság megállapítása.” A program 2000-ig irányozta elő a történeti kutatások irányvonalát, s sajátos jelzés is volt egyben a kutatók számára, hogy már elhagyhatók a régi dogmák, sztereotípiák, és új megközelítésben vizsgálhatók a történelmi problémák. Ugyanitt hangsúlyozták a kapcsolattörténeti jellegű kutatások fontosságát is, és tervbe vették az alábbi témák előtérbe helyezését: Ukrajna a nemzetközi kapcsolatok rendszerében a XIV–XVIII. században; az ukrán nemzeti mozgalom és az ukránok helyzete az Osztrák–Magyar Monarchiában; a nyugat-ukrán területek a XX. század 20–30-as éveiben; az ukrainai nemzeti kisebbségek társadalmi-politikai és kulturális fejlődésének története stb.²⁸ Tehát, összességében elmondható, hogy az 1991 után elkezdett ukrainai hungarológiai kutatásokra és művekre nyelvi, tematikai és ideológiai váltás egyszerre volt előírva, ezek megvalósulása – főleg az ideológiai szemléletváltás és az előző kor koloncaitól való megszabadulás – azonban nagyon lassú és nehézkes folyamat volt. A szovjetukrainai és ukrainai

²² A teljesség igénye nélkül pl.: LIZANEC, PETRO: *Az ukrán–magyar kulturális és nyelvi kapcsolatokról*. – In: Kárpáti Kalendárium, 1974., vagy Ua: Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1973.

²³ *Isztorija Vengriji. I–III.* Red kol.: ISZLAMOV T.M., PUSKAS A.I., SUSARIN V.P. Izdatyelsztvo „Nauka”, Moszkva, 1971–72.

²⁴ KOBÁLY, 2000. i.m.: 111.

²⁵ I.: *Isztorija Vengriji*. I. kötet, 1971. Szerkesztői előszó, 5–6.

²⁶ Nemcsak a tudományos élet, hanem az ukrán–magyar kapcsolatok történetében is vannak, akik innen számítják az új szakaszt, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség létrejötte és a két ország közötti határforgalom megnyitása miatt. Erről bővebben I.: FEDINEC CSILLA, 2009. i.m.: 134.

²⁷ Az Ungvári Hungarológiai Központ szerepe a magyar történelmi kutatásokban az intézmény fennállása óta folyamatosan csökkent. Míg működésének kezdeti szakaszában három főállású történész is dolgozott itt, addig ma már egy sincs. Ma a Hungarológiai Központnak a magyar vonatkozású történelmi kutatásokban érdemi szerepe nincs, csupán nyelvészeti kutatások folynak. Az Ungvári Hungarológiai Központ történetéről részletesebben I.: SOÓS KÁLMÁN: *Az ungvári hungarológiai központ*. –In: *Felsőoktatási támogatások és hasznosulásuk Kárpátalján*. Szerk.: OROSZ ILDIKÓ. Ungvár–Beregszász, 2006. 288–296.

²⁸ KOBÁLY, 2000. i.m.: 112–113.

hungarológiai kutatásokról több bibliográfia és tanulmány készült, ezek egy része magyarul is megtalálható.²⁹

A kommunizmus, szocializmus és internacionalizmus doktrínáira támaszkodó egykori szuper-birodalom bukásával, a romjain létrejött nemzetállamokban, így Ukrajnában is a köztudatban és a publicisztikában a „nemzeti újjászületés” folyamata vette kezdetét. Ebben a folyamatban és az 1980-as évek második felében megindult társadalmi mozgalmakban fontos szerepe volt a történelmi múltra való hivatkozásnak.³⁰ A korábban nacionalistának minősített és betiltott irodalom „dömpingáruvá válása, az 1920–30-as években kivégzett alkotók életművének felfedezése, a repressziók, és elsősorban az 1932–33-as, mesterségesen előidézett nagy éhínség tematizálása a közbeszédben összekapcsolódott a nyilvános tömegrendezvényekkel.”³¹ Politikai és társadalmi szinten egyaránt megszületett az igény a szovjet rendszer és ideológia szimbólumainak lebontására, s ezzel egy időben az új helyzetnek megfelelő ideológiai irányváltásra. Míg társadalompolitikai szinten ez a jelképváltás az egyik napról a másikra lecserélt szobrokban és utcanévtáblákban nyilvánult meg, addig a tudományos életben elsősorban a történészek kaptak fontos feladatot ezen ideológiai váltás történelmi alapú legitimizálására.³² Az ideológiai váltás megítélése és támogatottsága a történelmi régiók és a generációk között nem volt egységes, a nyugat-ukrajnai megyék radikális változásokat követeltek és hajtottak végre, míg keleten passzívabb volt a hozzáállás, egyrészt a nagyarányú orosz nemzetiség és Oroszország közelsége miatt, amit a nemzeti öntudat hiányával szoktak egyesek magyarázni. A generációs vita főként abból adódott, hogy a brezsnyevi érában szocializálódott idősebb korosztály a 90-es évek gazdasági mélyrepülése miatt a nacionalista politikusokat és az új állam „csinálói” hibáztatták, visszasírták az előző rendszer életszínvonalát, szociális hálóját, viszonylagos jólétét és stabilitását. Az átmenet hosszas folyamata vette tehát kezdetét, mely a nemzetállam minden szintjén nyelvi, társadalmi, oktatás-politikai és történelmi alapú ideológiai változásokban nyilvánult meg, s napjainkban sem tekinthető lezártnak.

Az általános megújulási tendenciák, mint már említettük, változó intenzitással és formában, de regionális szinten is megnyilvánultak. A történelemtudomány elsősorban új tematikai irányvonalak mentén kezdett átrendeződni, bár a régi módszereket, forráskritika hiányát és a tekintélyelvűséget még egy ideig nem tudták „levetkőzni.”

Kárpátalján az újabb tematikai érdeklődés következtében született művek és kutatási területek közül kiemelhetjük: Ivan Mandrik Deák Ferenc és Magyarország dualizmus kori történetére vonatkozó kutatásait és publikációit,³³ az 1956-os magyar forradalomra irányuló műveket, pl.

²⁹ *Hungarologia v Ushorodszkom Gosudarstvennom Universityete: Bibliograficeszkij ukazatel*/Hungarológia az Ungvári Állami Egyetemen: Bibliográfia/összeáll. KOSZTYU JUDIT, LJUTA OKSZANA, MELNIK LARISZA, TURENKO TATYJANA, SOÓS KÁLMÁN. Ungvár: Ungvári Állami Egyetem, 1990.; LIZANEC, P.M.: *Ungarisztika na Ukrajini*. (Magyarságkutatás Ukrajnában). – In: Acta Hungarica, III., 1992, Uzshorod–Ungvár, 1994, 23–34.; LIZANEC, P.: *Hungarológiai kutatások Ukrajnában*. – In: Acta Hungarica, VI., 1995. Uzshorod–Ungvár, 1997, 41–48. Az ukrán tudományosság magyar történelmi kutatásaira vonatkozó bibliográfiát KOBÁLY JÓZSEF állított össze. L. – In: Régió, 2000/2. sz. 123–127.

³⁰ Részletesebben l.: KASZJANOV, GEORGIJ: *Ukrajna – 1990: „boji za isztoriju”*. (Ukrajna – 1990: „harc a történelemért”) – In: Novoje ljiteraturnoje obozrenyje, 2007. №1. 76–93.

³¹ PORTNOV, ANDREJ: *Történelemtudomány ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történelmi alapú átrendezéséhez*. – In: *Ukrajna színváltása...*, 2009. i.m.: 12–13.

³² Így kerültek a települések főtereire a Lenin-szobrok helyett a '20–40-es években aktívan működő Ukrán Nacionalista Szervezet és katonai egysége az ukrán felkelő hadsereg vezető személyiségeinek szobrai, illetve a szovjet érát idéző utcanévek helyett a szuverenitásért harcoló hősök nevei. A folyamatról részletesebben l.: PORTNOV, 2009. i.m.: 14–17.; HRYTSAK, JAROSLAV: *Constructing a National City: The Case of Lviv*. – In: JOHN J. CZAPLICZKA–BLAIR A. RUBEL (ed.): *Composing Urban History and the Construction of Civic Identities*. Washington–Baltimore–London, 2003. 140–164.

³³ A teljesség igénye nélkül pl.: MANDRIK, I. O.: *Problemi vidnovlennya derzsavnosztyi Uhorscsini na persomu etapi dualizmu*. (Az államiság visszaállításának problematikája és Magyarország politikai fejlődése a dualizmus első szakaszában) Uzshorod, 1997.; Uő.: *Uhorszkij zakon 1868 roku „Pro nacionalnye rinvopravja” joho isztoricsna ocinka*. (Az 1868. évi nemzeti törvény és annak történelmi értékelése). – In: Naukovij visznik Uzshorodszkoho derzsavnoho unyiversztetu. szer. Isztorija. – 1995, 93–99.; Uő.: *Rolj i miszce Ferenca Deaka u vidnovlennyi konsztitucijnih prav ta nezaleznosztyi Uhorscsini*. (Deák Ferenc helye és szerepe az alkotmányos jogok és Magyarország függetlenségének visszaállításában). – In: Acta Hungarica, IV–V., 1993–1994. Ungvár, 1997, 108–116.

Ivan Koroly³⁴ tollából, vagy a korábban háttérbe szorított 1938–44 közötti kárpátaljai események kutatóit: Mikola Vapest, Roman Oficinszkij,³⁵ illetve az 1989-es magyar rendszerváltás utáni Magyarország időszakát.³⁶

A magyar–ukrán kapcsolattörténetre vonatkozó új szemléletű ukrán eredmények számbavétele rövidebb felsorolásban merül ki, s itt az elmúlt néhány évben készült kandidátusi értekezéseket is ki lehet emelni. Idesorolható például: Miroszlav Voloscuk³⁷ *A Magyar Királyság és a Halicsi, illetve Halics-volhíniai Fejedelemség katona-politikai kapcsolatai a XII. század végén – XIII. században* címmel, 2005-ben Csernovciban megvédett kandidátusi értekezése;³⁸ Vitalij Bilan: *Ukrán–magyar együttműködés: az államközi kapcsolatok rendszerének kialakulása az 1990-es években*, Lemberg, 2004.,³⁹ Jaroszlav Aleskevics: *A magyar nép kapcsolatai Kelet- és Közép-Európa népességével a kora középkorban*, Ungvár, 2002.⁴⁰ Az Ukrajnában ukrán/országi nyelven napvilágot látott kapcsolattörténeti művek közül kiemelhetők: a honfoglalás kori viszonyokról Tolocsko és Brajcsevszkij publikációi,⁴¹ Idzjo tanulmánya a XIII. századi politikai kapcsolatokról,⁴² a ruszin–magyar néprajzi kapcsolatok vonatkozásában Fegyir Potusnyak írásai⁴³, Baran Zoja az első világháborút követő időszak diplomáciai kapcsolataival kapcsolatos publikációja,⁴⁴ Mikola Derzsalljuk két világháború

³⁴ A teljesség igénye nélkül pl.: KOROLY, IVAN: *Revolucija v Uhorscsinyi 1956 r. v kontekstnyj vzajemovidnoszin misz SZRSZR i Jugoszlavijeju i dolja Imre Nagy* (Az 1956-os forradalom Magyarországon Szovjetunió és Jugoszlávia kapcsolatainak kontextusában és Nagy Imre sorsa). – In: Karpatica, Vip. 10. – Uzshorod, 2001.; Uő.: *Uhorszka revolucija 1956 r.: evolucija ocinok* (Az 1956-os magyar forradalom: értékelésének evolúciója). – In: Naukovij visznik Uzshorodszkoho derzsavnoho unyiversztetu. szer. Isztorija. – 1999. №4. Uő.: *Uhorszka Revolucija 1956 roku, pocsatok krahui proragvanszkij totalitarnij rezsimiv* (Az 1956. évi magyar forradalom, a proszovjet totalitárius rendszerek krízisének kezdete). Uzshorod, Vidavnictvo V. Payaka, 2003.

³⁵ A teljesség igénye nélkül pl.: VEHESE, M. M., VIDNYANSZKIJ, SZ. V.: *Antiukrajinszka i anticseszka gyijalniszty uhorszkij ahentyiv u Karpatszkij Ukrajinyi na prikinici 30-h rokov*. (A magyar ügynökök ukránellenes és csehellenes tevékenysége Kárpát-Ukrajnában a harmincas évek végén). – In: Szucsasznyiszty, 1998, 6, 78–84.; *Zakarpattyia pid Uhorscsinoju 1938–1944 rr.* (Kárpátalja Magyarország fennhatósága alatt 1938–1944-ben) V. MARKUSZ, V. HUDANICS (uporjadniki/szerk.) New York–Chicago–Uzshorod, 1999.; OFICINSZKIJ R.: *Politicsnij rozvitok Zakarpattyia u szklagvi Uhorscsini (1939–1944)* (Kárpátalja politikai fejlődése Magyarország fennhatósága alatt (1939–1944)). Kijev, 1997.

³⁶ HOLOVACS A. J.: *Zmina politicsnoji szisztemi Uhorscsini v 1990–1994 rokah*. (Magyarország politikai rendszerének változásai 1990–1994 között). Kandidátusi értekezés, Ungvár, 2004. / <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/23572.html>

³⁷ L. még: VOLOSCUK M. M.: *Vzajemovidnoszini Ruszi ta Uhorscsini v period pidneszennja Halicko–Volinszkoho knyazivsztva (1199–1205 pp.)* (Ruszt és Magyarország kapcsolatai a Halics–Volhíniai Fejedelemség virágzása idején (1199–1205)) – In: Isztoricsnij zsurnál. – Kijev, 2004. – №3. – C.68–72. VOLOSCUK M. M.: *Ruszo–uhorszki vidnoszini IX–XIII szt. na sztorinkah piszmovih dzserel Zahidnoji Jevropi ta Szhodu* (Orosz–magyar kapcsolatok a IX–XIII. században a nyugat-európai és keleti írásos források oldalain) – In: Visznik Prikarpatyszkoho Unyiversztetu. Isztorija. Vip.4–5. Ivano–Frankivszk: Plaj, 2000. – C.187–194. VOLOSCUK M.M.: *Oszoblivosztyi ruszko–uhorszkij vidnoszin u period objednannja Halicko–Volinszkoho knyazivsztva (1199–1205 pp.)* (Az orosz–magyar kapcsolatok jellegzetességei a Halics–Volhíniai Fejedelemség egyesítése idején) – In: Nad Wisloj i Dnieprem. Polske i Ukraina v pezestreni europejskiej – praszio i teraunieszo. Seria: Systemy Midzynarodowe i Globalny Rozwyj / Pod red. Z. Karpusa i I. Sribniaka. – Toruc – Kijw: Uniwersytet Mikolaja Kopernika w Toruniu; Kijowski Narodowy Uniwersytet Lingwistyczny, 2005. – №2–3. – S.290–296.

³⁸ Az értekezés ukrán, orosz és angol nyelvű rezümével ellátott téziseit l. az ukránai és oroszországi disszertációk elektronikus könyvtárának adatbázisában – <http://www.lib.ua-ru.net/inode/27867.html>

³⁹ Az értekezés téziseit l. az ukránai és oroszországi disszertációk elektronikus könyvtárának adatbázisában – <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/23539.html>

⁴⁰ Az értekezés téziseit l. az ukránai és oroszországi disszertációk elektronikus könyvtárának adatbázisában. – <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/22244.html>

⁴¹ A teljesség igénye nélkül pl.: TOLOCSKO P. P.: *Kocsevije narodi sztyepej i Kijevszkaja Rus*. (A sztyeppej nomád népek és a Kijevi Ruszt). Kijev, Abrisz Kiadó, 1999.; BRAJCSEVSZKIJ, M.J.: *Aszkojld i Almos* (Aszkojld és Almos). – In: Archeologija, 1994, №1, 55–71.

⁴² A teljesség igénye nélkül pl.: ISZYO, V. SZ.: *Ukrajinszko–uhorszki politicsnyi vzajemovidnoszini v XIII. sz.* (Ukrán–magyar politikai kapcsolatok a XIII. században) – In: Naukovij Visznik Ukrajinszkoho Isztoricsnoho Klubu. Moszkva, 2002. T. VII.

⁴³ POTUSHNYAK, FEGYIR: *Szuszidnyi narodi v szvitohljagvi ukrajinciv Zakarpattyja*. – In: Carpatia. Vipuszk 9. Naukova-pedahohicsna gyijalniszty ta literaturna tvorcsiszty Fedora Potushnyaka (do 90-riccsa vid dnja narodszsenja). Red. kol. pid ker.: BALAHURI E. A. Uzshorod, 2001. 231–239.

⁴⁴ A teljesség igénye nélkül pl.: BARAN ZOJA ANATOLIVNA: *Malovidomij epizod z isztoriji ukrajinszko–uhorszkij vidnoszin (miszija Teofilija Okunevszkij do Uhorscsini na pocsatku 1919 roku)* (Egy kevésbé ismert részlet az ukrán–magyar kapcsolatok történetéhez (Teofilij Okunevszkij magyarországi missziója a 1919 elején). – In: Zapiszki Naukovoho Tovarisztva im. Sevczenka. Lviv, 1997. 468–481.

közötti és a második világháború alatti szovjet–magyar és ukrán–magyar diplomáciai és katonai kapcsolataival, valamint magyar–ukrán jelenkori politikai helyzettel foglalkozó művei.⁴⁵ A függetlenedés utáni magyar–ukrán / ukrán–magyar kapcsolatok különböző aspektusaival, lehetőségeivel a tudományosság és a politika szereplői, publicistái egyaránt foglalkoztak az utóbbi években.⁴⁶ Ezek a kapcsolattörténeti művek – melyek már nem kizárólag Kárpátaljához köthetők – az ukrainai olvasóközönség számára a vélemény-, illetve képalkotás alapjául szolgálnak a magyarokról, Magyarországról, így számbavételük elengedhetetlen volt.

A magyarság nemzetkarakterológiája, valamint a külföldön kialakult image-nek és sztereotípiáinak a vizsgálata kiterjedt szakirodalmi bázissal rendelkezik, számos konferencia- és tanulmánykötet, monográfia és publikáció látott napvilágot a két világháború között alkotó Szekfű Gyula és Eckhardt Sándor munkáitól napjainkig, amelyek azonban még mindig sok kérdést nyitva hagynak.⁴⁷

Az ukrán magyarságképet vagy annak egyes aspektusait mindmáig kevesen kutatták – témaválasztásomat nagyrészt ez motiválta. Az utóbbi néhány évtizedben Soós Kálmán,⁴⁸ Fedinec Csilla⁴⁹, Kobály József⁵⁰ és Jánki András⁵¹ tettek kísérletet az ukrán–magyar viszony és képalkotási folyamat bizonyos színtereinek feltárására, szélesebb körben való bemutatására, ami rávilágított a téma fontosságára, ugyanakkor fehér foltjaira is. Publikációik alapján mozaikképet kaphatunk a magyar nép története egyes eseményeinek vagy személyiségeinek megítéléséről az ukrainai földrajz- és történelemtankönyvekben, a kárpátaljai ukrán nyelvű helytörténeti irodalomban, de számvetést kaphatunk a legújabb kori ukrán historiográfia Magyarország-képéről is.

A szabadabb szellemi légkör nagy hatással volt a kétoldalú tudományos kapcsolatok szorosabbá fűzésére és a történész szakmát szembeállító vitás kérdések felülvizsgálatára. Történetési

⁴⁵ A teljesség igénye nélkül pl.: DERZSALJUK M. SZ.: *Ragyanszko–uhorszki diplomatsznyi vidnoszini u mizsvojennij period.* (Szovjet–magyar diplomáciai kapcsolatok a két világháború közötti időszakban) – In: *Ukraina nemzetközi kapcsolatai: tudományos kutatások és eredmények.* Kijev, 1993. 146–152.; Uő.: *Vzajemini UPA z uhorszkimi vijszkami u 1944 r.* (Az UFH és a magyar hadsereg viszonya 1944-ben) – In: *Pamjaty sztolity, 1997/1.*, 138–142.; Uő.: *Uhorszka politika scsodo Ukrajini na szucsasznomu etapi* (Magyarország Ukrajnára vonatkozó politikájának jelenkori szakasza). – In: *Ukrajinszka derzsavnyiszty u XX. sztolityi (Isztoriko-politolohicsnij analiz).* (Az ukrán államiság a XX. sz.-ban, történeti politológiai elemzés). Kijev, Politicsna dumka, 1996.

⁴⁶ A teljesség igénye nélkül pl.: LITVIN, VOLODIMIR: *Ukrajinszko–uhorszki vidnoszini: isztoricsnyi tradiciji ta novi obriji szpivrobinitiva* (Ukrán–magyar kapcsolatok: történelmi hagyományok és az együttműködés új lehetőségei). – In: *Holosz Ukrajini*, 2004. 05.29.; vagy ugyanez a tanulmány In: Uő.: *Ukrajina: Jevropa csi Jevrazija?: naucsnoje izdanyije.* (Ukraina: Európa vagy Ázsia?: tudományos kiadvány) – Kijev: Li–Terra, 2004. 335–368.; BABINEC I.: *Sztanovlennya ukrajinszko–uhorszkikh mizsderzsavnih vidnoszin (1991–1993rr.)* (Az ukrán–magyar államközi kapcsolatok alakulása 1991–1993 között) – In: *Mizsnarodnyi vjazki Ukrajini: naukovi posuki i znahidki.* (Ukraina nemzetközi kapcsolatai: tudományos kutatások és eredmények). Vipszsk 12. Vidp. red.: SZTEPAN VIDNYANSZKIJ. Kijev, In–t isztoriji Ukrajini NAN Ukrajini, 2003. 85–94.

⁴⁷ A teljesség igénye nélkül: ECKHART SÁNDOR: *A magyarság külföldi arcképéről.* Budapest, 1936.; *Mi a magyar?* Szerk.: SZEKFÜ GYULA. Budapest, 1939.; SZABOLCS OTTÓ: *Külföldi tankönyvek magyarságképe.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.; *Magyarságkép és történeti változásai. Műhelytanulmányok.* Szerk.: PATAKI FERENC–RITOÓK ZSIGMOND. Budapest, 1999.; LAJTAI L. LÁSZLÓ: *Nemzetkép az iskolai történelemoktatásban 1777–1848.* Iskolakultúra könyvek, 21. Pécs–Budapest, 2004.; *Magyarságkép a 20. században*, 1–2. rész/szerk. PRITZ PÁL. Tatabánya: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, 2008.–1. sz. – 142 p., 2. sz. – 145–334. p. (Limes: Tudományos Szemle, 2008.); *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században.* Kutatási füzetek 14. Szerk.: HORNYÁK ÁRPÁD, VITÁRI ZSOLT. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009.

⁴⁸ A teljesség igénye nélkül: SOÓS KÁLMÁN: *Történelmi lecke tanároknak és tanulóknak. Adalékok az ukrán magyarságkép alakulásához Kárpátalján.* – In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról.* Ungvár, 1998. 142–163.; Uő.: *Magyarságképünk töredékei. Kézművesipar–történeti kutatások Kárpátalján; I. Rákóczi György és kora az ukrán történetírásban.* – In: Uő.: *Perlekedő évszázadok. Históriai mozaikok vidékünk múltjából.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1995. 74–117.

⁴⁹ A teljesség igénye nélkül: *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés.* Szerk.: FEDINEC CSILLA. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.; FEDINEC CSILLA: *Magyarok kerestek az ukrainai történelem- és földrajztankönyvekben.* Fórum Társadalomtudományi Szemle. X. évf. 2008. 2. szám. 15–44. o.; Uő.: *Ukrainai történelem- és földrajztankönyvek magyar szempontból.* – In: *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században.* Kutatási Füzetek 14. A Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának kiadványsorozata. Sorozatszerkesztő: FISCHER FERENC, ORMOS MÁRIA, HARSÁNYI IVAN. A kötet szerk.: HORNYÁK ÁRPÁD, VITÁRI ZSOLT. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009. 351–385.

⁵⁰ KOBÁLY, 2000. i.m.

⁵¹ JÁNKI ANDRÁS: *Vázlatok az ukrainai magyarságkép alakulásához.* – In: *Limes / Komárom–Esztergom Megyei Önkormányzat.* 49./2001. 69–74.

vegyes bizottságok⁵² vagy országhatárokon átnyúló munkacsoportok jöttek létre⁵³, melyek feladata az olyan eltérő interpretáció alá eső történesek felülvizsgálata, mint például Kárpátalja 1938–39-es eseményei, vagy akár a honfoglalás és államalapítás korának problémái: a magyarok keleti szláv közegbe érkeztek-e átkelve a Vereckei-hágón, vagy lakatlan területre, vagy esetleg szlávok által (de nem keleti szlávok) benépesített területre, letelepedtek-e a vidéken vagy csak átvonultak, és az itt élő ruszinok csak XIII. századi telepítések útján kerültek-e ide vagy őshonosak a vidéken.

A fenti vitapontok felsorolásából is kitűnik, hogy az ukrán–magyar kapcsolatok fő ütközőterülete a mai Kárpátalja. Az első világháború után mesterségesen életre hívott közigazgatási egység az egykori Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területeinek egy részéből volt létrehozva, melyek a magyar államalapítás kezdetétől a Magyar Királyság szerves részét alkották, jelenleg Ukrajna része. Ismeretes, hogy a Kárpát-medence már időszámításunk kezdetétől viharos történelmi múltra tekint vissza: népvándorlások és háborúskodások színhelye volt e táj, népek jelentek itt meg, majd tűntek el a történelem süllyesztőjében, a magyar népek viszont sikerült államot alapítania, s bár nem folyamatosan, de függetlenségét is megőrizve. Az egykori Nagy-Magyarország területi egységét viszont nem sikerült fenntartani, így mint ismeretes a jelenkorban, Kárpátaljához hasonlóan – több régiója a szomszédos országok határain belülre került. Ebből kifolyólag Ukrajna és Kárpátalja viszonyában is a „*Ki volt itt hamarabb? Kinek van több joga a területet birtokolni?*” kérdések kulcsszerepet játszanak az új állami integritás és új ukrán nemzeti történelmi narratíva hangsúlyozásában. Az új államalakulat területi egységét és jelenlegi határait féltve, az ukrán historiográfiában nagyon sok ferdtetés, fikció jelenik meg e határvonalak történetiségének bizonyítására, s politikai eszközként szolgál a szomszédos népek „ösidőkre visszanyúló” ellenségségeinek elterjesztése.

A téma nagyon sok perspektívát vet fel és számos forrásanyagot biztosít, melyek mindegyike több disszertációnyi terjedelmet igényelne, így jelen vizsgálódás nem törekszik teljes és lezárt képet nyújtani az ukránok magyarsággképéről, célja csupán annak egy szeletét, az 1991-ben függetlenné vált ukrán államiság időszakától a történelemtankönyvekben és kárpátaljai honismereti művekben megnyilvánuló magyar népről, magyar történelemről sugárzott reflexióit hivatott összefoglalni a 2011-es évig.

A munka szerkezetileg három fejezetből áll. Az első rész a téma elméleti alapvetését jelenti, melyben a problematika vonatkozó fogalmai mellett egy történeti áttekintés segíti az eligazodást az ukrán nép történeti és nemzetfejlődésében, nyelvi, vallási, kulturális sajátosságaiban, az ukrán–magyar történeti kapcsolatokban, melyek megismerése elengedhetetlen az 1991-ben nemzetállami státust szerzett nép jelenlegi cselekvéseinek, motivációinak és attitűdjeinek megértéséhez.

A történetírás története megmutatta, hogy egyetlen más tudományág sem áll olyan szoros közelségben az emberek sajátos igényeivel, mint a történelem, ugyanis az embereknek „egyszerre

⁵² A Magyar–Ukrán Történelem Vegyes Bizottság 2005. április 15-én Kijevben jött létre. Tagjai között ott vannak a két ország vezető történészei – többek között magyar részről dr. Fodor István professzor, Magyarország Nemzeti Múzeumának igazgatója, dr. Pók Attila, dr. Udvari István (időközben elhunyt), dr. Gebei Sándor, dr. Font Márta, ukrán oldalról pedig Mikola Kotljár akadémikus, Vidnyánszky István, Irina Mátyás, Ivan Mandrik, Dmitro Tkacs (jelenleg Ukrajna budapesti nagykövete) professzorok és mások. Elnök: Fodor István, a törttud. kand., akadémikus, történész, régész (Magyarország). A bizottság társelnöke Vidnyánszky István történész-professzor (Ukrajna). Titkár: Bíró Andor, a törttud. kand., Hadtörténeti Intézet és Múzeum. A közös munka első eredménye: *Magyar–ukrán közös múlt és jelen. / Ukraina – Ugorscsina: spil'nie minule ta siogodennia*. Szerk.: SZMOLIJ, V. A. Kijev 2006. (kétnyelvű tanulmánykötet)

⁵³ Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete és az Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete, valamint a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szakembereinek együttműködésével készült a közelmúltban két kétnyelvű kötet Kárpátalja történetéről. L.: *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Főszerkesztő: FEDINEC CSILLA, VEHESES MIKOLA. Szerkesztőbizottság: CSERNICSKÓ ISTVÁN, OFICINSZKI ROMÁN, OSZTAPEC JURIJ, SZARKA LÁSZLÓ, TOKAR MARIAN. Budapest, Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. / *Zakarpattya 1919–2009 rokiv: isztorija, politika, kuljtura*. Pid red.: M VEHESA, CS. FEDINEC. (Redkol.: J. OSZTAPEC, R. OFICINSZKI, L. SZARKA, M. TOKAR, SZ. CSERNYICSKO). Uzshorod, Vidavnictvo „Lira”, 2010. Valamint: *Hronyika Zakarpattya 1867–2010 / Kárpátalja évszámokban 1867–2010. // A kötet összeállítói: VEHESES MIKOLA, MOLNÁR D. ISTVÁN, MOLNÁR JÓZSEF, OSZTAPEC JURIJ, OFICINSZKI ROMÁN, TOKAR MARIAN, FEDINEC CSILLA, CSERNICSKÓ ISTVÁN. [Studia Regionalistica 3.] Ungvár: Hoverla Kiadó, 2011.*

kell eljátszaniuk a múltat elhagyó vándor, a jelen tanúja és a jövőbe készülő felfedező szerepét.”⁵⁴ Ebből kifolyólag minden korban a történetírókra hárul az a feladat, hogy a változásokkal szemben megteremtsék a kapcsolatot a múlt, a jelen és a jövőre irányuló várakozások között, vagyis az egyensúlyt a változás és a folytonosság között.

A történetírás azonban sohasem volt független, a műtszemléletet mindig befolyásolták dinasztiák, totalitárius ideológiák és rendszerek, különösen az I. világháború következtében megszűnt birodalmi keretek és az új nemzetállami keretek megszületése engedte szabadjárá a történelemtudomány politikai érdekek alá igazítását, alárendelését. Így vált a történetírás eszközzé, melyet – egyesek szerint – leginkább a Párizs környéki békék vesztesei használtak ki előszeretettel.⁵⁵

A történetírás mint a totalitárius rendszerek kiszolgálója már a két világháború közötti időszakban is fontos szerepet játszott, de legszemléletesebb példájának a szovjet ideológia béklyói közé szorított korszak historiográfiáját tartják. A II. világháború kataklizmája után a legtöbb nyugat-európai ország leszámolt a totalitárius, sovinszta doktrínákkal, és főként az UNESCO égisze alatt lendületet vett a megbékélés jegyében és érdekében, a gyűlölet- és előítélet-mentesítő történeti revízió, melynek egyik fő tárgyát a tankönyvek és az iskolai tananyag képezte. A XX. század utolsó évtizedében lezajlott újabb politikai változások, rendszerváltások szellemi és ideológiai megújulást eredményeztek Európa középső és keleti részében is, a történetírás teljes „megtisztulása” az ideológiai sallangoktól azonban sok helyütt nem valósulhatott meg, mondhatni az egyik rendszer szolgálatából a másikéba állt át.

A történetírás mindemellett fontos tükrözője a társadalmi változásoknak, a kollektív történelmi tudatnak, ebből kifolyólag egy-egy nemzet historiográfiájának kronológiai és tematikai palettája sok mindent elárul az aktuális történelemszemléleti koncepciókról, sémákról, a történelemtudomány fejlettségi fokáról. Mindezekből kiindulva esett a választás az ukrán magyarságkép vizsgálata tekintetében a történelemtankönyvekre és a honismereti/helytörténeti művekre, hisz ezek egyrészt leképezik a történelemtudomány koncepcióit, másrészt óriási tudatformáló hatással bírnak. Ennek megvalósításához a tradicionális hosszsmetszeti tankönyv- és szövegelemzés módszerét használjuk fel.

A második fejezetben tehát az Ukrajnában 1991 és 2011 között kiadott és az Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium által iskolai alkalmazásra ajánlott történelemtankönyvek vagy azok magyar nyelvű fordításai kerültek górcső alá. A történelemtankönyvek tartalmi elemzését rövid bevezető gondolatok segítik a tankönyv szerepéről a taneszközök és történeti források rendszerében, a tankönyvkutatásra és tankönyvrevízióra irányuló nemzetközi, magyar és ukrán törekvésekről és a magyarságkép tankönyvi megjelenítésének eredményeiről. Mindenképpen előre kell bocsátanunk e téren, hogy a felvetett problematikák mindegyike külön-külön disszertációnyi kifejtést igényelne, ám e munkának nem ez a célja, csupán alapozó szerepet játszik az ukrán történelemtankönyvek magyarságképének és a magyar történelem sorsfordulóinak vizsgálatánál.

Tekintettel arra a már fentebb konstataált tényre, hogy az ukrán–magyar kapcsolatok fő színtere és ütköző területe a mai Kárpátalja, a harmadik fejezet kronológiailag ugyanezen határok között mozogva a kárpátaljai ukrán nyelvű honismereti kézikönyvek, helytörténeti kiadványok magyar történeti eseményekről szóló részeit vizsgálja, elemzi, kiemelve a magyar történeti narratívától eltérő nézetek elterjedésének motivációját, hátterét. Terjedelmi korlátok miatt itt természetesen nem volt lehetőség az óriási mennyiségű ukrán nyelvű helytörténeti termés egészének bemutatására, így mélyfúrászerűen került kiválasztásra közel húsz mű, melyek között van egyetemi tanár tollából kikerült szakmunka, tudományos, illetve ismeretterjesztő szintézis, valamint tanároknak és tanulóknak készült honismereti segédkönyv, kézikönyv és enciklopédikus mű. E mellett a szelekció

⁵⁴ BREISACH, ERNST: *Historiográfia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 419.

⁵⁵ OSZADCSUK, BOHDAN: *Na perehresztyah csasziv* (Korszakok találkozásánál). – In: *Ukrajinszka isztoricsna didaktika: mizsnarodnij gyalog (fahivci riznih krajn pro szucsasznyi ukrajinszki pidrucniki z isztoriji)*. (Ukrán történelmi didaktika: nemzetközi dialógus (külföldi szakértők véleménye a jelenkori ukrán történelem tankönyvekről). Zb. nauk. sztatej /Za red. M. TELUSZ, J. SAPOVALA. – Kijev, 2000. 11.

fő kritériumai voltak a kiadás ideje (1991–2011) és helye (Kárpátalja), mivel számtalan mű látott napvilágot az utóbbi 20 évben külföldön, melyek szemlélete nem tükrözi a helyi viszonyokat.

Végezetül előre kell bocsátani, hogy jelen vizsgálódást elsősorban alapkutatásként kell tekinteni, s hangsúlyozni kell, hogy a téma jellegéből adódóan az elemzés körét nem lehet lezártnak tekinteni. A további aspektusok kutatása újabb mozaikkockák és eredmények feltárását teszi majd lehetővé, amelyek révén a témáról eddig szerzett ismeretek tovább bővíthetők, és a végső konklúziókat is csak mindezek figyelembevételével lehet megfogalmazni.

Jelen kötet a PhD-disszertáció szerkesztett és bővített változata, melynek elkészüléséért köszönettel első helyen családomnak és munkahelyemnek tartozom, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolának, a Történelem és Társadalomtudományi Tanszéken és a Lehoczky Tivadar Intézetben dolgozó kollégáimnak, és elsősorban Dr. Soós Kálmánnak (1962–2011), az intézmény és kutatóintézet egykori vezetőjének, aki elősegítette a tudományos pályán való elindulásomat, támogatta tudományos munkámat. A disszertáció elkészítésében nyújtott segítségéért témavezetőmnek, Dr. Kiss Gy. Csabának tartozom köszönettel, aki mindig kész volt tanácsokkal ellátni és munkára serkenteni, építő jellegű kritikáival terelgetni a választott téma kidolgozásának alakulását.

AZ UKRÁN MAGYARSÁGKÉP KUTATÁSÁNAK ELMÉLETI ÉS TÖRTÉNETI HÁTTERE, KAPCSOLÓDÓ FOGALMAI

I.1. Imagológia, nemzetképkutatás

A nemzeti ön- és „ellenség”-képeket vizsgáló imagológia mint önálló tudományterület a múlt század 80-as éveiben alakult ki, mivel a gyors globalizáció következtében egyre szorosabbá váló interetnikus kapcsolatok szükségessé tették egyrészt egymás alaposabb megismerését, másrészt pedig az egymásról korábban kialakult torz vélemények, nemzetképek és sztereotípiák felülvizsgálatát, ártértékelését. Az imagológia immár korunk újító tudományos gondolkodásának alkotó eleme, a történelemkutatás hasznos segédeszköze, mely „céljának tekinti az egyénről alkotott vélemények sokaságának tanulmányozását, individuum és nemzet szintjén egyaránt, egymást feltételező és egymásra ható folyamat keretében. A cél, lebontani mindazokat a mechanizmusokat, melyek nemzeti vagy faji jellegű torzképhez, gondolkodásbeli klisékhez, sztereotípiákhoz vagy előítéletekhez vezetnek.”⁵⁶

Az elmúlt egy-két évtized folyamán a nemzetképek és sztereotípiák kialakulásának, történeti változásainak kutatása a nyugati példákat követve Európa keletebbre fekvő területein is egyre népszerűbb és dinamikusán fejlődő tudományos szakterületté vált.⁵⁷ Tartalmát és történeti kereteit tekintve igen tág határok között mozog, megvilágítva egyrészt az egyes népek nemzettudatának, jelképrendszerének, vagyis nemzeti önképük összetevőit; másrészt, a róluk mások által alkotott képeket, képzeteket. A témában külföldön napvilágot látott eredmények figyelembevételére több szempontból is igen lényeges. Hofer Tamás tanulmányában Maryon Mc Donald műve alapján ezt így fogalmazza meg, „a rólunk külföldön alkotott sztereotípiák messzemenően függnak a nálunk hatalmasabb és gazdagabb nemzetek önképalkotó folyamataitól. A „másokról” alkotott kép ugyanis óhatatlanul is az önmeghatározás, az önkép függvénye (is).”⁵⁸

A nemzetkép (francia vagy angol szóval image) összefoglalja a saját vagy az idegen nemzet legjellemzőbb tulajdonságait. Évszázadokon át alakul ki és nehezen változtatható meg. Minden nemzet képet fest önmagáról és az általa ismert többi nemzetről. E kép váza a nemzeti auto- és heterosztereotípia, amely a XVIII. századtól gyakorlati funkciót is betölt: eligazításul szolgál a

⁵⁶ STELIAN MÂNDRUȚ: *Imagológia (német–román tükröz)*. (KLAUS HEITMANN: *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german. 1775–1918. Un studiu imagologic* (A romániség képe a német nyelvterületen. 1775–1918. Imagológiai tanulmány). Bukarest, Editura Univers, 1995, 375 p.; és *Studii de imagologie româno–germană* (Román–német imagológiai tanulmányok). Bukarest, Editura Fundației Culturale Române, 1996, 246 p. műveinek ismertetése). Klio, 1998/2. 7. évfolyam.

⁵⁷ L.: *Russzkije o Szerbiji i szerbah*. (Oroszok Szerbiáról és a szerbekről) Szankt-Peterburg, 2006; HOREV V. A.: *Poljaki i russzkije glazami russzkijh literatorov. Imagologiceszkije ocserki*. (Lengyelek és oroszok az orosz irodalmárok szemével. Imagológiai vázlatok) Moszkva, 2005; Uő.: *Poljaki i russzkije v glazah drug druga*. (Lengyelek és oroszok egymás szemében) Moszkva, 2000; *Rossija–Poljsa. Obrazi i sztereotipi v literature i kuljtüre* (Oroszország–Lengyelország. Képek és sztereotípiák az irodalomban és kultúrában) Moszkva, 2002; „Ja bereg pokidal tumannij Aljbjona...”. *Russzkije piszatyeli ob Angliji. 1646–1945*. („Én elhagytam a ködös Albion partjait...” Orosz írók Angliáról). Moszkva, 2001; POCEPCOV G. G. *Imidzselogija*. (Imagológia) Moszkva–Kijev, 2000; CSERNISOVA O. V.: *Svedszkij harakter v russzkom voszprijatiji*. (A svéd jellem az oroszok felfogásában) Moszkva, 2000; GACSEV G. D.: *Nacionalnijje obrazi mira. Amerika i szravnyenyiji sz Rosszijej i szlavjansztvom*. (A világ nemzetképei. Amerika összehasonlítása Oroszországgal és a slávssággal) Moszkva, 1997; SESZTAKOV V. P.: *Amerika izvnye i iznutri*. (Amerika belülről és kívülről) Moszkva, 1996; SCSEPETOV K. P. *Nyemci – glazami russzkijh*. (Németek orosz szemmel) Moszkva, 1995; JEROFEJEV N. A. *Tumannij Aljbjon. Anglija i anglicsanye glazami russzkijh. 1825–1853 gg.* (A ködös Albion. Anglia és az angolok az oroszok szemével) Moszkva, 1982. NALIVAJKO D. SZ. *Ocsima Zahodu: Recepcija Ukrajini v Zahidnij Jevropi XI–XVIII szt.* (A Nyugat szemével. Ukrajna recepciója Nyugat-Európában a XI–XVIII. században) Kijev, 1998.; SZICSINSZKIJ V. *Csuzsinci pro Ukrajinu. Vibir z opisziv podorozsej ta insih piszany csuszinciv pro Ukrajinu za deszjaty sztolity*. (Idegenek Ukrájnról. Válogatás az idegenek úti és egyéb leírásaiból Ukrájnról az elmúlt tíz évszázadban) Kijev, 1992. Reprint kiadás. Korábbi kiadások: Lviv, 1938; Prága, 1942.

⁵⁸ HOFER TAMÁS: *A nemzettudat változó jelképei*. – In: *Magyarságkép és történeti változásai*. Műhelytanulmányok. Budapest, 1999. 133.

külföldiek fel- és megismeréséhez. A nemzetkép minimumaként alakult ki az a jelző, amellyel sokan illették a „másokat” (lusta olasz, fukar skót, piszkos zsidó, hüvös angol, buta tót, precíz német, furfangos székely stb.). – A nemzetkép gazdagabb a sztereotípiánál: történeti képződmény, amely magába foglalja mindazokat a lelki, magatartási és kulturális vonásokat, melyek egy nemzet tagjait külön vagy együtt jellemzik. Összetett, változékony, „emlék és remény, tény és mítosz, szeretet és gyűlölet keveréke, melyben ott van a politikus stratégiája, a hazafi imádata és a tudós keresése is” (M. D. Peterson). Függ a kép a másik nemzet földrajzi távolságától, nyelvétől, kormányának politikájától, a vélt vagy valóságos hasonlóságoktól, a közös történelmi tapasztalatoktól. Sokszor nem teszünk különbséget nemzet és kormánya között, azonosítunk egy népet nagyjainak sportbeli, művészeti vagy tudományos eredményeivel. Mindig pozitívabb a képünk nemzetünk szomszédainak szomszédairól, mint magukról a szomszédainkról. – Az államok (különösen az I. világháború óta) igyekezettel és pénzzel törekednek a róluk élő kép kedvező megváltoztatására, a sztereotípiák azonban a tapasztalatok szerint makacsul továbbélnek. Ezt a definíciót fogalmazta meg Frank Tibor a nemzetképre vonatkozó szócikkében,⁵⁹ melybe könyvtárnyi szakmunka lényegét sűrítette.

Úttörő munkát tett le az asztalra e téren Balázs Sándor, erdélyi magyar filozófus, aki kisebbségi identitástudat és annak zavarai foglalkozó munkájában kiemelten tárgyalja az énkép és a mások által rólunk alkotott kép összefüggéseinek problematikáját, valamint a román–magyar viszony többségi-kisebbségi korrelációját. A szerző szerint a kisebbségi lét mindennapjait megélő közösségek „kollektív énjének” feltérképezését elsősorban nem a távolabb élő népek véleménye határozza meg, hanem sokkal inkább azok a vélemények, amelyek a velük egy államkeretben élő többség oldaláról feléjük özönlenek. Ez azért is igaz, mivel az együttélés során a többségnek valamilyen módon feltétlenül meg kell nyilvánulnia a kisebbség irányában, vagyis a többség kisebbségről alkotott képe elmaradhatatlan.⁶⁰ Vagyis többségi-kisebbségi relációban az egymáshoz viszonyulás nem reked meg a vélemények összeütközésének keretei között, hanem befolyásolja humán kapcsolatainkat, meghatározza együttműködésünk lehetőségeit vagy távolságtartásunkat.⁶¹ A kisebbségi identitástudat szerves részének tekinti továbbá a szerző az ún. „róluk-képet”, vagyis a kisebbség által alkotott véleményt a velük egy államban élő többségi nemzetre vonatkozóan, valamint közvetve a többség önértékelését is. Tehát a képalkotási folyamatot Balázs Sándor „vélemények négy-szögeként” képzeli el, ahol „mi vélekedünk magunkról és róluk, ők véleményt formálnak rólunk és magukról”.⁶² Tovább boncolgatva a kérdéskört a szerző kifejti, hogy az általa felvázolt illusztratív idomnak van egy lényeges tulajdonsága: „az egymást és önmagunkat visszaadó képekben (véleményekben) mindkét oldalon ugyanaz a torzulás fenyeget, s lévén kölcsönhatás a négyzet oldalai között, ezek rendellenességeket indukálnak a másik fél ön- vagy mások-értékelésében”.⁶³ Bár ezek a megállapítások néhány évtizede láttak napvilágot, a problematika már jóval korábban felvetődött Magyarországon. Ezt bizonyítják a két világháború között megjelent magyar önismeretet vizsgáló tanulmányok, melyek közül a legkiválóbb összefoglalást a Szekfű Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* című kötet tartalmazza, vagy a magyarságkép külső visszhangját kutatva Eckhart Sándor *A magyarság külföldi arcképéről* című munkája, amely 1936-ban jelent meg.⁶⁴ Ezen publikációk, mint látjuk, jóval az imagológia mint önálló tudományterület kialakulása előtt születtek, s a mai napig kiindulópontját jelentik az ilyen jellegű kutatásoknak.

A saját magunkról és másokról alkotott képek egész kérdéskomplexuma egybehangzó vélemények szerint a szociálpszichológiában külön területként kezelt imagológiába épül bele, melyet legtagabb értelemben nemzetképkutatásnak szoktak fordítani. Abban az esetben, ha az imagológiai

⁵⁹ <http://www.enc.hu/lenciklopedia/fogalmi/humanfoldr/nemzetkep.htm>

⁶⁰ BALÁZS SÁNDOR: *Identitástudatunk zavarai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1995. 287–288.

⁶¹ Uo.: 292–293.

⁶² BALÁZS, 1995. i.m.: 288.

⁶³ Uo.

⁶⁴ *Mi a magyar?* Szerk.: SZEKFŰ GYULA. Budapest, 1939.; Eckhart Sándor: *A magyarság külföldi arcképéről*. Budapest, 1936.

vizsgálatok a nemzetek egymásról alkotott tévhiteit helyezik górcső alá, mirage-kutatás a neve.⁶⁵ Az imagológia tárgya tehát mindenképpen a „vizuális kivetítés, melyen keresztül a nemzetek egymást érzékelik, az a bizonyos opció az illető kultúrákra vonatkozóan, mellyel vagy létre lehet hozni kommunikációt, vagy sem.”⁶⁶

A nemzetképek és nemzeti sztereotípiák vizsgálata tehát a fentiek alapján a szociálpszichológia⁶⁷ körébe tartozik, de csak részben, mivel az is nyilvánvaló, hogy ezen jelenségek kialakulása nem évek, hanem évszázados történelmi folyamatok eredménye, így megértésükhöz nagyban hozzájárulhatnak a történészek azon munkái, melyek a nemzeti sztereotípiák vagy például ellenségek eredetét tárják fel. E történeti dimenzió vizsgálata esetén a nemzetképkutatás részben a történettudomány feladata. A szociálpszichológián és történettudományon kívül a szakirodalomban találkozhatunk olyan nézetekkel is, mely szerint az imagológia az összehasonlító irodalomtudomány egyik ága,⁶⁸ melynek faladata az idegenek irodalmi alakjának vizsgálata a nemzeti szépirodalmi alkotásokban.⁶⁹ A tudományág komplexitását hangsúlyozza viszont az ukrán komparatista Dmitro Nalivajko, aki szerint az imagológia egy interdiszciplináris tudományág, mert az irodalmárok mellett antropológusok és néprajzkutatók, szociológusok és kultúrtörténészek, mentalitás- és eszmetörténészek egyaránt foglalkoznak vele, és a jelenkor historiográfiájának legmeghatározóbb koncepcióját jelenti.⁷⁰ Hasonló nézetet fogalmazott meg Kiss Gy. Csaba irodalomtörténész is, aki szintén azt vallja, hogy a nemzetképkutatás (imagológia) szempontjából az interdiszciplináris megközelítés a fontos, vagyis a közösségi tudat társadalomlélektani, nyelvészeti, történeti szociológiai, irodalomtörténeti aspektusú vizsgálata.⁷¹

A nemzetkép és a sztereotípiá fogalmainál maradva fontos kiemelni, hogy bár a kettő szoros kapcsolatban áll, mégsem azonosak. A nemzetképet (image) a szociálpszichológia általában összetett kognitív folyamat termékének tartja, olyan tulajdonságok, asszociációk halmazának, amelyeket az egyén felidézhet magában, ha egy adott nemzetre gondol.⁷² A sztereotípiák kialakulásában nagy szerepet játszik, hogy az egy csoportba tartozó embereket hajlamosak vagyunk közös vonásokkal felruházni, csupán a csoportba tartozás alapján „odaítélni” bizonyos vonásokat embereknek.⁷³ A nemzetképpel ellentétben a sztereotípiák kiragadott image-elemekből építkeznek, mellőzik a közvetlen tapasztalatot, általánosítanak, leegyszerűsítik a dolgokat, erős érzelmi színezettségű, közheles elemekből állnak.⁷⁴ A sztereotípiá lényege a kategorizáció, s elsősorban nem valóság tartalma

⁶⁵ BALÁZS, 1995. i.m.: 289.

⁶⁶ STELIAN MÂNDRUȚ, i.m.

⁶⁷ A társadalomlélektan az utóbbi néhány évtized folyamán számos olyan mérési módszert dolgozott ki, melyek segítségével egyre pontosabb adatokhoz juthatunk az egyéni és csoporttudatra, sztereotípiákra stb. vonatkozóan. Erről részletesebben l.: HUNYADY GYÖRGY (szerk.): *Szociálpszichológia*. Gondolat, Budapest, 1984.

⁶⁸ Az összehasonlító irodalomtudományban a két világháború között kifejlődött irányzat, képviselői: E. Curtius, P. Hazard, F. Baldensperger, S. de Madariaga. – In: KÖPECZI, 1995. i.m.: 15.

⁶⁹ DYSEKINK H.: *Komparatistik. Eine Einführung*. Bonn, 1982. – Idézi: NALIVAJKO D. SZ. *Literaturoznavcsa imagologija: Predmet i strategija* (Irodalomtudományi nemzetképkutatás: Tárgya és stratégiája). – In: *Literaturna komparativistika*. 1. kiadás. Kijev, 2005. Az irodalmi imagológiai kutatások jó példái pl.: LÉBOVICS VIKTÓRIA PhD-értekezése: *Obraz „moskalja” v ukrajinskoj literatury pervoj polovini XIX. veka (v tvorcsesztve I. Kotljarevszkoj, G. Kvitki–Osznovjanenko i P. Hulak–Artemovszkoj) / „A „moskal” alakjának ábrázolása a XIX. század első felének ukrán irodalmában (I. Kotljarevszkij, P. Gulak–Artemovszkij és G. Kvitka–Osznovjanenko művei alapján)”* / Budapest, 2001.; KÖPECZI BÉLA: *A 19. századi román irodalom magyarságképe*. – In: PATAKI FERENC–RITOÓK ZSIGMOND (szerk.): *Magyarságkép és történeti változásai*. Bp. MTA, 1999.; VAJDA GYÖRGY MIHÁLY: *Az osztrák irodalom magyarságképe a Monarchia perspektívájában*. – In: Pataki–Ritoók, 1999.; SOKCSEVITS DÉNES: *Magyarságkép a XIX. század második felének horvát irodalmában*. Tiszatáj, Szeged, 2000/8.; LADÁNYI–TÚRÓCZI CSILLA: *Legendás magyarság-kép a 16. századi portugál irodalomban*. Palimpszeszt, 2001/július, 15. szám; stb.

⁷⁰ NALIVAJKO, D. SZ., 2005. i.m.: 27.

⁷¹ KISS GY. CSABA: *A Kárpátok felől... A lengyel és szlovák magyarságkép változásai a 20. században*. – In: *Magyarságkép és történeti változásai...*, 1999. i.m.: 71.

⁷² Részletesebben l.: LENDVAY JUDIT: *A nemzetben való gondolkodás két fő típusa: a nemzetkép és a nemzeti sztereotípiá*. – In: *Többség–kisebbség*. Osiris Kiadó, Budapest, 1993.

⁷³ A sztereotípiá-kutatásokról l. még: CSEPELI GYÖRGY: *A magyarok mint mások*. Tiszatáj, 1999/05. 64–75.

⁷⁴ HUNYADY, 1984. i.m.: 38.

érdekes, hanem azok a mechanizmusok, amelyek a mindennapi élet számos területén az emberekben kialakult képek hatása alá esnek.⁷⁵ A sztereotípiák megkülönböztető ismérveinek egyike – mint arra számos szerző utalt – az, hogy az idő előrehaladása ellenére makacsul fennmaradnak, akkor is ellenállnak a változásnak, ha egy sztereotípiát hordozója saját sztereotíp elvárását meg nem erősítő információval találkozik.⁷⁶

A történeti nemzetkép kutatása egybehangzó vélemények szerint viszonylag nehezebb feladat, hisz a szociálpszichológiában használt mérési módszerekkel ellentétben, különböző történeti forrásokra – sajtóra, tudományos munkákra, szépirodalmi alkotásokra, memoárookra – támaszkodhat. Vagyis itt egy szűkebb réteg, az értelmiség véleménye tükröződik leginkább, és általában nem egy egész népre, hanem egyes csoportokra, rétegekre vonatkozik, ami nem feltétlenül jellemző egy egész közösségre. A „közvélemény-kutatásnak” visszamenőleg igen szűk lehetőségei vannak, így a „kép” sohasem abszolút.⁷⁷ Viszont előnye a történeti nemzetképkutatásnak, hogy míg a szociálpszichológiai felmérések, közvélemény-kutatások egy adott pillanatra vonatkozóan adnak reprezentatív eredményt, a történész különböző korszakokban a képalkotási folyamat változásait is nyomon követheti.

A nemzetkép fogalma – egyes vélemények szerint – sokszor az ellenségképpel egyenlő, mivel szubjektív és régi sérelmeken alapuló képzettársításokként írja le a két nép közötti történeti kapcsolatot. „A magunkétól eltérő etnikumok leírásában rendszerint történelmi tapasztalatok sűrűsödnek, s bennük a karakterképeket felvázoló/felhasználó társadalmi rétegek érdekei, törekvései is tükröződnek. Éppen ezért a nemzeti jellemrajzok csak ritkán mentesülnek a különböző előjelű szubjektívizmusoktól; kialakulásukban a tárgyilagosságnak nem sok szerep jut. Annál több a szűken értelmezett érdeknek, a képzelőerőnek, gyakran pedig a sérelmeket elszenvedett közösségi lét okozta traumáknak. E felismerésből viszont az a következtetés szűrhető le, hogy az adott körülmények bélyegét magukon hordozó nemzetkarakterekhez csak nagy körültekintéssel és fokozott bírálattal szabad közelednünk.”⁷⁸ E tekintetben is előtérbe kerül az a többek által hangsúlyozott mozzanat, hogy a képalkotási folyamatban nélkülözhetetlen az önreflexió, vagyis a közösségi ön-bírálat. „Hatványozott ez a követelmény olyan – előítéletektől és csoportneurózisoktól érintett – nemzetképek elemzésénél, mint amilyen például a magyarokban élő románságkép, illetve a románokban meggyökeresedett magyarságkép. Ez az igényesség a szóban forgó image-ekkel szervesen összefüggő nemzeti hivatástudatok kritikai tagolására is vonatkozik. Az önmagunkról és a másokról kialakított jellemzés ugyanis legtöbb esetben a vállalt és fennen hangoztatott nemzeti missziók megfogalmazásában is tetten érhető. A dicséretes, illetve a negatív tulajdonságok ama történelmi küldetés elemzése révén is jól nyomon követhetők, amelyet mindkét nemzet (főként értelmiségi) szószólói az idők folyamán meghirdettek. E missziós tudatok létrejöttét és jellegét nagy vonásokban ugyanazok a tényezők szabják meg, amelyek a nemzetképeket is meghatározzák. Konfliktusos történelmi előzmények után nem csupán a nemzetkarakterekről, hanem a küldetésekről körvonalazódott képzetek is ütközhetnek egymással, s ezek az ellentétek térségünkben ádáznak mutatkoztak. Ez a jelleg a hivatástudatokban rejlő legitimációs mozzanattól származik.”⁷⁹ E gondolatmenetben Szűcs Jenő azon nézete elevenedik meg, melyben régióink nacionalizmusait historizáltaknak minősítette, s amely megállapítása véleményem szerint a nacionalizmusoktól áthatott ön- és ellenségképek kialakulására is maradéktalanul alkalmazható. Hasonló véleményen van a kérdésben Csepeli György is, aki szerint: „A mai emberek nemzeti identitását olyan beljük sulykolt történelmi ismeretek támasztják alá, melyek célja a nemzeti lét létjogosultságának igazolása. A történelmi jelentőség eredményeként a fizikai környezet olyan jelentéseket fogad magába,

⁷⁵ HUNYADY GYÖRGY: *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest, 1996. 3–6.

⁷⁶ HAMILTON, DAVID L. – ROSE, TERENCE L.: *A látszatkorreláció és a sztereotíp nézetek fennmaradása*. – In: HUNYADY GYÖRGY (szerk.): *Szociálpszichológia*. Gondolat, Budapest, 1984. 392.

⁷⁷ Részletesebben l.: POLÁNYI IMRE: *Szlovák–szlovákiai magyarságkép*. – In: *Magyarságkutatás 1995–96*. Szerk.: DIÓ-SZEGI LÁSZLÓ. Budapest, 1996. 296.; SOKCSEVITS, é.n. i.m.: 6.

⁷⁸ GÁLL ERNŐ: „Mi” és „ők”. *Ellenségképek szerepe a mai magyar és román nacionalizmusban*. – In: Regio – Kisebbségtudományi Szemle. 1991. 2. évf. 2. sz.

⁷⁹ Uo.

amelyek alapján nacionalista szemszögből szemlélve is érdemes lehet az adott vidéken élni. Az azonos talajon megfogant eltérő történelmi narratívák azonban visszavonhatatlan ellentétekhez vezethetnek. Évszámokhoz, helyszínekhez és olyan fizikai objektumokhoz – mint pl. szobrok, sír-emlékek, emlékművek, szentélyek – fűződő egymással harcban álló attitűdöket a nemzeti hagyományok megfelelő jellegzetes jelentésekkel ruháznak fel, míg ugyanezek egy másik nemzeti hagyomány számára minden jelentéstől mentesek lehetnek.⁸⁰ Vagyis az „a bizonyos „cselekvő kép” kettős hatás eredményeként jelentkezik, a kisugárzás és elnyelés folyamatát foglalva magában, mint: jóindulat, hízelgés, megvetés, befektetés vagy karikírozás, a befektetésnek nevezett ellenlábasság, vagy egyenesen az „ijesztgető fantomkép.” Sokszor fennáll a „másik”-ról alkotott való-ságkép megsemmisítésének kísértése. Szükség van tehát különleges merszre, hogy a tükörképben olyan józan kép merevedjen meg, mely mind a létrehozóját, mind az érzékelőjét hozzászoktatja a visszaverődő képhez.”⁸¹

I.2. Magyarságkép – Magyarság-kép

A magyarságkép fogalmának kettős értelmezése van: a magyar nép önmagáról alkotott és sugározni kívánt image-e,⁸² valamint a magyarságról mások által alkotott kép. Mindkét esetben elfogadhatjuk Pataki Ferenc a folyamat történeti változékonyságát hangsúlyozó véleményét, melyet a *Magyarságkép. A magyarságról alkotott kép az ezredfordulón* címmel 1997. május 6–7-én az MTA-n megtartott konferencia nyitó előadásában fejtett ki: „a magyarságkép nem egyszer és mindenkorra rögzített, állandó ábrázolat, hanem dinamikusan változó, mindegyre alakuló folyamat.”⁸³ Ezzel többen is egyetértenek, hiszen a magyar történelemnek számos fénylő, dicsőséges, de számos tragikus sorsfordulója, eseménye is volt, melyek változó érdeklődést és attitűdöt váltottak ki a külföldi szemlélőkből.

A mások által rólunk alkotott kép, mint azt már fentebb vázoltuk, mindenkor szoros összefüggést mutat a mi önképünkkel is, vagyis a „belső használatra kialakított magyarságkép(ek)től.”⁸⁴ A nemzetek önképalkotásában viszont igen fontos kérdéskört jelent a kulturális önértékelés tartalmi és formai alakulása. Ennek szerepéről tartott 2003-ban egy előadást T. Kiss Tamás *Fordulatok és folyamatok a hazai kultúrpolitikában* címmel a Közművelődési Nyári Egyetem résztvevői számára. A magyarok esetében T. Kiss Tamás szerint „a közhellyé kommunikált „demokratikus hagyományok” fejletlensége nehezítette az önkép kialakítását, illetve „a magyar uralkodó rétegek társadalmi tértől és történelmi időtől függetlenített reakcióssá nyilvánítása is. Ez utóbbit súlyosbította az, hogy szociálisan és nemzetiségi szempontból igazolható volt. A több évszázados „rossz bizonyítvány” a XX. század első felétől „bűnös nép” ítéletévé fokozódott. A vádak által kikényszerített önvédelmet és a szellemi politikai nagyságaink tevékenységében mindig helyet kapó nemzeti elkötelezettséget a nacionalista megbélyegzés vádja kísérte.”⁸⁵

Majd alább a nemzeti érzékenység nagy szerepét hangsúlyozva a magyarok önképének kialakulásában T. Kiss kifejtette, hogy „Magyarország számára mindig fontos volt, hogy milyen arc-lattal jelenik meg a nemzetek közösségében. Nagy súllyal estek latba a kívülről érkező kedvező vélekedések, amelyek mint valamiféle szimbolikus érdemrendek tanúsítják az ország kiválóságát. Mindez – Bibó István szavaival – felerősítette a „nemzeti öndokumentációs kényszer” (Pataki-Ritoók, 1999) jelenségvilágát. Jóllehet az a nemzeti önismeret, amely az öndokumentáció szolgálatába állított tényeken nyugszik, és mindegyre ezeket reméli viszontlátni a külső vélekedésekben, ingatag lesz, mert bizonytalan lábakon áll. Mindezek ellenére vagy éppen az említettek miatt

⁸⁰ CSEPELI GYÖRGY: *Nemzetek egymás tükrében*. Kisebbség-kutatás, 1999/ 2. sz.

⁸¹ STELIAN MÂNDRUȚ, i.m.

⁸² A magyar nemzeti önképalakítás és vizsgálat történeti fejlődéséről l.: KŐPECZI, 1995. i.m.: 16–23.

⁸³ PATAKI FERENC: *Magyarságkép és történeti változásai*. – In: História, 1998, 9–10. sz. 5.

⁸⁴ HOFER, 1999. i.m.:133.

⁸⁵ T. KISS TAMÁS: *Fordulatok és folyamatok a hazai kultúrpolitikában*. Közművelődési Nyári Egyetem, 2003. július 7–11.) / http://www.csongradmmk.hu/pages/76/dload_rtf A témáról részletesebben l.: T. KISS TAMÁS: *Fordulatok, folyamatok: Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikájáról, 1867–2000*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2000.

születhetett meg és ereszthetett a társadalomban gyökeret rendszerektől függetlenül formailag azonos, tartalmában eltérő, más és másféle módon interpretált és kommunikált önértékelés, „nemzeti Én-kép.” A „kis nép – nagy kultúra” közismert megfogalmazásról van szó, amely különféle variációkban Magyarország valamennyi kormányfőjének és kultuszminiszterének egyik-másik nyilatkozatában fellelhető a kiegyezéstől napjainkig.⁸⁶ A „magyar nép kis nép” és a tragikus XX. századi történetének közhelyeiről több helyütt is olvashatunk, például: a 60–70-es éveinek magyarországi publicisztikáját összefoglalva lásd Kiss Gy. Csaba *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek* című tanulmánykötet vonatkozó részében.⁸⁷

A rendszerváltás után a magyarságkép-kutatás nagy lendületet vett, rendszerezettebbé, szakszerűbbé vált. Számos kutatóintézet és kutatócsoport vette fel kutatási területei közé a magyarságkép vizsgálatának különböző aspektusát, ezek eredményeit számos tanulmány, tanulmánykötet és tudományos szakmunka összegzi. Azonban mindezek továbbra is csak mozaikképet, részletképet tudnak nyújtani a magyarság külföldi arcképéről, így az ezirányú kutatások még sokáig indokoltak lesznek. Ennek aktualitását támasztja alá Pomogáts Béla irodalomtörténész megállapítása is, mely szerint az ország arculatát maga a történelem alakítja, az, hogy a „nemzet miként válaszol a történelem nagy kihívásaira”, mert akkor lesz az országnak jó hírneve és megbecsülése, ha gazdaságilag hatékony és megfelel a nyugati demokratikus jogállamiság követelményének, polgárainak jólétet és kultúrát teremti.⁸⁸ Ehhez azonban tudnunk kell, hogyan is vélekednek, írnak, tanítanak rólunk.

Végeredményben a szakirodalom alapján néhány általános következtetés levonható a magyarságképre vonatkozóan, elsősorban az, hogy ez a kép nagyon képlékeny és állandó változást mutat. Másodsorban leszögezhetjük, hogy Magyarország nemzetközi image-ének voltak kedvező és kedvezőtlen történelmi korszakai, de ezek többnyire rövid ideig tartottak: 1848–49-ben és 1956-ban a magyarokra figyelt a világ, amiként 1989-ben is megkülönböztetett érdeklődés kísérte sorsuk alakulását, tehát évtizedek teltek el úgy, hogy nemzetközi szinten érdektelenség övezte a népet, országot. A nyugati világ jóval kevésbé ismerte a magyar történelmet, mint más közép-európai nemzetek történelmét, illetve nem egyszer torzképeket ismert, melyeket a román, szlovák és délszláv történetírás rajzolt. A magyarság nyugati hírére tehát nagymértékben az a kép is befolyásolta, amit a közép-európai népek, a szomszédok alakítottak ki a magyarokról és közvetítettek nyugatra.⁸⁹ Ennek felismerésére Magyarország megcsonkítása után került sor, amikor a cezúra feldolgozása során a poszttrianoni társadalom körében önvizsgálatra és a külső megítélés felmérésére egyaránt sor került.

Míg a nyugat-európai és az amerikai magyarságképet az ismerethiány, a bizonytalanság és a közöny alakította, a szomszédos országok magyarságképe nagyrészt azoknak a nemzeti és történelmi mitológiáknak a jegyében alakult, amelyeket ezek a nemzetek – a románok, a szlovákok, a szerbek – formáltak önmagukról saját geopolitikai törekvéseik megalapozására. Mind a szlovák, mind a román nemzeti mitológia magyarelles jelleget öltött.⁹⁰

Egységes „magyarságképet” a XX. században csakúgy nem lehet találni, mint általában. Szilánkokra, morzsákra bukkanunk, amelyeket legfeljebb torzképként lehetne keretbe foglalni, és amely üzenete országonként változó és az idők folyamán módosul.⁹¹ Magyarország a XX. század folyamán több alkalommal állt a nemzetközi politikai érdeklődés és figyelem előterében, s ezek mind hatással voltak a hivatalos és a nem hivatalos politikai világ önmaga számára levont magyarságképére. A magyarságról külföldön alkotott kép formálásában mindig az volt elsősorban mértékadó, hogy az európai nagyhatalmak világpolitikai érdekei mit kívántak.

⁸⁶ T. KISS TAMÁS: *Fordulatok és folyamatok a hazai kultúrpolitikában*. Közművelődési Nyári Egyetem, 2003. július 7–11.) / http://www.csongradmmk.hu/pages/76/dload_rtf A témáról részletesebben l.: T. KISS TAMÁS: *Fordulatok, folyamatok: Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikájáról, 1867–2000*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2000.

⁸⁷ KISS GY. CSABA: *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek*. Esszék, tanulmányok és cikkek. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1993. 64–68.

⁸⁸ POMOGÁTS BÉLA: *A magyarságkép és az ország külpolitikai stratégiája*. –In: *Magyarságkép és történeti változásai...*, 1999. i.m.: 19.

⁸⁹ Uo.: 21.

⁹⁰ Uo.: 24.

⁹¹ ORMOS MÁRIA: *Képek Magyarországról az első világháború után*. – In: *Magyarságkép és történeti változásai...*, 1999. 49.

A fentiekből kiindulva, a kutatás első fázisában mindenképpen szükség van a nacionalizmus-problematika elméleti alapkérdéseinek, a terjedelmes szakirodalom⁹² releváns koncepcióinak áttekintésére.

A nacionalizmus mint számos más fogalom vagy eszme, mást jelentett a XIX. század elején, mást a XX. század elején, és megint mást manapság. A nacionalizmus fogalomtörténete nem vizsgálható egymagában, hanem a hozzákapcsolódó nemzet, nép, illetve állam fogalmaival szembe-
sítve kell szemlélni.

Általános történelmi fogalomtárak, lexikonok vagy enciklopédiák szócikkait vehetjük kiindulópontnak. Például egy 2000-ben készült történelmi fogalomtár az alábbi definíciót adja: „NACIONALIZMUS (latin „nemzet”). A XIX–XX. században kialakult ideológia, amely az adott nemzet állami önállóságáért küzd, vagy azt védi. Tagadja az osztályérdekek létezését. A nacionalizmus szerepe változó és ellentmondásos. A XIX. század második feléig a liberalizmussal kapcsolódik össze, míg a XIX. század végétől gyakran az agresszív irányzatokkal (pl. fasizmus, szovinizmus, antiszemitizmus, irredentizmus).”⁹³ Ez a definíció igencsak leegyszerűsíti a fogalom tartalmát, mely ennél sokkal összetettebb és szerteágazóbb.

A nacionalizmuskutatás meghatározó alakja, Ernest Gellner az alábbi definíciókat adja: „A nacionalizmus alapvetően az a politikai elv, amely szerint a politikai entitásnak egybe kell esnie a nemzeti entitással. ... a nacionalizmus a politikai legitimitásnak egy olyan elmélete, amely megköveteli, hogy az etnikai határok egybeessenek a politikai határokkal, nevezetesen pedig, hogy egy államon belüli etnikai határvonalak ... ne válasszák el a hatalom birtokosait a nép többi részétől.”⁹⁴

A téma másik jelentős kortárs teoretikusa, Anthony D. Smith, aki a „nacionalizmus” mint fogalom kapcsán az alábbi klasszifikációs sémát fogalmazta meg: A nacionalizmus kifejezést négy fő értelemben használjuk: 1. mint a nemzetek kialakulásának általános folyamatát, melyet néha „nemzetalkotásnak” neveznek (a kifejezés azonban gyakran magában foglalja az államalkotás folyamatait is);⁹⁵ 2. mint nemzeti érzést vagy a nemzethez tartozás érzését, attitűdjét vagy tudatát, és annak jólétére, erejére és biztonságára törekvést; 3. mint a nemzeti státusz elérését vagy fenntartását (annak minden velejárójával) politikai célként maga elé tűző mozgalmat, beleértve az e cél elérésére szánt egy vagy több szervezetet és tevékenységet; végül 4. mint tant vagy tágabb értelemben vett ideológiát, mely érdeklődése középpontjába a nemzetet helyezi, s amely annak autonómiáját, egységét és identitástudatának megteremtését tűzi ki célként.

Eric J. Hobsbawm a „nacionalizmus” terminusát a Gellner által megfogalmazott definíció értelmében használja, vagyis e fogalom „elsődlegesen olyan princípium, mely a politikai és nemzeti egység kongruenciáját tartja szükségesnek.”⁹⁶ Ezenkívül számos szerző – a XX. század eleji német történész, Friedrich Meinecke osztályozását elfogadva – különbséget tesz „politikai” és „kulturális” nemzet-fogalom között. Az első a figyelmét a nemzet függetlenségének és szuverenitásának, a második pedig egy nép nemzeti identitásának és kultúrájának létrejöttére és fenntartására irányítja.⁹⁷

A nacionalizmusokkal foglalkozó nemzetközi szakirodalom hagyományosan általában két, egymástól markánsan elkülöníthető modern nemzetkonceptiót szokott megkülönböztetni, amelyeket leegyszerűsítő módon „francia”, illetve „német nemzetfelfogásnak” is szokás nevezni. Felszínes

⁹² Az elmúlt években megjelent alpművekről összefoglalóan I. *Nacionalizmuselméletek* (szöveggyűjtemény). Szerk.: KÁNTOR ZOLTÁN. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. vagy rövidebben: Uő.: *Nacionalizmuselméletek: az összességek ideje?* – In: Regio, 2001/3.

⁹³ *Történelmi fogalomtár*. Szerk.: GERENCSÉR FERENC. Intermix Kiadó. 2000. 197.

⁹⁴ GELLNER, ERNEST: *Nations and Nationalism*. Oxford, 1983. A mű részletes elemzését I.: MANENT, PIERRE: *Politikai filozófia felhőeknek. A demokratikus társadalom látlelete*. Kende Péter fordításában és előszavával. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 92–100.

⁹⁵ A szerző nagyobb figyelmet fordít az „államépítésre”, mint a „nemzet alkotásra”. Erről részletesebben I. SMITH, ANTHONY D.: *A nacionalizmus és a történelem*. – In: Regio, 2000/2. 32.

⁹⁶ HOBSBAWM, E.J.: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Maecenas Könyvtár, 1997. 17.

⁹⁷ SMITH, ANTHONY D.: *Theories of nationalism*. Holmes and Meier Publishers, New York, 1983. XII.

szembeállításuk kapcsán (amelyre érintőlegesen Smith is utal a fentebb idézett tanulmányában „politikai” és „kulturális” nacionalizmus különbségéről szólva) szokás francia típusú államnemzetről beszélni, amely egy jól körülhatárolható területhez (pl. a Francia Köztársasághoz) kötődik, olyan közös szellemet feltételez, amely az állami intézményeken keresztül nyilvánul meg (köztársaság, vallásszabadság, Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata stb.); szembeállítva a német típusú kultúrnemzettel, amely a közös kultúra, mindenekelőtt annak legfőbb hordozójának, a nyelvnek közösségén alapul, és amely közös karaktert feltételez (ami elvileg – egy valójában minden esetben fiktív – közös származásból, azaz a vér közösségéből eredhet); és ami egyfelől a külsődleges, fizikai megjelenés hasonlóságában, másrészt belső morális tulajdonságok egyöntetűségében, azaz a „nemzeti jellegben” nyilvánul meg. A két fő európai teoretikus hagyomány két eltérő történetfilozófiai iskola tradíciójához köthető (sőt szokás a végtelenségig egyszerűsítés jegyében két illusztris gondolkodóhoz Renanhoz⁹⁸ és Herderhez (másodsorban Fichtéhez) is kapcsolni őket).⁹⁹ Bár vannak olyan kutatók is, akik mára ezt a „dichotómiát avítnak és szegényesnek” tekintik.¹⁰⁰

Hobsbawm a „nemzetet” nem tekinti „sem elsődleges, sem változatlan társadalmi entitásnak”, hanem szerinte „kizárólagosan egy meghatározott, történetileg jelen idejű periódushoz kapcsolódik. Csak annyiban társadalmi entitás, amennyiben egy meghatározott típusú modern, területileg egységes államhoz, az ún. nemzetállamhoz kötődik, s értelmetlen kizárólag nemzetről és nacionalizmusról beszélni, amennyiben mindkettő ehhez kapcsolódik.” Majd leszögezi, „a nemzetek nem teremtenek államokat és nacionalizmusokat: a folyamat fordítva zajlik le”.¹⁰¹ Szűcs Jenő szerint a nemzetet sokféle determináns alkotja: a nyelv, a kultúra, a tradíciók, egy sajátos „népszellem” vagy „néplélek”, de „mindenekelőtt és mindenek kereteként az organikus ősi múlt, a történelem. E szemlélet értelmében bizonyos számú változatlan, időhöz és korhoz nem kötött tényező együttesének folytonosságában rejlik a „nemzet” lényege.”¹⁰² E gondolati modell a XIX. század elején a romantika szellemi áramlata révén alakult ki, elsősorban a történetírás révén.

A történetírás és történészek szerepét és hozzájárulását a nacionalizmus ideológiájának és mozgalmának fejlődéséhez többen is igen lényegesnek tartják. Anthony D. Smith *A nacionalizmus és a történészek*¹⁰³ című írásában azt emeli ki, hogy az utóbbi időben két új szempontja vált világossá annak, ahogyan a történészek a nacionalizmust értelmezik. Az első a nemzet konstruált természetére vonatkozik. E szerint „nemcsak tisztán esetlegesnek és logikailag tarthatatlannak tartják a nacionalizmust, hanem maga a nemzet – a nacionalizmus minden törekvésének tárgya – is mesterséges; a társadalmi és kulturális szerveződés olyan fogalma és modellje, amely a hatalomra törekvő és a politikai harc eredményeit élvezni kívánó önjelölt nacionalisták munkálkodásának eredménye. A nemzet kitalált kategória, nem gyökerezik sem a természetben, sem a történelemben.” Az elsőből következik a második jellemző: a nemzetek és a nacionalizmus modernsége. Vagyis „az a múlt, amelyre a nacionalizmus hivatkozik, mítikus: csak a nacionalisták és követők fejében létezik, még akkor is, ha nem cinikusan, a jelenkori politikai célok érdekében találják ki. A nemzet a nacionalista siker pillanatától létezik: tisztán modern fogalom, és olyan viszonylag modern folyamatok eredménye, mint a bürokrácia, a szekularizáció, a forradalom és a kapitalizmus.” Itt a történészek elemzése a szerző szerint közelít a politológushoz, a szociológushoz és az antropológushoz, azzal a

⁹⁸ RENAN Mi a nemzet? című művének szövege magyarul az alábbi kötetben jelent meg: BRETTER ZOLTÁN és DEÁK ÁGNES (szerk.): *Eszmé a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, 1995. 171–187.

⁹⁹ LAJTAI L. LÁSZLÓ: *Nemzetkép az iskolai történelem-oktatásban 1777–1848*. Iskolakultúra könyvek, 21. Pécs–Budapest, 2004. 12. A témával kapcsolatosan részletesebben l.: SZÜCS JENŐ: „Nemzetiség” és „nemzeti öntudat” a középkorban. *Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához*. – In: Uő.: *Nemzet és történelem*. Budapest, 1974. 196–197.

¹⁰⁰ HUNYADY GYÖRGY: *A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükré*. – In: *Magyarságkép és történeti változásai*..., 1999. i.m.: 147.

¹⁰¹ HOBBSAWM E.J., 1997. i.m.: 17–18.

¹⁰² SZÜCS JENŐ, 1974. i.m.: 25.

¹⁰³ SMITH, ANTHONY D.: *A nacionalizmus és a történészek*. – In: Regio – Kisebbségtudományi Szemle, 11. évf., 2. sz., 2000. 5–33. A tanulmány eredeti megjelenési helye: *Nationalism and the Historians*. In: Balakrishnan, Gopal (ed.): *Mapping the Nation*. London, New York, 1996.

kívétellel, hogy a történész eléggé biztosan a XVIII. század utolsó negyedére, a XIX. század első évtizedére teszi a nacionalizmus ideológiájának és mozgalmának kezdeti megjelenését.¹⁰⁴

A nemzet fogalmának paradoxon jellegét emeli ki közép-európai és magyar viszonylatban Kiss Gy. Csaba művelődéstörténész Cholnoky Győző művéhez írt előszavában, mivel a nemzetet ebben a térségben nem lehet politikai közösségként értelmezni, így véleménye szerint „elsősorban a közös nyelvnek van meghatározó szerepe a nemzet fogalmában”.¹⁰⁵

Hugh Seton-Watson a nemzetek két fajtáját különbözteti meg: a „rég, folyamatos nemzeteket” és az „új nemzeteket”, amelyek a XVIII. század végén megfogalmazódott nacionalista ideológiák megszületése után alakultak ki. A szerző kategorizálása szerint az ukrán nép – a csehekhez, szlovákokhoz, románokhoz, albánokhoz, szerbekhez, horvátokhoz stb. hasonlóan – az új nemzetek sorába tartozik, abból a szempontból, hogy nemzeti- és identitástudata a nacionalizmus fogalmának megszületése után alakult ki, illetve nagymértékben annak a következményeképpen fogalmazódott meg.¹⁰⁶

I.4. Egy új állam születése

Állam, nemzet, nacionalizmus – ezek a XX–XXI. századi ember köztudatába, szókincsébe erősen beépült fogalmak, melyek kutatástörténete a nyugat-európai országok többségében már könyvtári szakirodalommal rendelkezik, ám az öreg kontinens középső, illetve keleti felében a tudomány e területe némi fáziskéséssel kezdett el fejlődni, eredményeket produkálni. A szovjet ideológiai diktatúra kényszerzubbonyába kényszerített országok történészei, társadalomkutatói számára tanácsosabb volt nem emlegetni ezen fogalmakat, vagy csak elméleti szinten (és természetesen negatív kritikával illetve), a hazai viszonyok mellőzésével lehetett velük foglalkozni. Az egykori totalitárius szuperbirodalom felbomlása új viszonyokat teremtett a térségben, melynek következtében új problémák, feszültségek törtek a felszínre, eszmék értékelték át. Számos volt tagköztársaság nyerte el önálló államiságát, ahol a fent említett fogalmak használata tabutéma volt, s csak a XX. század utolsó évtizede nyitott lehetőséget, hogy ismét használni, illetve kutatni kezdjék őket. A Szűcs Jenő által megfogalmazott, örök igazságnak tűnő gondolattal lehetne leginkább megmagyarázni, leegyszerűsíteni a dolgot: „ugyanaz a dolog más-más korban kimondva – nem ugyanaz a dolog.”¹⁰⁷

Az 1991. augusztus 24-i ukrán függetlenségi nyilatkozat nagy kiterjedésű új államot teremtett Európában, mely a Szovjetunió több éven át tartó széthullási folyamatának eredményeképpen jöhetett létre. A 80-as évek első felében már érzékelhetővé vált a Szovjetunió hidegháborús veresége, mellyel a második világháború után kialakított kelet-közép- és délkelet-európai államrend újabb átalakulások elé nézett. A szovjet vezetés 1985–87-ben még úgy hitte, hogy a reform-kommunisták vezette egypártrendszer képes a megújulásra, visszanyerheti relatív vonzerejét, s „ezáltal megteremti a hosszabbtávú külső és belső stabilizáció alapjait”.¹⁰⁸ A Szovjetunió megújítására tett gorbacsovi reformok: a „glasznosztj” (szólásszabadság, nyíltság) és a „peresztrojka” (átépítés) politikája azonban már nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az összeomlás elkerülhetetlen volt. Számos oka közül az egyik legfontosabb egyes elemzők szerint a soknemzetiségű birodalomba kényszerített nemzetek, nemzetiségek önállósodási törekvése volt,¹⁰⁹ míg mások az összeomlás

¹⁰⁴ SMITH, ANTHONY D., 2000. i.m.: 7.

¹⁰⁵ CHOLNOKY GYŐZŐ: *Állam és nemzet. Uralkodó nemzet- és nemzetiségpolitikai eszmék Magyarországon (1920–1941)*. Hatodik Sip Alapítvány, Budapest, 1996. 8.

¹⁰⁶ SMITH, ANTHONY D., 1983. i.m.: XII.

¹⁰⁷ SZÜCS JENŐ: *Egy kis visszapillantás: a modern nacionalizmus történeti típusai*. – In: Uő, 1974. i.m.: 23.

¹⁰⁸ ROMSICS IGNÁC: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 320.

¹⁰⁹ Uo.: 319.

okait inkább a gazdasági nehézségekben látják.¹¹⁰ A 80-as évek második felében egyre több nép juttatta kifejezésre a birodalmi központtal szembeni elégedetlenségét. Az ellenőrzés lazulása és az irányítás fokozatos megszűnése felszínre hozta a térség régi belső ellentéteit is.¹¹¹ A helyzetet Zbiegniew Brzezinski 1988-ban így jellemezte: „a marxista internacionalizmus kimúlt Kelet-Európában, s meghatározóvá a hagyományos nacionalizmus vált.”¹¹² A szeparatizmus 1988–1992 közötti látványos kirobbanását Hobsbawm viszont „1918–1921 elintézetlen ügyei”-ként szemléli, ő úgy véli, Ukrajna volt Oroszország egyetlen része, ahol 1917 előtt is „eredeti, de nem szeparatista nacionalista mozgalom létezett.”¹¹³ Mégis a Szovjetunió belüli dezintegrációs folyamat első lépését a balti államok tették meg függetlenségük deklarálásával 1990 márciusa–májusa során. Eközben Ukrajna viszonylag csendes maradt a helyi kommunista párt vezetése alatt, s egyes vélemények szerint „nem is akarta a különválást.”¹¹⁴ Az ukrán történelmi narratíva az 1985–91 közötti időszak nemzeti-demokratikus erőinek harcát Ukrajna állami függetlenségéért több szakaszra osztja: 1) 1985 áprilisától 1989 végéig – társadalmi mozgalmak és szervezetek létrejötte, melyek célja a szocialista rendszer megújítása, melyben egy új szövetségi szerződés alapján Ukrajna önállóságot kap és garantálva lesznek az emberi jogok; 2) 1989 végétől 1991 decemberéig – többpártrendszer kialakulása, a demokratikus mozgalmak radikalizálódása, melyek már Ukrajna állami szuverenitásának „visszaállítását”, önálló kül- és belpolitikát követeltek.¹¹⁵ Az 1991. augusztus 19–21-én végrehajtott Gorbacsov elnök elleni sikertelen puccskísérlet megrengette a már amúgy is ingatag egykori szuperbirodalmat, mely már valójában csak formálisan létezett. Ezt a helyzetet használta ki az Ukrán Legfelsőbb Tanács, és augusztus 24-én kikiáltotta a köztársaság függetlenségét. A december 1-jén megtartott népszavazás megerősítette és legitimizálta az állam szuverenitását, első elnöknek Leonid Kravcsukot választották.¹¹⁶

A független Ukrajna létrejötte geopolitikai elhelyezkedését figyelembe véve meghatározó esemény egész Kelet-Közép-Európa jelenkori történetében. Eddig keveset tudott a világ az ukrán nemzetalkotó és államalkotó törekvésekről, hiszen a Szovjetunió valamennyi tagállamát orosz szemüveggel nézte, nézhette a külvilág. Ukrajna különösen megszenvedte ezt, hiszen az orosz történetírás két évszázadon át – 1917 előtt és után is – Oroszország / Szovjetunió tartozékaként ábrázolta az országot, s ez a kép terjedt el többnyire Nyugaton is. Az ukrán állammal kapcsolatban igen lényeges az idejét múlt orosz/szovjet-szemponútú nézetek újraértékelése, tisztázása. A függetlenné válás óta történészek százai dolgoztak és dolgoznak a korábbi orosz és szovjet történetszemlélet felülvizsgálatán és átdolgozásán, melyben az ukránok jobbra mint kisoroszok („malorosszi”) szerepeltek. A fent vázolt folyamatok megértéséhez át kell tekintenünk az ukrán nép múltjának legfontosabb sorsfordulóit, korszakait.

¹¹⁰ HOBSBAWM, E. J., 1997. i.m.: 212. A szerző úgy véli, Gorbacsov előtt egyetlen szovjet tagállam sem gondolt a Szovjetunióból való kiválásra, s nem belső politikai feszültségek súlya alatt roppant össze, csupán a parancsuralmi rendszer lazulása és a gazdasági válság következménye volt ez. A függetlenné válás óta megjelent szakirodalomban az ukrán történészek a Szovjetunió szétesésének okát abban látják, hogy a Szövetség központosított totalitárius rendszere nem biztosította az alapvető emberi, nemzeti és kisebbségi jogokat, nem garantálta a társadalom normális demokratikus fejlődését, a lakosság gazdasági jólétét. A világgyakorlat azt igazolja, hogy az emberi társadalom és annak demokratikus intézményei számára nem a birodalmi, hanem a független nemzetállami államforma jelenti a leghatékonyabb keretet. Az ukrán szemléletmódról részletesebben l.: SEVCSUK, V. P., TARANENKO, M. G.: *Isztoria ukrajinszkoji derzsavnosztyi*. Kursz lekcij. (Az ukrán államiság története. Előadássorozat) Kijev, 1999. 423–445.

¹¹¹ A gorbacsovi reformokról és a Szovjetunió széthullásának körülményeiről, következményeiről magyarul részletesebben l.: KEMECSEI ERNŐ: *Orosz ezredvég (A nemformális mozgalmaktól a politikai pártokig)*. Hatodik Síp Alapítvány, 1992.

¹¹² BRZEZINSKI, ZBIEGNIEW: *The Grand Failure*. New York, 1989. 135.

¹¹³ HOBSBAWM, E. J., 1997. i.m.: 209.

¹¹⁴ Uo.: 210.

¹¹⁵ SEVCSUK, V. P., TARANENKO, M. G., 1999. i.m.: 425.

¹¹⁶ *Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája, 1900–1991*. Szerk: KRAUSZ TAMÁS és SZILÁGYI ÁKOS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 291, 293, 298.

Az ukránok az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartoznak és a keleti szlávok délnyugati ágát alkotják. Egy 1996-ban megjelent ukrán nyelvű etnikai kézikönyv¹¹⁷ jellemzése szerint: „az ukrán nép olyan emberi közösség, amely a szláv törzsek széttelepedésének területén egy összefüggő tömbben él és egy sor sajátosság jellemzi: nemzeti öntudat, identitástudat, nyelv, kultúra, szokások, társadalmi-területi szervezet.” A keleti szlávok első államalakulata a Kijevi Rusz volt, melynek felbomlása után¹¹⁸ az önállósult nyugati és délnyugati részfejedelemségek lakosainál olyan jellegzetes nyelvi-kulturális sajátosságok alakultak ki, melyek révén különvált a belorusz (fehérorosz) és az ukrán (kisorosz) nép.¹¹⁹ Bizonyos különbségek (például dialektus stb.) már ebben az időben léteztek, s a történelem alakulása során tovább mélyültek.

Az ukrán történészek nemzeti történelmük tárgyalását általában a Kijevi Russzal kezdik. Kijev ekkor ősrégi város a Dnyeper partján, a kelet–nyugati irányú, Európát Ázsiával összekötő kereskedelmi útvonalak, valamint az észak–dél irányú, Skandináviától Bizáncig húzódó folyami és tengeri kereskedelmi utak kereszteződésében. A kereszténységet 988-ban Nagy Volodimir fejedelemsége idején fogadták el hivatalos vallásul, s a vallás aztán Kijevtől észak és kelet felé terjedt a mai beloruszok (fehéroroszok) és oroszok térségéig. A „rusz” szó eleinte a skandinávok egy bizonyos fajtájára utalt, később viszont görögkeleti hitű (ortodox) emberekre vonatkozott. A Novgorod- és Szuzdal-féle nagyobb kereskedelmi és kulturális központok uralkodói elismerték Kijev fennhatóságát, jóllehet a XII. században a dinasztiák közötti civódások és az államok rivalizálásai jelentős mértékben csökkentették Kijev tekintélyét. Ezt a tekintélyt a város gazdasági hanyatlása is aláásta; a Dnyeper menti kereskedelmi útvonalat folyton elvágták a nomád mongol-tatárok. A tatárok támadása és Kijev kifosztása (1240-ben) véget vetett a Fejedelemség dicsőségének. A XIII. századtól a tatár uralomhoz való viszonyulás sejtetni engedte a perifériák közötti különbségek növekedését. Ettől kezdve máshová helyeződtek át a politikai növekedés centrumai. Nyugaton terült el Halics és Volhinia, amelyeket szoros, de olykor ellenséges kapcsolatok fűztek a katolikus Lengyelországhoz és Magyarországhoz. Északon a Litván Nagyfejedelemség növekvő hatalmával kellett számolni (1362-ben ez kebelezte be Kijevet), északkeleten pedig terjeszkedni kezdtek az orosz fejedelmek. Egyidejűleg a mongolok – és utódaik, az Aranyhorda népe – a kereskedelem fellendítése érdekében akarták a Krím félsziget és a Fekete-tenger partvidékét fejleszteni. Kijev gazdasági újjáéledése a XVI. század második felében indult meg. Az 1569. évi lublini unió¹²⁰ közös államba tömörítette Lengyelországot és Litvániát. Az ukrán területek ezáltal a lengyel király közvetlen fennhatósága alá kerültek, minek következménye a lengyel kolonizáció növekedése és – egyházi ügyekben – a római katolikus egyház befolyásának fokozódása volt. A különböző politikai keretek közötti fejlődés –, a Volodimir-suzdali részekben a tatár birodalom szervezési hatása érvényesült, a nyugati részekben, pedig a lengyel–litván uralomé¹²¹ – tovább erősítette az oroszok és ukránok lakta területek közötti különbségeket. Legjobb példa erre az új hatalmak ortodox egyházhoz való viszonya. A tatárok toleranciájának köszönhetően a pravoszláv egyház a „rusz-kij-tudat őrzője, ápolója, illetve a moszkvai egyesítő politikával együttműködve a küldetésstudat propagálója lett”.¹²² A lengyel–litván uralom alá tartozó területen viszont a katolikus egyház missziója erős hatással volt az ortodox egyház tevékenységére, növelte a távolságot „az egykori óorosz (rusz-kij!) népességen és nyelvhasználaton belül”, az oktatás szervezése révén pedig a kulturális különbségeket is mélyítette.¹²³ Nagy hatása

¹¹⁷ *Etnicsnij dovidnik. Etnicsni mensini v Ukrajini.* (Etnikai kézikönyv. Nemzeti kisebbségek Ukrajnában) Red. kol. pid ker.: VLAGYIMIR JEVТУH. Kijev, 1996. 146.

¹¹⁸ Böles Jaroszlav fejedelem (1019–1054) halála után fiai 3 részre osztották a Kijevi Ruszt, melynek következtében elkezdődött az ún. feudális széttagoltság időszaka.

¹¹⁹ FONT MÁRTA, KRAUSZ TAMÁS, NIEDERHAUSER EMIL, SZVÁK GYULA: *Oroszország története.* Pannonica Kiadó, Budapest, 2001. 84.

¹²⁰ Lublini unió – a „két nemzet” Rzecz Pospolítájának létrejötte.

¹²¹ FONT MÁRTA és a többiek, 2001. i. m.: 85.

¹²² Uo.

¹²³ Uo.: 87.

volt továbbá egy másik fontos egyházi eseménynek, melyre 1596-ban került sor, amikor a Jobbparti Ukrajna¹²⁴ ortodox papjainak egy része a breszti unió aláírásával vállalta a római pápa fennhatóságát, de megtarthatta keleti rítusú szertartását, s így létrejött a görög katolikus vallás.

Fontos szerepet töltöttek be a modern ukrán nemzet eszményének kialakításában a kozákok. Ezt az eredetileg fosztogató martalóc népséget, amely a Dnyeper zuhatagos szakaszainál tanyázott, s így gyakorlatilag elérhetetlen volt a hatóságok számára, fokozatosan az ortodox hit – a lengyel katolikusokkal bátran szembeszálló – védelmezőiként kezdték tisztelni. Társadalmi helyzetüket tekintve a kozákokat közbenső társadalmi rétegnek tekinthetjük a nemesség és a parasztság között. Az ukránai kozákság mint új társadalmi-politikai tényező a XV. század második felében jelent meg a történelem színpadán.¹²⁵ A kozákság harcainak csúcspontját Bogdan Hmelnickij hetman vezette 1648–54/57. évi lengyelelleanes felkelés jelentette, mely egyes történészek interpretációjában „nemzeti-felszabadító háború”, mások szerint „szabadságharc”, „kozák forradalom”, egyéb vélemények szerint „ukrán nemzeti forradalom” volt, s eredményeképpen kozák államalakulat jött létre Zaporizsjai Had néven.¹²⁶

A Hmelnickij-féle küzdelemnek napjaink ukrán historiográfiájában kiemelt szerepe van, de már a XIX. század végén – XX. század elején élő neves ukrán történész, Mihajlo Hruszevszkij is hangsúlyozta jelentőségét, mivel véleménye szerint ekkor ért véget az ukrán–belorusz (fehérorosz) nemesség közös szakasza, és még hangsúlyosabb lett az ukrán népesség elkülönülése.¹²⁷

Az ukrán „állam” kezdeti sikerei ellenére nem tudta egymagában leküzdeni a lengyel befolyást, így szövetségességre volt szüksége, ezért 1654-ben elismerte Moszkva cárijának protektorságát. Ez azonban nem jelentett hathatós segítséget a lengyelekkel szembeni küzdelemhez, így 1657-ben, Hmelnickij halálakor, még mindig bizonytalan a kozák autonómia kérdése. A „Balparti Ukrajna”, vagyis a Dnyepertől keletre fekvő valamennyi ukrán terület, s maga Kijev is az Orosz Birodalom hűbéri függésben lévő része lett, kezdetben valamelyes autonómiával. Az ukrán etnikai terület többi része Lengyelország birtoka maradt. Az ukrán etnikai területek kettéosztottságát az 1667-ben Andruszovóban aláírt orosz–lengyel egyezmény rögzítette.

A Moszkvától való függetlenedésre több kísérlet történt az elkövetkező évszázadokban, ezek közül a legismertebb Ivan Mazepa¹²⁸ ukrán hetman fellépése, aki XII. Károly svéd királyhoz csatlakozott a Nagy Péter cár ellen vívott ún. északi háborúban. A Poltavánál 1709-ben aratott orosz győzelem azonban megpecsételte az ukránok sorsát. A kozák intézményeket feloszlatták, később ugyan a kozák csapatok az orosz hadsereg különleges ezredeiként harcoltak. Az ukrán nemesek jelentős szerepet kaptak az Orosz Birodalom közigazgatásában, valószínűleg nagyobb műveltségüknek és nyugati nézeteiknek köszönhetően. A lengyel–litván nemesi köztársaság 1772-es első felosztása a mai Ukrajna majdnem egész területét orosz fennhatóság alá juttatta. Az egyetlen kivétel Galícia volt, ez a nyugati tartomány Ausztriához került. A Krím félszigetet és a Fekete-tenger partvidékét, amely addig az oszmán-törökök egyik hűbéresének fennhatósága alatt állt, 1782-ben szintén az Orosz Birodalomhoz csatolták.

¹²⁴ Az ukránok lakta területet a Dnyeper folyó osztja jobb és bal parti részre, Nyugat-Ukrajna a jobb parton, míg Kelet-Ukrajna a bal parton van. A terület kettéosztottságát a különböző országok fennhatósága, befolyása is meghatározta a történelem folyamán.

¹²⁵ FONT MÁRTA–VARGA BEÁTA: *Ukrajna története*. Szeged, 2006. 95.

¹²⁶ Ezt az államalakulatot tekintik a jogfolytonosság zálogának, mely a Kijevi Rusz szétesése után továbbvitte az ukrán államiság hagyományát és az 1917-ben rövid időre kikiáltott Ukrán Népköztársaságon át garantálta a mai Ukrajna számára a kontinuitás láncszemét.

¹²⁷ HRUSEVSKIJ, MIHAJLO: *Hto taki ukrajinci i csoho voni hocsuty*. (Kik az ukránok és mit akarnak). Tov–vo „Znannya Ukrajini”, Kijev, 1991. 40.

¹²⁸ Ivan Mazepa (1639–1709) személye ma jelkép Ukrajnában. Az európai orientáció hívei Mazepát tűzik zászlójukra, míg Ukrajna Oroszországgal való kapcsolatának elmélyítésén munkálkodók Bogdan Hmelnickijt. Az utóbbiak Mazepát s szellemi örököseit az orosz–ukrán közös történelem és érdekek elárulóinak tartják. A mazeppinizmus és mazeppinista minősítések érdekítéletet tükröznek. Mazepáról magyar nyelven HRABÁR NÓRA jelentetett meg monográfiát 1941-ben Ungváron, *Mazepa a legújabb ukrán kutatások világában* címmel. (Ismertetését I. Zorja–Hajnal. II. évf. Ungvár 1942. 1–2 sz. 216–217.); illetve OLEKSZANDER OGLOBLIN: *Hetman Ivan Mazepa ta jogo doba*. Druge dopovnyene vidanyija (Ivan Mazepa hetman és kora. Második, bővített kiadás. New York–Kijev–Lvov–Párizs–Torontó, 2001.) művének ismertetését magyarul I.: UDVARI ISTVÁN: *Ivan Mazepa kozák hetman és kora*. – In: Klio, 2003/1./12. évfolyam. 91.

Az 1820–1830-as esztendőkből erős ukrán nemzeti öntudat kezdett kialakulni, főként a történészek és a költők jóvoltából. Ennek az öntudatnak a fejlődését az a körülmény hátráltatta, hogy két egymással akkoriban nemigen érintkező központja volt: az Orosz Birodalomban Kijev, az „osztrák” Galíciában pedig Lemberg. Galíciában az osztrák hatóságok azért bátorították az ukránokat, hogy valamiképpen ellensúlyozzák a lengyelek erős függetlenségi törekvéseit. További egyébszint tényező, hogy a galíciai görögkeletiek az oroszbarátság hívei voltak, a főként görög katolikus értelmiségiek viszont az egységes ukrán nemzet megeremtését akarták. Kijev és Lemberg közeledését végül az segítette elő, hogy a cári rezsim betiltotta az ukrán nyelvet a tartományokban. A tilalom 1876-tól 1906-ig volt érvényben (az emszi rendelet¹²⁹ értelmében). A kijevi írók ekkor Lembergben nyomtatták ki műveiket, így aztán mindkét részről erősödött a „közös ügy” érzése.

A közös kulturális örökség tudatából szükségszerűen következett a politikai akarat: ennek képviselői az 1917-es forradalmak idején úgy gondolták, hogy Ukrajnának Oroszországtól független a jövője. Kihasználva az oroszországi polgárháborút az Ukrán Központi Tanács 1917. november 7 (22)-én kikiáltotta az Ukrán Népköztársaság megalakulását, majd 1918. január 9 (22)-én teljes függetlenségét. Ez az állam néhány hónapos fennállását követően a bolsevikok uralma alá került, és 1919. január 6-tól USZSZR¹³⁰-nek vagy Szovjet-Ukrajnának nevezték, fővárosa Harkov lett. A bolsevik hatalomátvétel után nem sokkal egy polgárháborús időszak vette kezdetét. A köztársaság léte állandó veszedelemben forgott, mivel határain belül harcoltak egyfelől az orosz cári birodalom visszaállításáért küzdő „fehérgárdista”¹³¹ csapatok, másfelől a bolsevikok Vörös Hadserege, amely szovjet hatalmat akart Ukrajnában, illetve az ukrán állam függetlenségének hívei is. A polgárháború befejeződése (1920 ősze) a szovjet rendszer térnyerését és kiépülését eredményezte,¹³² valamint az ukránlakta területek újbóli feldarabolásához vezetett. A lengyel–szovjet–orosz háború befejezésekként, 1921-ben aláírt rigai békeszerződés Galícia és Volhínia ukrán régióit Lengyelországnak juttatta. Három évvel később az USZSZK Taganrog és Sahti térségeit átengedte Oroszországnak. Romániát 1940-ben arra kényszerítette a német–szovjet paktum, hogy területet engedjen át a Szovjetunióknak, így keletkezett a Moldovai SZSZK, amely megkapta a Dnyeszter bal partjának egyik régióját is, mely ennek következtében kikerült az USZSZK fennhatósága alól. 1945-ben az USZSZK hivatalosan megkapta Kárpátalját, melyet gyakorlatilag akkor Magyarországtól szakítottak el, de a két világháború között egészen 1938-ig Csehszlovákiához tartozott. Az 1938. évi első bécsi döntés és 1939. márciusi katonai akciók során Magyarországhoz visszakerült Kárpátalját 1944-ben a Vörös Hadsereg foglalta el, majd az annexiót jogilag az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződéssel legitimizálták. Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területét gyarapították viszont azáltal is, hogy Galícia és Volhínia szintén ide került, és a Bukovinai terület egy része is. Az utolsó területszerzés Nyikita Hruscsov szovjet főtitkár nevéhez fűződik, aki 1954-ben a Krímfélszigetet Ukrajnának adományozta Ukrajna és Oroszország „újraegyesítésének”¹³³ 300. évfordulójának emlékére.¹³⁴ Így alakultak ki tehát Ukrajna területének mai határvonalai.

¹²⁹ A XIX. század derekán az Orosz Birodalomban erősödő ukrán nemzeti és kulturális mozgalmakat II. Sándor már 1863-ban elkezdte visszaszorítani az ukrán nyelv korlátozására irányuló intézkedésekkel, de az 1876-ban kiadott ún. emszi rendelet teljesen betiltotta az ukrán nyelvű könyvek és sajtótermékek kiadását és behozatalát.

¹³⁰ Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság. A baloldali térnyerésről részletesebben l.: *Dovidnik skoljara. Isztorija Ukrajini.* (Diák kézikönyv Ukrajna történetéből). Red. kol.: KRUPCSAN, SZ., KRUPCSAN, T., SZKOPNENKO, O. Kijev, 2003. 712–716.; BOJKO, O. D.: *Isztorija Ukrajini.* (Ukrajna története) Kijev, 2002.

¹³¹ A fehér szín az orosz cárizmus szimbóluma, ebből következően a cári rezsimet fenntartani szándékozók színe volt.

¹³² 1922-től az akkor alakult Szovjetunió, vagy más néven SZSZKSZ – Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége – része lett Ukrajna az 1991. évi függetlenség kikiáltásáig.

¹³³ A Bogdan Hmelnickij vezette felszabadító háború végén 1654-ben megkötött perejaszlavi szerződés eredményét a szovjet historiográfia úgy értelmezte, mintha a háború elérte volna fő célját, vagyis „a cár atyuska oltalmába való visszakerülést”. A mai ukrán történetírás a háború végét 1657-hez köti, vagyis Hmelnickij halálához, s az 1654-es aktust, mint az önállóság újbóli elvesztését tekintik. Több ukrán történész egyetért abban is, hogy bár a háborúnak 1657-ben vége lett, a függetlenségi harc mégsem fejeződött be, hanem Petro Dorosenko hetman bukásáig, 1676-ig tovább folytatódott, csak nem volt ilyen szervezett és ennyire nagyméretű, mint a Hmelnickij-féle. A témáról részletesebben l.: BOJKO, O. D., 2002. i.m.: 148–154. Magyarul l.: FONT–VARGA, 2006. i.m.: 106–120.

¹³⁴ FELIPE FERNÁNDEZ-ARRESTO: *Európa népei.* Corvina Kiadó, Budapest, 1995. 334.

Szovjet-Ukrajna egyike volt annak a 13 államalakulatnak, amely az egykori Orosz Birodalom romjain jött létre, és formálisan egy önálló köztársaság státusát viselte.¹³⁵ Az önállóság megőrzése viszont nem tartott sokáig, mivel a kezdetben csak „katonai-politikai szövetségre” lépő szovjet köztársaságokból 1922. december 30-án létrejött a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, vagyis a Szovjetunió.

Az új szovjet-ukrán köztársaság kezdetben „ukránosítási” politikába kezdett az élet minden területén. Ezzel szemben a Lengyelországhoz került területeken a hatóságok akadályozták az ukrán nemzeti élet kibontakozását. A szovjet-ukrán kísérletnek az 1920-as évek végén a sztálini elnyomás lépett a helyébe, amely eleinte „csak” az ukrán értelmiséget vette célba, később azonban (1932-től kezdve) már az egész nép ellen irányult: a mesterségesen létrehozott éhínség az ukránok millióinak életét oltotta ki. A lengyelországi üldöztetésre fegyveres harc volt az ukrán válasz, amely akkor is folytatódott, amikor mindkét országot elfoglalták a németek.

A második világháború küszöbén az ukránlakta területek négy állam fennhatósága alá tartoztak: Szovjetunió, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia. Közös jellemzője a felsorolt államoknak, hogy nem állt érdekükben egy független ukrán állam létrejötte, mivel ragaszkodtak a megszerzett területekhez, sőt továbbiak bekebelezésére is törekedtek.¹³⁶ 1939 után az európai történelem porondján felgyorsultak az események, melyek következtében a sokmillió ukrán népnek ismét nem volt beleszólása sorsa alakulásába, hanem a világpolitika és a nagyhatalmak érdekei szerint dőlt el jövőjük. Az „életér kibővítéséért” harcoló németek, illetve Hitler is már a háború előtt felismerték Ukrajna – mint nyersanyagraktár és termőföld – előnyeit, melyet Németország úgymond racionálisabban ki tudna használni. Ennek megszerzéséhez és kiaknázásához láttak hozzá, miután 1941. június 22-én megtámadták a Szovjetuniót. Fontos szerepet játszott még Ukrajna második világháborús történetében a „keleti kérdés” náci szakértőjének, Alfred Rosenbergnak egyik terve, mely szerint Ukrajna etnikai területeinek megszerzésével, illetve Oroszország és Beloruszia (Fehéroroszország) néhány ukránlakta megyéjének csatolásával egy olyan „Nagy-Ukrajna” hozható létre, amely Németország szatellitállama lenne és stabilitást jelentene Keleten, mivel „az orosz–ukrán antagonizmus meggátolná, hogy a két állam egységesen lépjen fel Németország ellen”.¹³⁷ Ez a tervzet felkeltette a radikális nacionalista körök és szervezetek figyelmét, mivel a független államiság felcsillanó reményét látták meg benne és ennek érdekében még a németekkel való együttműködésre is hajlandóak voltak. A Krakkóban megalakult Ukrán Nemzeti Bizottság (a továbbiakban UNB, eredetileg Ukrajinszka Nacionaljna Rada) több jobboldali politikai pártot integrált, innen ered az ezután használatos integrál-nacionalisták fogalma. Felújította tevékenységét az Ukrán Nacionalisták Szervezete (a továbbiakban UNSZ, eredetileg Organizacija Ukrajinszkijh Nacionalisztiv), mely a német kormánynak átadott egy memorandumot, melyben kifejezték, hogy a szovjet–német háborút úgy tekintik, mint „egy lehetőséget Ukrajna megszabadításához a bolsevizmustól és az önálló államiság visszaszerzésének előfeltételét.”¹³⁸ Minden ukrán lakost felszólítottak a fegyveres harcra és kitartásra a végső cél – Ukrajna függetlenné válása – eléréséig, s ennek elősegítésére létrehoztak egy fegyveres alakulatot is: az Ukrán Felkelő Hadsereget (a továbbiakban UFH, eredetileg Ukrajinszka Povsztanszka Armija UPA)) (1943), melynek a „szövetséges” német csapatokkal karöltve kellett harcolni a „moszkvai megszállók ellen”. A német megszállás mégsem bizonyult olyan kedvezőnek, s az integrál-nacionalisták igényeit sem támogatták a független ukrán államra vonatkozóan (betiltották az UNB működését, letartóztatták és kivégezték az UNSZ vezetőit), így nem csoda, hogy a nacionalisták rövid időn belül elvesztették a lakosság támogatottságát, s a Vörös Hadsereget mint felszabadítót fogadták.¹³⁹

¹³⁵ BOJKO, O. D., 2002. i.m.: 372.

¹³⁶ Pl. Lengyelország egész Szovjet-Ukrajnára igényt tartott, mivel fekete-tengeri kijáratot szeretett volna. Románia pedig „történelmi jogaira” hivatkozva követelte Dél-Ukrajnát Bukovinától egészen Odesszáig. Részletesebben l.: SEVCSUK, V.P., TARANENKO, M.G.: 1999. i.m.: 388.

¹³⁷ SEVCSUK, V.P., TARANENKO, M.G.: 1999. i.m.: 397.

¹³⁸ Uo.: 398.

¹³⁹ Uo.: 400.

A szovjet hatalom kiépítése Ukrajnában, főként a nyugati megyék uniformizálása, sok áldozattal járt a lakosság számára. A központból, Moszkvából irányított birodalomban az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság nehézipari és gabonatermelési mutatói révén a második legfontosabb ország volt az orosz tagállam mellett. A hrucsevi „enyhülés” és a brezsnyevi korszak az USZSZK-ban is a desztalinizációt és a társadalmi élet konszolidálását hozta. Egyes vélemények szerint az ukránok számára ez azonban már nem volt elég, az internacionalizmus és oroszosítás zubbonyába kényszerített ukránok körében már a „60-as években felmerült a nemzeti eszme és az ukrán kulturális jogok iránti igény. Ebből kifolyólag említést érdemlő jelensége volt a kornak az ún. diszsidens mozgalom, melynek ukrainai megnyilvánulása az Ukrán Helsinki Csoport működésében jelentkezett. A mozgalom demokratikus ága az emberi és állampolgári jogok biztosítását követelte; a szellemi és vallási élet megreformálásáért harcolt a másik ág; a nemzeti orientációt követő harmadik csoport elítélte a sovinizmust, az oroszosítást, a központosítást és a nemzeti érdekek negligálását.”¹⁴⁰

Csak Mihail Gorbacsov időszakában vált lehetővé a történelem kényes kérdéseinek feltárása, jöllehet az ukrán hatóságokat 1991-ig egyáltalán nem érintette a peresztrojka – továbbra is szilárdan ültek a helyükön. A XX. század végének legtragikusabb eseménye az ukránok szempontjából az 1986. április 26-án a csernobili atomerőműben történt robbanás, amely súlyosságának eltitkolása a moszkvai kormány részéről tudatosította a társadalom nagy részében, hogy a „glasznosztj” és „peresztrojka” egy kirakatpolitika, tényleges tartalma nincs. Egyre nagyobb az elégedetlenség a központ és a vezetés, illetve a Kommunista Párt iránt, egyre erősödött a nemzeti célokat és érdekeket valló ellenzék. Az 1991 augusztusában lezajlott moszkvai puccs azonban teljességgel megváltoztatta a helyzetet. Lehetőség nyílt Ukrajna függetlenségének kinyilvánítására, melyet az elsők között tett meg, majd ugyanennek az évnek decemberében a FÁK (Független Államok Köössége) alapító tagja lett.

I.6. Az „UKRAJNA” szó etimológiája

Az ukránokra vonatkozóan a „kisorosz” etnoním a XIX. századig élt, akkor kezdte felváltani az „ukrán” terminus. Az „Ukrajna” szó első említése az 1187. évnél van a kijevi litopiszben (évkönyvben), melyet az Ipatyevi krónika-kompozíció őrzött meg.¹⁴¹ Itt a Perejaszlavi Fejedelemséget értették alatta, mely a Csernyihivi és Kijevi Fejedelemséggel a Kijevi Rusz központi területét alkotta.

Mint területi megjelölés az „Ukrajna”/„Vkrajna” már a XIII. századtól kezdve kimutatható a szónak eredeti, „határvidék” jelentésében. A „határvidék” státus időről időre más-más területekre volt értendő, és egyáltalán nem kötődött stabilan egy meghatározott földrajzi térséghez. „Ukrajná”-nak nevezték a Halicsi Fejedelemség és a litvánok közötti „határsávot” éppúgy, mint a Russia Minor és a tatárok közötti ütközőzónát¹⁴² – olvasható egy 2006-ban Magyarországon megjelent szintézisben. A szó etimológiája azonban a függetlenedés óta megjelent ukrán szakirodalom és publicisztika szerint nem ennyire egyértelmű.¹⁴³ A különböző koncepciók közül csupán néhányat emelnék ki szemléltetésképpen.

A XVI. századra tehető az „Ukrajna” szó elterjedése, ami a Lengyel–Litván Köztársaság végvidékét jelölte. A szó eredeti jelentése: határvidék, végvidék, mivel a „kraj” (széle valaminek), „rubizs” (határvonal), „perehresztja” (kereszteződés) jelentéseket hordozza magában. Egy romantikus értelmezés szerint az elnevezés azokból az időkből származik, amikor Ukrajna középső

¹⁴⁰ BOJKO, O.D., 2002. i.m.: 544–548.

¹⁴¹ Idézet: *Ljítópisz ruszjikij* (Óorosz krónika). Fordította: MAHNOVEC L.J.; Szerk.: MISANICS O.V. Kijev, Dnyipro Kiadó, 1989. 343.

¹⁴² FONT-VARGA, 2006. i.m.: 8.

¹⁴³ SZKLYARENKO, V.: *Zvidki pohodyt nazva Ukrajina?* (Honnan ered az Ukrajna elnevezés?) – In: „Ukrajina”, 1991. № 1. sz. 20. 39.; PIVTORAK, G. P.: *Pohodzsennja ukrajinciv, roszejian, biloruszjiv ta jihnyih mov.* (Az ukránok, oroszok, fehéroroszok és nyelvük származása) / <http://litopys.org.ua/pivtorak/pivt12.htm>

részének sztyeppés vidéke valóban határ volt, amely Kijev kelet-európai és bizánci kultúráját elválasztotta Ázsiától, és az ott élő fosztogató, terjeszkedő nomádoktól. De más jelentéstartalma is van a szónak. Az oroszokkal és fehéroroszekkal ellentétben, az ukránok különleges etnokulturális, társadalmi, gazdasági, politikai és vallási rendszerek határán éltek. Ebben az értelemben szimbolikus jelentése van az „Ukrajna” szónak, mivel az ukránok sokszor szembenálló kultúrák, „világok” határán: a szláv és a „sztyeppi” nomád térség, a keresztény és a muzulmán, illetve az ortodox (pravoszláv) és a katolikus világ, Európa és Ázsia találkozási vagy éppen ütközőterében találhatók. Ez a jellegzetesség egyes kutatók szerint azon szláv törzsektől származó örökség, akik a IV. században ugyanezen a területen éltek, és akik az ukrán nép etnikai magját alkották. Ők voltak az antok, és az „ant” szó jelentése is „vége” vagy „széle” valaminek. Annak ellenére, hogy az említett „határ” Ukrajnán keresztül húzódik, mégsem lehet a területet „végvidéknek” vagy provinciának nevezni – olvashatjuk a már többször idézett etnikai kézikönyvben –, hanem inkább egy etnokulturális központnak (s az sem mellékes e szempontból, hogy Európa egyik földrajzi középpontja is itt, a Kárpátalján található Rahó város mellett található). Így sok helyütt olvasható az a mítosz, hogy Ukrajna központja és kiindulópontja lett számos indoeurópai kultúrának.¹⁴⁴

Mások szerint viszont ma is indokolt Ukrajnát „határ-országnak” tekinteni: határait ugyanis a modern ukrán államiség kialakítására tett első kísérlet (1917) után a külső hatalmak – elsősorban Moszkva – többször is módosították, s ezek a változtatások eljövendő bonyodalmak veszélyét rejtették magukban.¹⁴⁵ Vitathatatlan továbbá az is, hogy egyes rendszerek nem találkozási pontként, hanem inkább választóvonalként tekinthetők, melyek két részre, eltérő történelmi és kulturális fejlődésmentet hordozó övezetre tagolták Ukrajna területét.

Egyre népszerűbb tendencia az „Ukrajna” szó értelmezésében, hogy ukrán történészek, publicisták, tudósok nem fogadják el az orosz-szovjet és lengyel historiográfia által elterjesztett nézetet, mely szerint Oroszország vagy a Rzecz Pospolita „határszélének”, „végvidékének” tekinthető az Ukrajnaként definiált földrajzi terület, mivel a terminus jóval korábbi. Tüllépve ezen, egyesek a Moszkvai Fejedelemséget tartják Ukrajna végvidékének.¹⁴⁶ Az idézett szerző szerint az ukrán nép önmaga nevezte így el a saját országát, mégpedig az „ukrajati”, „vkrajati” szavakból – jelentése elkülöníteni, kihalásítani, megjelölni, elválasztani – ered az Ukrajana, vagyis a többitől elválasztott, kihalásított terület. A terminus megjelenésének időpontjáról nem számol be a szerző, de úgy tudja, hogy korábbi a Rusz fogalomnál is, melyet a köztudatba, szintén az orosz birodalmi érdekeknek megfelelően, az orosz történészek iktattak be.¹⁴⁷

Az ukrán történészek többsége egyre inkább a „krajina”, „kraj” szavakból eredő értelmezést fogadják el, ami annyit jelent „ország, állam” vagy „táj, vidék”, de semmiképpen sem széle valaminek.¹⁴⁸

1.7. Nemzeti nyelv és irodalom

Közép- és Kelet-Európában a kultúra művelői és képviselői – írók, művészek, régészek, történészek, tanárok, papok, egyházi értelmiség – váltak a nemzetépítés élharcosaivá. Míg Nyugaton az abszolút állam nemzetet összekovácsoló, homogenizáló szerepe érvényesült, addig az önálló államiséget nélkülöző közép- és kelet-európai népek a romantika művészi és eszmeáramlatával kívülről kapták a nemzeti eszmét. Csakhogy még nem létezett modern nemzet. A nemzetet meg kellett teremteni! Ehhez viszont elsősorban a nemzeti nyelv és a kultúra szolgálhatott kiindulási alapként.

¹⁴⁴ *Etnicsnij dovidnik*, 1996. i.m.: 150.

¹⁴⁵ FERNÁNDEZ-ARMESTO, 1995. i.m.: 334.

¹⁴⁶ BRATKO-KUTINSZKIJ, OLEKSZIJ: *Pohodzsennya nazvi „Ukrajina”* (Az „Ukrajna” megnevezés eredete). – In: Uő.: *Fenomenon Ukrajini*. Kijev, 1996. 64–67.

¹⁴⁷ Uő.:

¹⁴⁸ PIVTORAK G. P.: „Ukrajina” – ce ne „okrajina” (Ukrajna – nem végvidék). – In: Uő.: *Pohodzsennya ukrajinciv...*, i.m.: / <http://litopys.org.ua/pivtorak/piv12.htm>; RUSZNYIVSZKIJ, V. M.: *Ukrajinszka mova (Ukrán nyelv)*. – In: Enciklopedyija „Ukrajinszka mova”. Kijev, 2000.

Ennek volt a feladata, hogy összekovácsolja, közös tudattal ruházza fel a nemzetet. Csakis az ilyen közösségi tudattal rendelkező nép válhatott alkalmassá arra, hogy nemzetnek tartsa magát és akarja a nemzeti állam létrehozását, sőt harcoljon is érte.¹⁴⁹

A nyelvi nacionalizmus atyjának, Herdernek a gondolatai hatalmas lendületet adtak a térség nyelvújítási mozgalmainak. A nyelvújítás nemcsak a modern irodalmi nemzeti nyelvet hozta létre, hanem össze is kapcsolta a nyelvi mozgalmat, nemzeti tudatot teremtő történelmi mítoszok megalkotásával. A nemzeti nyelvet és történelmi mítoszokat teremtő romantika azonban Közép- és Kelet-Európában magába foglalta és magával sodorta a felvilágosodás eszméit is. A felvilágosodás eszméje, a társadalmi igazság és egyenlőség gondolata, az ész, a vallási előítéletektől megtisztított tudás és tudatos cselekvés, és az ennek révén elérhető társadalmi és történelmi haladás programja mintegy átszötte a romantikus eszmeáramlatot. Mértékadó vélemények szerint a térségben ezért felvilágosult romantikáról beszélhetünk inkább. A feudális „nemesi nemzet”-hez képest a népköltészet stílusát, ritmusát, téma- és hangulatvilágát átvevő költészet előbb fogadta be a nemzettestbe, előbb emancipálta a jobbágyparasztságot, mint a politika. A költészet ugyanakkor ébresztőt fűjt a nemzetnek. Ekképpen jellemezte Berend T. Iván, az Egyesült Államokban élő magyar történész a XIX. századi közép- és kelet-európai helyzetet, egy 2001. március 26-án, az MTA-n tartott előadásában. Az általa vázolt séma érvényes az ukránok tekintetében is.

Az ukrán irodalom kialakulását és fejlődését több tényező is befolyásolta. Az államiság hiánya révén a területek kulturális fejlődése más-más környezetben, különböző egyházak hatása alatt és különböző kormányzati rendszerekben ment végbe. Mindezek mellett nagy hatása volt az új nyugat-európai szellemi áramlatoknak, amelyek fokozatosan az ukrán területekre is beszivárogtak. A herderi eszmék következtében az ukrán fiatal értelmiségiek körében is tudatosult a nemzeti nyelv és folklór jelentősége, ez érdeklődést ébresztett a hagyományok és a népnyelv iránt, amely döntő szerepet játszott az ukrán irodalmi nyelv kifejlődésében. Oreszt Szubtelnij, neves ukrán történész szerint azért volt fontos szerepe a nyelvi tényezőnek a nemzeti öntudat fejlődésében, mert a nyelv az az eszköz, amely a leghatékonyabban elkülöníti a nemzeteket egymástól. Mihajlo Hruszevszkij még tovább ment, úgy véli, hogy konkrétan a népnyelv volt az, amely a nép felé fordította az ukrán irodalmat és értelmiséget, megtanította értékelné használojukat, közelebb hozta az értelmiséget és a népet azzal, hogy helyre állította az egykor megszakadt párbeszédet közöttük.¹⁵⁰

Az ukrán irodalmi nyelv kialakulása mérvadó vélemények szerint szerves részét képezte a nemzetté válás folyamatának. Hruszevszkij történész szerint, ezen túlmenően, a XVIII. század végén megindult irodalmi-politikai újjászületés eredményezte az ukrán nép valódi nemzetté válását, melynek politikai betetőzését majd csupán az 1917–18-ban kikiáltott Ukrán Népköztársaság jelentette.¹⁵¹

Az ukrán szellemi életnek két országon belül három központja volt. Az Orosz Birodalomban Kijev és Harkov, az Osztrák–Magyar Monarchiában pedig Lviv (német nevén Lemberg). Kétféle irodalmi nyelv kezdett tehát kialakulni. A kijevi norma elsősorban Tarasz Sevcenko nyelvén alapult. A költő az ukrán nemzeti önbecsülés fontos alakja. Lembergben kezdetben bonyolult volt a helyzet, mert egyes körök a művelt társalgásban azt a nyelvváltozatot részesítették előnyben, amelyben az egyházi ószláv keveredett a korábbi katolikus ellenes írásokban előforduló lengyel és latin elemekkel. Ez a keverék igen távol állt a népnyelvtől. Vonzerőt gyakorolt a lengyel is mint a főrangúak és a magas kultúra nyelve. Végül aztán a demokratikus irányzat diadalmaskodott, s az élet minden területén az ukrán kerekedett felül a kommunikáció eszközeként.

Az ukrán nemzeti irodalom kialakulását általában az Ivan Kotljarevszkij által írt *Eneida* (Aeneas) (1798) megszületéséhez kötik. Ez az új ukrán irodalom első műve, az első olyan alkotás, amely élő népi nyelven íródott. Habár az *Eneida* új jelenség volt az ukrán kultúrában, mégis olyan jelenség, amely mélyen az elmúlt korszakban – a kozák időkben – gyökerezett, azt idézte. Maga

¹⁴⁹ BEREND T. IVÁN: *Romantika, nacionalizmus, modernizáció. Közép- és Kelet-Európa a 19. században.* – In: *História*, 2001/3. 4.

¹⁵⁰ SEVCSUK, V.P., TARANENKO, M.G., 1999. i.m.: 151.

¹⁵¹ HRUSEVSZKIJ, M. SZ., 1991. i.m.: 40.

az a tény, hogy Kotljarevszkij Vergilius szereplőit az ukrán kozákokra jellemző ruhákba öltöztette, arra utal, hogy az Eneida és a nép emlékében megmaradt kozákokról alkotott kép szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A mű műfaját tekintve egy paródia, egy burleszk költeménnyé vagy burleszk travesztiává vált Kotljarevszkijnél, melyet méltán neveztek az ukrán népelet enciklopédiájának.¹⁵² Kotljarevszkij művének 1798-as kiadása az ukrán irodalmi nyelv és az ukrán irodalom megszületését jelentette. A szerző eleinte nem tartotta érdemesnek kiadni művét, azonban barátai meggyőzték, hogy publikálja. A mű nagy sikert aratott a balparti ukránok körében. Ekkor még a szerzőben sem tudatosodott, hogy műve mekkora áttörést jelentett az ukrán nyelv és irodalom fejlődésében, számára műve csak annak példája, hogy az ukrán nép nyelve igenis alkalmas irodalmi eszköznek. Mindezek alapján Ivan Kotljarevszkijt tartják tehát a „modern ukrán irodalom atyjá”-nak.¹⁵³

Az ukrán nyelv – a többi szláv nyelvhez hasonlóan – a felbomló félben lévő egykori közös szláv alapnyelv, az összsláv dialektusai alapján jött létre. A modern ukrán („kisorosz”) irodalmi nyelv első nyomtatott nyelvtana 1818-ban jelent meg orosz nyelven Szentpéterváron Oleksij Pavlovs’kyj tollából (*Gramatyika maloroszijszko go narecsija*). A 19. század folyamán az Orosz Birodalom területén nem is jelenhetett meg több ukrán nyelvtan, ellenben a Habsburg Birodalomhoz tartozó Magyarországon és Kelet-Galíciában igen: pl. 1830-ban Budán jelent meg Lutszkay Mihály latin nyelvű egyházi szláv–rutén nyelvtana, 1834-ben pedig Przemyszlben Josip Levyc’kyj német nyelvű grammatikája. Ettől kezdve Galíciában folyamatosan jelentek meg ukrán nyelvtanok, mivel itt az iskolai oktatásban is helyet kapott az ukrán nyelv. A galíciai tankönyvek természetesen a helyi, nyugat-ukrán nyelvhasználatra orientálódtak. Az 1905. évi forradalom után megszűnt az ukrán nyelvhasználat tiltása az Oroszországhoz tartozó Kelet-Ukrajnában, s itt is kiadtak több iskolai használatra szánt ukrán nyelvtant, annak ellenére, hogy nyilvános iskolában az Orosz Birodalom fennállása alatt itt sehol sem tanították az ukrán nyelvet.¹⁵⁴

Az 1820–30-as években a kelet-ukrán terület vette át a vezető szerepet az ukrán kultúrában, ami egyben az ukrán romantika kibontakozásának is az időszaka volt. Az ukrán romantikus irodalom a XIX. század 20–60-as éveiben virágzott. Ebben az időben hozta létre Ivan Szreznjevszkij az első irodalmi csoportot a Harkovi Egyetemen. Az ukrán romantikának több központja is működött Harkovban (Borovikovszkij, Metlinszkij, Mikola Kosztomarov), Lvivben (Markian Saskevics, Ivan Vahilevics, Jakiv Holovackij, a Ruszka Trijcja, azaz „Az orosz hármas”) és Kijevben (a Cirill és Metód Társaság tagjai, Tarasz Sevcenko, Pantelejmon Kulis). Az ukrán romantikusok a népköltészet és a nemzeti történelem felé fordultak. Népdalgyűjteményeket jelentettek meg (Makszimovics, Szreznjevszkij, Lukasevics), krónikákat (Isztorija rusziv (Ruszok története)) és történelmi munkákat (Kosztomarov) adtak ki. Az etnográfiai anyagoknak nemcsak a gyűjtése, hanem sokrétű felhasználása is nemzeti feladattá vált. Az ukrán romantika főbb témáihoz az ukrán nép és az ukrán történelem tartozik. A legnagyobb érdeme az ukrán romantikának mégis abban áll, hogy olyan „teljes egész irodalmat” szeretett volna létrehozni, amely az ukrán társadalom minden rétegének képes kielégíteni a szellemi igényeit.¹⁵⁵ Nagy jelentőségük volt a „harkovi romantikusoknak” az ukrán irodalmi nyelv használatának elterjesztésében is. A romantika szellemét átvéve még távol álltak ugyan az akkori ukrán társadalom politikai problémáitól, kedvenc témájuk az ukrán kozákok élete és harcai volt, vagyis a dicső múlt mítoszának és hőseinek megjelenítése, ami a romantikus írókra általában jellemző is.

Az ukrán próza fejlődésének nagy lökést adott Petro Gulak-Artemovszkij és Grigorij Kvitka-Osznovjanenko munkássága. Mivel az ukrán nemesség zöme az orosz nyelvet használta, az ukránt pedig csak a parasztok, Gulak úgy gondolta, hogy az ukrán nyelv nem alkalmas az irodalom

¹⁵² LÉBOVICS VIKTÓRIA: *Az ukrán irodalom története*. ELTE–BTK Szláv és balti filológiai intézet, 2008. http://www.freeweb.hu/pszleg/ukran_irodalom_tortenete.htm#1

¹⁵³ SEVCSUK, V.P., TARANENKO, M.G.: 1999. i.m.: 152.

¹⁵⁴ ZOLTÁN ANDRÁS–BÁRÁNYNÉ KOMÁRI ERZSÉBET: *Az ukrán nyelv művelés*. – In: BALÁZS GÉZA–DEDE ÉVA (szerk.) *Európai nyelv művelés. Az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője*. Budapest, 2008. 370–371.

¹⁵⁵ LÉBOVICS, 2008. i.m.

számára. Kvitka nem értett ezzel egyet, ezért 1834-ben megírta a *Gricek Osznovjanenko* kisorosz elbeszéléseit, ami nagy sikert aratott. Joszip Bogyanszkij pedig kijelentette, hogy ez a mű jelenti az ukrán prózaírás kezdetét.

Az ukrán irodalmi tevékenység legfőbb ösztönzőjének egy orosz tekintenek – Izmail Szreznevszkijt. Munkája nem annyira alkotói, mint inkább irodalomszervezői. A *Zaporozsjei régmúlt* (Zaporozsszkaja sztarina) és az *Ukrán antológia* című műveiben arra a problémára mutatott rá, hogy az ukrán íróknak nincsenek megjelenési, publikálási fórumai. A két, többé-kevésbé rendszeres folyóirat oroszul jelent meg, olvasótáborra is csupán néhány száz főt jelentett. A szélesebb körű és műveltebb olvasótábor kedvéért az ukrán írók gyakran jelentették meg műveiket moszkvai és szentpétervári periodikus kiadványokban.

A XIX. század elején Nyugat-Európában született új szellemi irányzatok, a herderi nemzet-koncepció, a francia forradalom radikális eszméi bár elérték az ukránlakta területeket, a politikai aktivitás még nem függött össze a kulturális és nemzeti irányú tevékenységgel. Csupán az 1840-es években vállalták az ukrán értelmiségiek a nemzeti kultúra és a politikai ideológia összekapcsolását. A korszak kiemelkedő személyiségei Mikola Kosztomarov történész, Pantelejmon Kulis és Tarasz Sevcsenko, a szellemi élet központja pedig Harkov helyett Kijev lett, ahol 1834-ben egyetemet hoztak létre.

Tarasz Sevcsenko¹⁵⁶ (1814–1861) igen fontos szerepet játszott az ukrán nép nemzeti öntudatra ébredésében. Első verseskötete – a *Kobzar* – 1840-ben jelent meg és igen jó kritikákat kapott az orosz és ukrán kritikusoktól egyaránt. A *Kobzar* (Kobzos) megjelenése Jurij Luckij szerint páratlan jelentőségű esemény az ukrán irodalom történetében, mivel ebben a műben érte el az ukrán nyelv legmagasabb fokát. Sevcsenko tágitotta az ukrán nyelv kifejezőeszközeit és szókincsét, egyesítve néhány ukrán nyelvjárást, a falusi és városi beszédstílust, valamint az egyház által használt ósláv nyelv néhány elemét. Megmutatta honfitársainak, hogy nyelvük igenis alkalmas gondolatok és érzelmek kifejezésére. Vagyis az ukránoknak nem kell az orosz nyelvre támaszkodni ahhoz, hogy szépirodalmi művet alkossanak. Sevcsenko költészete gyakorlatilag az ukránok irodalmi és intellektuális függetlenségének kifejezője volt.

Az ukrán irodalom és kultúra történetében igen termékenynek számított az 1861–1914 közötti időszak, ami azoknak az alkotóknak köszönhető, akik a kormányzatok szigorúsága ellenére jelentős eredményeket értek el. Az ukrán területeken azonban, ugyanúgy, mint Oroszországban, a fejlődés viszonylagos volt: míg egy szűk rétegnek felsőfokú végzettsége volt, a lakosság döntő többsége írástudatlan volt és távol állt a kultúrától.

A nyugat-ukrán (galíciai) írók is nagy jelentőséggel bírnak az ukrán irodalom és kultúra fejlődésében. A legjelentősebb és legtermékenyebb író Ivan Franko,¹⁵⁷ aki mesteri módon tudta ötvözni műveiben a valóságűsűséget az idealisztikus képzelgésekkel. Művei műfajilag és témájukban is igen sokoldalúak: írt regényeket, novellákat, elbeszéléseket, verseket, szatirikus műveket és színdarabokat is.

A XIX. század végére – XX. század elejére a modern ukrán irodalom teljesen szakítani akart a hagyományokkal, a múlttal és új témákat, új problémákat vetett fel. A nehéz körülmények között létrejövő ukrán irodalom és irodalmi nyelv alig 200 év alatt alakult ki és fejlődött olyan szintre, amelyen megmaradása már nem volt kétséges. Rohamos fejlődése köszönhető mind az ukrán vidék politikai helyzetének, mind a nyugatról jött szellemi irányzatoknak és az ukrán értelmiségi

¹⁵⁶ Tarasz Hrihorovics Sevcsenko – ukrán költő, festő, humanista, Morinci faluban született jobbágycsaládban. A Cirill és Metód Társaság tagjaként cárizmus elleni tevékenységért 1847-ben Orenburgba száműzték. A több mint 10 éves száműzés után sem térhetett vissza szülőföldre, Szentpéterváron állandó felügyelet alatt élte le az életét. Az ukrán nép nemzeti érzéseiről és elhivatottságáról írt verseivel hozzájárult a nemzeti öntudat és a nemzeti mozgalom erősödéséhez. Magyar szóhasználatban az ukrán Petőfinek is szokták nevezni, irodalmi jelentőségét hozzá hasonlítják. Életrajzáról és munkásságáról l. pl. *Encyclopedia of Ukraine*. <http://www.encyclopediaofukraine.com/pages/S/H/ShevchenkoTaras.htm>; vagy KO-SIAN, V. (ed). *Tarasz Sevcsenko: Zsittyja i tvorcziszty u dokumentah, fotohrafijah, iljiusztracijah*. (Tarasz Sevcsenko: Élete és művészete dokumentumokban, fényképekben, illusztrációkban). Kijev, 1991.

¹⁵⁷ Életrajzi adatairól részletesebben l.: LEBOVICS, 2008. i.m.

mozgalmaknak. Az ukrán irodalom megszületése az ukrán nép függetlenedési törekvéseinek fő kifejező eszköze lett és az ukrán kultúra elhanyagolhatatlan része. A XIX. század olyan alkotókat adott a nemzetnek, mint Tarasz Sevcenko, Ivan Franko, Leszja Ukrajinka, akik méltóan képviselik az ukrán népet a világirodalomban.¹⁵⁸

A XIX. század 90-es éveitől a XX. század közepéig az ukrán irodalomban a modernizmus irányzata uralkodott, amely sajátos vonásokat öltött. A „modernizmus” szót „művészi irányzat” jelentésben először Leszja Ukrajinka alkalmazta 1899-ben. A modernizmus eszméi többféleképpen jutottak el Ukrajnába. A XIX. század végének ukrán irodalmát a műfordítások számának növekedése jellemzi. Leszja Ukrajinka véleménye szerint éppen a fordítások voltak hivatottak az ukrán irodalmat modernizálni. Galíciában a német, osztrák és lengyel publikációk serkentették ezt a folyamatot. A modernista típusú gondolkodásmódot a kutatók először Ivan Franko és Leszja Ukrajinka munkásságában fedezték fel. A képviselői áttértek a külső körülmények, portrék bemutatásáról az emberi lélek hangulatainak kifejezésére. A korai ukrán modernizmus képviselőihez Mihajlo Kocjubinszkij, Vaszil Sztefanik tartoznak. Ők mind realista íróként kezdték, majd fokozatosan áttértek az új modernista irányzathoz: az impresszionizmushoz, az expresszionizmushoz, a szimbolizmushoz. Tehát a korai ukrán modernizmus sajátossága éppen abban áll, hogy képviselői nem szakítottak teljes mértékben a „rég” realizmussal, viszont megkísérelték egyesíteni a nemzeti hagyományt a nyugat-európai törekvésekkel. Az ukrán nemzeti hagyományt a népköltészet szimbolikájában keresték, elsősorban a kobzosok dalaiban, Szkovoroda költői képeiben. A XX. század utolsó évtizedeiben a modernizmust felváltotta a posztmodern áramlat. Ez az irányzat a posztindusztriális kor, az egységes világfelfogás felbomlásának, a világnézeti és filozófiai, a gazdasági és politikai rendszerek szétesésének terméke. Maga a terminus technikus 1917-ben jelent meg, de csak az 1960-as évektől terjedt el.¹⁵⁹

A XX. század folyamán az ukrán irodalom és az ukrán nyelv több mélypontot és fellendülést élt át, hisz a mindenkori politikai változások ezekre is kihatással voltak. Az ukrán nyelv helyzetét az 1917–18-ban kikiáltott Ukrán Népköztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kezdeti nyelvi politikája is erősítette. Terminológiai bizottságok létesültek, hogy javaslatokat tegyenek a tudomány és a közigazgatás kifejezéseire, és sokat dolgoztak a nyelvtan és a helyesírás szabályainak kidolgozásán. Az 1930-as években Sztálin mindezt szétrombolta. Ekkor veszélyessé vált az ukrán nyelvművelés, nem volt szabad az ukrán és az orosz nyelv közötti eltéréseket hangsúlyozni. A brezsnyevi érában a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó ukránokat nemcsak e meggyőződésük miatt küldték a Gulagba, hanem azért is, mert ukrán anyanyelvükön írtak.

Habár az önállósodás (1991) első éve a gazdasági mélyrepülés megállításaival, megfordításával és a birodalmi rendszerből kiszakított könnyű- és nehézipar az új államhatáron belüli megszervezésével teltek, nagy hangsúly került az új állami nyelv bevezetésével járó intézkedésekre. A közigazgatási és oktatási rendszer ukrán nyelvűvé tétele sok erőfeszítést és időt igényelt mind a vezetés, mind a társadalom részéről. Az új államnyelv mindennapi használatba történő bevezetéséhez meg kellett teremteni a tárgyi és személyi feltételeket: új ukrán tantervet kellett kidolgozni, új nemzeti nyelvű tankönyveket kiadni, ukránul tanító tanárokat és oktatásszervezőket képezni, átszervezni a médiát és a sajtót – és még sorolhatnám az ezernyi tényezőt, melyek nemzeti nyelvűvé tétele szükséges az ukrán nemzeti öntudat, önkép és a külvilág felé sugározott kép kialakításához. Ez ráadásul azért is volt fontos, mert az ukrán nyelv használata kifejezőeszközeként szolgált a szovjet rendszerrel, korral, doktrínákkal való szakításnak, a szuverén Ukrajna melletti kiállást, hazafiságot szimbolizálta a 90-es években. Mára ez a funkciója eltűnt, érvényét veszítette.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Az ukrán irodalmi nyelv és irodalom fejlődéséről részletesebben l.: SZUBTELJNII, ORESZT: *Ukrajina: isztorija*. (Ukrajna: Történelem) Kijev, 1993.; GRABOVICS, G.: *Do isztoriji ukrajinszkoji literaturi. Doszlidsennja, esze, polemika*. (Adalékok az ukrán irodalom történetéhez. Kutatások, esszék, viták). Kijev, 1997.

¹⁵⁹ LEBOVICS, 2008. i.m.

¹⁶⁰ Erről részletesebben l.: ZOLTÁN ANDRÁS: *Az ukrán identitás és a nyelvi valóság*. (BEREZOVENKO, ANTONINA: *Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality*. In: *Ukraïns'ka kul'tura v ėvropejs'komu konteksti – Ukrainische Kultur im europäischen Kontext*. Herausgegeben von Rolf Göbner und Alexander Kratochvil. Greifswald 2002. 143–144. p.) – In: *Kisebbségkutatás*, 2003/1. sz. / http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2003_01/cikk.php?idIn:501

Nemzettudat – minden ember valamely nemzethez tartozásának érzése, a közös múlt, jellemvonások, mentalitás, kultúra vállalása. Ebből fakad az a természetes törekvés minden nemzet tagjai körében, hogy megőrizték ezeket a jellegzetességeket, ne asszimilálódnak más néphez, minden áron megőrizték anyanyelvüket, népi hagyományait, szokásait, vallásukat. Innen ered továbbá az az igény is, hogy kezdetben nemzeti-kulturális vagy nemzeti-területi autonómiát szerezzenek, idővel pedig a gazdasági-politikai függetlenség, a polgári társadalom és nemzetállam szintjére érjenek.¹⁶¹

A nemzeti „megújulás” a kelet- és közép-európai fejlődés ismert jelensége, a modern nemzetek kialakulásának formája. A nemzeti öntudat fejlődése más-más népeknél különbözőképpen és eltérő ütemben zajlott, mégis három fő szakasza különíthető el. Ahogy Miroslav Hroch¹⁶² megfogalmazta, egy etnikum értelmisége, maroknyi ember, felfedezi ennek az etnikumnak a létét, felfedezi mint nemzetet, és agitálni kezd ennek érdekében. Ez a mozgalom első szakasza. Amikor már százával akadnak hívei a mozgalomnak, az a második szakasz. A harmadik szakaszban a nemzet meglétének tudata – többnyire az iskolarendszer útján – eljut a széles tömegekig. Ez az időbeli fejlődés egyik menete. Tartalmilag pedig úgy lehet fogalmazni, hogy a nemzeti megújulásnak van egy első, kulturális és egy második, politikai szakasza. Az elsőben a nemzeti nyelv és a nemzeti múlt, vagyis a történelem áll a középpontban, ez jelenti a kialakuló nemzeti identitás magvát. A követelések, ha vannak egyáltalában, a nyelv elismertetése köré rendeződnek. A második szakaszban már ebből kiindulva politikai követelések fogalmazódnak meg, a nyelv hivatali használatától az önálló nemzetállam igényéig. Ez a modell persze nem minden részletében azonos az egyes kelet-európai nemzetek esetében, mert a konkrét körülmények módosíthatják, a sorrend akár fel is cserélődhet.¹⁶³

Nemzeti megújulásnak Niederhauser Emil, neves történész szerint „inkább utólag nevezzük azt a fejlődési sort, amely a modern nemzethez vezetett. A maga korában ébredésnek vagy újjászületésnek hívták, abból a fikcióból kiindulva, hogy a nemzet öröktől fogva (Kelet-Európában ez nyilván a korai középkort jelenti) létezik, csak most éppen alszik. Fel kell tehát ébreszteni, mielőtt végleg elalszik, vagyis eltűnik.”¹⁶⁴ Ez a felismerés voltaképpen egy szűk értelmiségi rétegé, és „különösen azoknak az etnikumoknak az esetében jellemző, amelyeknek vagy egyáltalában nem volt államiságuk, vagy még a középkor folyamán megszűnt” – olvashatjuk alább. Ezt látszik igazolni az ukrán historiográfia is, mely napjainkban továbbra is a „vidrodzsennya” (újjászületés) kifejezést használja a folyamat tárgyalása során.

A nemzeti megújulás (újjászületés) tulajdonképpen az etnikumból nemzetté alakulásnak a formája, amely egy sajátos kelet-európai modell szerint zajlott. De hogyan is zajlott a nemzeti újjászületés az ukránok körében? Milyen hazafias erők keltették életre az ukrán nemzeti eszmét és emelték azt egy magasabb szintre? Erről szól a következő rész.

A „ruina”¹⁶⁵ hosszú évei után a nemzeti „újjászületés” nem volt könnyű. A XVIII. sz. végén–XIX. sz. elején a Dnyeper menti Ukrajnában a nemzeti élet megrekedt, de a nép tudatában tovább élt a dicső kozák múlt, Hmelnickij kora, a Zaporozsjei Szics emléke. A majdnem teljesen eloroszosodott ukrán nemesség körében sem veszett ki teljesen a nemzeti jellegzetesség tudata, fennmaradt az önálló fejlődésnek és államiságnak a törekvése. Mindez kedvezően hatott a nemzeti újjászületés folyamatában, amely a XVIII–XIX. század fordulóján majdnem minden meghódított,

¹⁶¹ SEVCSUK, V.P., TARANENKO, M.G.: 1999. i.m.: 140.

¹⁶² HROCH, MIROSLAV: *Social Conditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge, 1985. (Magyar nyelven I.: Uő.: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. – In: *Nacionalizmuselméletek* (szöveggyűjtemény), 2004. i.m.

¹⁶³ NIEDERHAUSER EMIL: *A nemzeti megújulás kora*. – In: *História*, 1995/XVII. évf. 1. szám. 11.

¹⁶⁴ NIEDERHAUSER EMIL: *Kelet-Európa története*. História Könyvtár, Budapest, 2001. 127.

¹⁶⁵ „Ruina” vagyis „hanyatlás”. Így a XVII. század 60–80-as éveit nevezi az ukrán történeti irodalom, mivel Bohdan Hmelnickij utódai nem tudták befejezni, sikerre vinni az általa megkezdett harcot. A nevezett időszak kezdetének 1657. évet tartják, amikor Bohdan fiát, Jurij Hmelnickijt Ivan Vihivszkij váltotta fel a hetmani tisztségben.

államiságuktól megfosztott szláv nép körében megjelent, és ez Ukrajnában éppen a Dnyeper balparti részén jelent meg először. Az orosz cárizmus ukránellenes politikája ellenére az ukrán nemzeti öntudata nem csökkent. Ez viszont „az egyszerű népnek volt köszönhető, hiszen a nemes-séggel ellentétben ők nem oroszosodtak és nem lengyelesedtek el”. Számos történész szerint éppen ez az erős nemzeti öntudat az ukránok egyik fő jellegzetessége, illetve a források szerint több külföldi utazó is feljegyezte ezt a sajátosságot, akik a XIX. század elején Ukrajnában jártak. „Az orosz cárizmus gyarmatosító politikája váltotta ki az ukrán társadalomból azt a sajátos önvédelmi reakciót, amely számos olyan cselekményben nyilvánult meg, melyek arra utaltak, hogy az értelmiség és a nép körében feléledt és terjedt a nemzeti identitástudat, kulturális és politikai tartalmú nemzeti mozgalmat indítottak. Összességében ezeket a folyamatokat az ukrán nemzeti újjászületés időszakának szokták nevezni”¹⁶⁶ – olvashatjuk egy egyetemisták számára készült ukrán történelmi kézikönyvben.

A XIX. század második felében az orosz reakciós és ukránellenes politikának köszönhetően, amely tiltotta az ukrán nyelvű könyvnyomtatást és lapkiadást, a keleti és a nyugati (galíciái), ebben az időben a Habsburg Birodalomba tartozó, ukrán területek kulturálisan közeledtek egymáshoz, mivel Galíciában meg tudták jelentetni ezeket a műveket. Nem véletlenül nevezték a XIX. század vége XX. század elején Galíciát az ukrán nemzeti újjászületési mozgalom sajátos „Piemontjának.”¹⁶⁷

Oreszt Szubtelnij szerint az ukrán nemzeti–állami újjászületési mozgalom szerves részét képezte a kelet-európai nemzeti mozgalmak fejlődési modelljének, melyek 3 fő szakaszban zajlottak: akadémiai szinten, kulturális szinten és politikai szinten.¹⁶⁸

Az ukrán nemzeti eszme fejlődése szempontjából fontos szerepet játszottak az európai események: a francia forradalom és a napóleoni háborúk, melyek hatására jött létre pl. a dekabrista mozgalom, amely célja többek között a cári abszolutizmus és önkényuralom leváltása (forradalmi ág), illetve a társadalmi és gazdasági élet megreformálása (liberális-felvilágosult ág).

Ukrajnában éppúgy, mint Kelet-Közép-Európa más országaiban a haladó nemzeti eszmék alkotói, terjesztői az értelmiségiek voltak. A Dnyeper melléki Ukrajna értelmiségi rétege főként a polgárságból került ki, majd a kisnemesség, kozákság és parasztság soraiból bővült. Ők voltak hivatottak ellátni a nép kulturális, majd idővel politikai vezetését, irányítását. Az intellektuális generáció kinevelésében az első egyetemek – Harkovban (1805) és Kijevben (1834) – létrejötté játszott fontos szerepet.

A nemzeti eszmékkel átítatott nemzedék fő célja az volt, hogy a nemzeti és politikai törekvéseket összhangba hozzák az alsóbb néprétegek érdekeivel. A nép és a népi kultúra iránti érdeklődésük az Ukrajnába is eljutó nyugati eszmék hatására alakultak ki. A korabeli ukrán politikai gondolkodásra különösen nagy hatást gyakoroltak a herderi eszmék és a romantika szellemi irányzata, melyek megteremtették a nemzetek önmeghatározásának szellemi alapjait.

A nemzeti identitás összetevőinek feltárásához az ukrán értelmiség az ukrán etnikum egyedi és jellegzetes vonásainak felkutatására koncentrált: történelem, folklór, nyelv és irodalom. Ebben a korai időszakban a múlt írásos emlékeit, népdalokat, falusi szokásokat, hagyományokat kutatók körében kezdett megfogalmazódni, mik is tulajdonképpen az ukrán kultúra fő alkotórészei, jellegzetességei. Idővel majd ezek a következtetések adták meg az elméleti alapot az ukrán nemzet önmeghatározásához, melyek legfontosabb tényezőjének az ukrán történelmi múltról szerzett ismereteket tekintik.¹⁶⁹

Egybehangzó vélemények szerint az ukránok nemzetté válásának folyamata a XIX. század végén – XX. század elején lezajlott, azonban a bolsevik internacionalizmus hatására kialakított

¹⁶⁶ SEVCSUK, V.P., TARANENKO, M.G.: 1999. i.m.: 141.

¹⁶⁷ SZOHANY, PAVLO: *B. Hrinchenko – M. Dragomanov: gyialogi pro ukrajinszku nacionaljnu szpravu.* (B. Hrinchenko–M. Dragomanov: párbeszéd az ukrán nemzet ügyéről) / <http://litopys.org.ua/drag/drag201.htm>

¹⁶⁸ SZUBTELJNIJ, 1993.i.m.: 281.

¹⁶⁹ Uo.: 279–283.

uniformizáló szovjet identitás a Szovjetunió más tagköztársaságai mellett az ukránok nemzettudatát is deformálta. Az ideológiai lazítás a „peresztrojka” idejében és a függetlenség első éveiben előtérbe hozta a nyelvi eszköz elkülönítő funkcióját, és az „ukránág” keresése a dolgok adott állásának a tagadását feltételezte, és az „el Moszkvától” jelszó jegyében történt. Más, hasonló helyzetű nemzetekhez hasonlóan az identitáskeresés az ukránoknál is a birodalmi központ (Oroszország) nyelvével szembeni intenzív purizmusban és a saját nyelv egységesítésére és normalizálására, valamint jogainak biztosítására való törekvésben öltött testet. A nyelv lett a nemzeti identitás legfőbb ismérve. Az ukrán nyelv az ukrán identitást, míg az orosz nyelv a szovjet identitást jelezte. Ez az azonosítás gyorsan felváltotta azt a régi közfelfogást, amely az ukrán nyelvet a falusi származással és a kulturátlansággal, az orosz nyelvet pedig a városi étellel és a kulturáltsággal azonosította.¹⁷⁰ Így a függetlenség kikiáltása után elkezdődött a második „nemzeti megújulás” korszaka.

1.9. Nemzeti karakter, regionális identitástudat

A nemzeti önkép megteremtésében fontos szerepet játszik az ukrán népnek tulajdonított nemzeti karaktere, mentalitása, melynek meghatározó, alakító tényezőit Olekszandr Bojko kijevi történész az alábbi hat pontban foglalta össze. Az első: a Kelet és Nyugat közötti geopolitikai helyzet, amelynek révén történelme során Ukrajna egyfajta kapocs vagy közvetítő szerepet töltött be. A másik két tényezőt az ukrán nép hagyományos életmódját meghatározó földművelés és kozákság jelenti. Mindkettőnek fontos jelentőséget tulajdonít a szerző az életforma, a hagyományok, a népművészet, a nyelv fejlődése szempontjából. Az ukrán nemzeti alkat deformálódását okozta szerinté viszont a „sok évszázados önálló államiság hiánya”, emiatt az ukrán ember mindig a külvilágot, a külső tényezőket okolta saját bajaért, balszerencséjéért. Így alakult ki az a nézet, hogy az „ukránok hamar belenyugszanak a rosszba, türelmesen tűrik az elnyomást és félnek a személyes felelősségtől”.¹⁷¹

Az ukránok lakta terület széttagoltsága és különböző államok keretein belüli fejlődése mély nyomokat hagyott az ukrán kultúrán, művészen, életmódon. Nem általánosan hatott ez az egész ukrán nemzetre, inkább regionális sajátosságokról beszélhetünk. Egy galíciai ukránra például nagyobb mértékben hatott a nyugat-európai kultúra, a görög katolikus egyház, a nemzeti konzervativizmus és a magántulajdon tisztelete. Míg a közép- vagy kelet-ukrajnai emberek számára a „szociális felszabadulás” eszménye, a kollektivizmus, az anarchizmus és a „jó cárba vetett hit” inkább dominált, mint a nemzeti érzés. Fontos tényezőként emeli ki Bojko a társadalmi elitel szembeni bizalmatlanságot, mely abból fakad, hogy különböző gazdasági vagy rangbéli előjogok reményében az elit mindig „behódolt” a külföldi hatalmaknak.

Végül a „szovjet” mentalitás hatásait és következményeit elemzi a szerző. A totalitárius állam keretei között eltöltött évek rányomták bélyegüket az egész „ukrán nép genetikai kódjára”, lelkiállapotára. Ennek jellembéli megnyilvánulásai a passzivitás, az önálló gondolkodás és döntéshozás képtelensége, az akarat hiánya, kisebbségi komplexus vagy annak az ellentéte, a túlzott és szakmailag megalapozatlan törtetés. Mindezt figyelembe véve a szerző szükségesnek tartja az ukrán társadalom megreformálását a független Ukrajna új körülményei között.¹⁷²

Az ukrán népesség mentalitását, nemzeti öntudatát vizsgálva a kutatók általában három csoportot különítenek el, melyek körében ezek a jellemzők különböző intenzitással vannak jelen:

1. a hagyományos etnikai tömb, melyet etnikai határok öveznek;
2. etnikai csoportok (diaszpóra), amelyek a tömblakosságtól földrajzilag távolabb élnek;
3. szubetnikai csoportok, melyeket etnoregionális és néprajzi csoportok alkotnak.

Gyakran hangsúlyozzák, hogy Ukrajna területe különböző időkben más-más államok keretében fejlődött, ahol a kormányzatok eltérő kisebbségpolitikát folytattak. Ennek következménye lett, hogy az etnikai tömbön kívülre került, vegyes lakosságú területeken élő ukránok körében igen erős

¹⁷⁰ ZOLTÁN, 2003. i.m.

¹⁷¹ BOJKO, O. D., 2002. i.m.: 617.

¹⁷² Uo.

volt az asszimiláció: pl. Sztarodub környékén az oroszokhoz; Holmi és Pidlasja környékén a lengyelekhez; Máramarosban és a Bánátban a románokhoz; Eperjes vidékén a szlovákokhoz hasonlított többé-kevésbé a lakók egy része.¹⁷³

Az említett történelmi, kulturális és vallási különbségeken kívül több nyelvi, közigazgatási és politikai rendszer is rányomta bélyegét az ukránlakta területekre, elmélyítve a térségek lakosainak nemzeti és kulturális fejlődésmenetének különbözőségét, vagyis a regionalitást. Az ukrán kultúra regionális jellege mondhatni a legjellegzetesebb vonásai közé tartozik, ami egyben sok kérdésre adott és ad magyarázatot napjainkban is.¹⁷⁴

Egyes kutatók véleménye szerint az ukrán kultúra sokszínűsége nagymértékben köszönhető az általa integrált etnikai alapegységek sokrétűségének. Már a *Régmúlt idők krónikája* (Poveszty Vremennih Ljet – Nesztor a kijevi barlangkolostor szerzetesének 1112. (1113.) évi krónikája) is számos szláv törzset sorolt fel: poljanok, drevljanok, sziverjanok, volinjanok, tivercek, fehér horvátok, ulicsok stb. Ezekből a törzsekből területi-politikai egységek (fejedelemségek) alakultak, melyek a későbbi Ukrajna, Mala Rusz (Kisoroszország) államalakulatok magját alkották. A már többször idézett etnikai kézikönyv ukránokról szóló szócikkének szerzője ezt a néprajzi sokszínűséget nem negatív, szétforgácsoló, hanem éppen ellenkezőleg, összekovácsoló és összetartó jellegzetességnek minősíti, mivel szerinte pont ez jelenti a „megújulási képesség” zálogát az ukránok számára. A fentiekből fakad továbbá a társadalom sokrétű identitástudata, vagyis az, hogy Ukrajnában az embereket általában hármassal jellemzi: a szülőföld (tájegység), a nemzetiség (nemzet) és az állampolgárság.¹⁷⁵

Az erős regionális azonosságtudat folyamánya, hogy az ukránok jól érzékelik a különbséget pl. a Poleszje régióbeli poliscukok, a volhiniaiak, krímiek, a Don környékén vagy a Galiciában stb. élők között. Ebben, a már felsorolt okokon és tényezőkön kívül, szerepe volt a nyelvjárásoknak és a népi hagyományoknak. Ezek a regionális különbségek nem hoztak létre különálló nemzeteket, és a független ukrán állam keretei között jól megférnek egymással. Egyetlen olyan csoport alakult csak ki az idők folyamán, amely önálló, nem ukrán identitással bír: a ruténok vagy ruszinok. A ruszin népnév valószínűleg a rusz kifejezésből származik. Paul Robert Magocsi neves ruszinkutató szerint a ruszin fogalmat kezdetben minden olyan keleti szlávra értelmezték, aki a IX–XIII. században a Kijevi Ruszban élt.¹⁷⁶ Korszerűbb alkalmazásában a Kárpátok hegységeiben és hegyoldalain élő keleti szlávokat jelöli a szó. Gyakran felváltva használják az „ukrán” szóval; némelyek szemében e két kifejezés tetszés szerint felcserélhető, váltogatható, mások szerint viszont kölcsönösen kizárják egymást.¹⁷⁷

A mai Kárpátalja területén élő mintegy 30 nemzetiség között a ruszinok a keleti szlávok legnyugatibb közössége, mely évszázadokon keresztül a magyarok közvetlen szomszédságában élt, s erős magyar kötődései vannak. Nyelvük, kultúrájuk, identitásuk és hagyányaik egyaránt különböznek az ukránokétól, s megnevezésük is többször változott a történelem során: kárpátoroszek (karpatoroszi), magyar-oroszek (uhroroszi), ruszinok, rusznakok, rutének, kárpátontúli oroszok stb.¹⁷⁸ Napjainkra ezen etnonímek többségét már nem használják, a szláv nyelvekben a ruszin, más nyelvekben a rutén fogalom dominál. A ruszinok a történelem folyamán soha sem rendelkeztek önálló állammal, etnikai területük a századok folyamán több államalakulat kötelékében fejlődött.

¹⁷³ *Etnicsnij dovidnik*, 1996. i.m.: 146.

¹⁷⁴ A regionalitás jelentőségéről és sajátosságairól alább is lesz szó.

¹⁷⁵ *Etnicsnij dovidnik*, 1996. i.m.: 150–152.

¹⁷⁶ MAGOCSI P. R.: *Ruszini na Szlovenszku. Isztoricsnij peregljad*. (Ruszinok Szlovákiában. Történeti áttekintés) Prjasov, 1994. 8.

¹⁷⁷ FERNÁNDEZ-ARRESTO, 1995. i.m.: 273. A ruszin etnonimről I. még: UDVARI ISTVÁN: *A ruszinok népvénéről, mai helyzetükről*. Bevezető. – In: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Nyíregyháza, 1992.; POPOVICS TIBOR MIKLÓS: *Adatok a ruszin etnonim értelmezéséhez*. – In: *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. 2. Szerk.: EPERJESSY ERNŐ. Budapest, 1998. 175–189., stb.

¹⁷⁸ *Etnicsnij dovidnik*, 1996. i.m.: 136.; DULICSENKO, A.D.: *Karpatszkije ruszini szegodnya: Nyekotorije etnolingviszticseszkije aspekti* (A kárpáti ruszinok etnolingvisztikai aspektusából). – In: *Szlavjanovegyenyije*, №1. 2005. január–február, 22. A tanulmány ismertetését magyarul l.: Kisebbségkutatás, 2005/1. szám (ZOLTÁN ANDRÁS)

A ruszinok többsége a mai Ukrajna „Kárpátontúli régiójában” (értsd: Kárpátalján) él,¹⁷⁹ melynek Ungvár a székhelye. Vallási tekintetben a ruszinokról elterjedt, hogy többnyire görög katolikusok, azonban napjainkban a világi hatóságok beavatkozása következtében ez már nem ennyire egyértelmű, az ortodox és görög katolikus hívők aránya a világban nagyjából egyenlő.¹⁸⁰ Ez a terület a XVIII. század végén került a Habsburg Monarchia, illetve Ausztria–Magyarország kötelékébe. Ezeknél a keleti szlávoknál az Ausztriához tartozó galíciai ukránoktól eltérő nemzeti identitás alakult ki. Az első világháború után a magyar és csehszlovák állam 1918-ban autonómiát ígért nekik, ám különböző külső (főleg az amerikai emigráns rutén) szervezetek hatására a csehszlovák utat választották. A világháború következtében közigazgatási egységgé vált területtel együtt a ruszinok is sodródtak a XX. század folyamán, s egy rövid visszatérés után Magyarország kötelékébe, a Szovjetunió, majd automatikusan Ukrajna részeivé váltak. Cezúrárt jelent a ruszinok második világháború utáni történetében, hogy a ruszin megnevezést a hivatalos szervek felülről az ukrán népnévvel váltották fel, nyelvüket, a ruszjikjt ukránnak minősítették, ami napjainkig húzódo vitákat, harcot vont maga után.¹⁸¹

A 80-as évek végén – 90-es évek elején lezajlott politikai változások, a szabadabb légkör a ruszin újjászületési mozgalomnak is reményt adott, számtalan nyelvészeti, történeti és publicisztikai tanulmány látott napvilágot pró- és kontra arról, tekinthetők-e ruszinok a negyedik keleti szláv népnek.¹⁸² Ukrajna függetlenségének kikiáltásakor a régió ruszinjai is aktivizálódtak, mozgalmat indítottak autonóm „történeti státusuk” helyreállítására. Az 1991. december 1-jén megtartott népszavazáskor a régió lakosságának 78%-a az autonómia mellett foglalt állást. Az ukrán kormány azonban elutasította az önállóságra való törekvést, mondvacsinálnak minősítette az ügyet, melynek célja destabilizálni az országot és helyreállítani az 1938-as keleti határokat.¹⁸³ Kétségtelen, hogy a kilencvenes években éledő ukrán nacionalizmus és nemzetállam-építés eszméjébe nem fért bele a ruszin elkülönülés, viszont jelenlétük meghatározó jellemzője a Kárpátok térségének.

Ukrajnában történelmi okok miatt köztudottan még ma is a nemzetiség szempontjából homogénebb nyugati régiók (főleg Galícia, Volhínia) azok, ahol az ország többi részéhez képest gondosabban őrzik a nemzeti hagyományokat, és a helyi lakosság nemzettudata markánsabban nyilvánul meg, mint másutt. Ezért tisztán ukrán nemzettudatról inkább csak regionális szinten beszélhetünk, amennyiben viszont az összlakosság vonatkozásában használjuk ezt a fogalmat, akkor már bizonyos fenntartásokkal kell kezelnünk. Ezek a vidékeken kevésbé volt agresszív a denacionalizáló politika, mint a lengyel, illetve az orosz fennhatóság alá tartozó területeken.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Nagyon nehéz pontos és megbízható statisztikai adatokat találni a létszámukról, mivel különböző okok miatt vagy nem vallották magukat ruszinok, vagy az érintett ország ruszinként nem tartja őket számon. A legutóbbi 2001. évi népszámlálás adatai szerint Kárpátalján 10 090 fő vallotta magát ruszinok. – http://www.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul2/select_5/?data1In:1&boxIn:5.5W&rzIn:1_1&rz_bIn:2_1&k_tIn:21&bottomIn:cens_db Vesd össze: PAUL ROBERT MAGOCSI adatai szerint a világban 1,2 millió ruszin él, ebből Kárpátalján 977 ezer. L: Uő: Ruszinszke pitannya. (Ruszin kérdés) / <http://litopys.org.ua/rizne/magoci.htm>

¹⁸⁰ HATTINGER-KLEBASKO GÁBOR: *A ruszinok*. – In: Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából. 1. 1996. 171–172.

¹⁸¹ DULICSENKO, 2005. i.m.: 25.; MISANICS, OLEKSZA V.: *Dolja regionalnih kultur. Vid pidkarpatszkij ruszinyiv do zakarpatszkij ukrainciv*. (Regionális kultúrák sorsa. A kárpátaljai ruszinoktól a kárpátontúli ukránokig) – In: *The Persistence of Regional Cultures. Rusyns and Ukrainians in Their Carpathian Homeland and Abroad*. Editor: PAUL ROBERT MAGOCSI. East European Monographs. Distributed by Columbia University Press, New York, 1993.

¹⁸² A teljesség igénye nélkül: NOVIK, MIKOLA: *Ruszini – csacverti uszhodnyeszlavjanszki narod?* (Ruszinok – a negyedik keleti szláv nép?) In: *Rodnaje Szlova*, 4/160/2001.; KOBÁLY JÓZSEF: *Kárpátaljai ruténok: Mítosz és valóság*. In: *Kárpátaljai Szemle*, 1993. augusztus–szeptember, 3–4. szám, 25–26.

¹⁸³ FERNÁNDEZ-ARMESTO, 1995.i.m.: 274. A ruszinkérdés az 1991 utáni ukrán, de főleg kárpátaljai historiográfia egyik kulcskérdése, mivel autonómia törekvéseik az állami egységet bontanák, ezért a ruszinok önálló nemzeti létének vitatása, és a „nagy ukrán” szemléletmód alátámasztása van folyamatban. A ruszinkérdés tanulmányozásához leginkább Hodinka Antal, Bonkáló Sándor, Udvari István, Kobály József és S. Benedek András művei nyújtanak jó kiindulópontot.

¹⁸⁴ JÁNKI ANDRÁS: *Identitásváltás és/vagy identitásválság Ukrajnában*. – In: *Pro Minoritate*, VII. évfolyam, 1. sz., 1999/ tél. 57.

A regionalitás megértése lehetőséget nyújt továbbá egy általánosabb tudományos problémának – az ukrán nép és nemzet genezisének – a megismerésére, s a későbbiekben, a III. fejezetben tárgyalt honismereti-helytörténeti irodalom elemzése során e szempont ismét fontossá válik.

1.10. Az ukrán nemzeti eszme és a nacionalizmus

Az ukrán nemzeti eszme elméleti és filozófiai megalapozása csak a XIX. században ment végbe, gyökerei viszont – egyes vélemények szerint – jóval mélyebben, az ukrán nép létrejötté idején keresendők, mivel a nép mentalitása és etnikai identitástudata már ezzel egy időben kialakult.¹⁸⁵ Az ukrán kutatók többsége ezt az időszakot a Kijevi Rusz kialakulása és virágkora idejével azonosítja. Fontos tényezőnek tartják e szempontból azt, hogy más népekkel ellentétben, az ukránoknak sohasem kellett elhagyniuk az őshaza területét, melynek következtében „az ukrán területeken a kulturális kötődés sehol és semmikor nem szakadt meg”.¹⁸⁶

Az ukrán kulturális élet jelentős mérföldköve volt a Kijevi-Mohilevi Akadémia létrehozása, amely számos híres alkotó, pap, filozófus – Radivilovszkij, Grigorij Szkovoroda – alma matere volt. Tarasz Sevcenko műveiben a nemzeti eszme már nemzeti mítoszként jelent meg, mivel verseinek fő témája Ukrajna múltja és jövője volt. A múlt – a dicső kozák szellemiséggel átvédott ideális állapot, melynek újjá kell születnie a jövőben, egy szabad és független Ukrajna formájában.¹⁸⁷

Az ukrán nemzeti eszme filozófiai megalapozása leginkább Ivan Franko (1856–1916) nevéhez fűződik. A nyugat-ukrán területen élő költő és író mélyre ásta magát a témában: elméleteket fogalmazott meg a nemzet fogalmáról, a nemzetté válás tényezőiről, a nemzet ideális állapotáról és az értelmiség szerepéről a nemzeti és társadalmi életben. Ivan Franko megfogalmazásában a nemzet – olyan egységes kulturális szervezet, amely képes az önálló kulturális és politikai élet megszervezésére.¹⁸⁸ Az ukrán nép nagy etnikai tömegéből az értelmiség feladata nemzetet faragni, amihez az kell, hogy széles körben ismertessék a nemzeti ideológiát, ezáltal erősítsék a nemzeti egység érzését, a nemzeti öntudatot, vagyis tanítsák meg a népet arra, hogy „ukránnak érezzék és vallják magukat.”¹⁸⁹

Az ukrán nacionalizmus jellegzetességeinek és történetének tárgyalása előtt Hans Kohnt idézném a Keleten és Nyugaton kifejlődött nacionalizmusok közötti különbség tömör összefoglalása érdekében. „Nyugaton a nacionalizmus ama erőfeszítésből emelkedett föl, amely nemzetet akart építeni, méghozzá a politikai realitásban, a harcot a jelenben folytatta, kevés tekintettel a múlthoz fűződő érzelmi (sentimental) viszonyra. Közép- és Kelet-Európában a nacionalisták gyakran a múlt mítoszaiból építkeztek, s a jövőről álmodoztak, amely álom egy eszményített hazára vonatkozott, szorosan kapcsolódott a múlthoz, kevés a közvetlen kapcsolat a jelenhez.” Kimondva-kimondatlanul majd mindegyik kutató azt hangoztatja, hogy „Nyugaton” az állam volt a nacionalizmusok célja, a nemzeti gondolat az állam megteremtésében csúcsosodott ki, „Keleten” a nemzetfogalmat a nyelv egybekovácsoló lényegéből vezették le.¹⁹⁰

¹⁸⁵ NATALIJA VIHRSZTJUK: *Sztanovlennya ta rozvitok ukrajinszkoji nacionalnoji ideji.* – In: Mology, osvita, nauka, kul'tura i nacionalna szamoszvidomiszty. Zbirnik materialiv VIII. Vszeukrajinszkoji naukovo–prakticsnoji konferenciji. (Az ukrán nemzeti eszme keletkezése és fejlődése. – In: Ifjúság, oktatás, tudomány, kultúra és nemzeti öntudat. A VIII. összukrajnai tudományos konferencia anyagai) Kijev, 2005. Tom 5. 124.

¹⁸⁶ SZOLDATENKO V., SZIVOLJUB J.: *Vitoki i peredviszniki ukrajinszkoji ideji.* (Az ukrán eszme forrásai és mozgatói) – In: *Vicse.* 1993/№ 11. 32.

¹⁸⁷ VIHRSZTJUK, NATALIJA, 2005. i.m.: 125.

¹⁸⁸ Franko felfogása nagyon hasonlít ISAIAH BERLIN *A nacionalizmus: valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr* (In: *Politikai doktrínák.* Szöveggyűjtemény. Szerk.: DEMETER M. ATTILA. Partiumi Keresztény Egyetem. Nagyvárad, 2004.) című tanulmányában kifejtett gondolatmenethez, mely szerint „egy társadalom életének a rendszere a biológiai szervezet sémájához hasonlatos”. A nemzeti organizmus vagy nemzet – akár állam formáját ölti is egyben, akár nem – az a lényegi egység, amelyben az emberi természet maradéktalanul realizálódik, s ez nem az egyén, és nem egy szándékosan létrehozott egyesülés, amit akaratosan fel lehet oszlatni, meg lehet változtatni vagy el lehet hagyni. ...

¹⁸⁹ FRANKO I. J.: *Odvertij liszt do halickoji ukrajinszkoji molodezsi.* (Nyílt levél a galíciai ukrán ifjúsághoz) – In: FRANKO I. J.: *Zibrannya tvoriv u 50 tomah.* Kijev, 1986. Tom 45. 404–405.

¹⁹⁰ KOHN, HANS: *Nationalism. Its Meaning and History.* Princeton, Toronto, 1955.

A függetlenedés óta eltelt évek során különösen aktuális témává vált Ukrajnában a nacionalizmus, hiszen a fiatal állam berendezkedésének folyamatában ez az eszme kulcsfontosságúvá lépett elő. Tudósok, történészek, politikusok, politológusok és szociológusok is elkezdtek érdeklődni a téma iránt, hiszen az új helyzet megszülte az ideális állampolitika megtalálásának szükségességét. A nacionalizmus a 90-es években még nem vált egyértelműen állami ideológiává, mivel „az ukrán társadalom viszonyulása ehhez az eszméhez még mindig nem egyértelmű, mert érvényesek azok a sztereotípiák, amelyek a nacionalizmust a „náciizmussal”, „fasizmussal” vagy „sovinizmussal” azonosítják”.¹⁹¹ Ezt a szemléletmódot nyilvánvalóan a sokéves szovjet propaganda, alakította ki és rögzítette az internacionalizmus légkörében szocializált ukránok nagy részében. Azonban a XXI. századra fokozatosan itt is érvényesült az „etnonacionalista reneszánsz”¹⁹² jelensége, melyet Krausz Tamás a kelet-európai új nemzetállamokra érvényesnek tart.

Az ukrán publicisztikában a nacionalizmus fogalma először a XIX. század 80–90-es éveiben jelent meg Borisz Hrincsenko és Mikola Drahomanov polémijában.¹⁹³ Az ukrán nacionalizmus fő ideológusának a XX. század elején tevékenykedő Mikola Mihnovszkijt tekintik, akinek a *Független Ukrajna* című műve a század közepén működő aktív nacionalista mozgalmak és szervezetek „kézikönyvévé” vált. Ekkor rögzült az ukrán értelmiség politikai tudatában az „ukrán nacionalizmus” mint egy radikális ideológiai eszme. A fogalom radikalizálódásának folyamata az 1917–21. évi ukrán nemzeti forradalom¹⁹⁴ veresége után kezdődött, amikor azt a radikális nacionalisták „monopolizálták.” Dmitro Doncov *Nacionalizmus* és Szciborszkij *Naciokrácia* című műveikkel megteremtették az ideológiai alapokat az ukrán integrál-nacionalisták számára.¹⁹⁵ Ezen eszmékre alapozva jött létre a század 20–30-as éveiben az Ukrán Nacionalisták Szervezete (OUN – Organizacija Ukrajinszkijh Nacionalisztiv). A szovjet érában az ukrán nacionalistákat az „ukrán burzsoá nacionalista” terminussal illették, és idesorolták pl. Vjacseszlav Lipinszkijt, Mihajlo Hruszevszkijt, Szergej Jefremovot, Volodimir Vinnicsenkót és Jurkevicsét.¹⁹⁶ A XX. század második felében az ukrán nacionalizmus képviselői, ideológusai, az önálló államiság elérését tűzték ki célul, műveik erre koncentráltak. Itt kell megemlíteni Malanyuk, Lipa, Ivan Bahrjanij, Dmitro Doncov műveit. A Szovjetunió totalitárius államberendezkedése ellenére az ukrán értelmiség széles körében tovább élt az identitástudat és a nemzeti eszme. A 60-as években jött létre az értelmiség körében az ún. disszidens mozgalom, amely főként kulturális-felvilágosító és irodalmi tevékenységet fejtett ki. A szovjet vezetés mégis ugyanúgy viszonyult a disszidensekhez, mint a radikális nacionalistákhoz, az Ukrán Nacionalisták Szervezetének és az Ukrán Felkelő Hadsereg¹⁹⁷ tagjaihoz. A gorbacsovi érában a társadalmi élet viszonylagos demokratizálódása után az egykori disszidensek és az emigráns ukrán nacionalisták kísérletet tettek nacionalista pártok létrehozására, így tevékenységük hozzájárult a független Ukrajna megteremtéséhez.

Az 1991-es fordulat óta eltelt időszakban a nacionalisták körében is folyamatban volt az alkalmazkodás az új államformához, a megfelelő állami ideológia keresése, kialakítása. Míg a 1994. évi parlamenti és helyhatósági választások eredményei azt bizonyították, hogy a nacionalistáknak csekély volt a támogatottsága, népszerűsége a lakosság körében, 1998-ban viszont az Ukrán Kommunista Párt után nagyságrendileg a jobboldali (nemzeti-demokrata) pártok frakciója volt a

¹⁹¹ MASOVEC, SZERHIJ: *Ukrajinszkij nacionalizm*. (Az ukrán nacionalizmus). – In: Mology, oszvita, nauka..., i.m. 2005. 186.

¹⁹² KRAUSZ TAMÁS: *Az új nemzetállamok Kelet-Európában: az etnikai tisztogatás mint legitimáció?* – In: *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után*. Szerk: JUHÁSZ JÓZSEF és KRAUSZ TAMÁS. L'Harmattan Kiadó, – ELTE–BTK Kelet-Európa Története Tanszék. Budapest, 2009. 16.

¹⁹³ HRINCSENKO, B. – DRAGOMANOV, M.: *Gyialogi pro ukrajinszku nacionaljnu szpravu*. (Párbeszéd az ukrán nemzet ügyéről) Kijev, 1994. (reprint)

¹⁹⁴ Az 1917–21. évi forradalomról részletesebben I. a történeti áttekintést.

¹⁹⁵ A témáról és a művekről részletesebben I.: CSERVAK, BOHDAN: *Ukrajinszkij nacionalizm. Doszlidzsennja, interpretaciji, portreti*. (Az ukrán nacionalizmus. Kutatások, értelmezések, portrék) Drohobics, 1996.

¹⁹⁶ A felsorolt személyek többségét a függetlenné válás óta, mint ukrán nemzeti hősokeket, az ukrán nemzeti eszme kiemelkedő „harcosait” tisztelik.

¹⁹⁷ Ukrán Felkelő Hadsereg (UFH) – Ukrajinszka Povsztanszka Armija (UPA) – a második világháború idején működő partizánosztatok, amelyek a bevonuló szovjet hadsereg előrevonulását próbálták akadályoztatni.

második. A jobboldalra szavazó választópolgárok többsége a nyugat-ukrajnai oblasztyokból (me-
gye) került ki,¹⁹⁸ a lakosság egy része azonban még mindig a régi nómenklatúra tagjaira adta le
voksát, akik a régi, „megszokott” szovjet, internacionalista berendezkedést propagálták az ország-
ban. A nacionalisták iránti politikai érdeklődés hiánya a XX. század 90-es éveinek közepén Uk-
rajnában kialakult társadalmi-politikai válsággal magyarázható, mivel őket tették felelőssé érte.¹⁹⁹
2002-ben a nemzeti-demokraták, nacionalisták és liberálisok nyerték meg a pártlisták szerint zajló
parlamenti választásokat, s az új állami ideológia ennek megfelelő irányban mozdult el. Az elkö-
vetkező években egyre erősödött a nemzeti oldal, és a nacionlizmus jegyei egyre nyilvánvalóbbá
váltak a nyelvpolitika, az oktatás, a kisebbségpolitika terén. A 2004. évi „narancsos forradalom”
még inkább radikalizálta ezt az áramlatot.

A nacionalizmus kutatás mint tudományos terület és a publicisztika kedvelt témája, jelenleg
reneszánszát éli Ukrajnában. Elismert kutatója a témának Kaszjanov Georgij Volodimirovics, aki
1999-ben jelentetett meg egy alpművet *Teoriji naciji ta nacionalizmu* (Nemzet- és nacionalizmus-
elméletek) címmel. A 352 oldal terjedelmű kötet a hagyományos és modern nemzetfogalmak és
nacionalizmus elméletek mellett sorra veszi a téma nyugati szakirodalmát, jelesebb kutatóit, ismer-
teti a kérdéskör ukrajnai kutatóinak álláspontját, eredményeit és fontos hiányosságokra mutat rá a
hazai tudományos viszonyokra vonatkozóan. Jelentős megállapítása a szerzőnek, hogy az „ukrán
nemzet” fogalma még az ukrán alapokmányokban, pl. az Alkotmányban sincs hivatalosan defini-
álva, és gyakran felváltva használatos az „ukrán nép” terminussal, annak ellenére, hogy az „ukrán
nép” fogalma gyakran az „ukrán állampolgár” értelemben is használatos. Bár a történeti irodalom-
ban megfogalmazódott, hogy „az ukrán nemzet – egy etnikai-kulturális és nyelvi egység”, a nép és
nemzet fogalmát gyakran azonosítják és egymás szinonimájaként használják.²⁰⁰ Ez a terminológiai
bázis kanonizálásának hiányát mutatja.

Heves vitát váltott ki az ukrán társadalom, történészek, nacionalista mozgalmak és pártok
körében Koszty Bondarenko politológus *Blizsk i zlidnyi ukrajinszkoho nacionalizmu* (Az ukrán
nacionalizmus tüdőklése és hanyatlása) címmel 2002-ben megjelent cikke. Pozitív és negatív
értékeléseket egyaránt kapott a publikáció, pl. Vaszil Mihalsuk szerint azért nagy a jelentősége,
mert „80 év óta először mondja ki valaki Ukrajnában, hogy az ukrán nacionalizmus az nem ukrán
burzsoá nacionalizmus, amellyel a szovjet propaganda etette az embereket, hanem a népi hazafiság
egy természetes formája. Ez nemcsak az ukránokra jellemző, hanem a világ minden népénél jelen
van, és a hagyományok, kultúra és nyelv védelmében nyilvánul meg.”²⁰¹ Továbbá azt is hangsú-
lyozza a szerző, hogy mivel a „nacionalizmus” terminusa nem népszerű Ukrajnában, azt sokáig
a „nemzeti eszme” fogalommal helyettesítették, a nacionalista nézeteket pedig a „hazafisággal”
azonosították.

1.11. Szimbólumok és nemzetképzés

Az új nemzetállami keretnek megfelelően, és a fentebb már említett „etnonacionalista rene-
szánsz” folyományaként Ukrajnában, mint Kelet-Európa más országaiban fokozatosan hivatalosan
kikerültek a forgalomból a korábbi munkásmozgalmi és szovjet jelképek, és „a régi, feudális ere-
detű „nemzeti” jelképeket, ideológiai konstrukciókat és az uralkodóházak címereit” emelik állami
rangra.²⁰²

¹⁹⁸ A nyugat-ukrajnai területeken (l. a fenti történeti áttekintésben is) mindig erősebb volt a nemzeti eszme, haladóbb,
nyugatiasabb szellem uralkodott egyrészt a földrajzi közelség miatt, másrészt a lengyel, majd osztrák befolyás miatt, míg a
keleti rész erős orosz hatás alatt fejlődött, nagymértékű volt az eloroszosodás a felső társadalmi rétegekben.

¹⁹⁹ BONDARENKO, K.: *Blizsk i zlidnyi ukrajinszkoho nacionalizmu*. (Az ukrán nacionalizmus tüdőklése és bukása) – In:
Dzerkalo tizsnya, 2002. №7.

²⁰⁰ KASZJANOV, G.: *Teoriji naciji i nacionalizmu*. (Nemzet- és nacionalizmuselméletek) Kijev, MAUP, 1999. 99.

²⁰¹ MIHALCSUK, VASZIL: *Problemi ukrajinszkoho nacionalizmu v Ukrajini*. (Az ukrán nacionalizmus problémái Ukraj-
nában) / <http://www.mirror.kijev.ua>

²⁰² KRAUSZ, 2009. i.m.: 17.

Az 1996. június 28-án elfogadott új Ukrán Alkotmány egyes történészek véleménye szerint „az ukrán állam történelmi alkotmányozó hagyományain”²⁰³ nyugszik. E hagyomány első elemének egy kozák államalakulat, a Zaporozsjei Had jogait és szabadságait tartalmazó, Pilip Orlik hetman által 1710-ben elkészített Alkotmányt tekintenek, mely soha nem lépett életbe. Az első XX. századi ukrán Alkotmány, az Ukrán Népköztársaság Alkotmánya, 1918. április 29-én lépett életbe, ám a szovjethatalom idején 1919. március 6–10. között Kijevben a III. Összukrán Tanácsok Gyűlése már az Ukrán Szocialista Tanácsköztársaság Alkotmányát fogadta el, semmissé téve az előző évit. A szovjet-ukrán érában az USZSZK 1938-ban elfogadott alapokmánya lépett életbe, melyet 1978. április 20-án módosítottak, és attól kezdve ez volt hatályban egészen az 1996. évi Alkotmány elfogadásáig.²⁰⁴ Paradox módon magában az Alkotmányban pedig ezt olvashatjuk: „Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa az ukrán nép – Ukrajna valamennyi nemzetiségű állampolgárai nevében, kifejezésre juttatva a nép szuverén akaratát, az ukrán államalapítás több évszázados történetére támaszkodva és annak alapján, hogy az ukrán nemzet, az egész ukrán nép érvényre juttatta önrendelkezési jogát...”²⁰⁵ A fentiek ismeretében azonban felmerül a kérdés, milyen „ukrán államalapítás több évszázados történetére” hivatkozik a Legfelsőbb Tanács, illetve mikor történt ez az államalapítás. Ez a ködös megfogalmazásból nem derül ki, mint ahogy az sem, pontosan milyen területeket foglal magába „Ukrajna földje”, csak a IX. fejezetben kerülnek felsorolásra az ukrán területek (oblaszty) a jelenlegi status quo alapján.

Az állami identitás megteremtésében fontos szerepet játszott két törvénynek az elfogadása: a Mihajlo Verbickij zenéjén alapuló nemzeti himnusz és az állami attribútumok²⁰⁶ – kék-sárga lobogó és a „trizub”²⁰⁷ (három ágú szigony formájú címer), Nagy Volodimir fejedelmi címerének bevezetése mint kis állami címer, illetve a Zaporozsjei Had címere nyomán készült nagycímer – elfogadása. Az állami jelképek kiválasztását természetesen az ukrán nép számára kiemelkedő történelmi események, személyiségek és korszakok felelevenítése motiválta. Ukrán történészek szerint például már 1410-ben a grünwaldi csatában harcoló halics–volhíniai fejedelem hadseregének zászlói kék alapon aranszínű oroszlánt ábrázoltak. Később az egykori Kijevi Rusz több részfejedelemsége is használt kék-sárga lobogókat. A kozákok és hajdamákok²⁰⁸ viszont már a zászlókon kívül harci ruházatukat is e két színből állították össze, amiről több historizáló festmény tanúskodik.²⁰⁹ Nagy Volodimir címerének használata a nép eredetére, első államára a Kijevi Ruszra utal, illetve Volodimir fejedelem révén – aki 988-ban megkeresztelte a szlávokat – a kereszténység fontosságát is kiemeli.

1992. január 16-án Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának ülésén került napirendre az ukrán nemzeti himnusz kérdése. Itt született határozat a himnusz zenei változatáról, amely a Verbickij-féle dallam és a *Még nem halt meg Ukrajna* című Pavlo Csubinszkij (1863) tollából származó vers mellett döntött.²¹⁰

A *Még nem halt meg Ukrajna* című himnusz²¹¹ megszületése (előbb mint költemény, majd dal-ként) az ukrán nép XIX. század 60-as éveinek társadalmi-politikai helyzetéhez fűződik, ebben az időszakban kezdett kibontakozni a keleti és nyugati ukrán földeken a nemzeti mozgalom. Új, ukrán

²⁰³ Dovidnik skoljara, 2003. i.m., 805.

²⁰⁴ Erről részletesebben l.: LADICSENKO, T.V.: *Isztorija Ukrajini XX. szt.* (Ukrajna története a XX. sz.-ban). Kijev, 2002. 25–26.; BOJKO, O. D., 2002. i.m.: 584–588.

²⁰⁵ Ukrajna Alkotmánya, 1996. 3.

²⁰⁶ Ukrajna Alkotmánya, 1996. 20. cikkely, 11.

²⁰⁷ Trizub – kék pajzs arany színű, szigony formájú, háromágú címer, melynek számos jelképes értelme van, egyes vélemények szerint közel 40 értelmezése van a szimbolikának. A legáltalánosabbak, hogy a 3 egység: ég, föld és pokol, vagy a nap, víz levegő, vagy az Ember, Tér és Idő; vagy a Szentháromság egységét szimbolizálja. Részletesebben l.: LADICSENKO, 2002. i.m.: 17., vagy *Derzsavnyi szimvoli Ukrajini*. (Ukrajna állami szimbólumai) / <http://www.ukrainica.org.ua/ukr/symbols>

²⁰⁸ Hajdamákok – a XVIII. század elején Jobbparti Ukrajnában kibontakozó lengyelelles felkelő mozgalom tagjai.

²⁰⁹ LADICSENKO, 2002. i.m.: 17.

²¹⁰ Uo.: 18.

²¹¹ A cím és első sor a lengyel Józef Wybicki író–politikus által 1797-ben írt himnusz analógiája: *Nincs még veszve Lengyelország, míg mi meg nem haltunk...* / http://hu.wikipedia.org/wiki/Lengyelország%C3%A1g_himnusz

nyelvű folyóiratok láttak napvilágot, terjedt az a gondolat a nép körében, hogy a két részre szakadt Ukrainát újra kell egyesíteni és függetlenedni mind az orosz, mind az osztrák befolyástól. A Csubinszkij tollából származó, először 1886-ban kiadott vers eszméi gyorsan magával ragadták az olvasóközönséget, és közismertté vált nem csak az értelmiség körében. Egy ideig ezt a híressé vált irodalmi költeményt Sevcsenkónak tulajdonították. Népszerűségét annak is köszönhette a mű, hogy egyik szerzője, Csubinszkij a Dnyeper mellékéről származott, a másik pedig, Mihajlo Verbickij Galiciából, így ez az együttműködés is az ukrán földek egységének és függetlenségének eszméjét jelképezte.

A szovjet éra uniformizált „*Szozuz nyerusimih...*” kezdetű himnusz²¹² után, 1989-ben hamaiból újjáéledt Pavlo Csubinszkij már-már „feledésbe merült” alkotása. A „feledésbe merülés” kifejezés időzójelbe való tétele nem véletlen, mivel a szovjetrendszerben a *Még nem halt meg Ukrajna* című himnusz előadása vagy szövegének népszerűsítése tilos volt, s még vers formájában sem szerepelt az irodalmi antológiákban. Szerzőjét nacionalistának titulálták, s tevékenységéről egyetlen szakkönyvben sem lehetett olvasni. 1989-ben Pavlo Csubinszkij költő boriszpoli sírhelyénél újra felzengett az ének egy népi kórus előadásában Leopold Jascsenko karmester irányításával, a sírnál tisztelgő tömeg is azonnal elkezdte énekelni. Általános használata ezután a szovjetellenesség és az ukrán nemzeti oldalhoz tartozás szimbóluma lett.

A „Még nem halt meg Ukrajna...” és hasonló motívumok igen gyakori elemei a tragikus és hányattatott sorsú népek himnuszainak és nemzeti verseiknek. A nemzet fennmaradásának és továbbélésének a kérdése a társadalom kulcseszméje több nemzedéken keresztül, és ezt kifelé újra és újra bizonyástétellel kellett alátámasztani. A különböző állami fenntarthatóság alatt élő ukrán nép állandó függetlenedési törekvését, szabadságharcát jelképezik a következő sorok: „leszünk még mi is urak a saját hazánkban...”, vagy „lelkünket, testünket áldozzuk szabadságunkért...” Rögtön megjelenik itt az ukrán múlt dicső szabadságharcosainak, a kozákoknak a képe az ukrán nép büszkén tőlük származtatja magát. A szabadság, önálló államiság, jobb élet és szebb jövő reményét, megvalósulásuk hitét kifejező sorok erős optimizmust és magabiztosságot sugallnak. A történelem kiemelkedő személyiségei közül Bohdan Hmelnickij²¹³ az, aki helyet kapott a himnusz szövegének egyik verziójában.

A nemzeti himnuszok kialakulása és állami szabályozása része a modern nemzet megteremtési folyamatának és történetének. A nemzeti himnusz kiválasztásának aktusa és kultivációja sajátos kölcsönhatásban van az illető nemzet önképének a formálódásával, magának a szövegnek szintén van autosztereotípiát alakító-erősítő szerepe.²¹⁴

Az új kelet-európai államképződményekhez hasonlóan a függetlenedés óta Ukrajnában is elkezdődött a nemzetállami feltételeknek megfelelő nemzeti identitás megteremtése és propagándája. Ukrajna történészek százai dolgoztak azon, hogy a szovjet történetírásban korábban „nacionalistáknak” és „hazaárulóknak” bélyegezett múltbéli hősokeket rehabilitálják, és méltóképpen tiszteljék (l. Ivan Mazepa vagy Mihajlo Hruszevszkij).²¹⁵ Ma leginkább azokat a személyeket tartják nagyra az ukránok, akik évszázadokon át az „idegen elnyomók” ellen harcoltak: Halicsi Daniló, Bohdan Hmelnickij és a zaporozsjei kozákok, Oleksza Dovbus és a hajdamákok, Tarasz Sevcsenko stb. Vagyis, „Bohdan Hmelnickijtől a náccal kollaboráló és a holokausztban tevőlegesen is résztvevő Banderáig terjed az új hőskultusz, amely az állami függetlenség, a független állam szimbólumaként szerepel.”²¹⁶ Általános tendencia a világ minden országában, hogy a nemzeti valután az

²¹² A „*Szozuz nyerusimih...*” kezdetű himnusz a Szovjetunió egységét és az új szovjet típusú embereszményt erősítette „szövetségbe forrtak a szabad köztársaságok...” mondattal kezdődik.

²¹³ Bohdan Hmelnickij – kozák hetman, az 1648–1654 (57) közötti nemzeti felszabadító háború vezetője.

²¹⁴ KISS GY. CSABA: *Állandóság és változás a kelet-közép-európai nemzeti himnuszok történetében 1989 után*. – In: Uő: *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest, 2005. 211.

²¹⁵ Ivan Mazepa – kozák hetman, az északi háborúban szembefordul I. Péter orosz cárral és a svéd király oldalán harcol, tőle remélve segítséget egy független ukrán állam megteremtéséhez. Mihajlo Hruszevszkij – az I. világháború utáni ukrán nemzeti mozgalom vezéregyénisége, az ukrán központi tanács vezetője.

²¹⁶ Az ukránhoz hasonló kelet-európai analógiákról l.: KRAUSZ, 2009. i.m.: 18.

illető állam kiemelkedő történelmi személyiségeit ábrázolják. Az ukrán hrivnyákra²¹⁷ így kerültek fel BölcS Jaroszlav, Bohdan Hmelnickij, Hrihorij Szkovoroda, Ivan Mazepa, Tarasz Sevcsenko és Ivan Franko.

A kozák múlt felidézése és idealizálása központi témája számos tudományos, publicisztikai műnek és a középiskolai tananyagnak. Olyan sajátosság ez, amely megkülönbözteti az ukrán népet az oroszától.

1.12. Az ukrán történetírás

A modern Ukrajnának a szó általánosan elfogadott értelmében állami történelme szinte nincs; úgy tekintendő tehát ez a történelem, mint amely a népnek különféle periódusokban és különféle államokban szerzett történelmi és politikai tapasztalatait foglalja össze. Bár „tartós” államiságról csupán 1991 óta beszélhetünk, az ukrán nép nemzetté válásának folyamata már a XIX. század második felében lezajlott, s a nemzeti mozgalommal karöltve kifejlődött ukrán történetírára támaszkodott. Minden nép számára kiemelt fontossággal bír a széles körű nemzeti öntudatra nevelésben a saját nemzeti történelem megismertetése, megtanítása. Ez minden időben erősítette a társadalom közösségi érzését a közös sorsfordulók, hazaszeretet, a történelmi hősök és kiemelkedő személyiségek emléke révén. „Azóta, hogy a történetírás tudomány lett, a nemzetállamok és a nemzeti tudat uralja a terepet...”²¹⁸ – olvashatjuk egy lengyel származású történész munkájában, akinek gondolata örök igazságot foglal magában, hisz a nemzeti mozgalmak társadalmi bázisán belül a történészek és történetírók kiemelt szerepet játszottak.

Az 1991 utáni nemzeti (ön)kép megteremtésén munkálkodó fiatal ukrán állam számára a nemzetképteremtő folyamat elengedhetetlen részévé vált többek között az új nemzeti történelmi narratíva megteremtése. A nemzeti történelem művelése és a történelem „nemzeti látószögének” kialakítása immár itt is politikai szerepet kapott. Az ún. „védhatalmi nacionalizmus” formája – melyet általában Közép-Kelet-Európa kis államaira tartanak érvényesnek – úgy gondolom, az ukrán állam esetében is jellemző irányzat, hisz ebben „a nemzeti történelem és általában a nemzeti hagyományok, nem utolsósorban a nemzetállami önállóság állandó hangsúlyozása érzelmi és politikai töltetet nyert.”²¹⁹

Folytonos államiság hiányában 1991 után az ukrán köztudatban, sajtóban, tankönyvekben történelmi távlatokról, eseményekről beszélve eleinte több helyen, de nem mindenütt az „ukrán földek” fogalmát használták. Vagyis a múlt rekonstrukciójánál a nemzeti történelem folyamatosságának záloga az ukránlakta területek folytonossága volt. Hiszen, ha ez nem így volna, nem beszélhetnének XVII. vagy XIX. századi ukrán történelemről, hanem a lengyel vagy orosz történelem részeként kellene tárgyalni a korszakot. A 90-es évek végére–XXI. század elejére egyre inkább elterjedt az „Ukrajna” fogalom visszavetítése és alkalmazása a közép- és újkori témák esetén is.

„A nemzeti ideológia különféle formáira hivatkozva a történelemhamisítás mint szellemi-politikai foglalatosság az állami intézményekben is bevett tevékenységformává vált. Meghamisítják a nemzeti történelemnek Nyugaton szégyenletesnek tekintett oldalait... Mindezt azzal a céllal teszi, hogy az új uralmi elitnek egyes csoportjai a „nemzeti önbecsülést” erősíthessék, a „nemzeti eszme”, az „etnikum” egyedüli „hiteles” és „megingathatatlan” hordozóinak mutakozzanak, és mindenki mást, aki a saját nemzet történetét kritikailag szemléli, a „nemzetáruló”, az „idegen” fogalmába soroljanak”²²⁰ – olvashatjuk egy 2009-ben megjelent tanulmánykötetben.

Az ukrán történészek sokszor nem is titkolják ezen szándékukat, hogy eszközként használják a történetírást, s elismerik, hogy a múltra vonatkozó kutatásaik azt próbálják bebizonyítani, hogy

²¹⁷ 1996 augusztusában vezették be ismét a hrivnyát, ami 1917 decemberében volt először nemzeti fizetőeszköz.

²¹⁸ DAVIES, NORMAN: *Európa története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 49.

²¹⁹ GLATZ FERENC: *Regionális történetiszemlélet Közép-Kelet-Európában*. Bevezető előadás az MTA és a budapesti Európa Intézet által 2000. december 8–9-én rendezett „Magyarok és szomszédai az államalapítás korában” című nemzetközi konferencián. – In: *História*, 2001. 5–6. sz. 58–59.

²²⁰ KRAUSZ, 2009. i.m.: 17–18.

„...az ukrán nép körében régi hagyományai vannak a nemzeti függetlenségért és önálló államiságért folytatott harcnak... A történelmi tanulmányok azért is szükségesek, hogy eloszlassák a számos „szkeptikus” véleményét, akik kétségbe vonták az ukrán nemzet létezését. Mivel ezt a feladatot a nemzeti historiográfia hajtotta végre, természetes, hogy az ukránoknál éppúgy, mint más népeknél, történészek álltak a nemzeti újjászületési mozgalom folyamatainak középpontjában.”²²¹

Hogyan is alakult ki az ukrán történelemtudomány és történetírás? Milyen fejlődési szakaszokon ment keresztül? Kik voltak a legfontosabb történelemkutatók és milyen koncepciók domináltak? Ezekre a kérdésekre próbálok meg választ adni az alábbi részben.

Szembetűnő, hogy az ukrán nép múltja iránti érdeklődés a XVIII. század végén erősödött nagy mértékben. Részben a cári udvar felkérésére, részben önálló indíttatásból a Dnyeper balparti részén élő nemesi értelmiségiek elkezdtek felkutatni a dicső kozák múlt eseményeit és publikálni az idevonatkozó történelmi forrásokat. Pl.: Olekszandr Rigeljman: *Ljetopisnoje povesztvovanyije o Maloj Rossziji i jejo narogye i kozakah voobscse* (Évkönyvszerű elbeszélés Kisoroszországról, népéről, és általában a kozákokról); Mihajlo Antonovszkij: *Isztorija o Maloj Rossziji* (Kisoroszország története) (1799); Jakiv Markovics: *Zapiszki o Malojrossziji*” (Feljegyzések Kisoroszországról) (1798). Abban a történelmi szituációban, amikor Ukrajna „már elvesztette függetlenségét és akaratára ellenére elkezdte elveszíteni autonómiájának maradványait, ezek a hazafias művek óriási népszerűvelő jelentőséggel bírtak”²²² – olvashatjuk egy 1999-ben megjelent egyetemisták számára készült kézikönyvben. Majd így folytatódik „a szerzőik megpróbálták műveikben rávezetni az olvasókat, hogy az ukrán nép balsorsát a „külföldi hódítók elnyomása okozza”, de ez csak ideiglenes állapot és nemsokára ismét szabad és erős állam lesz. Az ekkor kialakult koncepciókat, a gonosz „külföldi hódítók” és a szegény „elnyomott”, „gyarmatosított”, „leigázott” ukrán nép áldozatszerepét a történelmi folyamatban a XVIII. század végén – XIX. század elején született művek hintik el először, s ma is visszaköszönnek a történeti művek, tankönyvek, publicisztikai és egyéb művek oldalairól.

Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy a múlt újdonsült kutatói nem mindig csak hazafiasságuk által vezérelve kezdték el a történelmi források felkutatását. A XIX. század elején az Orosz Birodalmi Címertani („Heraldia”) Kancellária megkérdőjelezte számos ukrán kozák család utódjának nemesi rangját, s ennek következtében indult meg a családi és vidéki könyvtárak és levéltárak anyagainak átvizsgálása a nemességet bizonyító oklevelek érdekében. Ez keltette fel sokakban az érdeklődést a kozák kor iránt, s teljesedett ki később azáltal, hogy a megtalált források publikálásra kerültek, majd összefoglaló történelmi monográfiák születtek azok alapján. Az ukrán kozákság legnevesebb kutatóivá így váltak Jakiv Markovics, Timofij Kalinszkij, Olexandr Rigeljman, Vaszil Poletika, Fegyir Tumanszkij és mások.²²³

Fontos műnek számít a fentiek mellett a XIX. század első felében Dmitro Bantis-Kaminszkij tollából származó négykötetes mű: *Isztorija Maloj Rossziji szo vremjon priszojegyinyenyija onoj k Rossziszkomu goszudarsztvu* (Kisoroszország története annak Orosz Birodalomhoz csatolásának idejétől) címmel. A szerző ebben az ukrán múlt sajátos értelmezését fejt ki, mely szerint az ukrán nép – hősiess múltja ellenére – csak az orosz nép egyik ágát alkotja, s Ukrajna „újraegyesülése” Oroszországgal (1654) volt a legjelentősebb eseménye a közös történelmi múltnak. Bantis-Kaminszkij mérsékelt monarchista és birodalmi tisztségviselő volt, így ezt a lojalitást tükrözte szemlélete is, „amellyel egyébként az ukrán nemesség egy része egyetértett, hisz ezáltal ukrán (kisorosz) jellegük és a cárhoz fűződő hűségük egyaránt hangsúlyozva volt”²²⁴ – jegyzi meg a művel kapcsolatosan a már idézett mű szerzőpárosa.

Teljesen más értékeket tükröz a következő írás, Mikola Markovics *Isztorija Malorossziji* című ötkötetes munkája, amely 1842–43-ban látott napvilágot Moszkvában. Markovics az ukrán nemesek

²²¹ SEVCSUK, V.P., TARANENKO, M.G.: 1999. i.m.: 144.

²²² Uo.:145.

²²³ DOROSZENKO, DMITRO: *Ohljad ukrajinszkoji isztoriografiji*. (Az ukrán historiográfia áttekintése). Prága, 1923. (reprint: Kijev, 1996.) 59–69.

²²⁴ SEVCSUK, V.P., TARANENKO, M.G.: 1999. i.m.: 147.

demokrata köréhez tartozott és műve az ukrán patriotizmus jó példája, határozottan megfogalmazta benne Ukrajna állami önállósághoz való jogát. Ezzel ellentmondott az akkori hivatalosan (Karamzin, Pogogyin és Usztrjalov által) kialakított koncepciónak, amely teljes mértékben tagadta az ukránok mint önálló nép létezésének tényét, és semmibe vette nemzeti érdekeiket.

Meghatározó történészek véleménye szerint kiemelt fontosságú műve az ukrán historiográfiának a névtelen szerzőtől származó *Isztorija rusziv*.²²⁵ Az alkotás akkor született, amikor az ukrán értelmiségiek körében a titokban régóta áhított ukrán állami függetlenség törekvése egyre inkább körvonalazódott, megfogalmazódott. S ebben a műnek is igen nagy szerepe volt. Olexandr Ogloblin történész ezt a könyvet „az ukrán nép önállóságának örök könyve”-ként emlegette. A mű keletkezésének pontos dátumát és körülményeit, szerzőjének kilétét a mai napig homály fedi, csak feltételezések és találgatások folynak.²²⁶ A mű népszerűségének záloga, hogy minden nép (beleértve az ukrán népet is) kulturális, erkölcsi és történelmi egyediségét vallja és azt, hogy joguk van az önálló állami-politikai fejlődésre.

Az említett könyv az ukrán nép történetének taglalását a legkorábbi időktől kezdi, s nagy hangsúlyt fektet az ukránok autochton voltának kérdésére. A Kijevi Rusz idejét az önálló ukrán államiság első szakaszának tekinti, és leszögezi, hogy a Kijevi Rusz az ukránok állama, vagyis a Rusz Ukrajnával és nem Oroszországgal egyenlő.²²⁷ A belső ellentétek és a mongol–tatár támadás után Ukrajna (Rusz) meggyengült és külföldi államok hódították meg. A történeti mű központi alakja az ukrán nemzeti-felszabadító mozgalom vezetője, Bohdan Hmelnickij, akinek fő érdeme az ismeretlen szerző szerint, hogy felszabadította Ukrajnát az idegenek uralma alól és visszaadta valaha elvesztett államiságát. Az 1654. évi perejaszlavi szerződést nem „újraegyesülésnek”, hanem csak két nép és két állam szövetségének nevezi a mű, melyet a külső ellenfelek (Törökország és Lengyelország) ellen kötöttek meg. A mű nem túl kedvező színben tünteti fel a szomszédokat – lengyeleket és oroszokat –, többször hangsúlyozza az ukránok megbízhatóságát, becsületességét a hitszegő lengyelekkel szemben, és a kulturális fölényüket a műveletlen oroszokkal szemben.²²⁸

Egyik kortárs ukrán történész Krizsanivszkij úgy jellemezte a művet, hogy az ukrán nemzeti és állami élet mélypontján, a XVIII–XIX. század fordulóján megjelent könyv éppúgy, mint Kotljarevskij *Eneida*-ja mintegy „égi jel volt a sokat szenvedett ukrán népnek, egy felhívás a nemzeti öntudat újjáélesztésére és az állami hagyományok feltámasztására.”²²⁹

Az ukrán értelmiség tevékenységének másik fontos köre a népi folklór tanulmányozása és népszerűsítése. Ezt tartották az egyedi és teljes nemzeti kultúra kimeríthetetlen forrásának, ezért a XIX. század elején elkezdtek kijárni a falvakba („a nép közé”, ahogy ők nevezték) és gyűjteni a népszokásokat, népdalokat, a népi bölcsesség gyöngyszemeit. Ennek egyik eredményeképpen látott napvilágot 1819-ben Mikola Certeljev könyve,²³⁰ mely az ukrán népdalok első gyűjteménye volt. Dmitro Dorosenko neves ukrán történész véleménye szerint „a kötetnek ugyanolyan jelentősége volt az ukránok körében, mint Vuk Karadzsič szerb ifjúsági énekeinek kiadása a délszlávok vagy a királyudvari kézirat publikálása a csehek számára”.²³¹

A népi hagyományok, folklór, középkori és kozák krónikák gyűjtéséhez és publikálásához nagymértékben hozzájárultak olyan neves kutatók, mint Mikola Kosztomarov, Mihajlo Makszimovics,

²²⁵ Első kiadásának címlapján ez olvasható: *Isztorija ruszov ilji Maloj Rossziji. Szocsinyenyije Georgija Konyiszkago, Arhipisztkopa Beloruszskago*. (A ruszok avagy Kisoroszország története. Georgij Koniszskij, belorusz püspök műve). Moszkva, v. Unyiverszitetszkoij Tipografiji, 1846. Ukrán nyelvű reprint kiadása: *Isztorija rusziv*. Ukrajinszkij pereklad IVANA DRACSA. Vsztup: SEVCSUK, VALERIJ. Kijev, „Ragyanszkij pizmennik”, 1991. 319.

²²⁶ A mű körüli problematikáról részletesen beszámol Valerij Sevcuk, a már említett 1991. évi reprint kiadás előszavában. 6–15. o.

²²⁷ A jelenkori ukrán historiográfiában is használják ezt a koncepciót.

²²⁸ DOROSENKO, D., 1996. i.m.: 53–54.

²²⁹ SEVCSUK, V.P., TARANENKO, M.G.: 1999. i.m.: 149.

²³⁰ CERTELJEV, MIKOLA: *Opit szobranijja sztarinnih maloroszijszkih piszeny*. (Kisorosz népdalok gyűjtésének gyakorlata) Szankt-Petyerburg, 1819.

²³¹ SEVCSUK, V.P., TARANENKO, M.G.: 1999. i.m.: 150.

Oszip Bogyanszkij és Ivan Szeznjevcszkij.²³² Történeti vélemények szerint ez az első ránézésre a politikától távol álló kulturális tevékenység nemcsak kedvezett a tömegek nemzeti öntudatra ébredésének, hanem hatással volt az értelmiség társadalmi öntudatának, illetve felelősségének kialakulására is. Az ukrán paraszti élet minden nehézségét és elmaradottságát megismerve a gyűjtések során, az értelmiség fokozatosan ráébredt arra, hogy gazdasági és társadalmi reformokra van szükség helyzetük megjavításához.

Összegzőképpen a XVIII–XIX. század első feléről elmondható, hogy az ukrán nemzeti újjászületésnek a kezdeti stádiumban általában történelemtudományi, népművészeti és irodalmi tartalma volt.

Az ukrán történelemtudomány viszonylag későn, a XIX. század végén alakult ki. Az ukrán történetírás mint tudomány kialakulását és fejlődését több tényező befolyásolta, s különösen a nemzeti nyelv használatának tiltása lassította. Az 1830-as években Mihajlo Makszimovics, majd a kijevi történészprofesszor, Volodimir Antonovics munkái nyomán egy önállóbb ukrán történetírási vonal kezdett kirajzolódni. Miután azonban az 1850-es évektől Pogogyin orosz történész és Makszimovics közti, a kijevi állam eredetéről szóló vitában ismét a normannista elmélet²³³ győzedelmeskedett, az a furcsa helyzet állt elő, hogy az ukrán történelem kutatása a hetmanátusra és a kozákok korára korlátozódott – amely témaválasztásában megfelelt a nemzeti-romantikus és patrióta értelmiségi közvéleménynek.

Az 1880-as években a kijevi egyetemen tanuló fiatal Hruszevszkij, Antonovics professzor irányítása alatt, kezdetben maga sem foglalkozott a korai állam eredetével, hanem a középkori Kijev történetét kutatva, és az ukrán nemzeti mozgalomtól inspirálva kezdte vizsgálni a korai állam kialakulását és szerkezetét. A nyomasztó légkör azonban nem kedvezett a kutatásoknak, így Hruszevszkij örömmel fogadta a leMBERGI egyetem meghívását, amely akkor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott, és a kormányzat jóval kisebb érdeklődést tanúsított a kárpátukránok nemzeti mozgalma iránt. Így aztán Mihajlo Hruszevszkij tízkötetes opusának első kötete, melynek tárgya Ukrajna-Rusz története, ezen belül különösen az ukrán ajkú népesség története lett, már 1898-ban megjelenhetett, ezt a sorozatot tekintik történetírói tevékenysége fő művének. Már az első kötet címe is programatikus ízű volt, hisz míg korábban a korai keleti szláv állam megnevezésére az orosz történetírás a „Kijevi Oroszország” terminust alkalmazta, addig Hruszevszkij munkájának címe is egyértelműen kijelölte kutatása toposzát: *Istorija Ukrainy-Rusy*.²³⁴ Az önálló ukrán történelem koncepcióját Mihajlo Hruszevszkij²³⁵ fogalmazta meg, majd tanítványai terjesztették el. Vagyis, Hruszevszkijt tartja számon a szakma, mint aki „elsőként tette az ukrán történelem tárgyává az „ukrán népet”; azaz az ukrán etnikai közösség történelmével azonosította az ukrán történelmet, függetlenül az etnikai közösség tagjainak állami széttagoltságától a különböző történelmi időszakokban”.²³⁶ Kiemelve az ukrán etnikai közösség társadalmi-politikai, kulturális, tradicionális

²³² IKONNYIKOV, V. SZ.: *Opit ruszkoj isztoriografiji* (Az orosz historiográfia tapasztalatai). Tom 2., knyiga II. Kijev, Tipografija Imperatorszkogo Unyiversziteta im. Szv. Vlagyimira, 1908. 1952–1953.

²³³ A normannista–antinormannista vita hosszú múltra tekint vissza. Az ún. normannista elmélet (a Kijevi Rusz normann vezetéssel történő létrejötte) viszonylag korán kanonizálódott; a XVIII. század első évtizedeiben elsősorban *Gottlieb Siegfried Bayer*, majd *Stroube de Piermont* munkái nyomán megjelentek az első komolyabb forrásközlések, melyek alapján a XIX. század elején A. L. Schlözer göttingai történész nyomán a normannista teória tulajdonképpen elfogadottá vált. Bár az antinormannista kritika már a XVIII. század második felében megjelent, például az első kritikus, M. Lomonosov volt. Schlözer munkái nyomán, amelyek kutatási módszerét és értékelését *Karamzin* népszerűsítette az 1840-es években, a pétervári akadémia a normannista elmélet híveinek fellegrárává lett. Csak a XIX. század második felében került sor alternatív elméletek kidolgozására, illetve a korai állam varjág eredetét tagadó teóriák tudományos mércét megfogalmazására.

²³⁴ Hruszevszkij „*Isztorija Ukrajini–Ruszi*” című művének újrakiadásáról és recenziójáról magyarul l.: SZEGVÁRY TAMÁS: *Az ukránai Rusz története a kezdetektől a XI. századig*. (MIHAJLO HRUSEVSKIJ: *History of Ukraine–Rus’*. Volume 1. From Prehistory to the Eleventh Century. Translated by Marta Skorupszkij. Edited by Andrzej Poppe, Frank E. Sziszin, Uliana M. Pasichnik. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton–Toronto, 1997. 602 o.) – In: KLIÓ, 2004/1. sz. 13. évfolyam.

²³⁵ Mihajlo Hruszevszkij (1866–1934) ukrán történész, politikus, az Ukrán Népköztársaság elnöke, Chelmben (Holmban) született. A bolsevik hatalomváltás következtében emigrálni kényszerült.

²³⁶ FEDINEC, 2009. i.m.: 354.

sajátosságának elemeit a szomszéd orosz és lengyel történelemből, Hruszevszkij úgymond megkonstruálta az ukrán történeti narratívát. Ehhez nyúltak vissza a „nemzeti újjászületés” jegyében az 1991-ben létrejött nemzetállam történészei, ideológusai is.

Világszerte gyakori jelenség, hogy a kis népek történelmét és annak periodizációját mindig egy nagy nemzet történelmébe integrálva foglalták össze. Az ukrán történelmi folyamatnak létezik orosz, lengyel és német értelmezése, sajátossága pedig, hogy nem jött eddig számításba Kelet-Közép-Európa történetének szövegkörnyezetében. Az ukrán történettudomány sokáig nem alkotta meg hiteles verzióját Ukrajna mint nemzetállam történetével kapcsolatban. A legfontosabb feladat volt egy ukrán nemzeti perspektívát keresni és találni; s így alakult ki, fejlődött a XIX. és XX. század folyamán az ukrán történelmi gondolkodás. A XIX–XX. század elejének ukrán történelme a nemzeti mozgalmak története. A nemzeti eszme fejlődése és a történelmi periodizáció szorosan összefüggnek. Az ukrán történészek történelem-korszakolásra vonatkozó kutatásai nélkül Ukrajna és az ukrán nemzeti mozgalom történetét nem érthetnénk meg.²³⁷

Mihajlo Hruszevszkij tevékenysége egybeesett a nemzeti mozgalom kialakulásával és megvalósítására tett kísérletek időszakával. A történetírás tudománnyá válását a személyi tényezőkön túl, az intézményes háttér fejlődése is segítette. Ilyen említést érdemlő szerveződés volt a Sevcsenko Tudományos Társaság (Naukove Tovarisztvo imenyi Sevcsenka), amely Lembergben jött létre 1892–93-ban.²³⁸ A Társaság vezetője 1894–1914 között a leMBERGI egyetemen ekkor tanszékvezető professzorként is működő Hruszevszkij volt, aki az ukrán nép történetére vonatkozó kutatásaival országszerte elismert tudományos központtá tette az intézményt.

Munkáival Hruszevszkij egy erős „narodnyik” (népies) irányzatot alapozott meg a történetírásban, melyben furcsa módon ötvöződtek a felvilágosodás, a romantika, a pozitívizmus és a XX. század elejének modernizmusa.²³⁹ A XX. század elején Hruszevszkij koncepcióját az ún. „államiságpárti” („derzsavnicki”) történészek (Vjacseszlav Lipinszkij, Dmitro Dorosenko) egészítették ki, akik a történelmi folyamatból az államalkotás hagyományait próbálták kiemelni. A történeti gondolkodás nagy előrelépést tett a XIX. század végétől a XX. század elejéig tartó időszakban.²⁴⁰

A történetírás fellendülését egy időre visszavetette az 1917–20. évek államalkotó törekvéseinek megghiúsulása és a bolsevik hatalomátvétel. Mégis, egyesek úgy vélik, hogy 1914-től a XX. század harmincas éveig tartott a történetírás „ukrán” korszaka. Az 1918-ban létrejött Ukrán Tudományos Akadémia történelmi, politológiai, illetve gazdasági osztályai fontos tanulmányokat jelentettek meg a kozák hetmanátus, a területiség, az elit szerepéről, a görög katolikus egyházzal, Galícia hagyományos elitjéről.²⁴¹ Szintén 1918-ban két állami egyetemet is létrehozottak: Kijevben és Kamjanec-Pogyilszkben, Poltavában ukrán történeti-filológiai szakot nyitottak, a három régi egyetemen – kijevi, harkovi és odesszai – egy sor ukrán nép történeti és ukránságismereti (ukrainoznavszto) tanszéket hoztak létre. Lerakták az alapjait a Központi Állami Levéltárnak és az Ukrán Állam Nemzeti Könyvtárának. A szovjet hatalomátvételt követően az Akadémiát számos más intézménnyel (Kijevi Archeográfiai Bizottság, az Állami Levéltár stb.) vonták össze, s pénzhány miatt kiadványaik száma is megcsappant.²⁴²

²³⁷ L. magyar nyelven: TARJÁN MIKLÓS: *Az ukrán történelmi gondolkodás a 19. és 20. században: Koncepció és periodizáció.* (POTULNICKIJ, VOLODIMIR: *Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung.* In: *Geschichte Osteuropas*, 1997. 1. H. 2–30. p. műve alapján.) – In: *Kisebbségkutatás*. 11. évf. 2001. / 4. szám

²³⁸ DOROSSENKO, 1996. i.m.: 180–184.

²³⁹ ZASKILJNYAK I.: *Isztoricsna teorija v naukovej tvorcosztyi Mihajla Hruszevszkoho.* (Történelemelmélet Mihajlo Hruszevszkij tudományos munkásságában) – In: *Ukrajiniszkij isztorik*, New York–Toronto–Kijev, Lviv–Párizs, 1999, tom XXXVI, № 2–4, c. 30–54.

²⁴⁰ ZASKILJNYAK, LEONYID: *Isztorija Poljsi v ukrajinszkij isztoriografiji i szuszpilnij szvidomosztyi ukrajinciv pocsatku XXI. sztolittja.* (Lengyelország története az ukrán historiográfiában és az ukránok társadalmi tudatában a XXI. század elején) / <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjzdz/materialy/zaskiljniak.pdf>

²⁴¹ TARJÁN, 2001. i.m.: 204.

²⁴² DOROSSENKO, 1996. i.m.: 212–213.

Paradox módon az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság létrejöttét is némely historiográfus pozitívnak minősíti az ukrán történelemkutatás szempontjából, mivel annak ellenére, hogy sok kötöttséggel járt, mégis formális állami kereteket biztosítottak a tudományos munka, sőt a modern ukrán nemzeti identitástudat megerősödése számára is.²⁴³ A marxista-leninista ideológia hatására a szovjet ukrán történetírásban elmélyült a keleti szláv népek testvériségének a gondolata, Ukrajnát és az ukránokat még inkább integrálták Oroszország és az orosz történelembe, a közös múlt szoros egymásrataltságának, együttműködésének hangsúlyozásával az összes többi szomszéd néppel szemben. Az emigrációban működő ukrán történészek és a hivatalos szovjet történettudomány, illetve történetfelfogás között viszont erősen elmélyült a szakadék: az ukrán nemzeti öntudat és a szovjet proletár internacionalizmus érdekeinek képviselője áthidalhatatlan ellentmondást okozott e viszonyban. A kommunista államhatalom társadalmi-szellemi életre irányuló támadására ellenállás volt a válasz. Politikai síkon, az emigrációban az ellenállás egyik letéteményesének éppen a történettudomány bizonyult.²⁴⁴

A függetlenedés óta eltelt több mint egy évtizedben az 1917 előtti alapokhoz és koncepciókhoz térnek vissza, illetve próbálnak visszakanyarodni a történészek, melynek eredményeképpen nagy mennyiségű történeti irodalom (tudományos és publicisztikai jellegű) látott napvilágot, melyek mind részei az ukrán történelmi látószög kialakításának.

Sokszor róják fel a kortárs történészek az előző nemzedéknek, hogy az ukrán nemzet történelmét általában nem értékelték kellőképpen. Ez a tendencia leginkább az „internacionalizmus” időszakában jelentkezett a legmarkánsabban, s ideológiai alapját az ún. „kémcső-elv” képezte. Ez azt jelentette, hogy minden nemzetiséget egy új történelmi egységbe – a szovjet népbe egyesítettek, a nemzetiségi kultúrákból pedig létrehozták a szovjet kultúrát. Ez az elmélet a történelmi tudat deformációját eredményezte, mivel a nemzetek fejlődését, a történelmi gyökerek kérdését kiiktatták, és az „ukrán nép” fogalmát is lecserélték az „Ukrajna népe” terminusra. Ezt azzal indokolták, hogy az elsőnek nacionalista színezete van, míg az utóbbi az internacionalizmus jegyében használatos.²⁴⁵

Anatolij Ponomarjov szerint ez a koncepció nem nevezhető újnak, mivel módszereiben a XIX. sz. végén a hazai és külföldi historiográfiában elterjedt elvet ismétli, vagyis a keleti szlávokon belül az orosz történelem felsőbbrendűségét vallja, amely a Kijevi Ruszból ered, majd Nagy Volodimir fejedelemségén, a Moszkvai Fejedelemségen, az Orosz Birodalmon át a Szovjetunióba alakult át, ahol a geopolitikai és etnogenetikai központ Moszkva volt. Ebből következett, hogy az ukránoknak sosem volt önálló nemzetük, mivel az „beleolvadt” vagy a világtörténelembe, vagy a Rzecz Pospolita és az Orosz Birodalom történetébe. Ukrajna kora középkori (XIV–XVI. század) története egybeolvadt a Litván Nagyfejedelemség, Magyarország, Rzecz Pospolita történetével, a XVII. század utáni pedig az Orosz Birodalom történetével. Ukrajna és az ukrán nép önálló fejlődéstörténete ebből következően csak nagyon rövid ideig tartott (a Hetymanscsina idején).²⁴⁶

Az ukrán történészek első próbálkozásait, hogy összekapcsolják a nép jelenét az előző századok eseményeivel egy egységes történelmi narratívába – a szócikk szerzője tudomása szerint – kezdetben bizalmatlansággal, mint az ukrán szeparatizmus és politikai érdekek megnyilvánulását fogadták. A „szovjet ideológia bilincskébe vert” sok évtizedes történetírás, amely tagadta az ukránok nemzeti történelmét, kódosított az ukrán nép eredete és az ukrán nemzetté válás folyamataira vonatkozóan – a mai napig érezteti hatását, kisebbségi érzéssel töltötte el ez ukránokat. Azáltal továbbá, hogy eltusolták Ukrajna korai történetét, természetesen a nép etnogenezise és nemzetté válása is egy későbbi időre tolodott – és ez az egész nemzeti történelem deformációjához vezetett. A 80-90-es évek fordulóján az ukrán nép önállósága is vita tárgyát képezte, mivel az ukránokat csak „provinciális (falusi) népességnek”, nyelvüket pedig a nagyorosz egyik nyelvjárásának

²⁴³ ZASKILJNYAK, *Istoriija Poljsi...*, i.m.

²⁴⁴ TARJÁN, 2001. i.m.: 204.

²⁴⁵ *Etnicsnij dovidnik*, 1996. i.m.: 148. Az ukránokról szóló szócikket ANATOLIJ PONOMARJOV írta.

²⁴⁶ Uo.: 149.

tekintették. A fordulat után tehát az ukrán tudományos életben a „megtisztítás” fázisa zajlott le, vagyis a tudomány megszabadítása az ideológiai és politikai dogmáktól, illetve a visszakanyarodás a népnemzeti koncepcióhoz. Ez alapján lehet csak az etnikumokat, így az ukrán népet is, „egyesítésében és tárgyilagosan vizsgálni, megállapítani keletkezésének mechanizmusát, valódi történelmét” – olvashatjuk a kézikönyvben. Ezt a nézetet Lev Humiljov alapozta meg, de amikor az ukránokra vonatkozóan alkalmazták először, ez heves polémiát váltott ki, mivel ellentmondott a kelet-európai „testvérnépek” – oroszok, ukránok és beloruszok (fehéroroszok) – genetikai egységét és egyidejű keletkezését valló berögződött nézetnek. A már idézett szerző nem veti el a fent említett népek etnokulturális rokonságát (de nem osztja a „közös etnogenetikai bölcső” elméletét), s a három nép egyesítését hangsúlyozza, amely nemcsak a különböző történelmi fejlődésben, hanem magában az eredetben gyökerezik.²⁴⁷

Az ukrán nép és nemzet genezise megismerésének is különös aktualitása van, mivel a téma politikai és publicisztikai viták okozója mind a mai napig, és amelyből sokszor fantasztikus eredetelméletek is keletkeztek. Az ukránok eredetét egyesek a szkítákhoz, mások a hunokhoz, bolgárokhoz vagy az etruszokhoz, de vannak olyanok is, akik kínai törzsekhez kötik annak érdekében, hogy „öregbítsék” az ukrán nép történelmét. Ezek azonban csak feltételezések, melyeknek semmiféle tudományos megalapozottsága nincsen. A régészeti, antropológiai, nyelvészeti és néprajzi adatok azt támasztják alá, hogy az ukránok távoli ősei az antok és szklavinok voltak, akik az i.e. I. évezred első felében népesítették be a Dnyeper és a Pripjaty folyók közötti területet. Abban is egyetértenek az ukrán történészek, hogy a keleti-szlávok állama – a Kijevi Rusz – a IX. században jött létre, és lényegében „az ukrán államiság és nemzetfejlődés kiindulópontjának” tekintik. Elismerik, hogy a folyamat a Kijevi Rusz idején nem fejeződött be, de úgy vélik, ez azért volt, mivel az állam egysége nem maradt fenn sokáig, és a lakosság ukrán öntudata nem alakult ki teljesen. Az ukrán nemzetvé válás a XVI–XVII. századi nemzeti fellendülés időszakában ment végbe, melynek fő megnyilvánulása a nemzeti felszabadító harcokban jelentkezett. Ekkor fogalmazódtak meg a nemzeti érdekek, a nemzeti eszme, jelképek, illetve az ukrán államiság első megtestesülése – a kozák köztársaság, a Zaporozsjei Szics, melyből kiindulva az ukránokat „kozák nemzetnek” is szokták nevezni. A nemzetvé válás folyamatának következő fázisa a „nemzeti-kulturális újjászületés” időszakára tehető. A XVI. században elkezdődött katonai-politikai „újjászületés”, tehát a XVIII. század végén a kultúra és vallás terén folytatódott, és a XX. század 20-as éveitől napjainkig egy általános nemzeti felemelkedés stádiumába lépett, amikor is az ukrán társadalmi élet minden szférájában – államiság, kultúra, tudomány, sajtó, mindennapok – megnyilvánul.²⁴⁸

Összegzésképpen megállapítható, hogy az ukrán nép 1991. évi függetlenedése következtében lépett át a kulturálisról a politikai nemzet szintjére, melyben nagy szerepe volt az egykori kommunista szuperhatalom, a Szovjetunió felbomlásának. A nemzetállami státus elérésével lehetőség nyílt, illetve szükségessé vált a korábbi nézetek és fogalmak ártértelezésére, a nemzeti érdekek és perspektíva kialakítására. Az államiság sok évszázados hiánya miatt az államszervezet majd minden lépcsőfokát meg kellett teremteni, vagy pedig nemzeti nyelvűvé tenni. Az ukrán nyelv és az ukrán történelem mint a nemzettudat formálásának elsődleges eszköze, kiemelt szerephez jutott, mivel az orosz és szovjet historiográfia által kialakított „kisorosz”-kép és státus már nem felelt meg az új viszonyoknak. A dicső múlt, az őshonos területek történetének megírásakor viszont céljaiknak megfelelően szelektálva, olykor a forráskritikát mellőzve, ők is szívesen nyúltak a szovjet érában kitermelt (ál)tudományos irodalomhoz, koncepciókhoz. Azonban fontos hangsúlyozni azt is, hogy az 1991 utáni történetírás alapjaiban visszatért az 1917 előtti történelmi koncepciókhoz, művekhez, nagymértékben azokat használják forrásul a korai, közép- és újkori események taglalásánál, majd kiegészítik a XX. századra vonatkozó fejezetekkel, mely korszak tisztázásához nagy segítséget nyújtanak az emigráns ukrán történészek munkái.

²⁴⁷ *Etnicsnij dovidnik*, 1996 i.m.: 150.

²⁴⁸ Uo.: 154.

A volt szovjet tagköztársaságok közül Ukrajna az egyetlen, amelynek határai, kilépve a kelet-európai síkságból, átnyúlnak a Kárpát-medencébe (Kárpátalja, hivatalosan Ukrajna Kárpátontúli területe), amely határos Magyarországgal (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével) és amelynek területén jelentős (a legutolsó népszámlálás hivatalos adatai szerint körülbelül 156 ezres)²⁴⁹ magyar nemzeti-ségű közösség él. Ha ehhez még hozzávesszük a geopolitikai, gazdasági és történelmi tényezőket, aligha kell bizonygatni a magyar–ukrán kapcsolatok fontosságát, és a két népről, történelmükről kialakult (kialakuló) elképzelések, nézetek, sztereotípiák tanulmányozásának aktualitását.²⁵⁰

Az ukrán–magyar kapcsolatok kapcsolódási és egyben ütközőterületének a mai Kárpátalját tekintik. Az 1944–45-ben USZSZK-hoz csatolt terület, a második világháborús vereség és a nagyhatalmak játszmáinak áldozatává vált, s az, hogy etnikai összetételében szláv (ruszin, ukrán) lakosság is volt, a propaganda eszközeivel jogalapot is szolgáltatott az annexióhoz. Mivel a honfoglaló magyarság ideérkezésekor már éltek itt szlávok, mint azt már a bevezetőben felvetettük, a „Ki volt itt hamarabb? Kinek van több joga a területet birtokolni?” kérdések állandóan napirenden vannak.

A ruszinok eredetére vonatkozóan a mai értelemben vett Kárpátalja területén két alapvető fel-fogás alakult ki a XIX–XX. századi történeti irodalomban. Az első szerint Kárpátalja jelenlegi ukrán (ruszin) lakossága autochton, vagyis őseik már a magyar honfoglalás előtt itt éltek (Ioanyikij Basilovics, Lutszkay Mihály, Vaszil Hadzsega, Jozsip Dzendzelivszkij, Sztepan Penyak és mások). Ezzel szemben a másik álláspont képviselői szerint a ruszinok a XIII. századtól fokozatosan költöztek be erre a területre a Kárpátok másik oldaláról (Hodinka Antal, Bonkáló Sándor, Szulincsak, Szabó és mások).²⁵¹ Kobály József régészprofesszor több helyen is publikált részletes elemzésében viszont rámutat, hogy „a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján a mai értelemben vett Kárpátalja ősi szláv lakossága a legnagyobb valószínűséggel a nyugati vagy a déli szlávokhoz sorolható. Ennél fogva nem tekinthető a területünkön a XIII. századtól kimutatható rutének őseinek.”²⁵² Mivel a magyarok már a X. századtól benépesítették a térséget, a helyi szláv lakosság idővel asz-szimilálódtott és számbelileg csökkent, amiben közrejátszott Kutesk besenyő vezér 1085. évi, majd 1241-ben a mongol-tatárok betörése. Így a tudomány jelenlegi állása szerint valószínűbb az a nézet, hogy a mai ukrán népesség elődei a Kárpátok déli lejtőin a XIII–XIV. században jelentek meg.

A rutének egyik legnagyobb betelepülő raja Koriatovics vagy Korjatovics Tódor podóliai herceg vezetésével érkezett 1397-ben a mai Kárpátalja területére, ahol Zsigmond király Munkács várát adományozta a főúrnak. A herceg és kíséretének betelepülését egyes történészek a mai napig a „Kárpátalja, ősi ukrán föld” hivatalos ukrán tézis igazolására szokták felhasználni, s bár nem valószínű, hogy nagy tömeget hozott volna magával a herceg, 40 ezer fős kíséret betelepítését szoktak neki tulajdonítani.²⁵³ Az ukrán államiság azonban ekkor még ismeretlen, az Ukrajna kifejezés egy XII. századi óorosz krónikából ismeretes mint a Kijevi Rusz délnyugati területeinek a neve. Ezt követően – a hivatalos történetírás szerint – az ukrán nép kialakulása három-négy évszázadig tartott.

Az ukrán elnevezés hivatalosan a második világháború utáni időktől használatos. Bár az írásos forrásokban már 1189-ben találkozunk vele, s éppen a galíciai területeket értették alatta, ám magában Galíciában is csak az ukrán nemzeti újjászületési mozgalom ébredésével, a XIX. század

²⁴⁹ A szerző az 1989-es népszámlálás adataira utal. Azóta, 2001-ben újabb népszámlálás történt, mely szerint Kárpátalja magyar lakossága már csak 151 516 fő (egész Ukrajnában 156,6 ezer fő, vagyis Kárpátalja összlakosságának 12,1%-át alkotja. – Bővebben l.: MOLNÁR JÓZSEF: *A népesség nemzeti és nyelvi összetétele*. – In: *A Kárpát-medence régiói. Kárpátalja*. Szerk.: BARANYI BÉLA. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2009. 187.; MOLNÁR JÓZSEF–MOLNÁR D. ISTVÁN: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Ungvár–Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, 2005.

²⁵⁰ KOBÁLY, 2000. i.m.: 109.

²⁵¹ KOBÁLY JÓZSEF: *Sine ira et studio*. Ungvár, 1998. 195–196. Vagy rövidített változata: Uő: *A ruszinok kora története. Autochtonizmus vagy migráció?* – In: Kárpátaljai szemle, 1997, 5. szám, 15–16.

²⁵² KOBÁLY, 1998. i.m.: 199.

²⁵³ BOTLIK JÓZSEF: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918–1945*. Nyíregyháza, 2005. 23.

második felében vált uralkodóvá. Kárpátaljára az ukrán nemzeti eszme csak a XIX. század végén – XX. század elején kezdett beszivárogni, s csak a cseh időktől kezdve jelentkezett markánsabban.²⁵⁴ A második világháborút követően, Kárpátalja „önkéntes” USZSZK-hoz való csatlakozása és a ruszinok ukránokká történő metamorfózisa után általánossá vált az ukrán etnoním használata, bár az ukrán–ruszin identifikációs vita²⁵⁵ a mai napig nem tekinthető lezártnak, rengeteg, sokszor laikusok tollából származó publikáció látott és lát napvilágot az utóbbi egy-két évtizedben.

Mint az korábban említettük, az ukrán történészek népük történelmének tárgyalását általában a Kijevi Russzal kezdik. A keleti-szláv–magyar kapcsolatok középkori történetére vonatkozóan Font Márta, a Pécsi Egyetem történészprofesszorának tollából jelent meg számos írás, melyekből megtudhatjuk, hogy a Kijevi Rusz és Magyarország között folyamatos, hol szövetségi és dinasztikus kapcsolat, hol ellenséges viszony volt. Az említett kutató írásaiból arról is értesülhetünk, hogy ezek a kapcsolatok magyar részről az államalapítást követően az Árpád-házi királyok uralkodása idején, keleti-szláv részről pedig a Kijevi Rusz fennállása, illetve a Halicsi Fejedelemség önállósága időszakában alakultak ki, azaz a XI–XIII. században. Az ennél későbbi érintkezések szörványosabbak, nehezebben kutathatók, mivel a részfejedelemségek időszakában litván és lengyel befolyás alatt álltak a Rusz egykori területei. A fiatal Magyarország és Kijev korai kapcsolatait elsősorban dinasztikus házasságok mentén elemezhetjük. Ezek sorában említhető például Nagy Volodimir Premislava nevű lányának és Vazulnak a házassága, illetve, hogy Vazul megvakítása után két fia – András és Levente – 1034–1046 között Kijevben töltötte száműzetését. A kijevi fejedelmekkel ápolt dinasztikus és szövetségi kapcsolatok terén a legismertebbek között említhető meg továbbá Bölcs Jaroszlav fejedelem lánya, Anasztázia és I. András, vagy Könyves Kálmán és Eufémia (Volodimir Monomah lánya) házassága.²⁵⁶ Ezek a gyakori kijevi hercegnőkkel kötött házasságok alapozták meg az ukránok-oroszkok jelenlétét Magyarországon. Ezt támasztják alá például az óorosz évkönyvek magyar vonatkozásaira vonatkozó vizsgálatok is, melyekkel Hodinka Antal már a XX. század elején foglalkozott.²⁵⁷ A nyugati szomszédal a feudális széttagoltság idején a Rusz délnyugati részét alkotó Halics és Volhínia tartott fenn szoros kapcsolatot. Így Roman Msztyszlavics (a két fejedelemség egyesítését végrehajtó fejedelem) fiai, Danilo és Vaszilko apjuk halála után a magyar királyi és krakkói fejedelmi udvarban töltötték gyermekkorukat.²⁵⁸ Felőttkorukban ennek ellenére nem voltak mindig békében a magyar királlyal, az 1220-as években többször állt szemben a két hadsereg, majd 1234 után a csernyigovi Mihail ellenében ismét a magyar király nyújtott segítséget Danilo és Vaszilko hadának. A tatárjárás időszakát viszont a fent említett csernyigovi Mihail és fia, Rosztyszlav Magyarországon töltötték, majd a veszély megszűnte után Rosztyszlav magyar segítséggel jött Halicsba és – igényt tartva a területre – csapott össze Danilóval. Kétszeri sikertelen kísérlet után Rosztyszlav Magyarországon maradt, elvette feleségül IV. Béla Anna nevű lányát és ő lett az első macsói bán.²⁵⁹ Danilo Lev nevű fia (Lviv, Lemberg névadója) IV. Béla Konstancia nevű lányával kötött házasságot, melyet a halicsi fejedelem a tatárok elleni nyugati segítség reményében szorgalmazott. A Halics-volhíniai évkönyv alapján úgy tűnik, hogy Lev és testvére, Msztyszlav halálával a Romanovics-dinasztia kihalt, és Halics-Volhínia saját fejedelem nélkül maradt. A tatár

²⁵⁴ KOBÁLY, 1998. i.m.: 195.

²⁵⁵ A ruszin–ukrán vita kapcsán l.: KOBÁLY JÓZSEF: *Kárpátaljai ruténok: Mítosz és valóság*. – In: Kárpátaljai szemle, 1993. augusztus–szeptember, 3–4. sz. 25–26.; MISANICS, OLEKSZA V.: *Dolja regionalnijh kultur. Vid pidkarpatszkijh ruszinnyiv do zakarpatszkijh ukrajinciv*. (A regionális kultúrák sorsa. A kárpátaljai ruszinoktól a kárpátontúli ukránokig). – In: *The Persistence of Regional Cultures. Rusyns and Ukrainians in their Carpathian Homeland and Abroad*. PAUL ROBERT MAGOCSI, editor. East European Monographs. Distributed by Columbia University Press, New York, 1993. (angol–ukrán kétnyelvű kötet); NOVIK, MIKOLA: *Ruszini – csacverti uszhodnyeszlavjanszki narod?* (Ruszinok – a negyedik keleti sláv nép?) – In: *Rodnaje szlova*, 4/160/2001.; DULICSENKO, A. D., 2005. i.m.

²⁵⁶ A témáról részletesebben l.: FONT MÁRTA: *Kijev és Halics az Árpád-házi királyok politikájában*. – In: *Magyarország és a Kijevi Ruszj*. „Magyarország és a Kijevi Ruszj: történelem, politika, kultúra” című magyar–ukrán tudományos konferencia anyagai (Ungvár, 2000. november 27.). Ungvár, 2001.

²⁵⁷ HODINKA ANTAL: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest, 1913.

²⁵⁸ FONT MÁRTA: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Balassi Kiadó, Budapest – University Press, Pécs, 1998. 119–120.

²⁵⁹ Uo.

uralom miatt a Rusz más részeiből nem lépett fel senki igényrel a halicsi trónra. A szomszédos Magyarország, amely már hosszú ideje jogot formált a Halics feletti uralomra (lásd a magyar királyok rex Galicie Lodomerique címét, amely a jogigény kifejezője), szintén dinasztikus válságot élt át.²⁶⁰ Vagyis elmondhatjuk, hogy a több évszázados dinasztikus házasságkötések mostanra már nemcsak szövetségi viszonyt eredményeztek a két ország között, hanem trónviszályokhoz vezettek, mivel kölcsönösen igényt tartottak egymás trónjára. A kapcsolatok megszakadását mindkét oldalon egy kormányzati válság eredményezte, amelyet a dinasztia (Magyarországon az Árpádok, Halics–Volhíniában a Rurikok halicsi ága) férfiágon való kihalása súlyosbított.²⁶¹

Az interregnum időszakában magyar királlyá választott Károly Róbert belpolitikai helyzetének megszilárdításával volt elfoglalva, így a halicsi dolgokba nem volt lehetősége beleszólni. Ideirányuló kapcsolataiból csak egy epizód ismert, mégpedig, hogy innen hozta első feleségét. Mivel hasonlóképpen a már említett hatalmakhoz, Lengyelország és a tatár kánság is belső gondokkal küzdöttek, így a szerveződő Litván Nagyfejedelemségnek nyílt lehetősége a Halics-volhíniai területek meghódítására. Lengyelország érdeklődése azonban hamarosan ismét felébredt, így a litvánokkal versenybe szálltak a Rusz nyugati területeiért. 1366–1370 között rögzültek Lengyelország és Litvánia határai, Halics teljes egészében a lengyeleké lett. Miközben Nagy Lajos és Nagy Kázmér között trónutódlási kérdés körül forgott az alkudozás, Lajos a lengyel korona megszerzése érdekében lemondott a rex Galiciae cím használatáról. Ez csupán gesztus volt, hiszen Halics ténylegesen Kázmér uralma alatt állt, de tartalmazta a jogcímről és a további törekvésekről való lemondást. Az egykori Halics-volhíniai Fejedelemség jelölésére Anjou Hedvig (Nagy Lajos lánya) és a litván Jagelló házassága évétől (1385) állandósult a Russia Minor (Kisoroszország) név, és a Fejedelemség részévé vált.²⁶² A XV. század végének külpolitikája egy teljesen új diplomáciai szálát jelent, hiszen Moszkvával korábban nem volt – nem is lehetett – kontaktus. A kevés információ ellenére észrevehető, hogy Moszkvában és Mátyás udvarában eltérő diplomáciai gyakorlat és stílus uralkodott. Ezen kívül feljegyzésre került az a mozzanat is, hogy III. Iván cár mesterembereket kért Mátyástól.

A mohácsi csatavesztést követően három részre szakadt Magyarország legkeletibb vármegyéiben jelentős volt az 1596. évi breszti unió révén létrejött görög katolikus vallás bevezetése – 1646., ungvári unió –, mely esemény a mai kárpátaljai ukrán történészek szerint azért történt, hogy a vidék pravoszláv lakosságának gyengítsék az Ukrajnához és Oroszországhoz fűződő kapcsolatait.²⁶³ Bár ez a kijelentés némi pontosításra szorul, hiszen a XVII. században még nem beszélhetünk Ukrajnáról, mivel az 1569-ben létrejött Rzecz Pospolita és Oroszország osztoztak az ukrán etnikumú területeken.

Az erdélyi fejedelmek közül többen is kapcsolatban álltak az ukrán nép körében kialakult specifikus, katonáskodással foglalkozó, magukat szabadnak valló réteggel, a kozákokkal. A lengyelek nemzeti, vallási és szociális elnyomása ellen a Dnyeper zúgóin túlra szökött emberekből formálódott közösség, a Zaporozsjai Had felségjelvényeket kapott pl. Báthory István fejedelemtől, aki 1576-tól lengyel király is volt. Szövetségi és diplomáciai kapcsolatra is volt példa a XVII. század folyamán, amikor Bohdan Hmelnickij az 1648–54/57. évi nemzeti-felszabadító háború vezetője, a kozákok hetmanja követeket küldött I., majd II. Rákóczi Györgyhez, mely tárgyalások célja egy svéd, erdélyi, ukrán, moldvai, brandenburgi, litván szövetség létrehozása volt.²⁶⁴ A lengyelelleses szövetség létrehozására végül 1656. szeptember 7-én Gyulafehérvárott került sor Erdély, Havasalföld, Moldva és Bohdan Hmelnickij részvételével.²⁶⁵ Köztudott továbbá az is, hogy II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratában is részt vettek a kozákok.²⁶⁶

²⁶⁰ FONT, 1998. i.m.: 135.

²⁶¹ FONT MÁRTA: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged, 2005. 21.

²⁶² FONT, 1998. i.m.: 136–137.

²⁶³ *Nariszki isztoriji Zakarpattya*, 1993. i.m.: 98.

²⁶⁴ BOJKO O. D, 2002. i.m.: 162.

²⁶⁵ SZAKÁLY FERENC: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Magyarok Európában II. Budapest, 1990. 270.

²⁶⁶ Az erdélyi fejedelmek és kozákok közötti katonai, diplomáciai és egyéb viszonyokról részletesebben I. Varga Beáta és Gebei Sándor publikációit.

Nagy mérföldkönek számít a két nép kapcsolatának történetében Lengyelország első felosztása, mivel az 1699. évi karlócai béke után Habsburg fennhatóság alá került magyarországi területek integrálása jogalapot szolgáltatott a dinasztia számára, hogy az egykor megkötött magyar–halicsi dinasztikus házasságokra hivatkozva jogot formáljanak Galíciára.²⁶⁷

A magyar–ukrán kulturális kontaktusok tekintetében Váradi Sternberg János végzett mélyreható kutatásokat,²⁶⁸ melyek eredményeként számos utazóról számol be, akik megfordultak Magyarországon, s később élményeikről írásban is beszámoltak. Ezek sorában találunk diákokat, tanárokat, egyházi személyeket, tudósokat, költőket egyaránt. Különös említést érdemel Szkovoroda Gergely (Grigorij) ukrán költő és bölcsele, a XVIII. század második felének egyik legműveltebb emberének Magyarországon tartózkodása 1745–1750 között. Az Erzsébet cárnő által kezdeményezett Orosz Borvásárló Bizottság – melynek feladata a cári udvar tokaji borokkal történő ellátása volt – élére Fjodor Visnevszkijt nevezte ki, aki értesülve, hogy a tokaji görögkeleti templomban megüresedett a papi és kántori állás, magával hozta Szkovorodát a tisztség betöltésére. Így került a kijevei akadémián, majd nyugati egyetemeken tanult filozófus egy időre Magyarországra, melyről verseiben gyakran és szívesen írt.²⁶⁹ Például, Szkovoroda *De Libertate* című versében érezhető a kuruc kor népdalainak hatása. A Bohdan Hmelnickijről írt verséből pedig érezhető, hogy a Tokaj-környéki Rákóczi-kultusz inspirálta.²⁷⁰

Az ukrán nemzeti eszme és öntudat megerősödésének fontos alakja volt Ivan Franko költő, akinek szintén van magyar témájú műve. Egyik legjelentősebb az 1914. október 19–20-án keletkezett, 7 lap terjedelmű kézirat: *Uhorszka nacionalnja szaha* (Magyar Nemzet Özmonda), melynek legfőbb részét az Álmos-mondaciklus alkotja és jelenleg az Ukrán Tudományos Akadémia Tarasz Sevcenko Irodalomtörténeti Intézetének kéziratárában őrzik.²⁷¹

Lengyelország harmadik felosztását követően a nyugat-ukrán területek jelentős része is orosz fennhatóság alá került, s csak a legnyugatibb tartományok (Galícia és Bukovina) kerültek a Habsburg Birodalom kötelékébe. Itt a felvilágosodás és romantika szellemi áramlata jóval hamarabb éreztette hatását, mint az Orosz Birodalomhoz tartozó részekben, nem akadályozták a görög katolikusok egyházműködését és az ukrán nyelv korlátozása sem volt jellemző, hiszen az 1784-ben létesített lemergi egyetemen a lengyel és német mellett ukránul is tanítottak.²⁷² Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vívmányai (pl. a jobbágyrendszer felszámolása) itt is érvényesültek, de az aztán végrehajtott földreformot az ukrán történészek egy része negatívnak minősíti, mivel úgy vélik, az osztrák és magyar területek fejlesztésére irányult, a nyugatukrán részeket pedig gyarmatokként kezelték.²⁷³ A galíciai ukrán nemzeti „újjaszületési” mozgalom a lengyel dominancia ellenére nagyot fejlődött a XIX. század utolsó harmadában, hisz a lengyel nemesek befolyásának egyensúlyban tartásához az osztrák kormányzat támogatta az ukránok kulturális, nyelvi és irodalmi törekvéseit. Kiemelkedő eseményként szokták hangsúlyozni, hogy 1848-ban a budai királyi nyomdában került kinyomtatásra a Ruszka Trijca²⁷⁴ tagjai által szerkesztett *Dnyeszteri sellő* című évkönyv.

Az 1867. évi kiegyezést követően Galícia és Bukovina az osztrák, míg a mai Kárpátalja (ukrán történészek definíciójában Kárpátontúli Ukrajna²⁷⁵) a magyar kormányzat hatásköre alá tartoztak.

²⁶⁷ TROSCINSZKIJ V. P., SEVCSENKO A. A: *Ukrajinci v szvityi* (Ukránok a nagyvilágban). 15. kötet. Kijev, 1999. 207.

²⁶⁸ VÁRADI STERNBERG JÁNOS, 1974. i.m.

²⁶⁹ Erről részletesebben l.: IVAN MEHELA: *Tokaj és az ukránok*. – In: *Tokaj a világirodalomban*. Miskolc, 2000. 73–78.

²⁷⁰ VÁRADI STERNBERG, 1974. i.m.: 34.

²⁷¹ Uo.: 220.

²⁷² Ezzel szemben az Orosz Birodalomban a XIX. század derekán erősödő ukrán nemzeti és kulturális mozgalmakat II. Sándor már 1863-ban elkezdte visszaszorítani az ukrán nyelv korlátozására irányuló intézkedésekkel, de az 1876-ban kiadott ún. emszí rendelet teljesen betiltotta az ukrán nyelvű könyvek és sajtótermékek kiadását és behozatalát.

²⁷³ Erről részletesebben l.: BOJKO, 2002. i.m.: 305–307.

²⁷⁴ Az 1830-as évek elején Markijan Saskevics, Jakiv Holovackij és Ivan Vahilevics megalapították Lembergben a Ruszka Trijcat (ebben az esetben a „ruszka” szó „nyugat-ukrán” jelent), a nyugat-ukrán haladó ifjúság irodalmi körét. A csoport tagjai népköltészeti és néprajzi anyagokat gyűjtöttek, kizárólag az anyanyelvükön beszéltek egymással, sokat vitáztak az irodalomról, történelemről, az ukrán népről, a politikáról stb. Magyarul részletesebben l.: LEBOVICS, i.m.

²⁷⁵ BOJKO, 2002. i.m.: 303.

Az utóbbi terület lakosságának nagy részét a monarchiai ukránokon belül külön etnikai csoportot képező rutének vagy ruszinok alkották. A síkföldi rutének évszázadok óta szoros kapcsolatban éltek az ottani magyarokkal, s annak ellenére, hogy irodalmi nyelvük a mai napig nem egységesült, a történelmi, néprajzi, vallási és egyéb azonosságok alapján az oroszról és ukrántól különböző nemzeti tudatuk alakult ki.

A XIX–XX. század fordulóján került sor az Orosz Birodalmon belül élő nemzetiségek körében a pártok szerveződésére. A négy ukrán párt közül egy, a Néppárt képviselte a teljes függetlenség álláspontját. Az elképzelt ukrán állam valamennyi ukránlakta területet, tehát Galíciát, Bukovinát és Kárpátalját is magában foglalta volna. Ennek megfelelően a párt kiadványaiban a „moszkoviták, zsidók, lengyelek, magyarok és románok” egyaránt „az ukrán nemzet ellenségeinek” minősültek.²⁷⁶ A Monarchia és az Orosz Birodalom kötelékében élő és nemzeti függetlenségre vágyó más népek is hasonló nézeteket vallottak, így nemcsak egy, hanem egyszerre több népet, nemzetet is ellenségnek tekintettek.

Bár az orosz sovinizmus eszközei sem bántak „kesztyűs kézzel” az ukrán nemzeti mozgalmakkal, a XX. század első felében a Lex Apponyi magyarosítási politikáját sokszor sértőnek róják fel a mostani ukrán történészek.

Az I. világháborúban a két ellenséges ország kötelékében élő ukránok a kényszerű „testvérharc” miatt is sokhelyütt emlegetik sérelmüket, s az utána kialakult helyzet – l. a Kárpátalja hovatartozásáról szóló népszavazás, mely nagyrészt az amerikai ruszinok propagandájának eredménye volt – nem volt kedvező a magyarok számára. A csehszlovák orientáció mellett, az 1917–20 között kibontakozó ukrán nemzeti forradalom idején – a cári hatalom megdöntése után – a kárpátaljai területeken is megjelentek az ukrán mozgalom agitátorai és hívei, akik ezt a vidéket is az ukrán etnikumú területekkel egy államkötelékben képzelték el. Tevékenységük mégsem érte el eredményét.

Az I. világháborút követő rendezések során a szövetséges nagyhatalmak érdekeiknek megfelelően a Csehszlovák Köztársasághoz csatolták Magyarország négy észak-keleti megyéjének (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros) túlnyomó részét, mintegy 12 656 km² területet.²⁷⁷ A ma Kárpátalja néven ismert, mesterségesen létrehozott politikai-közigazgatási területtel elégitették ki a nagyhatalmak „egyes csehszlovák polgári politikusok ambiciózus vezetőinek pánszláv koncepción alapuló egyesítési törekvéseit.”²⁷⁸ Így megfordult a helyzet, s immár többségi nemzetből, több ország keretein belülre került kisebbségi közösségekké váltunk. A kisebbségi közösségek közül a „felnégyelt haza kisujjának”²⁷⁹ tartott Kárpátalja számára jutott a leghányatottabb sors, mivel legújabb kori története során más-más néven²⁸⁰ különböző államalakulatok határai közé sodródott. A történelem XX. századi viharai többször átrajzolták Európa, főként Kelet-Közép-Európa térképét, így nem csoda, hogy a kárpátaljai lakosok nagy része noha soha nem mozdult ki szülőföldjéről, élete során több impérium állampolgárának mondhatta magát.

Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt szerződés szentesítette a régió bekebelezését Csehszlovákia által. A dokumentum előírta, hogy az államalakulaton belül hozzanak létre egy területi önkormányzati autonómiát a ruszinok számára, viszont „az ottani magyar lakosság vonatkozásában nem rendelkezett, mintha az nem is létezett volna”.²⁸¹ Ezzel kezdetét vette a kárpátaljai magyarság első kisebbségi korszaka, s miközben a Csehszlovákia számára stratégiai szempontból fontos²⁸² Podkarpátška Ruš megteremtésén fáradoztak a tárgyalóasztalnál, „több mint

²⁷⁶ ROMSICS IGNÁC: *Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-, Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 150.

²⁷⁷ MÓRICZ KÁLMÁN: *Kárpátalja sorsfordulói*. Ungvár, 1995. 38.

²⁷⁸ ZSELICZKY BÉLA: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében (1920–1945)*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 26.

²⁷⁹ IJJAS MIHÁLY: *A felnégyelt haza kisujja*. – In: Kárpátalja, III. évf. (1992. április 7.) 7. sz. 4.

²⁸⁰ Pl.: Ruthenia, Ruszinszko, Ruszka Krajna, Podkarpatska Rus, Kárpát-Oroszország, Kárpátaljai Vajdaság, Podkarpatszka Ukrajna, Kárpát-Ukrajna, Kárpátontúli Terület, Szovjet-Kárpátontúl, Zakarpatszka Ukrajna.

²⁸¹ ZSELICZKY BÉLA, 1998. i. m.: 29.

²⁸² A terület Csehszlovákiának közös határt és vasúti összeköttetést jelentett Romániával, s egyben elválasztotta egymástól a vele szemben ellenséges Lengyelországot és Magyarországot. Részletesebben l.: ROMSICS IGNÁC, 1998. i. m.: 184.

100 ezer magyart szakítottak el az anyaországtól, s tettek egy idegen állam polgárává – saját szülőföldjén”.²⁸³

Az első világháborút lezáró békeszerződések revíziójának gondolata már néhány éven belül megfogalmazódott s terjedt az európai politikai közvéleményben, a magyar külpolitikában viszont mondhatni az egész két világháború közötti időszakban jelen volt. A kormány és a politikai elit effajta politikája és „ukránellenes” beállítottsága miatt igen kevés ukrán politikai emigráns lelt hazára Magyarországon²⁸⁴ – olvashatjuk Troscsinszkij és Sevcsenko ukrán történészek tollából a 20–30-as évekre vonatkozólag.

Az 1930-as évek végére a megoldatlan kisebbségi kérdés,²⁸⁵ illetve külső bomlasztó tényezők következtében végveszélybe került az alig két évtizedes csehszlovák államiság. Közép-Európa – s egyben Kárpátalja is – gyorsütemű politikai változások színtere lett. E változásokba, melyek többnyire az etnikai revízió jegyében valósultak meg, belejátszottak a környező nagyhatalmak, elsősorban Németország és a Szovjetunió érdekei és terjeszkedési törekvései. Az európai hatalmi viszonyok is átrendeződtek, így miután a németek benyújtották igényüket a Szudéta-vidék németlakta területeire (melyeket a müncheni egyezmény értelmében meg is kapott), „Csehszlovákia külpolitikailag elszigetelődött, belpolitikailag teljesen destabilizálódott”.²⁸⁶

Az ún. első bécsi döntés értelmében (1938. november 2.) Kárpátalja 12 109 km² területe 869 ezernyi lakossal, Kassa, Ungvár és Munkács városokkal visszakerült Magyarországhoz.²⁸⁷ Botlik szerint viszont Csehszlovákiától mintegy 650 km hosszú magyarlakta területet csatoltak vissza Magyarországhoz, „a csallóközi Somorjától az ugocsi Feketeardóig, – amelynek területe 11 927 km², lakossága 1 041 101 fő volt”.²⁸⁸ A terület tényleges visszafoglalása, birtokbavétele viszont csak az 1939. március 15–19. közötti katonai akció révén valósult meg, a magyar honvédség mondhatni akadálytalanul vonult be a vidékre, csupán az ukrán nacionalisták által feltüzelt „Szics Gárdisták”²⁸⁹ ellenállásába ütközve. Az 1938–41 közötti magyarországi határkiigazítások a Kárpát-medencében mérvadó vélemények szerint „mind ez ideig a legközelebb hozták egymáshoz az etnikai szállásterület és az államterület határait”.²⁹⁰ Az országgyarapodás öröme a magyarok számára határtalan volt, viszont az ukrán-ruszin lakosság a mai ukrán történetírás²⁹¹ szerint megszállásként élte meg a korabeli eseményeket, annak ellenére, hogy látva nehéz helyzetüket, a ruszinok megsegítésére a magyar kormányzat különböző programokat hajtott végre. Az 1939–44 közötti időszakban Kárpátalját ismét integrálták a magyarországi közigazgatási, oktatási, vallásjogi, bírói stb. rendszerbe, s újra bevezették a magyar nyelvhasználatot is.²⁹² Az 1939–44 közötti háborús viszonyok közepette gyakorlatilag nem volt, aki felkészítse a kárpátaljai magyarságot az újabb, egy negyed század alatt immár harmadik államfordulatra, életének legtragikusabb sorsfordulójára.

A II. világháború utáni kelet-közép- és délkelet-európai békeszerződések elveinek legjellegzetesebb vonása többek véleménye szerint „a Szovjetunió expanziójának legalizálása volt. A nemzetállam mint hivatkozási alap és rendezési elv ugyan nem tűnt el teljesen, ám ez csak a szovjet stratégiai érdeknek alárendelten érvényesülhetett.”²⁹³

²⁸³ MÓRICZ KÁLMÁN, 1995. i.m.: 40.

²⁸⁴ TROSCINSZKIJ, V. P., SEVCSENKO, A. A., 1999. i.m.: 207.

²⁸⁵ A szlovákok és ruszinok még mindig nem kapták meg a megígért „széleskörű autonómiát”, nem is szólva a német, magyar és lengyel kisebbség helyzetéről, s emiatti elégedetlenségéről.

²⁸⁶ ZSELICZKY BÉLA, 1998. i.m.: 37.

²⁸⁷ MÓRICZ KÁLMÁN, 1995. i.m.: 65.

²⁸⁸ BOTLIK JÓZSEF: *EGESTAS SUBCARPATHICA. Adalékok az Északkeleti-felvidék és Kárpátalja XIX. és XX. századi történetéhez*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000. 212.

²⁸⁹ Illegális, főként galíciai ukrán nacionalistákból álló katonai alakulatok, melyek kezdetben az 1938-ban kinevezett Volosin Ágoston vezette ruszin autonóm kormány szolgálatában álltak, a magyar honvédség 1939-es bevonulásakor viszont megtagadták az engedelmességet, tüzharcot kezdeményeztek mind a kivonuló csehszlovák haddal, mind a bevonulókkal.

²⁹⁰ GLATZ FERENC: *Trianon tegnap és ma*. – In: *Historia* 17. évfolyam 5–6. szám 1995. 43.

²⁹¹ Néhány tanulmány magyarul is hozzáférhető a *Kárpátalja 1938–1941. Ukrán és magyar történeti közlés* című kötetben.

²⁹² A korszakról részletesebben l.: BRENZOVICS LÁSZLÓ: *A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája, 1939–1941*. – In: *Kárpátalja 1938–1941...*, 2004. i.m.: 87–119.

²⁹³ ROMSICS IGNÁC, 1998. i. m.: 283.

1944 őszén Kárpátalja egy időre hadszínterré, s egyben érdekek ütközőpontjává vált. Az újabb fordulat 1944. szeptember 27-én vette kezdetét, amikor a Tatár-hágónál betört vidékünkre a szovjet hadsereg. Egy nappal később, Ungvár elfoglalásával a terület teljes szovjet katonai megszállás alá került. Míg a helyi „... ruszin (ukrán) lakosság nagyobb része némi felszabadulásként érte meg a Vörös Hadsereg bevonulását, a magyarok számára ez üldöztetést, a fasizmushoz hasonló módszereket hozott Kárpátalján”.²⁹⁴ Az itt élő német és magyar nemzetiségű férfiakat a 4. ukrán front parancsnokságának 0036. számú parancsa alapján a „kollektív bűnösség elvére” hivatkozva háromnapos „malenykij robot”-ra,²⁹⁵ vagy különböző hadifogolytáborokba vitték, ahonnan az elhurcoltak több mint kétharmada soha sem tért vissza.²⁹⁶

Megtizedelték az értelmiséget, szibériai táborokba hajtották a papságot. E sietség valószínű oka a vidék és Ukrajna „újraegyesítésének” moszkvai követelménye, „az azonnali szovjetizálás ukája volt”.²⁹⁷

A szovjet megszállást követően Husztra érkezett az emigráns csehszlovák kormány küldöttsége, hogy az 1938 előtti helyzetnek megfelelően Kárpátalján újjászervezze a csehszlovák polgári közigazgatást, ám ezt a Vörös Hadsereg meggátolta. A cseh politikai elit londoni emigráns kormánya alapvető célként a müncheni egyezmény megszületése előtti Csehszlovákia visszaállítását tűzte ki célul, melyet a szovjet vezetés is támogatott eleinte. Ennek fejében Beneš felajánlotta Kárpátalját Moszkvának, ám az ajánlat válasz nélkül maradt. E terület stratégiai fontossággal bírt a Szovjetunió számára: a Kárpátok hegyvonulata – védelmi szempontból, másrésről így akart jelen lenni Kelet-Közép-Európában. Ezért került sor egy „előre megtervezett és jól megszervezett „spontán” önállósodási és „újraegyesülési”²⁹⁸ mozgalomra”, amely „biztosította a szovjet érdekek érvényesülését.”²⁹⁹ Ezt követően több hónapos tárgyalások kezdődtek Sztálin és Beneš csehszlovák köztársasági elnök között, melyek eredményeképpen az 1945. június 29-én Csehszlovákia és Szovjetunió által aláírt szerződés értelmében Kárpát-Ukrajnát az (orosz eredetiben Zakarpatszka Ukraina, magyarul Kárpátontúli Ukrajna) az unióhoz csatolták.³⁰⁰

A szovjet és ukrán historiográfiában ezt az aktust úgy emlegetik, mint „Kárpátalja sok évszázados Ukrajnához való menetelésének beteljesülését”, és legtöbbször „újraegyesülésnek” minősítik. Néhány kiadvány nem fogadja el, és helyesbíti ezt a fogalmi ferdtítést, azonban lényegében egyetértenek a nép körében régóta élő törekvés külpolitikai eszközökkel történő felgyorsításával.³⁰¹

Kevés olyan része van Európának, melyet jobban szétziláltak volna abban az időben, mint vidékünket. A korszak főbb ismertetőjelei nagy vonalakban – a kárpátaljai magyar férfiak lágerekbe hurcolása, az erőszakos kolhozosítás, a határok hermetikus lezárása, a helységnevek megváltoztatása, az őslakosság nyelvének elsorvasztása, történelmünk oktatásának betiltása – rányomták bélyegüket a régió magyarságának életére. Itt a szovjet-orosz diktatúra, a szó betű szerinti értelmében, közvetlenül hatott, rombolt, s a társadalom homogenizációja és a „kommunizmus építésének”

²⁹⁴ RUSZIN EMIL: *Magyarok a Kárpátalján*. Budapest, 1991. 46.

²⁹⁵ „Kicsi munka”, munkaszolgálat, melyet különböző ukrainai (például donbázi szénbányákban) munkatáborokban kellett teljesíteni.

²⁹⁶ Erről részletesen lásd: BOTLIK JÓZSEF, 2000. i. m.: 284.; illetve: *Istenhez fohászkodva... 1944*. Szerk.: DUPKA GYÖRGY. Intermix Kiadó, Budapest–Ungvár, 1994.; *Egyetlen bűnük magyarságuk volt (Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–46))*. Közreadta: DUPKA GYÖRGY. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992.; „*Élő történelem*” (Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből (1944–1992)). Közreadta: DUPKA GYÖRGY. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992.; DUPKA GYÖRGY: *Kárpátaljai magyar Gulag–lexikon*. Ungvár–Budapest, 1999.

²⁹⁷ DÖMÖCKI ANDRÁS: *A novemberi manifestum*. – In: *Ütközben...*, 1998. i. m.: 164.

²⁹⁸ 1944. november 26-án a magyar lakosság teljes megfélemlítését követően megszervezték a Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első kongresszusát Munkácson. A kongresszus „küldöttei” az NKVD-s katonák felügyelete alatt megszavazták Kárpátalja „újraegyesülését” Szovjet-Ukrajnával. A kongresszus határozata ma is érvényben van. Erről részletesebben l. pl. DÖMÖCKI ANDRÁS, 1998. i. m.: 164–172.

²⁹⁹ ZSELICZKY BÉLA, 1998. i. m.: 157.

³⁰⁰ BOTLIK JÓZSEF, 2000. i. m.: 285.

³⁰¹ MISANICS O., 1993. i. m.: 8–9.

folyamatában az 1970-es évek végére odáig jutott, hogy a diktatúra nyelvén szólva: „minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet.”³⁰²

A hrucsovi és brezsnyevi érában³⁰³ „szovjet-magyarokká” avansált kárpátaljai magyarságot a birodalmi nemzetiségi politika következtében „sajátos kettős diszkrimináció” sújtotta. Az oroszítás és a köztársasági nacionalizmus következtében a „magyar anyanyelvi kultúra ápolásának intézményrendszerei... alaposan megrendültek.”³⁰⁴ A „titkon anyaországnak tekintett” magyarországi közelet, művelődés- és külpolitika közönye, érdektelensége, támogatásának hiánya „mély nyomokat hagyott a kárpátaljai magyarság életében”.³⁰⁵ A „nagytestvér és példakép” Szovjetunió határain belül élő magyarok ügye igen kényes kérdés volt az anyaország számára, mellyel nem volt szabad foglalkozni, a mintegy 200 ezres közösségről nem is vettek tudomást.³⁰⁶

Bár az ukránok alkották számbelileg a második legnagyobb népességet az unióban, nemzeti törekvéseiket mégsem tudták érvényesíteni anélkül, hogy rájuk ne süssék az „ukrán burzsoá nacionalista” jelzőt. Az ukrán irodalmi és nyelvi törekvésekben kibontakozó ún. „hatvanasok”, majd disszidensek mozgalma is csak nagy nehézségek és bebörtönzések mellett bontakozhatott ki, s az 1972-ben eltávolított Petro Seleszt, az UKP KB első titkára is *A mi Szovjet-Ukrajnánk* című művéért lett eltávolítva posztjáról, melyben Moszkva szerint az ukrán nacionalizmus csírái jelentek meg.³⁰⁷

A 80-as évek első felében már érzékelhetővé vált a Szovjetunió gyengesége, instabilitása, mellyel a második világégés után véglegesnek gondolt kelet-közép- és délkelet-európai államrend újabb átalakulások elé nézett. A 80-as évek második felében egyre több nép juttatta kifejezésre a birodalmi központtal szembeni elégedetlenségét. Emellett az ellenőrzés lazulása és az irányítás fokozatos megszűnése felszínre hozta a térség régi belső ellentéteit is. Közép-Európában, így Magyarországon is rendszerváltások mentek végbe, melyek következményeként többpártrendszerű, demokratikus köztársaságok jöttek létre, felemelték szavukat a szovjet befolyás és felügyelet ellen. A Szovjetunió belüli dezintegrációs folyamat első lépése a balti államok függetlenségének deklarálása volt 1990 márciusa–májusa során. Az 1991. augusztus 19–21-én végrehajtott Gorbacsov elnök elleni sikertelen puccskísérlet használta ki az Ukrán Legfelsőbb Tanács, és augusztus 24-én kikiáltotta a köztársaság függetlenségét.³⁰⁸ Ezzel az ukrán–magyar kapcsolat is új szakaszba léphetett, az ukránok számára megszűnt a kisebbségi státus, megkezdődött az új nemzetállami keret kiépítése. Az ukrán–magyar / magyar–ukrán államközi diplomáciai kapcsolatfelvétel nagyon hamar megtörtént, ami akár pozitív hatással is lehetett volna az új ukrán állam határain belül maradt kárpátaljai magyar kisebbség számára, ám az 1993. évi ún. Alapszerződés aláírásával Magyarország lemondott területi igényeiről Ukrajnával szemben, így – egybehangzó vélemények szerint – a jószomszédi viszony fenntartása érdekében figyelmen kívül hagyta a kárpátaljai magyar közösség érdekeit.

A magyar–ukrán államközi kapcsolatok jogi szabályozását több dokumentum is szavatolja. A két ország állam- és kormányfői rendszeresen találkoznak, a kétoldalú kapcsolatokat együttműködési szerződések szabályozzák a politikai, gazdasági, kereskedelmi, kulturális és tudományos területen egyaránt. Az elmúlt húsz évben, egybehangzó vélemények szerint, a két ország viszonya

³⁰² SOÓS KÁLMÁN: *A kárpátaljai magyarság anyaországgépének változása, 1944–1991.* – In: *Magyarország és a magyar kisebbségek (Történeti és mai tendenciák).* Budapest, 2002. 97.

³⁰³ Mikita Hruscsov 1953–1964 között az SZKP főtitkára, majd 1964-től 1982-ig Leonid Brezsnyev veszi át pozícióját.

³⁰⁴ ROMSICS IGNÁC, 1998.i. m.: 293.

³⁰⁵ SOÓS KÁLMÁN–MEDVEZ ANDREA: „Akkoriban ez még igen nagy bűn volt”. *Adalékok Magyarország és a kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának alakulásához (1945–1989).* – In: Hatodik Síp antológia. 1989–1999. Szerk: NÉMETH ISTVÁN, PENCKÓFER JÁNOS. XI. évf. 1999/1–4. 54.

³⁰⁶ DUPKA GYÖRGY–HORVÁTH SÁNDOR–MÓRICZ KÁLMÁN: *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a '80-as évek végén.* Ungvár, 1990. 13.

³⁰⁷ *Novij dovidnik. Isztorija Ukrajini* (Új kézikönyv. Ukrajna története). Szerk.: KRUPCSAN SZ., KRUPCSAN T., SZKOPNENKO O., IVANYUK O. Kijev, 2006. 662–664. UKP KB – Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága.

³⁰⁸ *Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája 1900–1991.* Szerk: KRAUSZ TAMÁS és SZILÁGYI ÁKOS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 291, 293, 298.

hol intenzívebb együttműködésben, hol hűvösebb párbeszéd formájában nyilvánult meg, a közös nevező viszont mindig a jószomszédi kapcsolatok fenntartása volt.³⁰⁹

Magyarország és Ukrajna diplomáciai kapcsolatának történetét több szakaszra lehet osztani:

1. 1989 közepétől 1992. március 24-ig – a kapcsolatteremtési szakasz, mely során Magyarország erős érdeklődést mutatott Ukrajna függetlenedése iránt.
2. 1992 áprilisától 1999 márciusáig – a kapcsolatok intenzívvé válása jellemző minden szférában. A szakasz végét Magyarország NATO-taggá válása jelzi, mivel ezzel megváltozott az ország geopolitikai helyzete Közép-Európában.
3. 1999 márciusától 2004 májusáig – Magyarország európai uniós tagságáig, mely során a kapcsolatok ártékelődése figyelhető meg.
4. 2004. május 1-től napjainkig – dinamikus fejlődés a kétoldalú kapcsolatok terén, Magyarország figyelemmel kíséri az együttműködést Ukrajna EU-s és euroatlanti integrációja kérdésében.³¹⁰

A két ország közötti jelenkori diplomáciai és külpolitikai, illetve stratégiai kapcsolatok is nagy hatást gyakorolnak a másik fél megítélésére és iránta való érdeklődési szintre, ami a sajtón, médián keresztül fokozatosan a köztudatba épül, s a tankönyvekből, egyéb olvasmányokból szerzett információkkal együtt alakítják az attitűdöket, imázst, véleményt.

Mindezek ismeretével és figyelembevételével kerülhet sor az ukrán magyarságkép két kiemelt aspektusának, a tankönyvek és kárpátjai ukrán nyelvű honismereti/helytörténeti művek magyar történelmi eseményekre vonatkozó ábrázolatának vizsgálatára.

³⁰⁹ Ukrajna Magyarországi Nagykövetségének honlapja. Kétoldalú kapcsolatok. / <http://www.mfa.gov.ua/hungary/ua/26633.htm>

³¹⁰ Uo.

II. FEJEZET

UKRAJNAI ÁLTALÁNOS ÉS KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK KÉPE A MAGYAROKRÓL ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEMRŐL (1991–2011)

„A nemzeti elfogultság kérdése alighanem az iskolai tankönyvekben és a népszerű összefoglalásokban figyelhető meg legjobban. A történész minél jobban kényszerül arra, hogy anyagát összesűrítse és közérthetővé tegye, annál nehezebben tudja elleplezni előítéleteit”³¹¹ – olvasható egy klasszikus Európa-történetben. A történelemtanítás és annak eszköze, a tankönyv terepül szolgálhat arra, hogy megértsünk egy mások által fogalmazott szöveget, egyszerűbben: a másikat. De arra is, hogy a saját mércénk szerint, azaz kritikailag értsük meg.³¹² Hogy mennyire fontos taneszköz és egyben történeti kordokumentum, forrás a történelemtankönyv, azt számos vonatkozó kutatás³¹³ próbálta már kimutatni, a történelemtankönyvek e mellett a nemzetképek vizsgálatára is alkalmasak.

Már hosszú idő óta ismert az a tény, hogy az egyes népek, nemzetek egymás irányában megnyilvánuló szimpátiájának vagy ellenséges viszonyának kialakításában a tankönyveknek komoly befolyásoló szerep jutott, a tankönyveknek akár írójuk kifejezett szándéka ellenére is lehetnek rejtett üzeneteik, torzításai. Ez különösen érvényes a történelem-, földrajz-, nyelv-, irodalom- és állampolgári ismeretek tankönyvek esetében, hisz a tankönyv a gyermek számára az emberi történelem és kultúra összefüggő képét mutatja, az emberiség által kumulált és pedagógiai szempontok által redukált és transzformált ismeretmennyiséget tárja fel, de közvetít egy, a társadalmi viszonyok által meghatározott világgépet is.³¹⁴

II. 1. A tankönyv mint didaktikai eszköz és történeti forrás, a tudományos megismerés módszertanának közvetítője, érték- és kultúrákövetítő

A taneszközök „második nemzedékét” képező nyomtatott tankönyvek múltja fél évezredre tekint vissza. Mint konzervatív konstrukciók, a tankönyvek értékeket és szemléletet tükröznek, sokszor nem tudnak elszakadni a „hagyományoktól”. A tankönyvírók legtöbbször nem vonhatják ki magukat az egykori tankönyvek hatása alól, ebből következően az előző tankönyvgarnitúrák közvetlenül hatnak a következőkre. Emellett előfordul olyan is, hogy korábbi tankönyvekről „fűjják le a port”, fölfedezik és utánozzák hasznosítható mozzanataikat.³¹⁵ Jellemző tendencia azonban világszerte, hogy minden nagy társadalmi-politikai rendszerváltást, hatalomváltást követően az iskolai tankönyvek felülvizsgálatára, átértékelésére és az adott viszonyokhoz való „igazítására” kerül sor, ami nem az előző korszak utánozásában, hanem bírálatában, kritikájában fejeződik ki leginkább.

Ismeretes, hogy a történelem folyamán végbement események, azok megítélése állandó változásokon, illetve átértékeléseken mentek és mennek keresztül a politikai és hatalmi erőviszonyok függvényében. Különösen mérvadó és jellemző ez a folyamatos történeti kapcsolatban álló népek esetében, hisz az egymásról kialakított képek, sztereotípiák és tévképzetek hatása a mindennapi élet szintjén is tapasztalható. A kölcsönös képalkotási folyamat sajátos és sokatmondó tükrét

³¹¹ DAVIES, NORMAN: *Európa története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 48.

³¹² KOMORÓCZY GÉZA: *Rendszerváltás – történelemtanítás*. – In: Rubicon, 1991/2.

³¹³ A teljesség igénye nélkül I.: DÁRDAI ÁGNES: *Tankönyvelemzési modellek a nemzetközi tankönyvkutatásban*. – In: Iskolakultúra, 1999/ №4.; Uő.: *A tankönyvkutatás alapjai*. Pécs, Dialóg Campus. 2002.; PINGEL, FALK: *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*. Hannover, Verlag Hahnsche Buchhandlung, 1999. (new edition – 2010.); SZABOLCS OTTÓ: *Külföldi tankönyvek magyarságképe*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.; Uő: *Nemzetközi tankönyvegylezetek*. Educatio, 1994/№4.; KARLOVITZ JÁNOS (szerk.): *Tankönyvelméleti tanulmányok*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986.

³¹⁴ DÁRDAI ÁGNES: *Az összehasonlító tankönyvkutatás nemzetközi tapasztalatai*. – In: Educatio, 2000/III. sz. 500.

³¹⁵ KARLOVITZ JÁNOS: *Tankönyvgyűnk – történeti és nemzetközi összehasonlítások tükrében*. – In: Iskolakultúra, 2000/ 11. sz. 93.

képezi az iskolai történelemtanítás anyaga és jellege is,³¹⁶ melynek kutatható és kézzelfogható forrását a tankönyvek jelentik. Mint azt a neves tankönyvkutató, Szabolcs Ottó közismert *Külföldi tankönyvek magyarságképe* című műve bevezetőjében megfogalmazta: „...a tankönyvek ugyanúgy lehetnek az egymás elleni gyűlölködésre, mint a népek közötti egyetértésre, lojalításra nevelés eszközei. Különösen vonatkozik ez a történelemtankönyvekre, amelyek gyakran inkább az egyes népekkel szembeni előítéletek, mint a mások iránti tisztelet szellemét sugározzák. Inkább ellentétekre, mint az együttműködésre készítik fel a közeli jövő állampolgárait. Így válik a tankönyv a politika eszközévé; gyakrabban a rossz politikáéval!”³¹⁷

A történelemtanítás Európa-szerte a XVIII. században vált általánossá a közép fokú iskolákban. Célja ekkor elsősorban az erkölcsök nemesítése volt a jó példák vonzó és a rosszak elriasztó hatása által. A legtöbb európai országban a történelemoktatásnak hagyományosan erős nemzeti jellege volt. XIX. századi kezdetekkor a hazafias érzés erősítésére szerveződött, a nemzeti államok kialakulásával új feladat hárult mind a történelemtudományra, mind a történettanításra: az egy állam területén élők közös történelmi tudatának megalapozása. Előtérbe került a nemzeti történelem,³¹⁸ amelynek tanítása szinte mindenütt kötelezővé vált – immár nemcsak közép fokon, hanem az ekkor tömegessé váló népoktatásban is. Legkezdetlegesebb formájában nem sokkal volt több, mint az uralkodócsalád tagjai nevének, adatainak és címeinek a felsorolása. Ebből fejlődött ki a nemzeti hősök, győzelmek és vívmányok ékes krónikája. Legszélsőségesebb formájában szándékosan hozzászoktatta az iskolás gyereket a nemzeti háborúban betöltendő gyilkos-, illetve áldozatszerephez. Tartalma elsősorban a politikai és katonai események felsorolása volt, módszertanában – az akkori tudományosságban uralkodó pozitivizmus hatására – megjelent a forráselemzés elve. Ez az örökség máig érezteti hatását a nyugati történelemtanításban.³¹⁹

Az első világháború és az azt követő tragikus események: politikai rendszerek felbomlása, forradalmak, a versailles-i–trianoni békerendszer és új nemzetállami keretek létrejötte felbolygatták az oktatás és tankönyvek világát is. A XX. században egyrészt új témakörök jelentek meg az előző században kialakult történelem tantervi keretek között (gazdaság- és társadalomtörténet, később az Európán kívüli világ, a nők, az ember és a természet viszonya stb.), másrészt kísérletek történtek a hagyományos kronologikus tananyag-elrendezés lazítására, egyfajta problémacentrikus szemlélet megvalósítására.³²⁰

Tekintettel arra, hogy a tankönyvek és a történelemtananyag a történelemtudomány kvintesszenciájának tekinthető, mert tükrözik a nemzeti historiográfia szintjét, helyzetét, koncepcióit, mélyreható tanulmányozásuk tudományos és társadalmi szinten egyaránt szükséges. A történetírás két szélsőséges megközelítése: a kozmikus és a provinciális. Az elsőnél azt várják el a szerzőtől, hogy a világ minden részéről írjon az összes korban, míg a másikonál a vizsgálódás egyetlen ország egyetlen rövid időszakára szűkül le. A történetírás e két szemlélete a tankönyvek szintjén is lecsapódott, kitermelve a nemzeti elfogultság és beszűkült világlátás generációit, társadalmait; ugyanakkor a kozmikus szemlélet következményeként értékelhető a nemzeti értékek mellett elsikló túlzott liberalista, kozmopolita, részletekben elvesző világnézet kialakulása. E tekintetben egyes történészek szerint a szovjet tömb országainak központilag tervezett tanrendjei és tankönyvei jobbak voltak, mint a nyugatiak. Bár „tartalmuk sovíniszta és ideologikus, kronológiai és földrajzi

³¹⁶ PATAKI FERENC: *Magyarságkép és történeti változásai*. – In: *Magyarságkép és történeti változásai...*, 1999. i.m.: 14.

³¹⁷ SZABOLCS, 1990. i.m.: 8.

³¹⁸ Ellenpélda, kivétel is van ez alól persze, l. egy 1889-ben kiadott gimnáziumi tankönyv, amely az osztrák Galíciában jelent meg. Szerzője egy varsói történész, aki szerint: „a modern kor harcaiban és cselekedeteiben a nemzetek nem különállva vesznek részt, hanem közösen. (...)Ezért vagyunk kénytelenek a „szinkron módszert” alkalmazni, vagyis mindazon nemzetről beszélni, amelyek egy adott időszak eseményeiben részt vettek.” Vagyis a könyv legfőbb erénye, hogy különbséget tesz „Lengyelország” és a „lengyel–litván–rutén–porosz állam” között. (TADEUSZ KORZON: *Historia nowozytna*, Tom I. do 1648 roku (Újkori történelem, I. kötet 1648–ig). Kraków, 1989, 1–2.) – In: DAVIES, 2002. i.m.: 48.

³¹⁹ KNAUSZ IMRE: *Történelemtanítás története*. / http://human.kando.hu/pedlex/lexicon/T3.xml/tortenelemtanitas_tortenete.html

³²⁰ Uo.

kereteik átfogóak voltak: minden szovjet iskolásnak meg kellett ismerkednie a történelmi fejlődés öt fokával: a primitív társadalmak, a klasszikus antikvitás, a feudalizmus, a kapitalizmus és az 1917-től létező szocializmus történetével”.³²¹

A történelmileg kialakult tanrendek és az „új történelemírás” iskolai oktatásba való bevezetésének a problémáján kívül a fő figyelem a nemzeti elfogultságok és vallási előítéletek az európai nevelésből való kiszűrésére összpontosult. Már az I. világháború után felmerült a nacionalizmus káros és túlzó előítéleteinek, ellenséges attitűdöket kiváltó mozzanatainak felülvizsgálatának, valamint a tankönyvek összehasonlító elemzésének a gondolata. Különleges figyelemben részesültek a nemzeti történelemtankönyvek hiányosságai, torzításai és más nemzetekről, népekről közvetített reflexióinak vizsgálata, melyek beigazolták negatív, sőt káros hatásukat pl. a magyarok és Magyarország megítélésénél az I. világháborút lezáró békediktátum kialakításánál.³²²

Bár a két világháború között nagy lendülettel kezdődött meg a tankönyvi megbékélés és a negatív attitűdök szakmai feloldásának munkája, tartósabb eredményeket nem tudtak elérni, mivel a II. világháború félbeszakította ezeket a kezdeményeket. A legjelentősebb fejlemények közül kiemelhető, hogy a Népszövetségen belül 1925-ben létrehozta egy bizottságot kifejezetten a tankönyvek elemzése és javítása céljából, amely 1932-ben határozatot fogadott el a megbékélés szemléletének kialakítása érdekében: A Resolution to Develop a Model for International Consultations on Textbooks,³²³ illetve az 1919-ben szintén a Népszövetségen belül létrehozott International Committee on Intellectual Corporation 1935-ben kiadott egy deklarációt a történelemtanításról, melyben fő feladatként a tanulók más népekkel szembeni ellenszenvének, előítéleteinek leépítését tűzték ki célul.³²⁴

A II. világháború után, 1946-tól, főként az UNESCO égisze alatt folytatódtak tovább a tankönyvrevízióra, tankönyvgyeztetésre, tankönyvkutatásra vonatkozó együttműködések. A feladatok és alapelvek előkészítésére létrehozta egy bizottságot (UNESCO Preparatory Commission), mely *Looking at the World through Textbooks* címmel foglalta össze ajánlásait.³²⁵ A tankönyvi visszaélések meggátolása és tankönyvkészítés szabályozása céljából az UNESCO ugyanebben az évben megtartott általános konferenciáján elfogadtak egy programot,³²⁶ melyet három évvel később kézikönyv formájában is kiadtak.³²⁷ Az 1946-os programok felhasználásával 1948-ban az USA Kongresszusi Könyvtára Európai Ügyek Osztálya egy tanulmányt készített *Textbooks, their Examination and Improvement* címmel. Ez a két dokumentum képezte később minden historiográfiai áttekintés, valamint tankönyv megítélési szempontsor alapját.³²⁸ Számos kétoldalú bizottság állt fel ezt követően, hogy megvizsgálja „az elhallgatás és a tóditás azon bűneit”,³²⁹ amelyeket

³²¹ DAVIES, 2000. i.m.: 49. A szovjet tankönyvek és tananyagtartalmával kapcsolatosan idézi: BAZILEVICH, K. V. et al.: *A History of the USSR, 1–3*. Moszkva, 1947–48.

³²² A tankönyvek magyarságképének vizsgálatára vonatkozó történeti áttekintést l. alább.

³²³ *A békére nevelés a történelemtanításban*. Dokumentum. (A Disarming History című Visby-ben 1999-ben rendezett konferencia határozatainak közlése SZÜCS PÉTER fordításában.) – In: *Educatio*, 2000/ III. sz. (Vendégszerkesztő: GÁL FERENC.) 587–590.

³²⁴ *Bilateral Consultations for the Improvement of History Textbooks*. UNESCO, Paris, 1950. 4.

³²⁵ *An overview of UNESCO's role in the revision and review of Textbooks and learning materials*. –WORKSHOP on “Textbooks, Curricula, Teacher Training, and the Promotion of Peace and Respect for Diversity.” March 24–25, 2003. Washington, D.C. Textbooks and Learning Materials Respecting Diversity: Components of Quality Education that can Foster Peace, Human Rights, Mutual Understanding and Dialogue. / http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1121703274255/1439264-1126807073059/unesco_WB_meeting_Mar03.pdf

³²⁶ *Programme for the Improvement of Textbooks and Teaching Materials as Aids in Developing International Understanding*. – A kilenc pontból álló program teljes szövegét l. a Kézikönyvben (*Handbook...* – bibliográfiai adatai a következő lábjegyzetben!), vagy l. JAMES QUILLEN: *Improvement of Textbooks through Unesco*. In: *The Phi Delta Kappan*, Vol. 32, No. 3 (Nov., 1950), pp. 112–117. / <http://www.jstor.org/pss/20332016>

³²⁷ *Handbook for the Improvement of Textbooks and Teaching Materials as Aids to International Understanding*. – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, 1949. Ez a kézikönyv tartalmazza azt a történeti bevezető részt, melynek alapját a C/9-es számú UNESCO-dokumentum képezte, mely angol változatának címe: *Looking at the World through Textbooks*.

³²⁸ DÁRDAI, 2000. i.m.: 503.

³²⁹ DAVIES, 2002. i.m.: 56.

Európa minden országának az oktatói elkövetek saját és szomszédjaik múltjának a bemutatásakor. Egyre hangsúlyosabbá vált az a kívánság, hogy az eddig ellenségeskedő népek és országok reális, sőt inkább vonzó képet alakítsanak ki és oktassanak egymásról. Ennek jegyében sor került a francia és német (NSZK-beli) tankönyvek anyagának kiigazítására. Az UNESCO által is szorgalmazott tankönyvkiadási együttműködés előterében a megbékélés gondolata állt.³³⁰

Ebben a folyamatban úttörő szerepet játszott – s a mai napig is jelentős a szerepe – a nyugat-németországi Braunschweigben lévő Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézet. Georg Eckert történész 1951-ben hozta létre az intézetet (eredetileg Nemzetközi Tankönyvjavítási Intézet), melynek kezdetektől az volt a célkitűzése, hogy a nemzetközi kölcsönös megértést, együttműködést és tankönyvrevíziót szolgálja. Az UNESCO 1972. évi határozata alapján az intézet lett a Nemzetközi Tankönyvkutatói Hálózat központjává.³³¹ 1975-ben vette fel az alapító, Georg Eckert nevét. Az összehasonlító tankönyvkutatás és egyeztetés ma is több helyen folyik: Párizsban, Hágában, Bécsben, Brüsszelben és Washingtonban, Moszkvában, Belgrádban, Bukarestben, Berlinben, Varsóban, Szófiában és Budapesten. Sorra létesültek kisebb-nagyobb tankönyvgyűjtemények és kutatócsoportok, kutatási projektek indultak, tanulmányok születtek. Kutatásainak eredményeit, tankönyvelemzéseit és ajánlásait az intézet a *Nemzetközi Tankönyvkutatói Tanulmányok* (Studien zur Internationalen Schulbuch-forschung / Studies in International Textbook Research) kiadványsorozatban és a *Nemzetközi Tankönyvkutatás* (Internationale Schulbuchforschung / International Textbook Research) című folyóiratban teszi közzé.³³²

Az intézet az UNESCO-val közösen 1992-ben létrehozta a Network for International Textbook Research³³³-öt (a Nemzetközi Tankönyvkutató Hálózatot), mely *Newsletter* (Hírlevél) című kiadványában három nyelven teszi közzé a tankönyvkutatásokra, -elemzésekre és tankönyvírásra vonatkozó legújabb alapelveket. A nemzetközi szervezet és az Eckert-intézet tankönyv- és tantervkészítésre, fejlesztésre irányuló jelenleg is meghatározó ajánlásait az 1999-ben kiadott *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*³³⁴ című kötet tartalmazza.

A XX. század utóbbi évtizedeiben, a nyugati példákat követve több közép-kelet-európai országban is összehangolt próbálkozások történtek azzal kapcsolatban, hogy megtisztítsák a tananyagot a félretájékoztatás legdurvább formáitól. Bilaterális tankönyv- és történészbizottságok jöttek létre,³³⁵ melyek hosszú munkával vizsgáltak olyan kérdéseket, mint a hadi események, helynevek és történelmi atlaszok, egyoldalú értelmezések, torzított önképek és ellenségeképek.

Magyarország a 60-as években kapcsolódott be ebbe a munkába, főként Szabolcs Ottó munkássága révén, aki megismerve a nemzetközi tankönyvegyeztetésekről szóló eredményeket az Oktatási Minisztériumnál elérte, hogy az Országos Pedagógiai Intézetet megbízzák a magyarországi vizsgálatok megszervezésével. Felismerve a tankönyvkutatás fontosságát a magyarságismeret és magyarságkép külföldi alakulása szempontjából, a „80-as években a Magyarságkutató Intézet is bekapcsolódott a munkálatokba. Ezzel a vizsgálódás lehetőségei, alternatívái kiszélesedtek, átfogóbb programokká váltak”.³³⁶

Az egykori európai szocialista világban az állami tankönyvkiadók is szerepet vállaltak a tankönyvkutatásokban. Moszkvai irányítással, változó színhellyel és témakörben időről időre

³³⁰ KARLOVITZ, 2000. i.m.: 99.

³³¹ A tankönyvkutatás történetéről részletesebben l.: KURTÁN ZSUZSA: *Nemzetközi tankönyvkutatás és tankönyvelemzés*. – In: *Educatio*, 2000/III. sz. Szemle rovat. 621.

³³² HRABOVSKI JÁNOS: *A Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutatói Intézetéről*. – In: *Könyv és nevelés*, VIII. évfolyam, 2006/1. szám.

³³³ *An overview of UNESCO's role in the revision and review of Textbooks and learning materials*. I.m.: 10.

³³⁴ PINGEL, FALK: *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*. Hannover, Verlag Hahnsche Buchhandlung, 1999. (újabb kiadása 2010-ben jelent meg azonos címmel).

³³⁵ Pl.: francia–német, osztrák–olasz, legújabban izraeli–palesztin, magyar–szlovák, de már felmerült a magyar–román is. Részletesebben l.: HRABOVSKI JÁNOS: *Két nemzet – tíz történész – egy világpremier*. – In: *Könyv és nevelés*, IX. évfolyam, 2007/2. szám.

³³⁶ SZABOLCS, 1990. i.m.: 10–11. A 60–80-as években folytatott tankönyv-egyeztetési tárgyalásokról és eredményekről l. Uo.:12.

nemzetközi tanácskozásokat hirdettek, ezeken ajánlásokat fogadtak el. Az egykori tanácskozások dokumentumai alapján Karlovitz János úgy véli, hogy a szovjet és az NDK-beli tankönyvelméleti szakemberek „diktáltak”, a többi országban elsősorban az ő tanaikat próbálták népszerűsíteni és megvalósítani.³³⁷ Azonban az engedelmisség néha csak látszólagos volt, a történelemtudományi világkongresszusokon a nagyhatalmak képviselői mellett rendre megjelentek a szovjet „szatellit” közép-európai államok képviselői is (lengyelek, jugoszlávok, magyarok), akik sokszor nem a moszkvai előírásoknak megfelelően nyilatkoztak. Egyesek szerint ez az előrelépés a „szatellitállamok” történelemtudománya terén jelentős szerepet játszott a szovjet típusú kommunista berendezkedések hanyatlásában, felbomlásában.³³⁸

A 80-as évek végén – 90-es évek elején lezajlott nagy rendszerváltási folyamat természetesen a tananyagok, tankönyvek korszerűsítését is magával vonta, a szovjet típusú „egy tantárgy–egy tankönyv” gyakorlatról fokozatosan átálltak a plurális tankönyv- és taneszközrendszerre. Sok és sokféle tankönyv látott és lát napvilágot, ami természetes módon felhívta a figyelmet arra, hogy alaposabb minőségi ellenőrzésre van szükség, ezek mennyire felelnek meg a szakmai (szaktudományi és pedagógiai) kritériumoknak. Magyarországon az összehasonlító tankönyvkutatás önálló tudományos ággá fejlődött, a korábbinál még intenzívebben kapcsolódott be a nemzetközi kutatási projektekbe. A tankönyvkutatás tehát a 80–90-es években a professzionalizálódás és specializálódás útjára lépett. A változás lényege a tankönyvkutatás tudományos színvonalának emelkedésében, nemzeti tankönyvkutató intézetek megalapításában, általában a felsőoktatáshoz (egyetemekhez, főiskolákhoz) kötődő kutatócsoportok felállításában, kutatásszervezésben és tematikus szakosodásban, a kutatás teoretikus alapjait meghatározó szakmunkákban rejlik.

Az UNESCO International Textbook Research Network: participants 1999. évi nyilvántartásában Magyarország részéről Bihary Péter, Knausz Imre és Szebenyi Péter szerepelt.³³⁹ A tankönyvkutatás jeles képviselői ezenkívül F. Dárdai Ágnes és Karlovitz János is, munkájuk eredményeképpen a tankönyvkészítés minőségi és történeti összefoglalásáról számtalan szakmunka és publikáció áll rendelkezésre a témával ismerkedőknek.

Egybehangzó vélemények szerint „nem lehet azt állítani, hogy van ideális tankönyvtípus, de azt igen, hogy vannak jól és kevésbé jól használható könyvek. Hogy mitől lesz jó egy tankönyv, azt az dönti el, mennyire elégedett vele a tanár és a tanuló”³⁴⁰ – olvashatjuk egy gyakorló pedagógus és módszerész megfogalmazásában. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a tankönyvkészítés nem ilyen egyszerű. Alapelveinek több skáláját fogalmazta már meg a szakma,³⁴¹ ezek közül a történelemtankönyv szempontjából a legfontosabbak: a társadalmi tényezők figyelembevétele (értékközvetítés, toleranciára, más népekkel való együttműködésre nevelés), a tudományosság elvének betartása (objektivitás, ideológiamentesség), az iskola- és oktatásszervezési szempontok betartása, pedagógiai-pszichológiai (életkori sajátosságok figyelembevétele), nyelvi-kommunikációs és könyvészeti szempontok.

Mindezek megvalósulását komplex tankönyvelemzések útján lehet megvizsgálni, ami a tankönyvkutatás mint szaktudományi ág kifejlődésében teljesedett ki. A tankönyvek taneszközök rendszerében való vizsgálata lehet: 1) vertikális (történeti), illetve 2) horizontális (rendszerismereti)

³³⁷ KARLOVITZ, 2000. i.m.: 100.

³³⁸ OSZADCSUK, BOGDAN: *Na perehresztyah csasziv*. (Korszakok találkozásánál) – In: *Ukrajinszka isztoricsna didaktika*, 2000. i.m.: 13. Az idézett tanulmányból az is kiderül, hogy a lengyelek ismerik fel elsőként és használják ki a „lazuló pórázt”, és kezdenek kétoldalú tárgyalásokat a német Eckert-intézet munkatársaival a történelmi narratíva felülvizsgálatáról, a ferdtések és negatív sztereotípiák kiszűréséről.

³³⁹ UNESCO International Textbook Research Network, 1999. / <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001354/135412eb.pdf> Az ukrainai tankönyvkutatásról alább esik majd szó, Ukrajna ekkor még nem található a partnerlistán.

³⁴⁰ SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA: *Új általános iskolai történelemtankönyveink (módszertani görcső alatt)*. – In: *Közoktatás*, 2002/1. sz. 4.

³⁴¹ PL.: KARLOVITZ JÁNOS: *A tankönyvkészítés tényezői*. – In: *Tantárgy-pedagógiai napok*. Budapest, 1986. 53–66.; CSEPELA JÁNOSNÉ–HORVÁTH PÉTER–KATONA ANDRÁS–NAGYAJTAI ANNA: *A történelemtanítás gyakorlata*. Tantárgy-pedagógiai tankönyv. Nemzeti Tankönyv Kiadó, Budapest, 2003. 73–75.

megközelítésű,³⁴² mindkettő fontos több szempontból is. A tankönyvkutatás fejlődése nagy impulzust ad a tankönyvírás-készítési és egyben az oktatási folyamatnak is. A tankönyvek minőségi összetevőinek számbavételekor a szakemberek figyelme egyrészt a formai elemek (külső megjelenés, kötés, címlap), másrészt a tartalmi jellemzők (szaktudományi megfelelés) és a módszertani (általános pedagógiai, tantárgy-pedagógiai) szempontok értékelésére is kiterjed.³⁴³

Napjainkban a tankönyvírással, tankönyvek elemzésével foglalkozó szakemberek, szakirodalmak száma egyre nő. Európa nagy részén szinte önálló mesterséggé vált, amelyet többnyire gyakorló szaktanárok végeznek. Ez azonban még nem mindenütt terjedt el, pl. Ukrajnában egyetemi előadók, professzorok írják a tankönyvek nagy részét, ám ők nincsenek közvetlen kapcsolatban a tanulókkal, nem alkalmazzák gyakorlatban a megírt tankönyveket, így nem mindig tartják be a tankönyvírás szabályait.³⁴⁴ Ebből kifolyólag, az ukrainai tankönyvek még inkább alapot szolgáltatnak a történetírás mint tudomány szintjének lemerésére és a tankönyvkészítők attitűdjeinek, szemléletének és világnézeti elveinek vizsgálatára, amit a diákok felé közvetíteni szándékoznak, hisz a szakirodalomtól jóval szélesebb környezetben hatnak, ráadásul olyan korosztályra gyakorolnak hatást, melynél a világnézeti szocializáció még éppen alakulóban van. Tehát ebből a szemszögből nézve a történelemtankönyvek didaktikai funkciójuk mellett jó történeti forrásként is felfoghatók.

A tankönyveken, mint kiemelt fontosságú kordokumentumokon keresztül, az egyes nemzetekről sugárzott, közvetített kép is nagyon jól lemérhető, hisz „elsősorban a tankönyvekből tapintható ki különösen koncentrált kép egy adott országra és lakosságára vonatkozóan”, sőt „...az egyes európai társadalmak más országokról és népekről alkotott nézeteit, a róluk élő képet szinte kizárólag a tankönyvekre alapozzák...”³⁴⁵

A tankönyvek és tankönyvkutatás történetét azért érdemes megvilágítani, hogy jobban megértsük a jelenkori tankönyvhelyzetet, annak fundamentumait, s a fejlődésvonalak alapján kirajzolódjon a jövő képe. A nemzeti elfogultság, előítéletek vizsgálata és a „nemzetközi megértést” elősegítő egyeztetések Európa nyugati, északi felében már lezajlottak, s a XX–XXI. század fordulóján leginkább a Balkán egyes országai között, Írországból és a volt Szovjetunió tagköztársaságaiból létrejött államokban aktuálisak. Nyugaton, bár még néhol szükség van az interetnikus egyeztetésekre is, a tankönyvkutatás új feladatok előtt áll: az intra- és interkulturális alapú vizsgálatok, vagyis a nagy világvallások, civilizációk és kultúrák megítélése, törésvonalainak és hatásainak vizsgálata kerül a középpontba.³⁴⁶

II. 2. Magyarságkép-kutatás a tankönyvekben

Míg a magyarságkép tudományos kutatása lényegében csak a rendszerváltást követően indult meg, leginkább meghatározó jelentősége a magyarokról kialakult kép felmérésének és tudatosításának a két világháború közötti időszakban volt. A forradalmak bukása, az elvesztett háború, a trianoni veszteségek a belső önkép számára sem nevezhetők hízelgő tényezőknek, s mindinkább negatív képet vetítettek az ország és a nemzet külső megítélésére. A magyarság és Magyarország ön-, illetve külföldi képének vizsgálata a XX. század folyamán többször vált aktuálissá, népszerű publikációk és tudományos igényű művek egyaránt születtek a témában.

³⁴² KARLOVITZ, 2000. i.m.: 93.; vagy l. még: DÁRDAI ÁGNES: *Tankönyvelemzési modellek a nemzetközi tankönyvkutatásban*. – In: Iskolakultúra, 1999, № 4.

³⁴³ A tankönyvek megítélésének minőségi paramétereiről l. részletesebben: F. DÁRDAI ÁGNES: *Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás*. II. kötet. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa. Budapest, 2006. 110.

³⁴⁴ Egy tervezet már készült arról, hogy „...minden kiadvány csak akkor válhat potenciális tankönyvvé, ha a szerző(k) maguk vezetnek le belőlük órákat, amelynek száma nem lehet kevesebb, mint egy témakör, ami 5-6 órából áll, ezen az órán recenzióként vegyenek részt szaktanárok és módszerészek” l.: SZAMBOROVSKYKYNÉ, 2002. i.m.: 5.

³⁴⁵ *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században...*, 2009. Szerkesztői előszó, 14.

³⁴⁶ DÁRDAI ÁGNES, 2000. i.m.: 502.

A trianoni veszteségek ráébresztették a magyar társadalmi-politikai elitet az önvizsgálatra és egyben a revizionizmus része volt a kedvezőbb nemzetkép kialakítása a külföld szemében, de ahhoz, hogy változtatni tudjanak, ismerniük kellett a hibákat. Ekkor merült fel a külföldi vélemények felmérésének igénye, főként a tankönyvek és a sajtó terén. Ennek következtében 1920 és 1944 között számtalan írás jelent meg,³⁴⁷ melyek még nem nevezhetők tudományos igényű, objektív és megalapozott módszertan alapján készült vizsgálatoknak, mégis megdöbbentő képet tártak a világban közszájon forgó magyarokról elterjedt, kialakult képről, sztereotípiákról. A számtalan írás közül talán a legfontosabbak Dezső Lipót³⁴⁸ és Olay Ferenc³⁴⁹ vizsgálatai a szomszédos országok tankönyveinek magyarságképéről. Ezekből kiderült, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolásában érdekelt országok tankönyvei hosszabb idő óta folyamatosan a magyarság lejáratását célzó, minden tudományos alapot nélkülöző tananyagokat tartalmaztak (például a magyarság „karikalábú”, ázsiai, vad népség, amely évszázadok óta kegyetlenkedik nemzetiségeivel, nem tud beilleszkedni a civilizált Európába).³⁵⁰ Dezső Lipót tanulmányában az oktatást és annak anyagát jelölte meg Magyarország feldarabolása egyik fő okaként: „A békét intéző külföldiek felfogása szerint a magyarságot a volt monarchia egy nemzetiségének tekintette, amely az önállóságért küzd. A külföldi döntőbírák ezt tanulták annak idején az iskolában, s ez a felfogás rögzült meg bennünk, amely szerint cselekedtek is. Az ezeréves Magyarországot nem igazán ismerték, nem látták az országot és nem is törekedtek mélyebb megismerésével.”³⁵¹

A külföldi tankönyvek magyarságképének vizsgálata kapcsán tehát fontos kiemelni, hogy bár a rendszerezett tankönyvkutatás és tankönyvelmélet mint szaktudomány az utóbbi fél évszázadban alakult ki, a tankönyvek, különösen történelemtankönyvek forrásértékét és identitásformáló hatását már jóval korábban felismerték. Ezt tanúsítja a két világháború között megjelent számtalan cikk és tanulmány.

A tankönyvelemzés során két megközelítés dominál: a tankönyvek mint történeti források, azaz kordokumentumok, így vizsgálatuk értelemszerűen történeti megközelítéssel és módszerekkel történik, másrészt a tankönyvek tartalmát is elemzés alá vonják, szaktudományi (kezdetben történet-tudományi, később földrajztudományi vagy politikatudományi-ideológiakritikai) megközelítésből. Ezek a tanulmányok a tankönyvet tehát mint a szakmai ismeretek, valamint politikai-ideológiai tartalmak, értékek hordozóit vizsgálják. A tankönyvelemzések zöme a szakirodalomban „tradicionálisnak” vagy „klasszikusnak” nevezett tankönyvelemzés. Az ilyen típusú elemzések kivétel nélkül ún. témaelemzések. Azt vizsgálják egy tankönyvben, hogy egy bizonyos téma (pl. az iszlám, a francia forradalom, az Európa-kép, országgép, történelmi személyek, egyes történelmi korszakok)

³⁴⁷ ARADI GYULA: *Állam és tankönyv külföldön*. – In: Néptanítók Lapja, 1925. 17–18. sz. 8–9.; KEMÉNY FERENC: *Külföldi tankönyvekről*. – In: Magyar Paedagogia, 1930. 9–10. sz. 295–298.; Menekült: *Hogyan tanítják a magyar történelmet a Felvidéken*. – In: Magyar Művelődés, 1926. 99–103.; NAGY IVAN: *A tankönyvek nemzetközi revíziója*. – In: Néptanítók Lapja, 1937. 19. sz. 746–749.; NAGY IVAN: *A „magyar köztársaság” a legelterjedtebb francia lexikonban*. – In: Budapesti Hírlap, 1926. VI. 28.; OLAY FERENC: *Egy olasz tankönyvről*. – In: Magyar Paedagogia, 1932. jan–ápr. 55.; OLAY FERENC: *Felvilágosító propaganda indul a külföldi tankönyveknek Magyarországról szóló tévedései ellen*. – In: Budapesti Hírlap, 1929. IX. 15.; OLAY FERENC: *Francia tankönyvek*. – In: Nemzeti Újság, 1929. XI. 14.; OLAY FERENC: *Igazságot Magyarországról*. – In: Pesti Hírlap, 1932. I. 9.; OLAY FERENC: *A magyar történetírás francia mestere: Sayous Eduard*. Bp., 1931.; OLAY FERENC: *Magyarország a francia tankönyvek torzító tükrében*. – In: Magyar Paedagogia, 1931. 3–4, 5–8. sz. 82–91., 146–157.; OLAY FERENC: *Még egyszer a francia tankönyvekről*. – In: Budapesti Hírlap, 1929. X. 20.; OLAY FERENC: *Mételyhintés a román tankönyvekben*. – In: Magyar Külpolitika, 1932. dec.; OLAY FERENC: *Az ősmagyarok Frankhonban. Rossz- és jóindulatú történetírás*. – In: Nagymagyarország, 1930. jan. 1. 26–27.; OLAY FERENC: *Térképek a nemzetiségi terjeszkedés szolgálatában*. Bp., 1932.; *Osztrák áfium. Az elszakított Nyugatmagyarország tankönyvei – rólunk*. – In: Nagymagyarország, 1930. VI. 1.; *Tallózás egy burgenlandi tankönyvben*. – In: Magyar Külpolitika, 1929. XII. 28.; TASS JÓZSEF: *Mit tanítanak Magyarországról a külföld iskoláiban*? – In: Magyar Paedagogia, 1928. 7–8. sz. 143–154.; TASS JÓZSEF: *Tankönyvmétely*. – In: Pesti Hírlap, 1931. 285.

³⁴⁸ DEZSŐ LIPÓT: *Külföldi furcsaságok Magyarországról. Mit tanítanak rólunk a külföldi iskolákban?* Dunántúli Nyomda, Szombathely, 1928.

³⁴⁹ OLAY FERENC: *Magyarország a francia tankönyvek torzító tükrében*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1931.

³⁵⁰ KARLOVITZ, 2000. i.m.: 99.

³⁵¹ DEZSŐ LIPÓT, 1928. i.m.: 6.

hogyan jelenik meg benne. A klasszikus témaelemzések elsősorban a történelem- és társadalmi ismeretek tankönyveket tekintik kutatásuk tárgyának. Aszerint, hogy a tankönyvelemzések a tankönyvek milyen körére terjednek ki, úgy tipizálhatóak az elemzési technikák is. Egy vagy több tankönyvre kiterjedő vizsgálat esetén beszélhetünk egyedi és csoportos elemzésről (az utóbbi többnyire összehasonlítás). Amennyiben egyetlen kiadási évhez kötődő tankönyvek közel teljességét vizsgáljuk, „keresztmetszeti elemzésről”, ha pedig egy hosszabb időintervallum, vagy pedig egy/több kiadó sorozattankönyveit vizsgáljuk, akkor pedig „hosszmetszeti elemzésről” beszélünk.³⁵² Az ún. „országkép” – vagy „nemzetkép” – vizsgálatok is hosszsmetszeti elemzéssel készülnek.

Az iskolai tankönyvek tudományos kutatása Magyarországon körülbelül a 60–70-es évek óta alakult ki. A magyarországi kutatások leginkább a tankönyvkiadás történetére, valamint a különféle pedagógiai szempontok megvalósulására vonatkoztak, s kevésbé foglalkoztak az általuk közvetített világgéppel, nemzeti önképpel vagy más nemzetekről alkotott képekkel. A külföldi történelemtankönyvek magyarságképének legnagyobb vizsgálatát dr. Szabolcs Ottó, az ELTE egykori egyetemi tanára, és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának vezetője végezte el, eredményeit több publikációban és egy monográfiában is közzétette *Külföldi tankönyvek magyarságképe* címmel. Szabolcs Ottó évtizedekig részese volt a nemzetközi (elsősorban a szocialista táboron belüli) tankönyvegyeztetéseknek, s elévülhetetlen érdeme, hogy egy tartalmas, minden tekintetben mintaszerű könyvet publikált a magyarságkép alakulásáról.

Szabolcs Ottó kutatásaiból kiderül, hogy nagy valószínűséggel más hasonló nagyságrendű országok iskolásai, mint Magyarország, szintén keveset tudhatnak a másik országról, múltjáról. Minden ország egyfajta tükörnek tekinti a tankönyvet, és saját magát és történelmét kívánja mutatni benne a lehető legjobb színben, kihagyva pl. Magyarország történelmének lényegesebb mozzanatait a német tankönyvekben, s helyettesítve azokat jelentéktelenebb vagy kevésbé fontos adatokkal Magyarországról. A szerző kiemeli egyik lényeges problémaként, hogy általában a legnehezebb dolog a tananyagszervezés szempontjából, hogyan sűrítsék össze a hatalmas történelmi anyagot az iskolai keretek közé. Ennek során általában a saját történetünk hanyagolása helyett természetesen inkább a kisebb népeket hagyják ki, viszont a maradékot igen leegyszerűsítik. Lényeges szempontnak tartja, hogy ezt mindig figyelembe kell vennünk, mielőtt ítélezünk más országok történelemtanítása fölött. Tapasztalatai alapján a tankönyvek tartalmi arányai rendkívül lassan változnak. Vizsgálatának tárgya kizárólag az európai történelemre vonatkozó 1960–1990 között megjelent tankönyvek, s ezenkívül még néhány új tankönyv vizsgálatára is volt alkalm, ami alátámasztotta azt a feltételezését, hogy az utóbbi fél évtized tankönyvei magyarságképük tekintetében nem térnek el lényegesen az előző éveiktől. Tanulmányában részletesen bemutatja a magyar történelem korszakainak fokozatos megjelenését vagy eltűnését a külföldi történelemtankönyvekben, említést tesz a történelmi Magyarország eltűnéséről, a trianoni békéről. Határozottan jelenti ki, hogy itt már nyíltan politikáról van szó, nem csupán kizárólagos szimpátiáról. A Trianon utáni időszakban pedig kialakult az ún. kisország-effektus. A két világháború közötti magyar történelem általában nem vagy csak érintőlegesen fordul elő a külföldi tankönyvekben.³⁵³

A magyar nép és történelmi múltjára vonatkozó imagológiai tankönyvi vizsgálódásokról a rendszerváltás óta elszórt publikációkból,³⁵⁴ tanulmányokból ismerhettük meg mozaikszerűen a kérdést, napjainkra viszont több tanulmánykötet áll rendelkezésünkre, melyek részben a külföldi tankönyvek magyarságképéről is lényeges adalékokat tartalmaznak.³⁵⁵

³⁵² DÁRDAI, 2000. i.m.: 503–504.

³⁵³ SZABOLCS OTTÓ: *A külföldi történelemtankönyvek magyarságképe*. – In: *Magyarságkép és történeti változásai...*, 1999. i.m.: 123–131.

³⁵⁴ A teljesség igénye nélkül: ZAICZ GÁBOR: *Finn tankönyvek magyarságképe*. – In: A Reguly Társaság Értesítője 6. sz. 1993. február 10. 13–15.; NAGY MIHÁLY ZOLTÁN: *Barát vagy ellenség? A magyarságkép változása a romániai történelemtankönyvekben 1947–1989 között*. – In: Korunk, 3. folyam, 20. évf. 11. sz. (2009. november); SIMON ATTILA: *A magyarságkép (és önkép) a jelenlegi szlovák történelemtankönyvekben*. – In: Új Pedagógiai szemle, 2008/ október; stb.

³⁵⁵ *Magyarságkép és történeti változásai*. Műhelytanulmányok. Szerk.: PATAKI FERENC–RITOÓK ZSIGMOND. Budapest, 1999. vagy *Magyarságkép a XX. században*. I–II. Szerk: PRITZ PÁL. Limes, 2008/2–3. sz. (Tankönyvek magyarságképe: HEIKE CHRISTINA MÄTZING – VITÁRI ZSOLT: *Az NDK és az NSZK történelem- és földrajztankönyveinek magyarság- és Magyarország-képe*; FISCHER FERENC: *Az 1956-os magyar forradalom tükröződése a spanyol történelemtankönyvekben*.) stb.

A legújabb, nemcsak közvetve, de kimondottan XX. századi tankönyvek magyarságképével foglalkozó kötet számbavétele elengedhetetlen. 2007-ben Pécsen került megrendezésre egy tudományos konferencia *Magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a XX. században* címmel, melynek anyagai nemsokára kötetben váltak olvashatóvá.³⁵⁶ A konferencia és a tanulmánykötet az MTA-PTE *Magyarságkép Közép-Európában és Ibero-Amerikában a 20. század második felében* címet viselő 2007–2011-re előirányzott projekt keretében valósult meg. A nagyszabású kutatás céljai között szerepelt egyrészt megvizsgálni, Magyarország milyen önképet sugárzott Közép-Európa, Európa és a nagyvilág felé, mennyiben létezett tudatos országimázs-építés. Másrészt Magyarország szomszédainak, Közép- és Közép-Kelet-Európa országainak tankönyvekben ábrázolt képét tárták fel.

A hasonló nagy volumenű kutatási projektek nagyban hozzájárulnak a téma teljesebb megismeréséhez, pontosításához, a negatív attitűdök és sztereotípiák tankönyvi terjedésének megállítása érdekében.

II. 3. Az új ukrán oktatási rendszer sajátosságai a történelem tantárgyra vonatkozóan

Ukrajna 1991. évi függetlenedése új viszonyokat teremtett nemcsak a közép-kelet-európai térség politikai viszonyaiban, de egy belső átalakulási folyamatnak is a részesei lehettünk, mely során a nemzetállami státust egyik napról a másikra elért nép az új helyzetnek megfelelő állami ideológiát keresett és talált meg a nacionalizmusban, melynek következtében elkezdődött az élet minden szférájának ukrán nyelvűvé transzformálása. Ez viszont azért okozott és okoz ma is konfliktusokat, mert Ukrajna 1991-ben anélkül lett független állam, hogy lakosainak többsége beszélne az ukrán nyelvet.³⁵⁷

Az ukrán általános és középiskolai oktatási rendszer az elmúlt 20 évben felemás és instabil jellegűt mutatott, hisz a 2001. előtt beiskolázottak számára 11 évet irányzott elő, míg az ezután beiratkozott tanulóknak – igazodásképpen az európai normákhoz – 12 évet kellett volna tanulniuk a középiskolai végzettség megszerzéséhez.³⁵⁸ A tizenkét osztályos iskolarendszer gondolata az 1992–93-as oktatási reformtörekvések részeként jelent meg. Megkezdődtek a megvalósítás előkészületei és 2001-től elvben működött is, azonban 2011-re már kiderült, hogy az új oktatási szisztémához igazodó tankönyvek, módszertani eszközök és főként a tanterv finanszírozása olyan többletkiadásokkal jár, amit az ukrán oktatási minisztérium nem tud biztosítani, így 2011. július 6-án a Legfelsőbb Tanács újabb törvénytervezetet fogadott el, mely szerint vissza kell térni a 11 osztályos középiskolai rendszerre, melyet 1 éves kötelező óvodai előkészítő előz meg.³⁵⁹

³⁵⁶ *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási Füzetek 14. A Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának kiadványsorozata. Sorozatszerkesztő: FISCHER FERENC, ORMOS MÁRIA, HARSÁNYI IVAN. A kötet szerk.: HORNYÁK ÁRPÁD, VITÁRI ZSOLT. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009. (A tartalmából a teljesség igénye nélkül: VITÁRI ZSOLT: *A svájci történelem- és földrajztankönyvek Magyarország- és magyarságképe a második világháború utáni időszakban*. DÉVÉNYI ANNA: *Kurucokról labanc szemmel. Magyarság és magyar történelem az 1945 után megjelent osztrák történelemtankönyvekben*. TÓTH IMRE: *Magyarország-kép az 1990 utáni osztrák és burgenlandi történelemtankönyvekben*. POLGÁR TAMÁS: *Az újabb lengyelországi történelemtankönyvek magyarságképe*. VAJDA BARNABÁS: *Magyarságkép a csehszlovák történelemtankönyvekben 1950–1993*. FEDINEC CSILLA: *Ukrajnai történelem- és földrajztankönyvek – magyar szempontból*. NAGY MIHÁLY ZOLTÁN: *A múltszemlélet „színeváltozása” Romániában. A közös hagyományoktól a kirekesztésig. A magyarságkép változása a romániai történelemtankönyvekben 1947–1989 között*. ZAHORÁN CSABA: *Rivális nemzeti narratívák. A román és a magyar középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító elemzése*. SZILÁGYI IMRE: *Vogrskótól a rendszerváltásig. Janus arcú magyarok a szlovén történelemtankönyvekben*. SOKCSEVITS DÉNES: *A dualista korszak horvát tankönyveinek magyarságképe*. HORNYÁK ÁRPÁD: *A szerb történelemkönyvek magyarságképe a 20. század második felében*).

³⁵⁷ ZOLTÁN ANDRÁS: *A nyelv mint a nemzet tudat egyik eszköze Közép-Európában* (KAMUSELLA, TOMASZ D. I.: *Language as an instrument of nationalism in Central Europe*. In: *Nations and Nationalism*, 7. vol. 2001. 2. no. 235–251. p.) – In: *Kisebbségkutatás*, 2001/4. sz.

³⁵⁸ A „Középiskolai oktatás koncepciója” (№12/5-2, elfogadva 2001.11. 22.) / <http://www.kharkivosvita.net.ua/document/373>

³⁵⁹ Sz. n.: *U skoli povernulaszj 11-ricsna osvita*. (Az iskolákba visszatérő 11 éves oktatás) TSZN-online, 2011. július 6. / <http://tsn.ua/ukrayina/u-shkoli-povernulas-11-richna-osvita.html>

Ukrajnában a hat–tizenhét éveseket oktató intézményeket összefoglaló néven általános képzésű iskoláknak nevezik.³⁶⁰ Az általános középfokú oktatásról szóló törvény szerint az iskolák három fokozatúak. Az I. fokozat a négyosztályos elemi iskola, a II. az első fokozatra épülő ötosztályos általános iskola, a III. pedig a II. szintre épülő középiskola. Eszerint Ukrajnában vannak ún. I. fokozatú iskolák, ahol csak elemi osztályok működnek; vannak I–II. fokozatú iskolák, ahol kilenc osztályt végezhetnek el a tanulók; s vannak I–III. fokozatú intézmények, a hagyományos középiskolák, amelyekben az elsőtől a tizenegyedik osztályig (az érettségiig) tanulhatnak.³⁶¹ Történelmet a második és a harmadik fokozaton oktatnak.

Függetlenné válása után a gazdasági, a kulturális élet, a közös történelmi múlt szálai továbbra is megmaradtak.³⁶² A 90-es évek elején a nemzeti öntudat megerősödésének egyik alap gondolatává vált az oktatás megreformálása. Ez a reformfolyamat napjainkban is zajlik, még nem fejeződött be. A történelemtanítás terén a legnagyobb változtatásra 1992-ben került sor, amikor a Szovjetunió története helyett Ukrajna történetét kezdték el tanítani az iskolákban.³⁶³ A kezdetekig visszamenően felülbírálták, átértékeltek a múlt történéseit, gyakran teljesen más következtetésre jutva, mint néhány évvel korábban. Új, nemzeti történelem született, de ugyanolyan erőltetett és művi lett, mint korábban a szovjet.

A történelemtanítás rendszerén nem változtattak, maradt az 1959 végén napvilágot látott, szovjet szerkezeti beosztás, annyi különbséggel, hogy az orosz helyét az ukrán nép története vette át. Problémát jelentett viszont a tantárgy bevezetésénél, hogy nemcsak az oktatás alapeszköze, a tankönyv, de még Ukrajna történetének koncepciója sem állt ekkor készen. Ebben a helyzetben tűzoltó szerepet töltöttek be a „leporolt” és újra kiadott 1917 előtti művek, illetve az emigráns ukrán történészek munkái. Az első Ukrajna története tankönyv megírására a gorbacsovi reformok fényében, még 1988-ban kaptak felkérést Sztanyiszlav Kulcsickij és Jurij Sapoval történészek az oktatási minisztériumtól, úgyhogy kiadása után nem sokkal már elavulttá is vált. 1991 után, az új politikai körülmények közepette ezáltal az ukrán nép történetének tankönyvbe foglalását majdhogynem a nulláról kellett elkezdni.³⁶⁴ A történészek most már nagy figyelmet fordítottak a „dicső” múlt és az „öshonos” területek történelmének megírására, hiszen az iskolákban ezek tanítása révén erősödhet az új ukrán nemzedék identitástudata.³⁶⁵

1994-ben fogadták el *Az oktatás állami-nemzeti programja. Ukrajna a XXI. században* nevű dokumentumot, amely az oktatás korszerűsítésének és fejlesztésének fő irányait, stratégiáit határozta meg, valamint egy oktatási törvényt, amely többek között jogilag szabályozta az általános iskolai oktatás szükséges mennyiségét és állami szabványát. Az állami szabvány koncepciója magába

³⁶⁰ SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA: *A történelemtanítás jelenlegi helyzete Ukrajnában*. Történelempedagógiai füzetek. 15. sz. Szerk.: SZABOLCS OTTÓ. Budapest, 2003. 121–144.

³⁶¹ BEREKSZÁSI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN: *Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező*. – In: Magyar Nyelv, C. évfolyam, 2004. 2. sz. 197.

³⁶² Ukrajna függetlenedésekor még mindig nemzeti identitása tartalmának meghatározásával küszködött. Az etnikai identitás két formája vetélkedett egymással: az ukrán etnikai nemzeti identitás és a keleti szláv etnikai nemzeti identitás. Közvélemény-kutatásból kiderült, hogy az utóbbinak több híve volt, hisz az orosz–ukrán testvériség már beleivódott a tömegek tudatába. SHULMANN, STEPHEN: *A polgári és etnikai nemzeti identitás körvonalai Ukrajnában* (BOSZNAY CSABA). – In: Kisebbségkutatás 14. évf. 4. szám, 2005. 547–548. A nemzeti és állami ideológia keresése napjainkra sem zárult le, hisz a 2004-ben a „narancsos forradalommal” hatalomra került jobboldali államfő és kormányzat idején úgy tűnt az ukrán radikális nemzeti oldal és a nacionalizmus diadalmaskodott, viszont egy ciklussal később nyilvánvalóvá vált, hogy a társadalom többsége már kiábrándult belőle és ismét az oroszbarát mérsékelt erő került vezető pozícióba.

³⁶³ KULCSICKIJ, SZTANYISZLAV: *Derzsavnij sztandart osvityi j vimogi do novoho pokolinnja pidrucnikiv z isztoriji*. (Az oktatás állami szabványa és a történelemtankönyvek új generációja szembeni követelmények). – In: *Ukrajinszka isztoricsna didaktika...*, 2000. i.m.: 227.

³⁶⁴ Kerekasztal-beszélgetés a „Deny” folyóirat szerkesztőségében a „Henezs” Kiadó 10 éves jubileuma kapcsán a Kiadóval kapcsolatban, Olekszij Dubasszal, a Kiadó történész–főszerkesztőjével, Olekszandr Udoddal és a legnevesebb kortárs történelem-tankönyvírókkal: Sztanyiszlav Kulcsickijjal, Jurij Sapoval. *Pidrucnik – ce vtyilennya znany u zsyttya* (A tankönyv – a tudás életbelépésének eszköze), №205, 8 lisztopada 2002 r. / <http://www.day.kiev.ua/74759/>

³⁶⁵ A nemzetállam építése során nem vették figyelembe, hogy az új állam területén több mint 20%-ban más nemzetiségű állampolgárok is élnek. *The World Factbook, Ukraine, Ethnic groups*. / <http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>

foglalta a középiskolák alaptantervét, az oktatási ágak, illetve tantárgyak oktatási szabványait, a középiskolai végzettség megszerzésének állami garanciáit, és az általános középiskolai oktatás minimális szintje elsajátításának állami követelményeit.³⁶⁶

Az alapidokumentum szerint bár az oktatás nyelve lehet különböző, az oktatás tartalmának „ukrán szelleműnek” kell lenni, mivel a nemzeti nevelés fő céljaként „a felnövekvő nemzedék szociális tapasztalatainak megszerzését, az ukrán nép szellemi értékeinek átörökítését, a nemzetiségi kapcsolatok magas kultúrájú elsajátítását, az ukrán állampolgári tudat kinevelését nevezték meg.”³⁶⁷ Vagyis a nemzetállam építésének része lett a homogenizáció, az ukrán és nem ukrán állampolgárok „ukránokká nevelése” az iskolarendszeren keresztül, melynek legfőbb eszközeivé a tankönyvek váltak.

1993-ban kidolgozták *Az iskolai oktatás koncepciójának* első változatát, s vitára bocsátották a szakemberek körében. A vita eredményeit felhasználva készült el a második változat 1995-ben *A folyamatos történelemoktatás koncepciója*³⁶⁸ címmel, majd 1997-ben az újabb tervezet (*Közoktatási szabvány. Történelem*). Bár sorra jelentek meg a tervezetek, tantervek, de egyik sem alkotott egységes, elfogadható rendszert. Erről a problémáról tárgyalt 2001 októberében a közoktatási dolgozók összukrajnai kongresszusa is. A kongresszus egyik alapkérdése az oktatási rendszer átalakítása volt. Fontos kérdésekre keresték a választ, pl.:

- Milyen legyen a történelemtanítás tanterve – lineáris, koncentrikus vagy spirális?
- Két különálló tárgyat oktassanak (egyetemes és Ukrajna történelmét; a nemzetiségi iskolákban ez kiegészülne a nemzeti történelemmel) vagy egy integráltat?
- Használhatnak-e az iskolák alternatív tanterveket és tankönyveket?
- Milyen legyen az állami minősítés (vizsga) formája és tartalma?

A kongresszus elfogadott egy alapidokumentumot, mely meghatározta a következő évtized oktatási stratégiáit *Az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínája* címmel. A doktrína különös figyelmet szentelt az iskolai nevelésnek, melynek fő céljaként azt határozták meg, hogy „a diákokban tudatosítani kell: ők az ukrán néphez tartoznak, és ezt az oktatás nemzeti jellege által kell megvalósítani”.³⁶⁹ Vagyis az oktatás feladatává tették a nemzeti öntudat erősítését, a nemzeti eszme hitelesítését, beépítését a köztudatba.

A kongresszuson felvetett kérdések eltérő javaslatok sorát vonta maga után, az évekig elhúzódó viták rendezésére végül 2004-ben került sor, amikor a szakminisztériumban kidolgozták az általános képzésű iskolák állami szabványát. A történelem – Ukrajna története és az egyetemes történelem – és a társadalomtudományok tantárgycsoportba került a helytörténet, jogtan, erkölcs-tan, gazdaságtan, filozófia, állampolgári ismeretek tudományágakkal együtt. Az általános iskola 5–9. osztályaiban heti 12–13 órát (összesen 420 óra/év), a középiskola 10–12. osztályaiban heti 10 órát (összesen 350 óra/év) kapott a tantárgycsoport. Ez a kötelező tárgyak 8,6%-át teszi ki. A társadalomtudományok oktatásának folyamatát három kapcsolat köré kell felépíteni: *a) ember és ember, b) ember és társadalom, c) ember és természet* közötti viszony.³⁷⁰ A 2010-re lezáruló tanintézményi szakirányválasztás (ami szintén a reformfolyamat része) következtében azok a 10. osztályos tanulók, akik a társadalomtudományi-humán irányvonal³⁷¹ óraterve alapján tanulnak tovább,

³⁶⁶ STERR ATTILA: *Oktatási reform Ukrajnában a NAT tükrében*. – In: Embernevelés, IX. évfolyam, 1997. 3. szám, 63–66.

³⁶⁷ *Gyerzsavna nacionaljna programa, Oszvita* (Az oktatás állami-nemzeti programja), 1994. – OROSZ ILDIKÓ: *Az anyanyelvű/anyanyelvi oktatás helyzete az ukrán oktatáspolitikai trendek függvényében*. – In: *A Kárpát-medence régiói. Kárpát-alja*. Szerk.: BARANYI BÉLA. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2009. 421.

³⁶⁸ *Koncepcija bezperervnoji isztoricsnoji oszviti v Ukrajini: Proekt* (A folyamatos történelemoktatás koncepciója). – In: *Informacijnij zbirk Minisiztersztva oszviti Ukrajini* (Ukrajna oktatási minisztériumának tájékoztatója), 1995. №8. Kijev: Oszvita, 1995. 11–24.

³⁶⁹ OROSZ ILDIKÓ, 2009. i.m.: 422.

³⁷⁰ SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA: *Törtetlenül és (szinte) változatlanul (A történelemtanítás régen és ma k. h. 22–44 között, Ukrajnában)*. – In: *Történelempedagógiai füzetek*. MTT Tanári Tag., és az ELTE BTK kiadványa. Sorozatszerk.: SZABOLCS OTTÓ. 25. Budapest, 2007. 15–16.

³⁷¹ A történelmi, jogi, filozófiai, közgazdaságtani szakirányok tartoznak ide. – In: BRAUN ÉVA: *Változások az oktatásban*. – In: *Közoktatás*, XIV. évfolyam, 2007/3–4. szám, 8.

a szakirányból maximális óraszámot kapnak, míg a többi tantárgy anyagára jóval kevesebb jut. A szakirányválasztás következtében 3 szinten folyhat bizonyos tantárgycsoportoknak az oktatása: 1) standard (általános) szint, 2) akadémiai szint, 3) szakirányultsági szint. Ehhez a tankönyvek differenciált kidolgozására is szükség volt.

Ehhez a tervezethez a 2005–2006-os tanévre jelentek meg az új tantervek, mert ekkor kerültek 5. osztályba azok a tanulók, akik már az új, tizenkét éves oktatási rendszerben tanulták a történelmet. Maradt a lineáris tantervi szerkezet – vagyis a tanulók középiskolai tanulmányaik végére jutnak el napjaink eseményeihez –, csak a tananyag eloszlása változott. Nem integrálták a két történelmet, továbbra is külön tantárgyként oktatják, kronológiailag párhuzamosan, de külön tankönyvekkel és eltérő órásszámmal.³⁷²

A 11 éves oktatási rendszerben az 5. osztályban „előtanulmányi”, alapozó tárgynak szánt *Bevezetés Ukrajna történetébe* elnevezésű tantárgy után a 6. osztályban csupán az egyetemes történelem ókor részét oktatják, ukrán történelem nincs, csak a hetedikétől. A tananyagelosztás Ukrajna történetéből osztályonként a következő:

- 7. osztály – az ősidőktől a XV. századig;
- 8. osztály – a XVI. századtól a XVIII. század végéig;
- 9. osztály – a XIX. század elejétől 1914-ig;
- 10. osztály – 1914–1939;
- 11. osztály – 1939-től napjainkig.

Az egyetemes történelem oktatása a 11. osztályos rendszerben a 6. osztályban kezdődik el az alábbi tananyagelosztás szerint:

- 6. osztály – ókor történelme (a kezdetektől 476-ig);
- 7. osztály – középkor (476-tól a XV. század végéig – a XVI. század elejéig);
- 8. osztály – kora újkor/ újkor (a XV. század végétől – XVI. század elejétől 1789-ig);
- 9. osztály – újkor (1789–1914);
- 10. osztály – legújabb kor (1914–1939);
- 11. osztály – legújabb kor (1939-től napjainkig).³⁷³

Az új, de időközben visszavont 12 osztályos rendszerben tanulók tananyagelosztása az Ukrajna története című tantárgynál az alábbiak szerint alakult.³⁷⁴

5. osztály – *Bevezetés Ukrajna történetébe* – a fogalmi és kronológiai alapok, *Ukrajna története* a kezdetektől a XX. század végéig;

- 7. osztály – a szlávok széttelepedésétől, a VI–VIII. századtól a XV. századig;
- 8. osztály – a XVI. századtól a XVIII. század második feléig;
- 9. osztály – a XVIII. század végétől a XIX. század végéig;
- 10. osztály – 1900–1921;
- 11. osztály – 1921-től az 1950-es évek elejéig;
- 12. osztály – 1953-tól napjainkig.

Az Egyetemes történelem esetében ugyanebben a rendszerben a tananyag így oszlott meg:³⁷⁵

6. osztály – integrált kurzus *Ukrajna története* és *Egyetemes történelemből*, mely felöleli az őskort, ősközösséget, ókort, népvándorlás korát (a kezdetektől 476-ig);

- 7. osztály – középkor (476-tól a XV. század végéig);
- 8. osztály – kora újkor/ újkor (a XV. század végétől a XVIII. század második feléig);
- 9. osztály – újkor (a XVIII. század végétől a XIX. század végéig);
- 10. osztály – legújabb kor (a XX. század elejétől 1929-ig);

³⁷² Мінусисстерство ошвіти і науки Украіні (Ukrajna oktatási és tudományos minisztériuma). „Perun” Kiadó, Kijev, 2005. 3–12.

³⁷³ SZAMBOROVSKYNE, 2003. i.m.: 121–144.

³⁷⁴ *Programa dlja zahaljnoosvitnyih navcslnjih zaklagyv. Isztorija Ukraini 5–12. klaszi. Riveny sztandardu.* (Tanterv az általános képzésű oktatási intézmények számára. Ukrajna története 5-12. osztály. Állami szabvány) / <http://osvita.ua/school/program/4439>

³⁷⁵ *Programa dlja zahaljnoosvitnyih navcslnjih zaklagyv.* i.m.

11. osztály – legújabb kor (1929–1946);

12. osztály – jelenkor (a XX. század második felétől napjainkig).

Mivel 2001 óta a 12 osztályos rendszer tananyagelosztását alkalmazták a középiskolákban, a 2011/12. tanév fő nehézsége, hogy két év tananyagát egy év alatt kell megtanítani. Az óraszám, a tananyag elosztása egyaránt központilag meghatározott, az állami tanterv alapján történik, amely az állami oktatási intézményekben tanító történelemtanárok számára kötelező.

A reformfolyamat része, valamint újabb változások elindítója az a tény, hogy Ukrajna 2005. május 19-én csatlakozott az európai oktatási térséghez, aláírta a bolognai nyilatkozatot. A 2004/2005-ös tanév érettségijén már bevezették az ún. külső vagy független tesztelési formát történelemből, amely egyszerre volt vagy lehetett érettségi és felvételi vizsga. Az összeállított feladatsorok a tényanyagtudáson túl a diákok készségeire és képességeire is kíváncsiak voltak. Szomorú tény, hogy mindez erősödő nacionalizmussal párosult. A teszteken a kérdések 25%-a Ukrajna történetének a kezdetektől a XX. század elejéig tartó időszakából, 50%-a Ukrajna történetének a XX. századi és XXI. század eleji időszakaiból került ki, s mindössze 25%-a tartozott az egyetemes történelem tárgykörébe (XX. század és a XXI. század eleje).³⁷⁶ Ennek teljesítéséhez tehát szakmailag és didaktikailag jól felépített és kivitelezett, a nemzetiségi iskolák számára is anyanyelvű tankönyvekre lenne szükség.

II.4. Az ukrainai történelemtankönyvek helyzete a függetlenedés óta. Tendenciák és hiányosságok

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna létrejöttével a kárpátaljai magyarság „harmadik kisebbségi korszakába”³⁷⁷ lépett, s a szovjet után immár a kezdetekig felülvizsgált és ártértékelt ukrán történelem részesévé vált. A nemzeti (ön)kép megteremtésén munkálkodó fiatal állam számára elengedhetlenné vált egy új nemzeti ideológia és a történelem nemzeti látószögének megteremtése. Minden nemzetnek megvan a maga hiedelemvilága, úgy is mondhatnánk: nemzeti mitológiája. A nemzeti közösségnek a maga mitológiája ad egyfajta érzelmi összetartozás-élményt, s ugyanakkor egyezményes jelrendszert is. A mítosszá vált történelem fontos eleme a közösségalkotásnak, s noha szép számmal vannak negatívumai, létét igazolja az érzelmi azonosságkeresés igénye.³⁷⁸

Tekintettel arra, hogy a modern Ukrajnának szinte nincs állami történelme, fontos szerepe van a mítoszteremtésnek és a nemzeti emlékezetnek. Az ukrán történelem tehát, a nép különféle periódusokban és különféle államokban szerzett történelmi és politikai tapasztalatainak narratívája, szintézise. Az írásos emlékek és dokumentumok gyakran szolgálnak a „valóságos helyzetek, összefüggések és gondolatok elleplezésére, kódosítására.”³⁷⁹ Ezért nem véletlen, hogy „minden, legitimitásában bizonytalan vagy totális hatalmi-társadalmi igénnyel fellépő ideológia, rendszer a múltat is uralni akarja”.³⁸⁰ Hasonlóan lehetne jellemezni az ukrán nép helyzetét is, mely több százados küzdelem után csupán a XX. század utolsó évtizedében nyerte el szuverenitását, s vált kisebbségből többségi nemzetté. Nem csoda tehát, hogy folytonos államiság hiánya miatt a 90-es években az ukrán köztudatban, sajtóban, tankönyvekben történelmi távlatokról, eseményekről beszélve sokszor, de nem mindenütt az „ukrán földek” fogalmát használták. Vagyis a múlt rekonstrukciójánál a nemzeti történelem folyamatosságának záloga az ukránlakta területek folytonossága volt. Az ukrán államalkotás egyik fő akadályja volt a korábbi századok folyamán, hogy a jelenlegi Ukrajna területein több ország is osztozott (pl. Litvánia, Lengyelország, Oroszország, Magyarország stb.), míg az ukrán etnikumú földek különállósága rövid ideig létezett.³⁸¹ Az utóbbi évtizedben

³⁷⁶ SZAMBOROVSKYKYNÉ, 2007. i.m.: 20–22.

³⁷⁷ DUPKA GYÖRGY: *Kárpátalja magyarsága*. Honismereti kézikönyv. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága. Budapest, 2000. 34.

³⁷⁸ GERŐ ANDRÁS: *A nemzeti mitológia értékei. „Szent az ügyünk, nem rettegünk”*. – In: Rubicon, 1991/2.

³⁷⁹ TÖKÉCZKI, 1999. i.m.: 333.

³⁸⁰ Uo.

³⁸¹ SZAMBOROVSKYKYNÉ, 2007. i.m.

ennek ellenére növekvő tendenciát mutat az „Ukrajna” fogalom visszavetítése a korai vagy akár középkori századokra egyaránt.

A jelenkori ukrán történetírásnak ezenkívül más terminológiai problémái is vannak, mely fogalmi zavar a tankönyveken keresztül is áthat. Ilyen például az „ukrán nemzet” fogalma, mely még az ukrán alapokmányokban, pl. az Alkotmányban, sincs pontosan definiálva, és gyakran felváltva használatos az „ukrán nép” terminussal, amellet, hogy az „ukrán nép” fogalma gyakran az „ukrán állampolgár” értelemben is használatos. Bár a történeti irodalomban többször megfogalmazódott, hogy „az ukrán nemzet – egy etnikai-kulturális és nyelvi egység”, a nép és nemzet fogalmát gyakran azonosítják és egymás szinonimájaként használják.³⁸² Az ukrán nemzet vagy nemzettudat ahistorikus visszavetítésére is számtalan példa van.

A függetlenedés óta történészek százai dolgoztak a korábban használatos orosz (szovjet) történelmi koncepciók felülvizsgálatán és átdolgozásán, hiszen a nemzeti történelem művelése és a történelem „nemzeti látószögének” kialakítása immár itt is, néha burkoltan, néha nyíltan, politikai szerepet kapott. A nemzeti historiográfia, a tankönyvek, és ezen belül is éppen a történelemtankönyvek jelentik leginkább az állam legitimációs eszközét, az új helyzetnek megfelelő történelmi diskurzus társadalmi konszolidációjának zálogát. A legnyíltabb ez irányú törekvések, a 2004-es ún. „narancsos forradalom” után kezdődtek, és 2008-ban került sor arra, hogy a „felnövekvő nemzedékek nemzeti öazonosságának, a haza iránti tiszteletének és szeretetének tudatosítása céljából”³⁸³ a minisztertanács elrendelte a tankönyvek átírását. Az iskolai történelemtankönyvek „hazafias szellemű” átírását az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézete által kidolgozott koncepció alapján képzelték el megvalósítani, azonban mivel az akkori ukrán kormány a hazafiságon a totális ukránosítást és az Ukrán Nacionalisták Szervezete és az Ukrán Felkelő Hadsereg (OUN-UPA) hőseinek dicsőítését értette, ez a társadalom nem ukrán nemzetiségű rétegeinek felháborodását váltotta ki.

A belpolitikai harcok és irányváltások azóta újabb fordulatokat eredményeztek a történelemtanítás tartalmában és terminológiai eszköztárában, mivel a 2010. évi elnökválasztáson az oroszbarát Viktor Janukovics bal-közép-liberális erők kerültek hatalomra. Az új oktatási miniszter, Dmitro Tabacsnik 2010 tavaszán nyilvánosságra hozott új történelemtanítási koncepciójának tervezete szerint az előző, Jucsenko-féle irányvonallal ellentétben Ukrajna történetét nem mint monolit nemzetállam történetét, hanem mint az állam területén élő összes etnikai csoport történetét fogják tárgyalni. „A tankönyvek eszerinti átdolgozása emberközpontúvá és hazugság mentesebbé tenné a történelemtankönyveket, megszüntetné a konfliktusok forrását” – ígérte a miniszter. Az utóbbi időszakban preferált témák: az 1932–33-as éhínség, a kommunista hatalom 1920–50-es években elkövetett megtorló, uniformizáló és elnemzetietlenítő intézkedései, az Ukrán Nacionalista Szervezet és az Ukrán Felkelő Hadsereg tevékenysége, és a disszidens mozgalom rendszerellenes fellépései háttérbe kerülnek, s helyettük a nemzetiségi és vallási együttélés, a háborúk és konfliktusok tárgyalagos előadása kerülnek előtérbe.³⁸⁴ Az, hogy az új miniszter az etnocentrizmus helyett az antropocentrizmust akarja a történelemtankönyvek fő rendezőelvének tenni, nagy felháborodást váltott ki az ukrán jobboldal, szélsőjobboldal híveiből, nemzet- és hazaárulónak titulálták. Ennek ellenére az oktatási miniszter által elrendelt tankönyvátírások 2010–2011-ben részben elkészültek, s már forgalomba kerülésük előtt is hangos volt tőlük a média, pl.: ismét felbukkant a Nagy Honvédő Háború fogalma, mellőzik az Ukrán Nacionalista Szervezet és az Ukrán Felkelő Hadsereg szerepének népszerűsítését.³⁸⁵

³⁸² KASZJANOV G., 1999. i.m.: 99.

³⁸³ Magyarul l.: *Hazafias szellemet kapnak az ukrán történelemtankönyvek*. Múlt-kor/MTI / <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?articleIn:20321>

³⁸⁴ *Minoszviti hotuje novu koncepciju podacsi isztoriji Ukrajini*. (Az oktatási minisztérium új koncepciót készít Ukrajna történetének oktatásához). – TcN.ua, 16 kvitnya, 2010.r. / <http://tsn.ua/ukrayina/minoszviti-gotuye-novu-kontseptsiyu-podachi-istoriyi-ukrayina.html>

³⁸⁵ Részletesebben l.: *Navisco perepiszuvati ukrajinszki pidrucniki z isztoriji?* (Miért kell átírni a történelemtankönyveket?) 2010. 03. 30. / <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1997853.html>.; *Tabacsnik poverataje „Veliku Vitesiznyanu vijnu”* (Tabacsnik visszahozza a Nagy Honvédő Háborút). Ukrajinszka pravda – Isztoricsna pravda online. 2011. 03.12./ <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/03/12/30975/>

Az ukrán történelemtankönyvek problematikája, helyzete és szerepe a nemzet-építés folyamatában folyamatosan napirenden lévő kérdés már a függetlenedés óta.³⁸⁶ Politikai és tudományos-módszertani viták egyaránt gyűrűztek körülötte, belső és külső, főleg Oroszországból jövő kritikák övezik.³⁸⁷ A legnagyobb szomszéd, korábban „testvér-nép”-ként hangoztatott, orosz tudományos életből jövő kritikák, elemzések motivációjáról Olekszandr Udod történész, akadémikus számol be egy tudományos szaklap hasábjain. Pontokba foglalva, az orosz tudományosság kiemelt érdeklődésének oka az ukrán történelemtankönyvek iránt az alábbi tényezőkkel magyarázható: 1) az Orosz Föderáció mellett, Ukrajna alkotta meg leghamarabb az általános képzésű iskolák számára mindkét történelem-tantárgyból a teljes tankönyvcsomagot; 2) az iskolai történelem-tananyag jól tükrözi az ukrán historiográfia helyzetét, tudományos eredményeit, színvonalát, mivel a tan- és segédkönyvek szerzői rendszerint a leghíresebb és legelismertebb történészek (tankönyvszerzőnek lenni még mindig tekintélyes feladat Ukrajnában; 3) az állam által szervezett Ukrajna történetére vonatkozó oktatás anyaga leképezi az ország politikai irányvonalát, mutatja államalkotó törekvéseit, vagyis a legitimizációs historiográfia státusát tölti be.³⁸⁸

Az ukrán tankönyvek saját nemzetükről alkotott énképéről, más nemzetekről alkotott képéről, valamint külföldi historiográfiákban megjelenő értékeléseiről csupán az utóbbi évtizedben megjelent néhány tanulmányt, tanulmánykötetet lehet kiemelni, s ezek sorában leginkább orosz és lengyel vonatkozásúakat.³⁸⁹ Külön kell szólnunk emellett egy nagy volumenű nemzetközi kitekintésű

³⁸⁶ A teljesség igénye nélkül: BAHANOV K.: *Onovlennja zmisztu szuczasznoji skiljnoji isztoricsnoji oszviti* (A jelenlegi iskolai történelemoktatás tartalmának megújulása). Donyeck, 2005.; Uő: *Perse pokolinnja ukrajinszkij pidrucznik z isztoriji: problemi ta jih rozvjazannya* (Az ukrán történelemtankönyvek első nemzedéke: problémák és megoldások). – In: Isztorija v skolah Ukrajini, 2006. – №3. 15–20.; Uő: *Ukrajinszkij pidrucznik z isztoriji druhoji polovini 90-h rokov XX. sztolittja: metodolohicsnyi tranzsformaciji* (A XX. sz. 90-es éveinek második felének történelemtankönyvei: módszertani változások). – In: Isztorija v skolah Ukrajini, 2006. – №4. 31–38.; KULYCSICKIJ SZ.: *Isztorija Batykivcsini v skilnih pidrucznikah* (A Haza története az iskolai tankönyvekben). – In: Dzerkalo tizsnya, – 2002. – 3–9. szepnyia; GONCSARENKO N., KUSNARJOVA M.: *Skola insuvannya* (A másság iskolája). – In: Kritika. – 2001, №4; PODALJAK N.: *Jak podolati sljah vid onovlennja zmisztu do novoji organyicaciji skiljnoji isztoricsnoji oszviti?* (Hogy tehető meg az út a tartalmi megújulástól az iskolai történelemoktatás átszervezéséig?). – In: Isztorija v skolah Ukrajini, 2006. – №2. 41–42.; POPSON N.: *The Ukrainian History Textbooks: Introducing Children to the 'Ukrainian Nation'* – In: Nationalities Papers. – 2001, vol. 29, №2. – P. 325–350; KUZIO T.: *History, Memory and Nation-Building in the Post-Soviet Colonial Space*. – In: Nationalities Papers. – 2002, vol.30, no.2. – P. 241–264; KASIANOV G.: *Rewriting or Rethinking? Contemporary Ukrainian Historiography and Nation-Building*. – In: *Dilemmas of State-led National Building in Ukraine*. / Eds. TARAS KUZIO and PAUL D'ANIERY. – Westport, Con: Praeger Publishers, 2002; stb.

³⁸⁷ *Ukrajinszka isztoricsna didaktika...*, 2000. i.m.; JANMAAT J. G.: *Identity Construction and Education: The History of Ukraine in Soviet and Post-Soviet Schoolbooks*. – In: *Nation-Building and National Security in Ukraine*. / Eds. TARAS KUZIO and PAUL D'ANIERY. – Westport, Con: Praeger, 2002; GUZENKOVA T. SZ.: „Zsertva isztoriji” boretstva sz szevernim szoszedom (A „történelem áldozata” harcol az északi szomszéddal). – In: Nyezaviszimaja gazeta (Moszkva). 1998. 25. márt.; KULYCSICKIJ SZ.: *Ukrajina i Roszija: perevagi i nebezpeki „oszoblivih vidnoszin”*. Rozdumi isztorika (Ukrajna és Oroszország: a különleges kapcsolat előnyei és veszélyei. Történeti elmélkedés) Kijev, 2004.; TARASZOV, B.: *Ucszebnyiki isztoriji: polje vraszdi ilji szotrudnyicsesztva?* (Történelemtankönyvek: az ellenségeskedés vagy barátság mezeje?) – In: Isztorija (Moszkva). 2004. №3. 4–5.; Uő: *Nacionalizm: osznova protyivosztajanyija ili zalog jegyinyenyija?* (Nacionalizmus: a szembenállás vagy az egység alapja?) – In: Isztorija (Moszkva). 2004. №3. 6–7.; JAKOVENKO N.: *Akademichnij pidrucznik: kanon i novacija* (Akadémiai tankönyv: kánon és innováció). – In: Kritika. – 2007, №7–8 ta in.

³⁸⁸ UDOD, O.: *Imperszki sztereotipi i mifi: rossziszka isztoriografija pro zmiszt ukrajinszkoji isztoricsnoji oszviti* (Birodalmi sztereotípiák és mítoszok: az orosz historiográfia képe az ukrán történelem tananyag tartalmáról) – In: Isztorija Ukrajini, №15 8463, kviteny, 2006. 1–2.

³⁸⁹ *Nacionalnijje isztoriji: v szovetszkom i posztszovjetszkij goszudarsztvah* (Nemzeti történelmek: a szovjet és posztszovjet államokban). / Pod red. K. AHERMAHERA, G. BORGYUGOVA. – Moszkva, 1999; JAKOVENKO N.: *Poljsa ta poljaki v skilnih pidrucznikah isztoriji* (Lengyelország és a lengyelek az iskolai történelemtankönyvekben). – In: Uő: *Paralelnij szvit. Doszlidszennja z ujavleny ta idej v Ukrajinyi XVI–XVII sz.* (Párhuzamos világ. Az ukrán XVI–XVIII. századi elközelések és eszmék kutatása). Kijev, 2002; SZEREDA V.: *Vpliv poljszjkij ta ukrajinszkij skilnih pidrucznik v isztoriji na formuvannya poljszko-ukrajinszkij etnyicsnih sztereotipiv* (A lengyel és ukrán iskolai történelemtankönyvek hatása a lengyel–ukrán etnikai sztereotípiák alakulására). – In: Visznik Lvivszkoho unyiversztetu. Szerija isztoricsna, Lviv, 2000. vip. 35–36, sz. 389–390.; MUDRIJ M.: *Obraz poljaka (Polysij) ta nyimecja (Nyimeccsini) v szuczasznh ukrajinszkij pidrucznikah isztoriji* (A lengyelek (Lengyelország) és a németek (Németország) képe a jelenkori ukrán történelemtankönyvekben). – In: Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku. Pod red. W. BONUSIAKA, Rzeszów 2000., s. 140–144.; KONSZTANTYINOV SZ. V., USAKOV A. I.: *Isztorija poszljje isztoriji. Obrazi Roszszji na posztszovjetszkom prosztransztve* (Történelem a történelem után. Oroszország képe a posztszovjet térségben). Moszkva, 2001.; MOISZEJENKOVA L., MARCINOVSKIJ P.: *Roszszija v ukrajinszkijh ucszebnyikah isztoriji: Novoje vityenyije ili projavlenyije na igyeologicszskom rinke?* (Oroszország az ukrán történelemtankönyvekben: Új látásmód vagy az ideológiai piac hatása?) – In: Mir isztoriji: Rosszszjkij elektronnij zsurnal. 2004. №1.; UDOD O.: *Szuczasznyi ukrajinszki pidruczniki z isztoriji v ocinci poljszjkij ta nyimeckij isztorikiv* (A jelenkori ukrán történelemtankönyvek a lengyel és német történészek értékelésében). – In: Problemi isztoriji Ukrajini. – Vip. 9. – Kijev, 2003. – 427–435.; *Ukrajinszka isztoricsna didaktika...*, 2000. i.m.

kutatásról, melynek eredményeképpen külföldi történészek és tankönyvszakértők véleményezték a legújabb kori *Ukrajna története* című tantárgy oktatásához használatos tankönyveket. Ukrán történészek egy csoportja 1997-ben meghívást kapott Braunschweigbe egy nemzetközi konferenciára, mely az aktuális tankönyvek szovjet rendszerről sugárzott megítélését tárgyalta. A Georg Eckert-intézettel való kapcsolatfelvételt és az együttműködést több neves történész és tankönyvíró szorgalmazta: Valerij Szmolij, Ivan Kurasz, Magdalena Telusz, Jurij Sapoval. A kapcsolatfelvétel sok problémára és nyitott kérdésre irányította rá a figyelmet, többek között arra is, hogy a nemzetközi tankönyvkutató központ több mint 100 ország 150–200 000 példányos állományában nagyon kevés ukrán tankönyv volt, majd pótolva ezt a hiányosságot, megismerve a nemzetközi tankönyv kínálat egy részét, egy sor kérdés fogalmazódott meg ukrán részről: tartalmilag és didaktikailag mennyire felelnek meg az ukrainai tankönyvek a tudományosság kritériumainak, a nemzetközi kutatási trendeknek, eredményeknek, mennyiben tükrözik Ukrajna politikai, társadalmi és ideológiai transzformálódásának állapotát.³⁹⁰

A kérdésfelvetések hamarosan közös válaszkereséssé alakultak, alapítványi támogatással az Eckert-intézet beindított egy projectet *Történelem- és szociológiatankönyvek a FÁK-országokban a nemzeti önmeghatározás és a nemzetközi orientáció feszültségének keretében*³⁹¹ címmel. A kutatásba több a Szovjetunió egykori tagköztársaságából létrejött államalakulat bekapcsolódott, így a vizsgálódás több irányban és szakaszban zajlott. A munkacsoport eredményeinek összefoglalása egy 2000-ben kiadott tanulmánykötet formájában került nyilvánosságra, *Ukrajinszka isztoricsna didaktika: mizsnarodnij gyialog (fahivci riznih krajin pro szucsasznyi ukrajinszki pidruczniki z isztoriji)*³⁹² (Ukrán történelmi didaktika: nemzetközi párbeszéd (különböző országok szakemberei a jelenlegi ukrán tankönyvekről)) címmel. A kötetben található tanulmányok rávilágítanak az ukrainai történelemtankönyvek prizmáján keresztül az oktatási rendszerben lezajló folyamatokra, tendenciákra, a tankönyvírás és a tantervkészítés evolúciójára, az új tankönyvek társadalmi és identitásformáló hatásaira.³⁹³

Pozitív irányba mutató tendencia, hogy az önvizsgálat igénye és folyamata a braunschweigi együttműködés után sem szakadt félbe. Az egyik legnagyobb ilyen vállalkozás 2007-ben indult, az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézete kezdeményezésére egy 12 fős, az Ukrán Tudományos Akadémia és több ukrainai egyetem professzoraiból létrejött munkacsoport elemezte az Ukrajnában használatos tankönyvek ÖN- és más nemzetekről alkotott képét. A kutatás eredményeit egy tudományos szimpózium keretében fejtették ki, majd 2008-ban tanulmánykötet formájában is kiadták, *Az iskolai történelem tananyag történelem-tudósok szemével*³⁹⁴ címmel. A bizottság nem „csak” kritizált, de a jövőbeni tankönyvkészítők számára gyakorlati javaslatokat fogalmaztak meg, mik azok a legfőbb anakronizmusok, beszűkült és avított sztereotípiák úgy az ukrán nép, mint a „más” népek történetére vonatkozó megfogalmazásokban, amelyeken feltétlenül változtatni kell.

A munkacsoport vezetője, Natalja Jakovenko, ÉN-képre vonatkozó vizsgálatában kimutatta, hogy a jelenkori ukrainai történelmi emlékezetnek, amit egyenlőnek tart az ÉN-képpel, három szemlélete jelenik meg az iskolai tankönyveken keresztül. Ezek gyakran ellentmondásban állnak

³⁹⁰ TELUSZ, MAGDALENA–SAPOVAL, JURIJ: *Peredmovja* (Előszó). – In: *Ukrajinszka isztoricsna didaktika*, 2000. i.m.: 3–4.

³⁹¹ „*Pidruczniki z isztoriji ta szociologiji v krajinah SZND u polji naprugi mizs nacionalnim szamoutverdzsennjam ta mizsnarodnoju orijentacijeju*”. A tervezet céljairól és megvalósulásáról részletesebben l.: MAGDALENA TELUSZ: *Proekt Insztitutu Georga Ekkerta: nauka ta gyialog* (A Georg Eckert-intézet projectje: tudomány és párbeszéd). – In: *Ukrajinszka isztoricsna didaktika*, 2000. i.m.: 15–28.

³⁹² *Ukrajinszka isztoricsna didaktika: mizsnarodnij gyialog (fahivci riznih krajin pro szucsasznyi ukrajinszki pidruczniki z isztoriji)*. Zb. nauk. sztatej /Za red. M. TELUSZ, JU. SAPOVALA. Kijev, 2000.

³⁹³ A tanulmánykötet az alábbi fejezeteket tartalmazza: I. rész: Ukrán tankönyvek: értékváltás és nemzetközi párbeszéd, II. rész: Ukrán történelmi didaktika ma: szerepe a nemzetalkotás folyamatában, III. rész: Történelem mint domináns diskurzus? IV. rész: Újdonságok az iskolai tankönyvszerzők eredményeiről, V. rész: Más országok tapasztalata, VI. rész: A FÁK-országok, Litvánia és Nézetország tankönyvszerzőinek munkaszemináriuma.

³⁹⁴ *Skiljna isztorija ocsima isztorikiv–naukovciv. Materiali Robocsoji naradi z monitoringu skilnih pidrucznikov z isztoriji Ukrajini* (Az iskolai történelem tananyag történelemtudósok szemével). Uporjadkuvannya ta redakcija: NATALJA JAKOVENKO. Kijev, Vid-vo im. Oleni Teligi, 2008.

egymással, ezáltal zavart okoznak a tanulók identitástudatában, világnézetében, s egyúttal regionális szemléletkülönbséget is okoznak. E koncepciók elhagyását, korszerűsítését tartja fontosnak az említett történész, hogy a történelemtankönyvek megfeleljenek a jelenkor követelményeinek és az európaiság kritériumainak. A három általa elkülönített irányzat: 1) kozakofil-romantikus múltszemlélet, amit leginkább a fővárosban, a Dnyeper menti és balparti régiókban kultiválnak, gyökerei a XIX. század első felében elterjedt romantikus historiográfiában rejlenek; 2) a múlt mint a testvér szláv népek (orosz–ukrán) közös harcának története a pravoszláv hit és társadalmi igazságosság védelmében, amely főként a keleti és déli részeken terjedt el, alapjait a XIX. század végén – XX. század elején megfogalmazott akadémikus narodnyik (népi) irányzat történészei fogalmazták meg, amit kisebb módosításokkal a szovjet historiográfia is adaptált; 3) a nacionalista színezetű, az UNSZ-UFH hőseit mint a független államiság élharcosait dicsőítő múltszemlélet, amely leginkább a nyugati részekre és Volhíniára jellemző, forrásai a XX. századi főként emigrációban működő nacionalista történészek munkái.³⁹⁵

A fent említett tanulmány ukrán Önképre vonatkozó következtetései korántsem pozitívak: anakronisztikusak, ellentmondásosak, érzelmi idegenkedést, nem pedig összetartozást okoznak, kisebbségi komplexust és állandó áldozatszerepet rögzítenek a többségi nemzet tanulóiban.³⁹⁶ Ebben az esetben rögtön felmerül a kérdés, akkor vajon hogyan írhatnak más nemzetekről, ha saját magukról ilyen véleményekkel vannak? Erre is választ kaphatunk, mivel a fent nevezett Jakovenko professzor a tankönyvek „Mások”-ról alkotott képét is elemzi, kimutatva az itt használatos szemléletmód XIX. században formálódó ukrán, illetve szovjet időszakbeli historiográfiából származó gyökereit. Általánosan rögzült sztereotípiák és ellenség-kép jelennek meg – „idegen hódítókról”, „kegyetlen megszállókról” és „külföldi elnyomókról” –, akik ellen az egész történeti folyamat során a „szegény” ukrán népnek állandóan harcolni kellett. Bár teljesen aktualitását veszítette, mégis továbbra is jelen van a tankönyvek hasábjain a Szovjetunió keretében „újraegyesült ukrán földek” fogalma, vagy a szintén történetietlen „nép” és „nemzet” fogalmak visszavetítése a középkor századaiba, és még sorolhatnánk. A mai Ukrajna területén most és egykor élő más népekről, nemzetiségekről vagy egyáltalán nem esik szó, vagy csak néhány statisztikai adat található, de arról, hogyan és miért éltek itt vagy hogyan kerültek ide, esetleg milyen kapcsolatban álltak az ukránokkal – erre nem kapnak magyarázatot a tanulók.³⁹⁷

A kutatás célja tehát elsősorban a fenti tankönyvelméleti, elemzési és fogalmi háttér ismeretében a tradicionális hosszsmetszeti tankönyvelemzési módszer felhasználásával bemutatni, hogy a rendszerváltás után Ukrajnában megjelent történelemtankönyvek ismeretanyaga milyen képet rögzít a tanulóknak a magyarság történetéről, sorsfordulóiról.³⁹⁸ A tankönyvek vázlatos bemutatása alapján tehát, a múltból kiindulva regisztrálhatjuk azt is, hogy nemzetközi hírűnköről és szerepükről milyen ismeretek alakulhatnak ki az ukránjai általános és középiskolás korú gyerekekben.

Mint azt már bemutattuk, az ukrán általános és középiskolai oktatási rendszerben az ukrán nép története mint tantárgy az 5. osztálytól kezdődően szerepel az iskolások órarendjében, és lineárisan folytatódik egészen a 11. (12.)-ig, míg az egyetemes történelmet a 6. osztálytól szintén a 11. (12.)-ig tanulják. A nemzetiségi iskolákban is az előbb vázolt rendszer szerint zajlik a történelemtanítás, melyhez kapcsolódva a 7. osztálytól elkezdődik a nemzeti (pl. magyar) történelem tanítása. Tehát a kárpátaljai magyar tanulók a többségi nemzet diákjaihoz hasonlóan első történelmi ismereteiket

³⁹⁵ JAKOVENKO, NATALJA: „*Obraz szebe*” – „*obraz Insoho*” u *skiljnih pidrucznikah isztoriji* („Én-kép és „Mások-kép” az iskolai történelemtankönyvekben). – In: *Skiljna isztorija ocsima isztorikiv–naukovciv...*, 2008. / <http://khpg.org.ua/index.php?idln:1224511000>

³⁹⁶ Uo.

³⁹⁷ Uo.

³⁹⁸ A kárpátaljai magyar iskolákban az ukrán és egyetemes történelem oktatása az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által jóváhagyott, ukrán nyelvű történelemtankönyvek fordításai alapján történik, míg a magyar nép történetét a Závodszy Géza által írt két tankönyv alapján dolgozzák fel. A magyar tankönyvfordítások tehát ugyanazt a szemléletet tükrözik, mint az ukrán nyelvűek, sőt stilisztikailag sem mindig „magyarosak”, vagyis a kárpátaljai magyar diákok számára ugyanannak az ismeretanyagnak az elsajátítása kötelező.

az ukrán nép történetéből szerzik, s majd csak 2 évvel később kezdik saját nemzetük múltját megismerni.³⁹⁹

Az Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának tájékoztatójában közzétett kötelező és ajánlott tankönyvek listáinak áttekintése alapján az a következtetés vonható le, hogy az ukrán tannyelvű és Ukrajna történetének oktatásához szükséges tankönyvek száma és választéka növekszik évről évre a legnagyobb mértékben, vagyis a fiatal ukrán állam immár kitermelte azokat a nemzeti identitást befolyásoló forrásokat, melyek az ukrán történelem nemzeti látószögét képviselik.⁴⁰⁰ Elmondható tehát, hogy bár a tankönyvek nem szabadpiaci, hanem állami megrendelésre készülnek és állami elosztás útján kerülnek az iskolákba, az ukrán tannyelvű iskolák számára készült tankönyvcsomagok a gazdasági nehézségek ellenére folyamatosan bővülnek és frissülnek.⁴⁰¹ A tájékoztatókban a minisztérium a nemzetiségi iskolákban használható tankönyvekről is ad felsorolást, melyben orosz, lengyel, román, magyar stb. nyelvű tankönyvek és tankönyvfordítások kerültek lajstromba, ám ez a lista messze nem olyan teljes és dinamikus bővülő. Az alábbi táblázatban a függetlenné válás óta magyar nyelvre lefordított tankönyvek listája, illetve a magyar nép történetének tanításához a minisztérium által ajánlott segédkönyvek találhatók.⁴⁰²

1. táblázat. A magyar középiskolák rendelkezésére álló kiadványok, tankönyvfordítások 1991–2011

(forrás: saját szerkesztés)

Ssz.	Cím	Szerző/k	Oszt.	Nyelv	Kiadó	Kiadás éve
1.	<i>Olvasmányok Ukrajna történetéből</i> (tankönyv)	Miszan V. O.	5.	magy.	Szvit	1998
2.	<i>Bevezetés Ukrajna történetébe</i> (tankönyv)	Vlaszov V., Danilevszka O.	5.	magy.	Szvit	2005
3.	<i>Az ókor története</i> (tankönyv)	Salaginova O.I., Salaginov B.B.	6.	magy.	Szvit	2001
4.	<i>Ukrajna története. (a legrégebb időkől a XVIII. sz. végéig)</i> (tankönyv)	Serhijenko H. I., Szmolij V. A.	7–8.	magy.	Szvit	1995
5.	<i>Ukrajna története</i> (tankönyv)	Ljah R.D., Temirova N.P.	7.	magy.	Szvit	2001
6.	<i>Egyetemes történelem. Középkor</i> (tankönyv)	Agibalova K.V. és mások	7.	magy.	Szvit	1997

³⁹⁹ A nemzetiségi iskolákban a Minisztérium által történelemoktatásra előírányzott óraszámából az előző évekkel megegyezően a legnagyobb részt az ukrán történelem oktatása teszi ki. Az ukrán központi tanterv az egyetemes történelem mellett 105 órát biztosít a nemzeti történelem (pl.: a magyar) megismerésére. A magyar történelem oktatásával kapcsolatosan l. még: SZAMBOROVSKYNÉ, 2003. i.m.: 123.

⁴⁰⁰ Az ukrán nyelvű történelemtankönyvek mennyiségi fejlődése tendenciáinak szemléltetéséhez, a 2004/05 és a 2006/07 közötti tanévek statisztikája vázolható példaként: A 2004/2005-ös tanévben 14 tankönyv, valamint 30 oktatási segédkönyv, szöveg- és forrásgyűjtemény használatát javasolják. Az egyetemes történelemhez 18 tankönyv és 14 segédlet ajánlott. Ezen tan- és segédkönyvek mindegyike 1999 és 2004 között jelent meg. L.: *Informacijni zbirnik Minisiztersztva Oszviti i Nauki Ukrajini*. Kijev, „Pedagogicsna presza”, 2004. №15–16. – 47–51. (Ezután: Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója. Kijev, „Pedagogicsna presza” Kiadó, 2004. 15–16. szám. 47–51.) 2005-ben Ukrajna történetéből 16 tankönyvet és 29 segédkönyvet, míg egyetemes történelemből 17+14 kiadványt ajánlanak, melyek 2000–2005 között megjelent tankönyvek. (*Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója*, 2005. 22–23–24. szám. 49–54.); 2006-ban ezek az adatok a következők: Ukrajna történetéből 16+25, egyetemes történelemből pedig 18+8 tan- és segédkönyv. (*Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója*, 2006. 25–26–27. szám. 62–68.); 2007-ben pedig 16+16 kiadványt Ukrajna történetéből és 17+5 tankönyvet, segédkönyvet, munkafüzetet és CD-ROM-ot ajánlanak a tájékoztatóban, melyek mindegyike 2002–2007 között megjelent mű. (*Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója*, 2007. 28–29–30. szám. 73–77.)

⁴⁰¹ Az ukránjai ukrán nyelvű tankönyvek és oktatási segédanyagok legnagyobb Kiadója a „Henezs” Kiadó, melyet 1992-ben hoztak létre. A nemzetiségek nyelvére a lengberi székhelyű „Szvit” Kiadó fordíttatja le, készíti elő és jelenteti meg az oktatásügyi minisztérium engedélyével a tankönyveket.

⁴⁰² 1.: *Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója*. Kijev, „Pedagogicsna presza” Kiadó, 2004. 17–18. szám. 34–36.; 2005. 25–26–27. szám. 43–46.; 2006. 29–30. szám. 77–81.

7.	<i>Egyetemes történelem. A középkor története</i> (tankönyv)	Krizsanovszkij O. P., Hirna O. O.	7.	magy.	Szvit	2007
8.	<i>Ukrajna története</i> (tankönyv)	Svignyko H.K.	8.	magy.	Szvit	2001
9.	<i>Ukrajna történelme</i> (tankönyv)	Vlaszov Vitalij:	8.	magy.	Bukrek	2008
10.	<i>Egyetemes történelem. A középkor</i> (kísérleti tankönyv)	Duhopelnyikov V. M., Donszkoj G. M.	8.	magy.	Szvit	1997
11.	<i>Egyetemes történelem. Újkor</i> (tankönyv)	Birjulyov I.M.	8.	magy.	Szvit	2004
12.	<i>Világtörténelem. Újkor. XV. század vége–XVIII. század</i> (tankönyv)	Podaljak Natalija	8.	magy.	Bukrek	2008.
13.	<i>Ukrajna története</i> (tankönyv)	Szarbej V.G.	9.	magy.	Szvit	2001
14.	<i>Világtörténelem. Újkor (II. rész)</i> (tankönyv)	Bilonozsko Sz. V.	9.	magy.	Szvit	2001
15.	<i>Világtörténelem</i>	Hiszem, O. V., Martinyuk, O.O.	9.	magy.	Szvit	2009
16.	<i>Ukrajna legújabb kori története 1. rész</i> (tankönyv)	Turcsenko F. H. és mások	10.	magy.	Szvit	2003
17.	<i>Világtörténelem 1914–1939</i> (tankönyv)	Poljanszkij P.B.	10.	magy.	Szvit	2004
18.	<i>Ukranja története. Legújabb kor, I–II. rész</i> (kísérleti tankönyv)	Kulcsickij Sz. V. és társai	10–11.	magy.	Oszvita	1994
19.	<i>Ukrajna legújabb kori története 2. rész (1939–2001)</i> (tankönyv)	Turcsenko F. H. és mások	11.	magy.	Szvit	2004
Kiegészítő tan- és segédkönyvek						
20.	<i>A magyar nép története 1. rész</i> (segédkönyv)	Závodszy Géza és mások	8.	magy.	Szvit	1997
21.	<i>A magyar nép története 2. rész</i> (segédkönyv)	Závodszy Géza és mások	9–10.	magy.	Szvit	1998

A táblázatból kiderül, hogy a kárpátaljai magyar általános és középiskolások számára jóval kevesebb tankönyv áll rendelkezésre a tantárgy elsajátításához, mint az ukrán iskolákban tanulóknak, s a 11. osztályban az egyetemes történelem oktatásához nincs lefordított tankönyv, így a tanárok kénytelenek vagy az ukránt használni, vagy egyéb szakirodalom alapján felkészülni a tanterv által előírt tananyag átadására. Lássuk tehát, hogy a középiskolákban használatos ukrán nyelvű, valamint magyarra lefordított történelemkönyvek tartalomelemzése alapján milyen kép körvonalazódik a tankönyveken keresztül a magyar történelem eseményeiről és kiemelkedő személyiségeiről.⁴⁰³ A szövegek vizsgálatához az eredeti és (ahol volt rá mód) a fordításos művek is felhasználásra kerültek.

⁴⁰³ Mivel a *Magyar nép története* című tankönyvek nem ukrán történelemtanárok által íródtak, így vizsgálódásunk ezekre nem terjedt ki.

A kisiskolás gyerekek először az 5. osztályban találkoznak a múlttal a „Bevezetés Ukrajna történetébe” című tantárgy keretein belül, amelyhez a rendelkezésre álló tankönyvek bevezető tudnivalókat, olvasmányokat nyújtanak Ukrajna történetéből a kezdetektől napjainkig – kiemelkedő személyiségein, alkotásain keresztül. Az első történelmi ismereteiket szerző tanulókat olvasmányokon, forrásokon, életrajzokon, rengeteg színes képanyagon, térképeken, feladatokon alapuló tankönyvekkel motiválják a tantárgy elsajátítására. Ugyanakkor a tankönyvek erősen idealizálják az ukrán múlt hőseit, patriotisztikus hangvitelük nemzeti öntudatépítők az ukrán kisiskolások számára. Előfordul több helyen, hogy az első történelmi ismereteiket szerző tanulók számára készült tankönyvekben a Kijevi Rusz történetét kisajátítják, a kijevi fejedelmeket ukrán fejedelmeknek titulálják, sőt szinonimaként használják „Ukrajna” fogalmát. Például egy 1994-es 5. osztályos történelemtankönyv egyik alcímében Nagy Volodimir fejedelmet úgy említik, mint aki meghonosította a kereszténységet és megerősítette Ukrajnát.⁴⁰⁴ Később a „kunok Ukrajna elleni 1184–85. évi hadjáratáról” közölnek olvasmányt, s festményillusztrációt,⁴⁰⁵ illetve a fejezet végén konstatálják: „...röviden ezek voltak a legfontosabb eseményei annak az időszaknak, amikor az ukrán államot kijevi fejedelmek irányították.”⁴⁰⁶ Az ukrán tanulók számára ezek az információk, bár ferdítések tömkelegét tartalmazzák, pozitív hatással vannak a nemzettudatra, azonban a magyar fordításos tankönyvek ugyanilyen szellemben készültek, s a magyar kisiskolások számára sok kérdést és bizonytalanságot vetnek fel.

Ennél a korosztálynál a tananyag és a tankönyvek általában csupán néhány elszórt információt tartalmaznak a magyarokról vagy Magyarországról mint a Kijevi Rusz szomszédjáról, pl. a Bölc Jaroszlavról⁴⁰⁷ szóló fejezetben,⁴⁰⁸ vagy a határvillongások és fejedelmi trónküzdelmek kapcsán említik, hogy a magyarok olykor a kijevi fejedelem oldalán harcoltak a Halics-volhíniai fejedelem ellen, hol pedig fordítva a halicsiakat támogatták. Egy ilyen 1099-ben zajló esetről tudósítanak és azt is hozzáfűzik, hogy ekkor a magyarok már saját állammal rendelkeztek a Kárpátok túloldalán.⁴⁰⁹ Később Volodimirko halicsi uralkodása kapcsán tudjuk meg, hogy a kijevi fejedelem lengyel és magyar segítséggel akarta legyőzni a megerősödött halicsi fejedelmet, mert Géza király félt, hogy a szomszédságában egy olyan erős államalakulat van kialakulóban, amely könnyen átöröhet a Kárpátokon túlra is.⁴¹⁰

A tankönyv politikai és legitimációs eszközként való felhasználása abban is megnyilvánul, hogy a jelenlegi határokból kiindulva hangsúlyozzák a területek birtokbavételének történetiségét, pl. hogy Nagy Volodimir hadi sikerei révén visszavette az ellenséges szomszédoktól az ukrán földeket: Nyugaton a lengyelektől Cserven, Peremisl és Belz városokat, a litvánoktól a Búg folyó vidékét, valamint a Kárpátok túloldalán lévő ukrán földeket (értsd: a mai Kárpátalját).⁴¹¹ Később a Halics-volhíniai Fejedelemség történetét tárgyalva szintén kiemelik, hogy „...virágzása idején a fejedelemség részét képezte a mai Bukovina, s még Románia is a Duna torkolatáig, valamint Kárpátontúli Ukrajna Ungvár várossal együtt.”⁴¹²

A magyarok vagy Magyarország említése egyes tankönyvekben nem annyira a törzsszövegben jellemző, mint a térképeken (ahol néhol Kárpátalja is fel van tüntetve!), vagy a kiegészítő

⁴⁰⁴ HRICENKO, I. SZ., KARABANOV, M.M., LOTOCKIJ, A. L.: *Homin vikiv*. (Évszázadok hangja). Navcsalijnij poszibnik z isztoriji Ukrajini dlja 5-ho klaszu. Kijev, RVC „Proza”, 1994. 14.

⁴⁰⁵ Uo.: 25–26.

⁴⁰⁶ Uo.: 29.

⁴⁰⁷ Bölc Jaroszlav kijevi nagyfejedelem (1019–1054), aki lánya, Anasztázia hercegnő és I. András magyar király házassága révén alakított ki jószomszédi kapcsolatokat Magyarországgal.

⁴⁰⁸ MISZAN V. O.: *Olvasmányok Ukrajna történetéből. Tankönyv a középiskolák 5. osztály számára*. Lviv, Szvit Kiadó, 1998. 64.

⁴⁰⁹ HRICENKO, I. SZ., KARABANOV, M.M., LOTOCKIJ, A.L., 1994. i.m.: 33.

⁴¹⁰ Uo.: 35.

⁴¹¹ Uo.: 15.

⁴¹² Uo.: 31.

olvasmányok között fedezhető fel pl. Ukrajna nyugati szomszédainak felsorolásainál, illetve az ötödikes alapozó tankönyvekben az 1991-es fordulatot követően a népesség nemzetiségi összetételénél említik, hogy a 37 millió ukrán mellett több nemzeti kisebbség él az országban, köztük magyarok is. Végül pedig megállapítják: „Ők együttesen alkotják az ukrán népet, Ukrajna pedig a hazájuk.”⁴¹³

Az újabb kiadású történelemtankönyvek kép- és térképanyaga tartalmilag pontosabb és színesebb, mint a korábbiak, például egy 2007-ben megjelent 7. osztály számára készült *Ukrajna története* tankönyvben már a szlávok VI–VIII. század közötti széttelepedését bemutató térképen a Kárpát-medence népei között fel vannak tüntetve a magyarok is, zárójelben jegyezve meg, hogy csak a IX. század végétől.⁴¹⁴ Van olyan térkép is, ahol fel van tüntetve a „Kijevi Rusz első fejedelmének idején zajló magyar honfoglalás”.⁴¹⁵

Az ukrán nyelvű tankönyvekben nem egységes a magyar népnév használata, néhol az „uhri”, vagy a „magyari”, míg máshol az „uhorci” szerepel. Lásd az 1994-es már említett *Évszázadok hangja* című tankönyvet, mely arról tudósít, hogy Nagy Volodimir békét kötött a szomszédos népekkel, többek között a magyarokkal.⁴¹⁶ Ez a tankönyv egyébként a többitől eltérően részletesen tudósít a halicsi–magyar kapcsolatokról, a már említetteken kívül beszámolnak arról, hogyan ültette III. Béla András nevű fiát a halicsi trónra, akit majd a lengyelek segítségével üzött el Volodimir Jaroszlavics fejedelem.⁴¹⁷

Halicsi Danilo fejedelmet az említett tankönyv az „első ukrán királynak” nevezi és részletesen elbeszéli a Halicsért folytatott belső és külső küzdelmeket, pl. a magyarok ellen. A halicsi–magyar dinasztikus kapcsolatok is gyakran említésre kerülnek, így olvashatunk arról is, hogy a halicsi állam és Danilo hatalmának megnövekedése után több külföldi uralkodó kereste a fejedelem kezét, pl. IV. Béla magyar király, kinek lányát, Konstanciát, Danilo Lev nevű fia vett feleségül.⁴¹⁸

A középkor történetének oktatásához több tankönyv áll a tanulók és tanárok rendelkezésére. Például az Agibalova, Donszkaj és Duhopelnikov⁴¹⁹ szerzői kollektíva által 1995-ben készített kísérleti tankönyv (magyar fordítása is elkészült), az újabb generációk közül az Okszana Karlina által készített és 2000-ben kiadott tankönyv, a Krizsanovszkij és Hirna által 2007-ben Lembergben kiadott, vagy az ugyanebben az évben Kijevben kiadott Podaljak Natalija által írt tankönyv stb. Míg az ötödikes tankönyvek csupán elszórt adatokat tartalmaztak a magyarokról, a középkor tankönyvei az európai események kontextusában elég gyakran említik őket, sőt néhol önálló fejezeteket is szentelnek a magyar történelem némely korszakának. Az 1997-es középkor tankönyvben a Nyugat- és Közép-Európa államainak kialakulását és népeinek történetét az V–XI. században tárgyaló fejezetben találjuk az első említést a magyarokról. Itt egy alpont foglalkozik a magyar királyság és a Német-római Birodalom megalakulásával, mivel I. Ottó német király ellenséges kapcsolatba került a portyázó magyarokkal a X. század derekán. A szerzők a magyarok eredetéről azt írják: „kezdetben nomádok voltak és a Dél-Urál vidékéről a fekete-tengeri sztyeppeken át a IX. század

⁴¹³ VLASZOV V., DANILEVSZKA O.: *Bevezetés Ukrajna történetébe. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 5. osztálya számára.* Lviv, „Szvít” Kiadó, 2005. 197. Az idézett mondat is jól példázza a fentebb említett terminológiai zavarokat, itt a nép és állampolgár fogalmának egybemosása fedezhető fel.

⁴¹⁴ VLASZOV, V. SZ.: *Isztorija Ukrajini. Pidrucnik dlja 7 klaszu zahaljnoosvitynih navcsalnih zaklagyiv.* (Ukrajna története. Tankönyv az általános képzésű oktatási intézmények 7. osztálya számára) Kijev, „Henezs”, 2007. 8.

⁴¹⁵ Uo.: 15.

⁴¹⁶ HRICENKO, I.SZ., KARABANOV, M.M., LOTOCKIJ, A.L., 1994. i. m.: 15.

⁴¹⁷ Uo.: 38.

⁴¹⁸ Uo.: 43.

⁴¹⁹ A három említett szerző közül ketten: Agibalova és Donszkaj írták az 1991-ben magyar nyelven napvilágot látott középkor tankönyvet is, melyet még a Szovjetunió Közoktatási Állami Bizottsága hagyott jóvá. Jelzésértékű a tankönyv tartalmának modernsége szempontjából az a borítón közölt információ, hogy az eredeti „tankönyv elnyerte a Szovjetunió 1973. évi Állami Díját”. Összehasonlításképpen az 1997-ben közreadott adatokkal, lássuk, hogyan írtak a magyarokról az 1991-ben kiadott tankönyvben: „a IX. század végén a Déli-Urál előhegységéből Európa felé indultak a magyar törzsek, és elfoglalták a Duna középső folyásának vidékét. Lovasságuk többször betört a nyugat-európai országokba, még Párizsig is eljutott. Németország és Csehország egyesült erői szétűzték a magyarokat, s ez véget vetett kalandozásaiknak. A magyar törzsek áttértek a települési életmódra. A X. század végén megalakult a magyar királyság.” (43. o.)

végén elérték Európát. Elfoglalták a Duna–Tisza közét, ahol korábban a hunok és az avarok állama volt.⁴²⁰ Később az életmódjukat így foglalják össze: „a magyarok könnyű lovassága gyakran ment portyára Nyugat-Európába és a Balkán-félszigetre. A Rajnán túlra is betörték, sőt eljutottak egész Párizsig.” Úgy tudják „betöréseiktől legtöbbet mégis Németország szenvedett. 955-ben a német és cseh csapatok I. Ottó német király vezetésével vereséget mértek a magyar seregére a Lech folyó mentén (Németország déli részén).”⁴²¹ Alább a szerzők így folytatják „a magyarok portyái ezzel megszűntek, áttértek a letelepedett életmódra. 1000 körül felvették a kereszténységet. Létrejött a Magyar Királyság”⁴²²

A másik tankönyvben szintén a Németország kialakulásáról szóló fejezetben találkozunk az első említéssel. A *Harc az ugorokkal* című alfejezet az I. Ottóval vívott harcon kívül így jellemzi a magyarokat: „A IX. sz. végén, a normannokkal egy időben *veszélyes* nomád törzsek jöttek Európába és a Duna középső vidékén telepedtek le. Törzseiket magyaroknak, vagy ugoroknak nevezték. *Kegyetlen*, évente ismétlődő támadásaiktól leginkább a német területek szenvedtek...”⁴²³ Majd itt is beszámolnak az augsburgi (Lech-mezei) csatáról, „melynek köszönhetően a német királyság végső győzelmet aratott az ugorok fölött”.⁴²⁴ Vagyis a „*kegyetlen*”, „*veszélyes*” sztereotípiák és jelzők itt is megmaradtak az előző kiadású művekhez hasonlóan. A magyarok eredetéről, vándorlásairól és a honfoglalásról a *Közép-Európa a X–XI. században* c. fejezetből értesülünk. Itt Csehország és Lengyelország állammá válása mellett a magyar államalkotásról is számos információt találhatunk. „Az I. évezredben Európába települt népek közül az ugorok (magyarok) voltak az utolsók. A nyugat-szibériai őshazából vándoroltak először a Kaszpi-tenger sztyeppéire, ahonnan a IX. században indultak nyugatra. Az ugorok nyelvében sok közös vonás van a hantik és manysik nyelvével, akik a mai napig az Ob folyó vidékén élnek, de éppúgy hasonlít az észtek, finnek és karéliai népek nyelvéhez. Vagyis ezek a nyelvek mind a finnugor nyelvcsaládba tartoztak.”⁴²⁵ A letelepedésről leírják, hogy „a Duna középső folyásánál telepedtek meg egy széles síkságon, ahol az V. században a hunok, a VIII. században pedig az avarok, közvetlenül betörésük előtt pedig szláv törzsek éltek. Onnan vezettek portyázó hadjáratokat az európai országokra, mint korábban a többi nomád. A magyar lovasság támadásainak következtében összeomlott a Morva Nagyfejedelemség. Az I. Ottótól 955-ben elszenvedett vereség következtében a nomád magyarok fokozatosan áttértek a letelepedett életformára. Keveredtek a szlávokkal, átvették tőlük a földművelés technikáját. A bolgároktól eltérően a magyarok megőrizték nyelvüket, de sok szláv szót vettek át. Ősi szokásaikat is megőrizték.” A korábbi kiadványtól eltérően az újabbakban már az Árpád-ház kialakulásáról és az államalapításról is találhatunk adatokat. „A magyar főurak közül az Árpád nemzetség emelkedett ki. Hatalmuk megszilárdulása a német és bizánci térítőpápok által terjesztett kereszténység meghonosodásának köszönhető. 997-ben az Árpád-nembeli Vajk fejedelmet megkeresztelte Voitech prágai püspök és új nevet kapott, Sztefan (a magyar szóhasználatban István – magyarázza a tankönyv szerzője). A német lovagok segítségével István a kereszténység aktív terjesztéséhez és párhuzamosan a törzsfőekkel való leszámoláshoz kezdett. István jó kapcsolatokat tartott fenn nemcsak a pápasággal, de III. Ottóval is, ezért nemcsak 2 önálló érsekség létrehozására kapott engedélyt, de 1000-ben meg is koronázták. Ez jelentősen megnövelte az állam súlyát. A kereszténység terjesztéséért tett erőfeszítéseit halála után nem sokkal szentté avatták. Szent Istvánt napjainkban is Magyarország legjelentősebb uralkodójának tartják.”⁴²⁶ Alább némi pontatlanságra vagy elírásra

⁴²⁰ K. V. AGIBALOVA, H. M. DONSKOJ, V. M. DUHOPELNYIKOV: *Világtörténelem. A középkor története. Kísérleti tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára*. Szerk.: RUGY M. O. Lviv, Szvit Kiadó, 1997. 28.

⁴²¹ Uo.

⁴²² Uo.

⁴²³ KARLINA OKSZANA: *Isztorija szerednyih vikiv. Pidrucnik dlja 7. klaszu szerednyoji skoli* (A középkor története. Tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára.) Kijev, „Henezs”, 2000. 95. A jelzőket dőlt betűre a tanulmány szerzője emelte ki.

⁴²⁴ Uo.: 96.

⁴²⁵ A tankönyv előszeretettel használja a *magyari* és *ugri* kifejezéseket és nem az általánosan elfogadott *uhorci* szót.

⁴²⁶ KARLINA, 2000. i.m.: 104.

találunk: „István idején megszűnt a törzsszövetségi rendszer, az ország komiteti-re (grófságokra) lett felosztva,⁴²⁷ melyek élén ispánok álltak (az ispán szót a szerző a szláv *zsupán* szóval magyarázza). Az ispánok joga a hadseregszervezés, a királyi adók beszedése és a bíraskodás. Ez idő alatt Magyarországon rengeteg vár épült – az ispánok rezidenciái, melyek körül később a városok kialakultak.”⁴²⁸ A törzsszöveg mellett a szerző némi kiegészítő olvasmánnyal is szolgál az érdeklődők számára, melyben leírja, hogy „...az ugorok a Duna-vidéken is őrizték egy ideig a törzsi-nemzeti berendezkedést: 7 törzs és 108 nemzetség volt. Az Árpád nemzetség vezetése alatt hódították meg a Duna középső vidékét, az egykori római provincia – Pannónia területét.”⁴²⁹

A már említett 2000-ben kiadott egyetemes középkor tankönyv a mongolok ázsiai és európai hadjáratairól szóló fejezetében Batu kán magyarországi hadjáratáról is beszámol. Itt leírja, hogy 1241 áprilisában a magyar király döntő vereséget szenvedett (nincs megnevezve hol és ki a király, de legalább az esemény említésre került! – B. M. A.) és a Duna mögé hátrált. Az európai nagyhatalmaktól kért segítség hiábavalónak bizonyult, mivel II. Barbarossza Frigyes császár és a pápa is az Itáliáért folyó harccal volt elfoglalva. Az év végéig a mongolok leigázták egész Magyarországot, egészen az Adriai-tengerig jutottak. A mongol fenyegetés Nyugat-Európa fölött is ott lebegett, de 1242 tavaszán Ögödej halálának hírére Batu kán seregével kivonult az országból és hazatért.⁴³⁰ Egy későbbi fejezetben a tatárjárás következményeit így összegezte a szerző: „A XIII. század 40-es éveiben Magyarország átvészelte a mongol támadást, melynek következtében meggyengült a központi hatalom és az ország részfejedelemségekre esett szét, gyakoriak a határvillongások a kiskirályok között.”⁴³¹

A királyközi állapot után hatalomra került Anjou királyokról az alábbi értékelést olvashatjuk: „A XIV. század elején, az utolsó Árpád-házi király, III. András halála után, harc bontakozott ki a magyar trónért. A papság és kismemesi réteg támogatásával az Anjou Károly Róbert (1308–1342) került a trónra. Károly Róbert és utóda I. Lajos (1342–1382), akit Lengyelországban Ljudoviknak hívtak, idején a középkori Magyarország elérte hatalmának csúcspontját. A királyi hatalom erősödése annak volt köszönhető, hogy a kismemesi rétegre támaszkodva, az uralkodók le tudták törni a nagybirtokosok ellenállását. A lovagok katonai szolgálatért cserébe kaptak földbirtokokat. A pénzverés, a kibányászott arany és ezüst felvásárlási joga a király monopóliuma volt. Ennek köszönhetően a gazdag kincstárral és jól felszerelt hadsereggel rendelkező I. Lajos behódoltatta Boszniát, Észak-Szerbiát, Moldvát és Oláhországot, mely fejedelemségek a XIV. században jöttek létre a Dnyeszter és Al-Duna vidékén.”⁴³²

Gyakran előfordul a tankönyvekben a Rusz széttagolódásáról szóló fejezetben a Halicsot meghódító Lengyelország uralkodója, III. Kázmér és unokaöccsének, I. Lajos magyar királynak a perszonaluniója. „Lajos, Kázmér halála után Lengyelország királya lett, és nem adta át a lengyel koronát az örökösöknek. Annak érdekében, hogy megtartsa Magyarország számára Halicsot mint tartományt átadta Volodiszláv Opolszkijnak. Opolszkij a magyar király alattvalójaként hat évig volt halicsi fejedelem. Később Lajos más helyre helyezte át, Halicsba pedig saját helytartót nevezett ki. Lajos király halála után Ljubart (litván fejedelem) kísérletet tett a halicsi földek visszacsatolására. Végeredményben Halics mégis Lengyelország kötelékében maradt”⁴³³ – olvashatjuk az egyik tankönyvben. Másutt viszont a Nagy Kázmérról szóló fejezetben nem említik a perszonaluniót

⁴²⁷ A *komitet* szó jelentése lehet bizottság, vagy, ha a latin *comitatus* szó elírásából indulunk ki, vármegye, de a szerző grófság szóval magyarázza a terminust.

⁴²⁸ KARLINA, 2000. i.m.: 104.

⁴²⁹ Uo.: 104.

⁴³⁰ Uo.: 181–182.

⁴³¹ IV. Béla uralkodásának második feléről kialakított kép nem túl hiteles, s a magyar történetírásban elterjedt „második honalapító” szerepnek itt nyoma sincs. KARLINA, 2000. i.m.: 281.

⁴³² Uo.: 281.

⁴³³ LAJH, ROMAN, TEMIROVA, NAGYIJA: *Ukrajna története az ősidőktől a XV. századig. Tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára.* Lviv, Szvit Kiadó, 2001. 263.

és Nagy Lajost, csupán annyit, hogy Magyarország szövetségesként támogatta Lengyelországot Halics-Volhíniáért folytatott harcában.⁴³⁴

A XIV–XV. századi közép-európai eseménytörténethez érve ismét egy Magyarországnak szentelt alfejezetet találunk a 2000-ben kiadott középkor tankönyvben, melyben az Árpád-ház kihalása, az interregnum, az Anjouk magyar trónra kerülése és uralkodása, Luxemburgi Zsigmond és a Hunyadiak is helyet kaptak. Innen megtudhatjuk, hogy a Magyar Királyság kialakulásától kezdve harcolt a német császárokkal, akik a magyar királyokat vazallusaikká akarták tenni, azonban ez kudarcra végződött. Sőt, a magyar királyoknak sikerült kiterjeszteniük hatalmukat Horvátország és Dalmácia (az Adriai-tenger partvidéke) meghódításával.⁴³⁵

Az oszmán-törökök elleni harcok bemutatása során a Karlina által írt tankönyv említést tesz a Luxemburgi Zsigmond magyar király kezdeményezésére kialakult szövetséges keresztény hadsereg 1396. évi nikápolyi vereségéről, melynek okát a 60 ezres hadsereg alkalmatlan irányításában és az egyes hadtestek összehangolatlan tevékenységében jelölte meg.⁴³⁶ Kép is van Zsigmondról, illetve egy XV. századi miniatúra a Konstanzba való bevonulásáról.⁴³⁷ A kiegészítő olvasmányokban Zsigmondról további adatokat tudhatunk meg: élete végére több koronát is birtokolt: 1387-ben elérte magyar királlyá választását, 1411-től német király, 1433-ban német-római császár, végül 1436-tól cseh király lett.⁴³⁸

Alább ismét olvashatunk Zsigmondról, kinek hatalmát – bár meg tudta szerezni a magyar trónt és később német-római császár is lett, – gyengének ítéli meg a szerző. Hogy növelje tekintélyét, Zsigmond keresztes hadjáratot szervezett a törökök ellen, de 1396-ban Nikápolynál vereséget szenvedett. A vereség után Zsigmondnak több engedményt kellett tennie a magyar nemességnek, hogy ne veszítse el a trónt,⁴³⁹ véli a szerző.

A központi hatalom újbóli megszilárdulása Hunyadi (Korvin) Mátyás idején volt (1458–1490). Apja, a tehetséges hadvezér Hunyadi János 1456. évi törökök feletti győzelme révén Belgrádnál egy időre megállította a törökök előrenyomulását Közép-Európába. Az országban nőttek az adók, melyekből a királynak sikerült egy állandó zsoldossereget fenntartani. Hunyadi Mátyás ezt a hadsereget országhatárainak a kiszélesítésére használta a szomszédok kárára – Morvaország, Szilézia és Ausztria. Azonban 1490 után a magyar nemesség ismét kezébe vette a hatalmat. Az egyre nagyobb oszmán veszély ellenére a zsoldossereget feloszlatták, így idővel Magyarország védtelen volt a török támadásokkal szemben. Az ország egy részét elfoglalták a törökök.⁴⁴⁰ Ugyanitt egy 1488-as metszet is látható Hunyadi Jánosról.

A Középkor története tankönyvek sorában meg kell még említenünk a két 2007-ben kiadott tankönyvet is. Az egyik Podaljak Natalija tollából származik és a Heneza Kiadó gondozásában adták ki, míg a másik, Krizsanovszkij és Hirna által írt tankönyvnek a leMBERGI Szvit Kiadónál magyar nyelvű fordítása is megjelent.⁴⁴¹

A többi Középkor tankönyvhöz hasonlóan a 2007-es kiadású tankönyvek is először Németország Madarász Henrik és I. Ottó-korabeli időszakának tárgyalásánál említik a „portyázó harcias nomád magyarokat”, akik sok nyugtalanságra adtak okot Európában a IX. század végén. Míg az egyik tankönyvben arról olvashatunk, hogy Henrik épített várakat és hozott létre lovas hadsereget a „mozgékony és gyors magyar lovasság” elleni védekezéshez,⁴⁴² a másikban I. Ottó nevéhez fűződik mindez. Abban azonban egységesek a kiadványok, hogy 955-ben Bajorország területén,

⁴³⁴ KARLINA, 2000. i.m.: 191.

⁴³⁵ Uo.

⁴³⁶ Uo.: 271.

⁴³⁷ Uo.: 271, 276.

⁴³⁸ Uo.: 281.

⁴³⁹ Uo.: 281–282.

⁴⁴⁰ Uo.: 282.

⁴⁴¹ PODALJAK, N. H.: *Isztorija szerednyih vikiv. Pidrucnik dlja 7. klaszu zahaljnoosvitynih navcsalnih zaklagiv*. Kijiv, „Heneza”, 2007.; KRIZSANOVSKIJ, O. P., HIRNA, O. O.: *A középkor története. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 7. osztálya számára*. Szvit Kiadó, Lviv, 2007.

⁴⁴² Uo.: 135.

az Augsburg melletti Lech mezőn „I. Ottó végső csapást mért az ellenségre, ami véget vetett a magyarok halált és pusztítást hozó portyáinak”.⁴⁴³ Láthatjuk tehát a kalandozások korának leírásánál az ellenségkép felerősödését, viszont Szent István király mindenütt pozitív értékelést kap.

A legújabb kiadású Középkor tankönyvek a *Szlávok és szomszédaik* történetét tárgyaló fejezetében kapott Magyarország egy-egy külön kis részt. Az objektív tényközlés keveréke ez a sztereotíp képzetek megerősítésére tett erőfeszítésekkel. A honfoglalás és államalapítás koráról ezt olvashatjuk a tankönyvben: „A Duna–Tisza között régebben szláv törzsek népesítették be, lehetséges, hogy a mai románok és moldávok ősei is itt éltek. A IX. század végén a Kárpátokon keresztül ugor törzsek (magyarok) hatoltak be erre a területre, akiket a besenyők kergettek el a dél-ruszi földekről. Az ugorok lerombolták Nagymoráviát, elfoglalták Pannóniát (a mai Magyarország területét) és Morvaország keleti részét.”⁴⁴⁴ Néhány oldallal korábban a Cseh Királyság középkori történetét tárgyaló részben viszont azt olvashatjuk: „A X. század elején a nomád ugor (magyar) törzsek elfoglalták a szlovák földeket”,⁴⁴⁵ vagyis itt is a jelenlegi politikai helyzetet vetítik vissza a múltba. Majd a kalandozásokról így írnak: „A magyarok Nyugat- és Dél-Európa rémeivé váltak. Csupán a X. század végén hagytak fel a mindent elpusztító portyáikkal. 1000 körül Szent István, a magyarok királya (akit az egyház szentté nyilvánított), egyesítette az országot és elfoglalta a trónt. Így jött létre a magyar állam, amelyben a katolicizmus terjedt el.”⁴⁴⁶

A másik, Natalija Podaljak által írt tankönyvben szintén van egy másfél oldalas rész a középkori Magyarországról, ami a sztyeppei vándorlással és a honfoglalással kezdődik. A Volga és az Urál közötti öshazából – a szerző szerint – a nomád magyarok átköltöztek a Fekete- és Azovi-tenger környékére, amit azonban a besenyők támadása miatt kellett elhagyniuk. 896-ban 7 törzs kelt át a Kárpátokon, és a Duna középső szakaszánál álltak meg. A törzsszövetség élén Árpád vezér állt, aki az Árpád-házi királyi dinasztia alapítója lett. Így zajlott az az esemény, amit a magyar legendákban „honfoglalásnak” („zdobuttya Batykivcsini” szó szerint honszerzés – B. M. A.) neveznek⁴⁴⁷ – konstatálja a tankönyv. Majd ismét a kalandozások koráról számol be, ami „valóságos katasztrófa volt Európa számára”, de miután I. Ottó szétverte a magyarokat, a történelemben ritka esemény történt Podaljak szerint, a vereség a vesztesek hasznára vált, mert arra készítette őket, hogy véglegesen telepedjenek le Pannóniában, és ez tette lehetővé, hogy a nép megmaradjon és ne morzsolódjon fel a hunok, avarok és más hódító népek mintájára.⁴⁴⁸ Az államalapítás koráról is beszámol nagy vonalakban a tankönyv: I. Szent István 1000-ben történt koronázásáról, majd a trónküzdelmekről halála után, a mágyság megerősödéséről ebben az időben, akikkel szemben II. András Aranybullát adott ki a kis- és középbirtokosok védelmére.⁴⁴⁹

A királyi hatalomról nem túl kedvező képet rajzolnak a szerzők, s egyetlen uralkodó néven nevezése vagy kiemelése nélkül mutatják be a Mohácsig tartó időszak társadalmi-politikai helyzetét a Lembergben kiadott 2007-es tankönyvben. „A hűbériség lassan alakult ki Magyarországon, a városok is később jelentek meg, és nem játszottak különösebb szerepet az ország politikai életében. A király hatalma gyenge volt. Az országban a főurak önkényeskedtek. 1222-ben a kismemesség saját érdekeinek védelmében arra kényszerítette a királyt, hogy írja alá az „*Arany bullát*.” Ez a rendelet előjogokat biztosított számukra és tartalmában nagyon hasonlított az angol Magna Chartára. A XIII. század végére a királyok, akiket az *országgyűlés* választott meg, gyakorlatilag a főnemesség játékszerévé váltak. A XV. században Magyarországon végérvényesen kialakult a rendi monarchia.”⁴⁵⁰

A középkor további eseményeiről mindkét tankönyv beszámol kisebb-nagyobb pontossággal. Míg a Krizsanovszkij-Hirna könyvből megtudhatjuk, hogy Magyarországra „1241-ben betörték a

⁴⁴³ KRIZSANOVSKIJ, HIRNA, 2007. i.m.: 177.

⁴⁴⁴ Uo.: 204.

⁴⁴⁵ Uo.: 201.

⁴⁴⁶ Uo.

⁴⁴⁷ PODALJAK, N. H., 2007. i.m.: 182.

⁴⁴⁸ Uo.: 182–183.

⁴⁴⁹ Uo.: 183.

⁴⁵⁰ KRIZSANOVSKIJ, HIRNA, 2007. i.m.: 205.

mongol-tatárok... A horda eljutott egészen az Adriáig, de ott hirtelen Rusz felé vette az irányt. Ez megmentette az országot a tatárokkal való »közelebbi ismeretségtől«. Érdekes, hogy az 1241. évi muhi csatát és következményeit nem tartják elég »közelebbi ismeretségnek«, valószínűleg a szerzők nincsenek tisztában a pusztítás mértékével. Úgy ábrázolják ezt az időszakot, mintha Magyarország számára nem tragikus, hanem inkább kedvező lett volna. Mint írják, ezután »a magyar nemesség elfoglalta Dalmáciát és Dél-Horvátországot, és ugyanezt szerette volna tenni a Halics-Volinyi Fejedelemséggel is». ⁴⁵¹ Ezt az eseménysorozatot a másik tankönyv sem tárgyalja túl pontosan, mivel a szerző összemosza, összekeveri az 1241 és 1526-os csatavesztéseket. Ezt olvashatjuk itt: »András fia, IV. Béla igyekezett korlátozni a mánások önkényét, de csak maga ellen hangolta őket. Ebben a feszült helyzetben támadta meg az országot a Batu-kán vezette mongol-tatár hadsereg. A király küldöttei hiába vitték körbe az országban régi szokás szerint a véres kardot, a sereg lassan gyülekezett. 1241-ben egy nagy csata zajlott le Mohács mellett, melyben a megszállók szétverték a magyar sereget, feldúlták az országot, majd kivonultak. Ez bebizonyította, hogy a magyarok elfelejtették hogyan kell védekezni a gyors lovastámadások ellen, amit maguk is alkalmaztak három évszázaddal ezelőtt Nyugat-Európa ellen. ⁴⁵² Ezután megtudhatjuk, hogy az ország elég hamar talpra állt, IV. Béla kővárakat építtetett és városokat alapított. Azonban az Árpád-ház kihalása nagyobb károkat okozott – a mánások véres hatalmi harcokat kezdtek, melynek következtében a trón idegenek kezébe került: először az Anjou-, majd a Luxemburg-dinasztia képviselőihez. A szerző szerint a Magyar Királyság virágkora I. Corvin Mátyás idején volt, azonban határaihoz ekkor már megállíthatatlanul közeledtek a törökök, akik a XVI. században szétverték a magyar–cseh sereget. »Ennek következtében Magyarország elvesztette függetlenségét ⁴⁵³ – zárul a fejezet, és egyben az információhalmaz, amit a tankönyv közöl a magyarokról.

A magyar történelem talán letragikusabb eseményét a másik 2007-es Középkor tankönyv szerzőpárosa, a többi tankönyvtől eltérő módon, bármiféle korábbi török terjeszkedésre és harcokra való utalás nélkül így mutatja be: »Magyarországra időközben újabb veszély leselkedett. 1526-ban a török had legyőzte a magyar–cseh csapatokat. Az ország keleti része a törököké lett, a nyugati pedig az osztrákoké. Magyarország több évszázadra elvesztette függetlenségét. ⁴⁵⁴ A Mohácsról szóló megfogalmazások tehát számtalan »pontatlanságot« tartalmaznak, illetve számos kérdést vetnek fel a tanulóknak, pl.: mi lett ez után a Magyar Királyság sorsa, hogy került az osztrákokhoz a nyugati rész, stb, valamint az Erdélyi Fejedelemséget is kifejejtik.

Az idézetekből láthatjuk, hogy az újabb kiadású egyetemes történelemtankönyvek elég nagy teret szentelnek Magyarországnak, bővebb információkkal és gazdagabb képanyaggal szolgálnak az elődökhöz képest, s pontatlanságai és néhol még megmaradt negatív jelzői ellenére, jó alapot szolgálnak a közép-európai térség és Magyarország történeti fejlődésének tanulmányozásához.

Az Ukrajna történetével foglalkozó tankönyvek között viszont előfordulnak olyan tankönyvek is, ahol pl. a Kijevi Rusz határait 912-ben, 972-ben, illetve a XI. században bemutató térképmentseten az állam szomszédai között megfigyelhetők feltüntetni a Magyar Királyságot vagy a magyarokat. ⁴⁵⁵ Vagy akad olyan tankönyv is, ahol a magyar honfoglalás és államalapítás koráról csak egy igen rövid és homályos említés található, így egy 7. osztályosok számára készült tankönyvben: »a keleti szlávok déli határvidékéről a bolgárok és az ugorok nyomultak a Duna felé», ⁴⁵⁶ mely megjegyzés a történelemmel épp csak kapcsolatba kerülő diákok számára nem sokat mond. Pozitív viszont, hogy ugyanebben a tankönyvben a keleti szláv törzsek szomszédai között a VII–X. században, illetve a Kijevi Rusz IX–XI. századi kiterjedését bemutató térképmentseteken már fel vannak tüntetve a magyarok mint a Rusz szomszédai. Az olykor baráti, jószomszédi viszony említése

⁴⁵¹ KRIZSANOVSKIJ, HIRNA, 2007. i.m.: 205.

⁴⁵² PODALJAK, N. H., 2007. i.m.: 183.

⁴⁵³ Uo.

⁴⁵⁴ KRIZSANOVSKIJ, HIRNA, 2007. i.m.: 205.

⁴⁵⁵ SZERHIJENKO, H. I., SZMOLIJ V. A.: *Ukrajna története (a legrégebbi időktől a XVIII. század végéig). Tankönyv a középsiskolák 7–8. osztálya számára.* Lviv, Szvit Kiadó, 1995. 41.

⁴⁵⁶ LJAHA, ROMAN, TEMIROVA, NAGYIJA, 2001. i.m.: 105.

az Ukrajna története tankönyvekben legtöbbször Bölcs Jaroszláv fejedelem Anasztázia lányának I. Andrással való házasságának említésével merül ki, míg az ellenséges kapcsolatot leginkább a Kijevi Rusz szétagoltsága idején, a halicsi területekért magyarokkal és lengyelekkel folytatott határvillongásokkal szemléltetik.⁴⁵⁷

A Kijevi Rusz széthullása után a Halics-volhíniai Fejedelemség kerül előtérbe, amely „a nyugat-ukrajnai földek lengyel és magyar bekebelezését megelőzően”⁴⁵⁸ örökölte a kijevi fejedelemség jelentős részét. A későbbiekből kiderül, Magyarország hol ellenségként, hol pedig szövetségesként jelenik meg a halics-volhíniai fejedelem környezetében, így az egyik részben az egymással való harc szerepel, a másikban már az együttműködésről és jószomszédi viszonyról számolnak be a szerzők. A Fejedelemség kiterjedéséről és elhelyezkedéséről azt is megtudhatjuk, hogy nyugaton Lengyelország és Magyarország határolta, valamint „a Kárpátok képezték a rusz–magyar határt, amely váltakozva hol az egyik, hol a másik állam kezén volt. Az óorosz krónikások „Magyarnak”, a magyarok „Rusznak” nevezték a hegységet.”⁴⁵⁹ A határvillongásokról szóló állítást támasztja alá az is, hogy a XII. században a halicsi fejedelem, Jaroszlav Oszmomiszl védelmi rendszert épített ki a Kárpátokban, „amelynek célja az volt, hogy védelmet nyújtson a veszélyes szomszéd, Magyarország királya ellen”.⁴⁶⁰

A szóban forgó paragrafusban a szerzők arról is beszámolnak, hogy a halicsi trónon még egy magyar fejedelem is volt a XII. század végén. Ez a tankönyv szerint a következő körülmények között történt: miután a bojárok által trónra ültetett Volodimir (nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket) kénytelen volt Magyarországra menekülni és III. Béla magyar király segítségét kérni, III. Béla elfoglalta Halicsot, azonban fiát, Andrást tette meg fejedelemnek, Volodimirt pedig bebörtönözte. A fogságból kiszabadult Volodimirnek I. Barbarossa Frigyes segítségével sikerült rövid időn belül visszaszerezni fejedelemségét. A téma törzsszövege után két forrásmű is található a fent idézett tények igazolására: az egyik – részlet az *Ének Igor hadáról* című krónikából, a másik – a Volodimir elleni összeesküvésről (1188) szóló krónika. A Kárpátokat az előbbi krónika is „magyar hegyeknek” nevezi és ugyanerre a szerzők is rákérdeznek a gyakorló kérdések során, míg a második krónikából a tanulók megtudhatják, hogy Magyarországot Ugorföldnek is szokták nevezni a korabeli források.

A paragrafushoz tartozó térképmetszeten, amely a Halics-volhíniai államot ábrázolja a XIII. század második felében, furcsa módon már találkozhatunk a Kárpátalja nevű terület egységgel, amely Magyarország határain belül található.⁴⁶¹

Az 1995-ben megjelent Szerhijenko–Szmolij-féle tankönyvhöz hasonlóan ez a kiadvány is tartalmazza (ráadásul nagyobb részletességgel!) a magyarok Halics elleni hadjáratát. A leírás szerint „1214-ben Halicsot elfoglalták a magyarok, és az ötéves Kálmán herceget kiáltották ki fejedelemnek, akit eljegyeztek a hétéves lengyel Szalomeja [Salomea – B. M. A.] hercegnővel. A magyar megszállás alól Úgyes Msztjiszlav novgorodi fejedelem szabadította fel a halicsiakat 1219-ben, és vejével, Danilo Romanovicsal sikeresen visszaverte a magyar és a lengyel seregek támadását. Ugyanakkor Msztjiszlav nem Danilónak adta át a hatalmat, hanem András magyar hercegnek, akihez kisebbik lányát adta férjhez...”⁴⁶² A tankönyvből megtudhatjuk, Danilo Jaroszlav melletti 1245. évi győzelme a magyar seregek fölött „hosszú időre visszavetette a Magyar Királyság expanzióját”.⁴⁶³ A Halicsi Danilo és András herceg vezette magyar sereg harcáról a paragrafus után forrásművet is olvashatnak a tanulók, amely számos részletet nyújt az ütközet menetéről.

A *halicsi földek lengyel megszállása* című paragrafusból értesülhetünk az 1350-ben III. (Nagy) Kázmér lengyel uralkodó és unokaöccse, I. Lajos magyar király között megkötött perszonálunió

⁴⁵⁷ LJA, ROMAN, TEMIROVA, NAGYIJA, 2001. i.m.: 147., 180.

⁴⁵⁸ Uo.: 234.

⁴⁵⁹ Uo.: 235.

⁴⁶⁰ Uo.: 237.

⁴⁶¹ Uo.: 235.

⁴⁶² Uo.: 246.

⁴⁶³ Uo.: 247.

feltételeiről, melynek értelmében „I. Lajos lemondott Halicsról III. Kázmér javára azzal a feltétellel, ha a lengyel királynak nem lesz fiú örököse, akkor Lengyelországgal együtt Halics is I. Lajos kezébe kerül. Amennyiben III. Kázmérnak utódja születne, úgy a magyar király 100 ezer florinért (olasz aranyforintért) kiválthatja Halicsot.”⁴⁶⁴ Míg ez a téma teljesen kimaradt az előző kiadású tankönyvből, itt III. Kázmér arcképe mellett I. Anjou Lajosé szintén megtalálható, illetve a begyakorló kérdések egyike is rákérdez arra, mikor és hogyan tisztázták a nézeteltéréseket Lengyelország és Magyarország között a halicsi föld birtoklásával kapcsolatban.

Az ukrán földek a magyar, a török és a moszkvai hódoltság idején című fejezetek elején rögtön olvashatunk Kárpátaljáról mint önálló területi egységről (melyet anakronisztikusan és szisztematikusan visszavetítenek a múltba – B. M. A.): „Az ásatások alapján elmondhatjuk, hogy a szlávok már a VI. századtól benépesítették ezt a vidéket. A X. században Kárpátalja a Kijevi Rusz része lett ... A XII. század folyamán a magyar hűbérurak fokozatosan meghódították Kárpátalját... A XIII. században a magyar nemesség a katolikus egyház segítségével elfoglalta a Halics-volhiniai Fejedelemséget és hosszú időre megvetette lábát Kárpátalján. A Kárpátok hegylánca lett a határ Rusz és Magyarország között. A XIV. század végén Zsigmond magyar király átadta Munkácsot és környékét rokonának, Fedor Korjatovics litván fejedelemnek, aki uradalmából, Podóliából elhozta a feleségét és a kizárólag ukránokból álló udvartartását. Halála után kárpátaljai birtokai ismét a magyar nemesség kezére jutottak.”⁴⁶⁵ A szöveg mellett található egy illusztráció Korjatovics bélyegzőjéről, amelyen a podóliai herceg keresztnéve már Olekszanderként szerepel, nem pedig Fedor vagy Tódorként.

Az Ukrajna történetét tárgyaló tankönyvek többsége külön fejezeteket szentel a mai Kárpátalja történetének. Például a 8. osztály számára 2001-ben készült tankönyv, amelyből többek között megtudhatjuk, hogy „Kárpátalja Ukrajna etnikai és állami területének szerves része. A történelem különböző szakaszaiban mindig más néven volt ismert: Kárpát-Oroszország, Magyar Oroszország, Podkarpatszka Rusz, Kárpát-Ukrajna, Kárpátontúli Ukrajna, valamint egyszerűen Kárpátalja”⁴⁶⁶. A szerző végigkíséri „Kárpátalja” történetét az őskortól a XVII. század közepéig. Közben kiemeli a vidék őshonos lakosságát, a fehér horvátokat mint a Kijevi Ruszhoz tartozó keleti szláv törzset, akik a IX–X. században a „Kárpátok két oldalán éltek, településeik erődítések (ún. hradok) körül alakultak ki. Így jöttek létre az első városok és alakult ki az első politikai szervezet Ungograd (Ungvár) központtal, amelynek élén Laborc fejedelem állt.”⁴⁶⁷ Ezzel a néhány mondattal ismét a jelenkori határok visszavetítése és történelmi legitimációja a cél, vagyis annak a téveszmének az elhárítása, hogy a mai Kárpátalja „ősi ukrán föld” volt.

Innen értesülhetünk a magyarok eredetére vonatkozó néhány részletről, illetve a honfoglalás koráról is. Ezeket a szerző a következőképpen tárja az olvasók elé: „...A IX–X. században Kárpátalja szláv lakossága fokozatosan az Első Bolgár Cárság és Nagy Morvaország politikai és kulturális befolyása alá került. Nagy Morvaország virágzása idején Kárpátalja szlovákiai [sic!] része Morvaországhoz tartozott. A IX. század végén pedig Délkelet-Európában létrejött a magyar állam. Az ugorok vagy magyarok keletről – az Azov és Don melléki sztyeppékről érkeztek a Duna vidékére. Őshazájuk valahol a dél-uráli előhegyekben található. A magyarok nomád állattenyésztő törzsei Álmos, majd Árpád fejedelem vezérletével 896-ban átkeltek a Kárpátokon és elfoglalták a Felső-Tisza, valamint a Közép-Duna vidékét. A szlávok ellenálltak a hódítóknak, de a magyar lovassággal szemben nem volt esélyük. A magyarok Laborc fejedelmet fogságba ejtették és kivégezték. Tulajdonképpen Kárpátalja csak azért menekült meg, mert a magyarok politikai érdeklődése a Duna-mellék, Dél- és Nyugat-Európa, Bizánc felé... irányultak. A kalandozásoknak a németektől elszenvedett vereségek vetettek véget (a X. század közepén), a magyarok ezután nem vezettek több

⁴⁶⁴ LJAHA, ROMAN, TEMIROVA, NAGYIJA, 2001. i.m.: 262.

⁴⁶⁵ Uo.: 283–284.

⁴⁶⁶ SVIGYKO H. K.: *Ukrajna története XVI–XVIII. század. Tankönyv a középiskolák 8. osztálya számára*. Lviv, „Szvít” Kiadó, 2001. 92.

⁴⁶⁷ Uo.: 93.

nyugati hadjáratot, véglegesen letelepedtek a Duna-mentén, földműveléshez fogtak.⁴⁶⁸ Majd alább azt is megtudhatjuk, „a magyar hűbérurak fokozatosan vették birtokukba Kárpáti Rusz területét. Először Ungvárt, Munkácsot, Beregszászt, Szőlőst, Husztot hajtották hatalmuk alá. Ily módon a XIII. század közepére Magyarország meghódította egész Kárpátalját.”⁴⁶⁹ Az idézetek több tárgyi tévedést tartalmaznak, s céljuk a jelenleg Ukrajnához tartozó területek hovatartozásának történeti „megalapozása”, megideologizálása. Tükrözik a kárpátaljai honismereti irodalomban is elterjedt fogalmakat, koncepciókat, pl. Laborcról.

A 2001-ben kiadott 8. osztályos Ukrajna története tankönyvben (mely a XVI–XVIII. századi eseményeket tartalmazza) a Magyarországgal való kapcsolatra már az első paragrafusban találunk utalást. A tankönyv szerint a lublini unió az ukránok számára rendkívül súlyos következményekkel járt, mivel az ukrán földek túlnyomó része Lengyelországhoz tartozott, a Csernyihiv-Sziverszkij földeket a moszkvai állam, Bukovinát Moldova és Kárpátalját Magyarország birtokolta, így *az ukránok önálló nemzeti léte* került veszélybe.⁴⁷⁰ Érdekes momentuma ugyanennek a tankönyvnek az *Antifeudális mozgalom* című alpontja, ahonnan megtudhatjuk: „A néptömegek kizsákmányolása antifeudális felkeléseket váltott ki. Magyarországon a legjelentősebb megmozdulás, amely Kárpátaljára is kiterjedt, 1514 tavaszán tört ki Dózsa György székely paraszt vezetésével.”⁴⁷¹

Helyet kapott ugyanebben a tankönyvben Magyarország történetének legnagyobb katasztrófája, a mohácsi veszedelem is, amelynek következménye az volt, hogy „az országot Törökország, Ausztria és Erdély három részre osztotta fel. A mai Kárpátalja területéből Munkács, Beregszász, Szőlős, Huszt, Técső Erdélyhez, Ung vármegye végig Ausztriához tartozott. Ennek következtében ez a vidék szinte folyamatos harcok színterévé vált.”⁴⁷²

A magyar nép XVI. századi tragédiájáról az egyetemes történelem keretében is tanulnak a nyolcadik osztályosok. Az *Európa a félhold árnyékában* című részből információkat szerezhetnek az oszmán-törökök kelet-európai hadjáratáról és a mohácsi csatavesztésről. Az európaiak által „Fényesnek” nevezett I. Szolimán (1520–1566) uralkodása kezdetén a törökök „elfoglalták Belgrádot (Nándorfehérvárt), amely már évtizedek óta feltartóztatta a törökök előrenyomulását. 1526-ban a mohácsi csatában szétverték a magyar–cseh hadsereget. Azokat, akik nem pusztultak el a csatában, menekülés közben lekaszábolták, sokan belefulladtak a mocsarakba. Egy patakba fulladt a 20 esztendő magyar király is. Magyarországon eluralkodott a pánik. I. Szolimán ellenállás nélkül vonult Budáig, a magyar fővárosig, útjában mindent elpusztítva, de onnan visszafordult.”⁴⁷³ A szerzők szerint „a mohácsi vereség megnyitotta a törököknek az utat Magyarországra: a magyar hűbérurak hatalmi harca legyengítette az országot, amely képtelen volt ellenállni a török nyomásának. A török elfoglalta Budát, Magyarország részekre szakadt. Egy része Habsburg uralom alá került, más része az oszmán birodalom tartománya lett.”⁴⁷⁴ A 8. osztály számára a kísérleti egyetemes történelem tankönyvön kívül természetesen újabb tankönyvek is rendelkezésre állnak, pl. 2008-ban adták ki Podaljak Natalija: *Világtörténelem. Újkor. XV. század vége – XVIII. század* című tankönyvét.⁴⁷⁵ Elemzés tárgyává viszont nem tehető igazán ez a tankönyv, mivel nincs magyar vonatkozása, csak néhány térképen találkozhatunk Magyarországgal vagy az Erdélyi Fejedelemség feltüntetésével, vagy az *Európa a XVII–XVIII. században* című térképen megtalálhatjuk az Osztrák–Magyar Monarchiát, a két fővárost: Bécs és Budát, valamint Ausztria, Magyarország és Kárpátalja megnevezéseket ezen belül.⁴⁷⁶

⁴⁶⁸ SVIGYKO, H. K., 2001. i.m.: 93

⁴⁶⁹ Uo.

⁴⁷⁰ Uo.: 95.

⁴⁷¹ Uo.: 96.

⁴⁷² Uo.

⁴⁷³ DUHOPELNYIKOV, V. M., DONSKOJ, G. M.: *A középkor (a XV. század vége–a XVIII. század közepe). Kísérleti tankönyv a középiskolák 8. osztálya számára.* Lviv, Szvit Kiadó, 1997. 94.

⁴⁷⁴ Uo.

⁴⁷⁵ PODALJAK NATALIJA: *Világtörténelem. Újkor. XV. század vége – XVIII. század.* Bukrek Kiadó, Csernivci, 2008. (2011-ben a „Henezs” Kiadó gondozásában megjelent a második kiadása).

⁴⁷⁶ Uo.: 187.

Az új 12 éves oktatási rendszer 8. osztályosai számára 2008-ban (majd ugyanebben az évben a magyar fordítás is) új tankönyv jelent meg Ukrajna történetéből is Vitalij Vlaszov tollából és Jurij Micik professzor szerkesztésében.⁴⁷⁷ A XVI. század második felétől a XVIII. század végéig terjedő időszakot felölelő tankönyv sokkal színesebb, didaktikai szempontból jobban használható, mint elődei, számtalan illusztráció, forrásrészlet, összefoglaló, térkép található benne. Ez a tankönyv nem tárgyalja külön fejezetekben vagy alfejezetekben a mai „Kárpátalja” mint önálló területi egység múltját. A terminológiai anakronizmusok azonban ebben a műben is nagy számban vannak jelen: pl. a XVI. századi viszonyokra vonatkozóan Halics helyett megjelenik a Galícia fogalom vagy Kárpátalja mint területi egység feltüntetése szövegben és térképen egyaránt (a Magyar Királyság részeként XIV–XVI. század elején és kettéosztva az „Ausztriai birtokok” és az Oszmán Birodalom hódoltsági területének részeként a XVI. század végén – XVII. század elején).⁴⁷⁸

A különböző tankönyvekben az erdélyi fejedelmek közül is feltűnnek néhányan: Bocskai István és Habsburg-ellenes szabadságharca, Báthory Gábor, valamint a Császár Péter vezette felsőmagyarországi parasztfelkelést leverő I. Rákóczi György. Találkozhatunk Báthory István lengyel királlyal, aki emelte a lajstromozott kozákok létszámát és hatalmi szimbólumokat adományozott nekik.⁴⁷⁹ A XVI. századi „ukrajnai” hitéletéről szóló részben Magyarország egyike volt annak a több mint 10 európai országnak, amelyek eltávolodtak a katolicizmustól, ennek ellenére „1583-ban Báthory István király úgy rendelkezett, hogy az összes polocki pravoszlav templomot el kell venni, és át kell adni a jezsuitáknak.”⁴⁸⁰ A tankönyvekben több helyütt feltűnik Bethlen Gábor erdélyi fejedelem is, aki Törökország vazallusa volt, és aki ellen II. Ferdinánd osztrák császár harcolt a lengyelországi zsoldosok segítségével.⁴⁸¹

Az Erdéllyel való kapcsolatról a Bohdan Hmelnickij vezette szabadságharc idejéből is értesülhetünk. Az ismeretanyag szerint a Portától vazallusi függőségben álló Erdély már Bethlen Gábor korában diplomáciai kapcsolatban állt a Zaporozsjei Haddal. Azonban „amikor kezdetét vette az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem Jurij Nemirics ukrán slachticson keresztül felvette a kapcsolatot Hmelnickijel annak érdekében, hogy megszerezze a támogatását a lengyel trón iránti igényéhez”. Később az utódja, II. Rákóczi György is kapcsolatba kerül Hmelnickijel, először az 1652. évi batyihi csata és az ukrán–moldáv szövetség létrejötte után Lengyelország, Havasalföld és Erdély „ukránellenes koalíciót” kötöttek,⁴⁸² később a lengyel korona megszerzésének reményében II. Rákóczi György lengyelelles katonai szövetséget kötött a Hmelnickijel 1656 októberében. Mindezen túl egyes tankönyvből az is kiderül, hogy „Hmelnickij politikájában fontos szerepet szánt Erdélynek, mivel az délről, a Kárpátok oldalából jelentett fenyegetést Lengyelország számára.”⁴⁸³ A lengyelországi hadjáratra 1657 elején került sor, melyben Ukrajna, Svédország és Erdély már közösen harcolt Lengyelország ellen. Az egyes kiadásokban változó terjedelemben tárgyalják a témát és a hadjárat kudarcának okait is különbözőképpen írják le. A 2001-es kiadvány szerint: 1657 januárjában II. Rákóczi György erdélyi fejedelem seregével átkelt a Kárpátokon és Galícia földjére lépett. Itt csatlakoztak hozzá az ukrán kozákok Anton Zsdanovics ezredes vezetésével. A kezdeti sikereket követően (elfoglalták Krakkót és Varsót), a hetman visszarendelte a kozákokat amiatt, mert „II. Rákóczi György ellenségesen viszonyult Zsdanovicsához és általában a Zsaporizzsjai Hadhoz”⁴⁸⁴ – emiatt a fejedelem kapitulálni kényszerült a lengyel had előtt. A 2008. évi tankönyv szerint miután a dán támadás miatt Svédország cserbenhagyta Rákóczit, megfodult a hadi szerencse és a lengyelek betörése után Erdélybe a fejedelem tárgyalásokat kezdett Lengyelországgal. A tatárok közeledtének híre világossá tette, hogy az erdélyi fejedelem kénytelen lesz kapitulálni. „A kozákok már előre megsejtették a

⁴⁷⁷ VLASZOV VITALIJ: *Ukrajna történelme. 8. osztály. Tankönyv a középiskolák tanulói számára*. Bukrek Kiadó, Csernyivci, 2008.

⁴⁷⁸ Uo.: 7, 14, 19, 39, 65, 72, 109.

⁴⁷⁹ SVIGYKO H. K., 2001. i.m.: 31.

⁴⁸⁰ Uo.: 54.

⁴⁸¹ Uo.: 76.

⁴⁸² VLASZOV V. SZ., 2008. i.m.: 143.

⁴⁸³ SVIGYKO H. K., 2001. i.m.: 180.

⁴⁸⁴ Uo.: 189.

fejedelem szándékát, és félvén, hogy átadja őket a lengyeleknek, a hetman parancsa nélkül önkényesen magára hagyták Rákóczi-t.”⁴⁸⁵

Mint az fentebb is szóba került, a térképeknek és illusztrációknak nagyon fontos szerepük van, mivel olykor több információt tartalmaznak, mint maga a törzsszöveg. Az Ukrajna történetével foglalkozó tankönyvek kevés említést tartalmaznak a magyar nép múltjának újkori eseményeivel kapcsolatban, a térképeken azért megfigyelhetőek a határváltozások. Míg a XIV–XVI. század elejének határviszonyait ábrázoló térképeken a Magyar Királyság részeként ábrázolták „Kárpátalját”, vagyis a Partiumnak nevezett északkeleti vármegyéket, a XVI. század végi – XVII. század eleji időszakban már kettéosztva jelent meg a terület az „Ausztiai birtokok” és az Oszmán Birodalom hódoltsági területének részeként, a XVII. század közepének viszonyait ábrázoló térképen pedig az egész terület Erdély része, s az is fel van tüntetve, hogy 1699-től az egész partiumi és erdélyi terület „osztrák felségterület” vagy „Osztrák tartományok” részeként jelenik meg.⁴⁸⁶

Az 1703–1711. évi Rákóczi-féle szabadságharc szintén szerepel a tankönyvek oldalain. A szabadságharc kitörésének oka – egyik tankönyvszerző szerint – a Magyarországon, s így a mai Kárpátalja területén is zajló toborzás az osztrák hadseregbe a Franciaország elleni spanyol örökösödési háborúban. „Az osztrákellenes szabadságharcban együtt küzdöttek az ukránok (ruszinok), a magyarok és a szlovákok.”⁴⁸⁷ Az 1708–1711 közötti években a szabadságharc már veszített kezdeti lendületéből és 1710–1711-ben egymás után adta meg magát Ungvár, Beregszász, Huszt, s legvégül Munkács. Az 1711. április 30-án aláírt szatmári béke értelmében „a mai Kárpátalja területén lévő vármegyék Habsburg fennhatóság alatt maradtak, általános közkegyelmet hirdettek. A valóságban a békefeltételekkel ellentétben megkezdődött a leszámolás a szabadságharc résztvevőivel.”⁴⁸⁸

Az Ukrajna XIX. századi történetét tárgyaló tankönyvekben az olvasó elvárhatná, hogy az 1848-as európai forradalmak⁴⁸⁹ sorában a magyarországi események is valamelyest helyet kapjanak, ám hamar kiderül, ez nem így van. Két tankönyv esetében is igaz ez. Mindkét kiadvány 2001-ben látott napvilágot, ám különböző szerzők készítették. Az egyikben az *Ukrajna az európai demokratikus forradalomban* című fejezetéhez érve, a galíciai ukrán nemzeti forradalom eseményei taglalása során csupán két kis utalást találunk, amelyből arra lehet következtetni, hogy valami mégis csak zajlott Magyarországon. Az első említés a lembergi fegyveres felkelésről szóló alponthan található, s innen megtudhatjuk, „a kárpátaljai (Magyarországi) magyar demokratikus forradalom hatásának közömbösítésére az osztrák kormány létrehozta itt az Ungvári Autonóm Nemzetiségi Körzetet”.⁴⁹⁰ A forradalom és szabadságharc 1849-ben bekövetkezett záró akkordjáról a tankönyv csupán annyit tart fontosnak kiemelni, hogy az orosz cárizmus vállalta Ferenc József felkérésére a hóhér szerepét. A következő részben pedig már a szerző azt konstatálja, „leverage a nemzeti szabadságharcot Magyarországon, mely tulajdonképpen az 1848–1849-es európai demokratikus forradalom utolsó bástyája volt, az orosz cárizmus ismételten bebizonyította vezető nemzetközi zsandári szerepét”.⁴⁹¹

A másik tankönyvben *Forradalom az Osztrák Birodalomban 1848–1849-ben és az ukrán nemzeti felszabadító mozgalom*⁴⁹² címmel két fejezet foglalkozik az eseménysorozattal, oldalakon át mégsem találkozunk a magyarországi eseményekkel, csak a bécsi, lembergi, bukovinai történetekkel. Majd „Kárpátaljához” érve olvashatunk csupán arról, hogy ez a terület a Magyar Királyság

⁴⁸⁵ VLASZOV V. SZ., 2008. i.m.: 165.

⁴⁸⁶ Uo.: 209, 213, 266.

⁴⁸⁷ SVIGYKO H. K., 2001. i.m.: 353.

⁴⁸⁸ Uo.: 354.

⁴⁸⁹ Az 1848–49-es forradalom lengyel tankönyvek általi képeről l.: MAZUR, JANINA: *Az 1848-as forradalom a lengyel történelemtankönyvekben.* – In: Történelempedagógiai füzetek 8. Sorozatszerk.: SZABOLCS OTTÓ. Budapest, 2001. 39–44.

⁴⁹⁰ SZÁRBEJ, V. H.: *Ukrajna története a XIX. század és a XX. század kezdete. Tankönyv a középiskolák 9. osztálya számára.* Lviv, Szvit Kiadó, 2001. 72.

⁴⁹¹ Uo.: 80.

⁴⁹² TURCSENKO, F. G., MOROKO, V. M.: *Isztorija Ukrajini, kinec XVIII. – pocsatok XX. sztolittja. Pidrucnik dlja 9. klaszu* (Ukrajna története a XVIII. sz. végétől–a XX. sz. elejéig. Tankönyv a 9. osztály számára). Kijev, „Henezs”, 2001. 97–107.

közigazgatásához tartozott, a magyarok is függetlenségre törekedtek Bécestől, de emellett vitatták a szlávok önrendelkezési és kulturális autonómiára vonatkozó jogait. Ilyen körülmények közepette az osztrák kormányzat a szlávok oldalára állt, hogy meggátolja a magyar nyelv bevezetését a szláv etnikai területek iskoláiban. Mivel a magyar forradalmi kormány nem számolt a szlávok érdekeivel, a „kárpátjai ukránok” nem támogatták a magyarok fegyveres felkelését Ausztria ellen, amely 1848 szeptemberében kezdődött, hanem kidolgoztak egy különleges autonómia-tervet „Uhorszka Rusz” számára, melyben egyesülnének Galícia ukránlakta részével.⁴⁹³

Az előbb említett Ukrajna története tankönyv szerzőpárosa 2009-ben újabb tankönyvet készített, amely a „Heneza” tankönyvkiadó gondozásában jelent meg.⁴⁹⁴ A kötetben sok említést találunk, melyek a magyarságkép megítélését segítik, tartalmilag az egyetemi tankönyvek anyagmenyiségét és színvonalát követi, tükrözi a jelenleg ukrán historiográfia szemléletét, főbb koncepcióit. Kronológiailag a tankönyv a XVIII. század végétől a XIX. század végéig terjedő eseményeket öleli fel. A bevezetőben kiderülnek a területi határok is: Dnyeper menti ukrán területek az Orosz Birodalomhoz, míg a nyugati részek (Galícia, Bukovina és Kárpátalja) az Osztrák Birodalomhoz tartoztak Rzeczpospolita felosztásainak eredményeképpen. Ebből kifolyólag a két államalakulathoz tartozó ukrán etnikai területek különböző fejlődésvonalát mutatják be. Az *Ukrán földek az Osztrák Birodalom kötelékében* című olvasmányból sok mindent megtudhatunk a birodalmi közigazgatási rendszer sajátosságairól, melyek immár az ukránlakta területekre is érvényben voltak. A 3 nyugat-ukrán terület különböző irányítási rendszerbe és más-más időben került az Osztrák Birodalomhoz. Legkorábban Kárpátalja, a XVIII. században a Magyar Királyság részeként került Habsburg fennhatóság alá, de a bécsi alárendeltség csak feltételes volt, gyakorlatilag Budapestről irányították a területet.⁴⁹⁵ Kelet-Galícia és Észak-Bukovina viszont, a Galíciai és Lodomériai királyság részeként a Rzeczpospolita felszámolása után lett a Habsburg Birodalom része és Bécsből irányították. Jelzésértékű illusztrációja az olvasmánynak Máramaros, Bereg, Ung és Ugocsa vármegyék címerének ábrázolása az alábbi képaláírással: „A Magyar Királyság ukrán vármegyéinek címerei, melyeken tükröződnek a vidékek történelmi és gazdasági jellegzetességei.”⁴⁹⁶ A tankönyv nagyon fontos hangsúlyt helyez a társadalmi-politika és nemzeti mozgalmakra. A XIX. századi nyugat-ukrajnai mozgalmak sajátosságaival kapcsolatban a szerzők kifejtik, hogy Kárpátalján a magyarok mozgalma is egy saját önálló ország megteremtésére irányult, de az ukránok hasonló törekvését jogtalanoknak tartották. Ebből kifolyólag a lengyel vagy magyar nemzeti-felszabadító mozgalmakon belüli ténykedéssel nem tudták volna elérni végcéljukat – a nemzeti önállóságot, ezért vált szükségessé az ukrán nemzeti oldal képviselőinek önálló társadalmi-politikai mozgalmába való tömörülése.⁴⁹⁷

A népi felkelésekkel kapcsolatosan a tankönyv részletesen beszámol a galíciai, bukovinai és kárpátaljai parasztfelkelésekről, melyek oka Kárpátalján az 1831. évi kolerajárvány kapcsán bevezetett korlátozások miatt robbant ki, később viszont az egész földbirtokrendszer elleni felkeléssé vált. Ezért a magyar kormány kénytelen volt valamelyest változtatni a parasztok helyzetén: az 1836. évi törvény értelmében eltöröltek néhány másodrangú természetbeni szolgálatot, illetve a földesúrral való megegyezés alapján ideiglenesen vagy véglegesen megválthatták némelyiket. A parasztok, ha minden szolgálatot teljesítettek, nem volt adó- vagy egyéb tartozásuk, jogot kaptak a költözésre. Némileg csökkent a földesurak bíraskodási joga és a testi fenyegetést is megszüntették. Azonban a terhek többsége és az urak földbirtoklása továbbra is megmaradt⁴⁹⁸ – konstatálják a szerzők.

Az 1848–49. évi forradalmi időszak tág teret kapott ebben a tankönyvben, terjedelmileg közel 20 oldalnyi szöveg, forrásrészlet, illusztráció és ábra segíti a fontos korszak elsajátítását. Értésülhetünk

⁴⁹³ TURCSENKO, F. G., MOROKO, V. M., 2001. i.m.: 104.

⁴⁹⁴ TURCSENKO, F. G., MOROKO, V. M.: *Isztorija Ukrajini. Pidrucnik dlja 9. klaszu zahaljnoosvitnyih navcsalnjih zaklagyiv* (Ukrajna története. Tankönyv a 9. osztály számára). Kijev, „Heneza”, 2009.

⁴⁹⁵ Uo.: 37.

⁴⁹⁶ Uo.: 37.

⁴⁹⁷ Uo.: 77.

⁴⁹⁸ Uo.: 111.

az 1848 tavaszán kitört forradalmi hullámról, mely Itáliából és Franciaországból indult, majd átterjed Németországra és márciusban az osztrák fővárosban, Bécsben is kitört. Március 15-én az osztrák császár, I. Ferdinánd kihirdette az Alkotmány megadását, melyben a polgárok gyülekezési jogot és szólásszabadságot nyertek, eltörölték a cenzúrát és előírta a parlament (reichstag) összehívását. Ezek a forradalmi események aktivizálták a nyugat-ukrán területeken is a nemzeti mozgalmat, melynek bázisát a parasztok alkották. Ezért a kormány a felkelés megakadályozása érdekében elsőként Galíciában (4 hónappal korábban, mint másutt) eltörölte a jobbágyságot...⁴⁹⁹ Érdekes, hogy a mindeddig széles látókörrrel tájékoztató tankönyv itt mennyire leszűkítette az eseményssorozatot a bécsi és a galíciai történetekre, nyilvánvaló, hogy a magyar szempont kiemelése nem elsődleges feladata a tankönyvnek, de a ténszerűség kedvéért azért a pesti események és a magyar politikai elit szerepe is említést érdemeltek volna. Így úgy tűnik, hogy 1848. március–szeptembere között semmi nem történt, csupán szeptemberben kezdődött a magyarok fegyveres felkelése az osztrákok ellen, melyben „a kárpátaljai ukránok nem támogatták a magyarokat”.⁵⁰⁰ Azt, hogy miért nem támogatták az ukránok a magyar nép Bécs-ellenes függetlenségi harcát, a szerzők abban látják, hogy a magyar politikai elit vitatta a Magyar Királyság területén élő szlávok kulturális és nemzeti autonómiához való jogát, míg az osztrák kormányzat a szlávok pártjára állt, amikor erőszakkal be akarták vezetni a magyar nyelvet a nemzetiségi iskolákban.⁵⁰¹ Vagyis itt még úgy tűnik, hogy a „kárpátaljai ukránok” a magyarokkal szemben az osztrák kormányzat oldalára álltak, és több magyar vonatkozású információt nem közölnek a szerzők az olvasmány során. A következő mondatban már arról olvashatnak a tanulók, hogy „1848 nyarától az ellenforradalmi erők kerekedtek felül Ausztria ukrán lakta területein és a nemzetiségeknek adott politikai és társadalmi jogok eltörlésére törekedtek”, ezért Galícia és Bukovina területén fegyveres harc, parasztmozgalom kezdődött az osztrák reakciós kormányzat ellen, melyet végül elfojtottak. Ezek az ellentmondásos és töredékes közlések eléggé homályos képet alkotnak a korabeli eseményekről és a magyarok szerepéről ennek kapcsán, ami inkább negatív, mint pozitív képet sugall, s többszöri kiemelt szöveggel leginkább azt rögzíti a tanulókban, hogy ez az eseménysor milyen fontos fordulópontja volt az ukrán nemzeti mozgalom kialakulásában.

2009-ben több Ukrajna története tankönyv került kiadásra különböző szerkesztésben, más-más szerzői kollektívák együttműködése révén.

A korábbi Ukrajna története tankönyvekkel ellentétben a Turcsenko–Moroko által készített 2009-es kiadású tankönyvben sor kerül a kiegyezés és a dualista átrendeződés bemutatására. Az 1848-as forradalom veresége után a reakciós kormányzás évtizede kezdődött, melyet „Bach-reakciónak” szoktak nevezni – írja a tankönyv, – mely időszakot jellemeznék is a szerzők: kilátástalannak minősítik, mivel egyik társadalmi-gazdasági és politikai probléma sem oldódott meg. A XIX. század 60-as éveiben politikai reformok érlelődtek, 1867-ben elfogadták az Alkotmányt, mely a polgárok egyenlőségét hirdette, s ugyanebben az évben került sor az osztrák és magyar nemesség kiegyezésére, mellyel létrejött a dualista (kétközpontú) Osztrák–Magyar Monarchia, egy alkotmányos monarchia.⁵⁰² Az új rendszer létrejöttének hatásai között a szerzők említik, hogy a „kárpátaljai ukránokat” ez még inkább eltávolította a galíciai és bukovinai ukránoktól, mivel „Kárpátalja Magyarország része lett és semmiféle önkormányzatot nem kapott. A terület 4 ruszin (ukrán) zsupából vagy vármegyéből állt, melyeket Budapestről – Magyarország fővárosából – irányítottak.”⁵⁰³ Ez a megfogalmazás sok téves információt tudatosít a tankönyv olvasóiban: például Kárpátalja önálló közigazgatási egység, amely ruszin (ukrán) vármegyékből áll, másrészt hogy eddig nem volt része Magyarországnak, csak most lett az, ami a mai hovatartozás legitimálását, tudati beépítését erősíti a tanulókban. A tankönyvben a XIX. század második felének Kárpátaljára jellemző mozgalmainak

⁴⁹⁹ TURCSENKO, F. G., MOROKO, V. M., 2009. i.m.: 122–123.

⁵⁰⁰ Uo.: 130.

⁵⁰¹ Uo.: 130.

⁵⁰² Uo.: 218.

⁵⁰³ Uo.: 220.

bemutatásánál ismét véleményformáló megjegyzéseket találunk az 1848–49-es forradalom és szabadságharcra kapcsolatosan. Itt a szerzők leírják, hogy a nemzeti mozgalom meghatározó irányzata a moszkvofilizmus volt, s ennek népszerűsége ugyanúgy, mint Galíciában, az erős nemzeti elnyomás miatt alakult ki, ugyanis „az erős magyar elnyomás arra kényszerítette a kárpátaljai ukránokat, hogy külső segítséget keressenek” és az „orosz sereg győzelme a forradalmi magyar had fölött 1849-ben” felkeltette azt a gondolatot, hogy a nemzeti elnyomás alóli felmentés is jöhetne Szentpétervárról.⁵⁰⁴ Ugyanitt egy forrásrészlet is a tanulók rendelkezésére áll, hogy jobban megismerjék a nemzetiségi politikát a Monarchia kárpátaljai felében. Az 1896-ban Lembergben egy sajtótermékben megjelent cikk részletei nem vetnek túl jó fényt a magyar kormány intézkedéseire és a galíciai ukránok tiltakozását tartalmazza a kárpátaljai ukránok elnyomása ellen a magyarországi kormányzat által.⁵⁰⁵ A súlyos nemzeti elnyomásról később ismét szó esik, az osztrák–magyar birodalmi rendszer bemutatására szánt fejezetben a szerzők leírják, hogy az alkotmányos monarchiaként működő birodalomban központi és helyhatósági parlamentek működtek, és a nemzeti elnyomást nem az osztrák kormányzattól kellett elszenvedniük az ukránoknak, hanem a régiókban élő többségi nemzetektől: Galíciában a lengyelektől, Kárpátalján a magyaroktól, Bukovinában a románoktól.⁵⁰⁶

Az Ukrajna első világháborúban való részvételét tárgyaló fejezetekben számos olyan utalás található a magyar hatóságok, illetve a magyarok tevékenységéről és intézkedéséről, amelyek igazán említésre méltóak és eléggé egyértelmű képet közvetítenek a diákok felé. Említést érdemel itt az a felfogás, mely szerint „az Osztrák–Magyar Monarchia nemcsak Galíciát, Bukovinát és Kárpátalját akarta örökre megtartani, de Volinyra és Podóliára is áhítozott”.⁵⁰⁷ Majd hozzáteszi, „Kárpátalján a hatóságok erőszakkal akarták rábírní az ukránokat, hogy írják alá a kérvényt, mely szerint „magyarok akarnak lenni”, s a kárpátaljai ukránok magyarosítási tervének megfelelően az egész iskolai oktatást magyar nyelvűvé tették.”⁵⁰⁸ Az 1914–15. évi hadi események kapcsán a szerző leírja, „a kárpátaljai helyi hatóságok azt jelentették Budapestnek: az ukrán nép körében mozgolódás tapasztalható, mindenütt szimpatizálnak az oroszokkal, reménykednek az oroszok bevonulásában”.⁵⁰⁹ Mindezek a megnyilvánulások többségében az ellenségkép erősítésére utalnak.

A másik, szintén 2009-ben kiadott Ukrajna története tankönyv szerzőpárosa Rejent és Malij a XVIII. század végétől a XIX. század végéig terjedő időszakot tárgyalják. A *Nyugat-ukrán földek az Osztrák Birodalom kötelékében* című fejezetben nagy figyelmet szentelnek a szerzők Kárpátalja történetének, mely ekkor 4 körzetre (okrug) volt osztva, és a birodalom részét képező Magyar Királyság fennhatósága alá tartozott.⁵¹⁰ A tankönyv az 1848. évi forradalmak sorában elsősorban a Habsburg Birodalomban történt, s azon belül is a Galíciát és Bukovinát érintő eseményekről számol be részletesen, s helyenként említi a kárpátaljai vonatkozások kapcsán a Magyar Királyságban történő dolgokat is. Pl. említi, hogy „az osztrák elnyomás ellen Bécsben, Budapesten és Lembergben felkelések törtek ki”, melynek következtében „1848 márciusában Magyarország korányt alakított, és a Magyar Országgyűlés polgári átalakulást hozó törvényeket fogadott el, melyek Kárpátaljára is kiterjedtek”.⁵¹¹ A magyar forradalom és szabadságharc további kimeneteléről nem közöl részleteket a tankönyv, csupán annyi válik még világossá, hogy az osztrák kormányzat némi engedményt tesz a kárpátaljai ukránoknak, mivel a magyarországi ukrán többségű etnikai területeket „Ungvári körzet” elnevezéssel külön járásba vonta.⁵¹²

⁵⁰⁴ TURCSENKO, F. G., MOROKO, V. M., 2009. i.m.: 271.

⁵⁰⁵ Uo.: 276–277.

⁵⁰⁶ Uo.: 289.

⁵⁰⁷ SZÁRBEJ, V. H., 2001. i.m.: 220.

⁵⁰⁸ Uo.: 221.

⁵⁰⁹ Uo.: 227.

⁵¹⁰ REJENT, O., MALIJ, O.: *Isztorija Ukrajini. Pidručnik dlja 9. klaszu zahaljnoosvitnyih navcsalnih zaklagyin*: (Ukrajna története. Tankönyv az általános képzésű oktatási intézmények 9. osztálya számára). Kijiv, „Henezs”, 2009. 26.

⁵¹¹ Uo.: 92.

⁵¹² Uo.: 97.

A 9. osztályos világtörténelem-tankönyvekben, az 1848-as európai forradalmak sorában, a magyarországi események bővebb ismertetésére kerül sor. A Zaporozsjei Állami Egyetem előadói által elkészített, 2000-ben és 2001-ben is kiadott tankönyv, mely a XVIII. század végének–XX. század elejének eseményeit foglalja magába, Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma jóváhagyásával egyik változatában kísérleti tankönyvként, illetve hagyományos tankönyvként is napvilágot látott.⁵¹³ Ebből értesülünk a március 15-i események mellett a 12 pontos követelésekről, a Batthyány-kormány létrejöttéről, legfontosabb intézkedéseiről, a monarchista miniszterelnök és Petőfi ellentéteiről, majd az orosz intervencióról. Miután 1849. április 14-én a Magyar Országgyűlés kikiáltotta Magyarország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását, májusban Ferenc József császár segítséget kért I. Miklós orosz cártól a „magyar forradalom elfojtásához”. „Az európai uralkodók kitörő örömmel fogadták az orosz cár lépéseit, mert nem nézték jó szemmel, hogy egyrészt Európa közepén létrejött egy köztársaság, másrészt elvesztették a Habsburg Birodalmat, amely ellensúlya volt az oroszoknak. Augusztus elején súlyos vereségek után, teljesen elszigetelve, a magyar honvédség megadta magát.”⁵¹⁴ A kezdetben sikeresnek induló szabadságharc vereségének okait a szerzők abban látják, hogy „Kossuth kormánya a forradalom ideje alatt nem tudta megoldani fő feladatát – megerősíteni kapcsolatát a parasztsággal, azáltal, hogy földet ad neki, nem ígért egyenlő jogokat a kihirdetett magyar állam szláv nemzetiségeinek”, s az agrárreform, „amelyet a forradalom vége előtt két héttel fogadtak el, már nem tudott változtatni a helyzeten”.⁵¹⁵ Ezután az országban véres terror kezdődött, mely során a forradalmi vezetők többségét kivégezték – zárják le a témát a szerzők.

A 12 osztályos rendszer számára 2009-ben új 9.-es világtörténelem-tankönyv került forgalomba, melynek még ugyanebben az évben a magyar nyelvű, fordításos változata is elkészült.⁵¹⁶ Ebben a tankönyvben részletes információkat kapnak a tanulók az Orosz és az Osztrák Birodalom helyzetéről, melynek keretében a magyarországi állapotok is gyakran előtérbe kerülnek. Például a XIX. század első felének, az 1848–49 előtti időszakát tárgyaló olvasmányban a birodalom politikai, társadalmi, gazdasági helyzetével foglalkozó részben találkozhatunk gróf Széchenyi István alakjával, akit a 30-as évek „egyik legjelentősebb magyar személyiségének” neveznek és akiről megtudhatjuk, hogy „reformprogramot dolgozott ki, melyben előírta a hűbéri maradványok eltörlését, a robot, a kézműves céhek felszámolását, a nemzeti ipar támogatását, a Magyar Nemzeti Bank és hitelintézmények létrehozását”.⁵¹⁷ Azt is megtudhatjuk, hogy mindezt a nemességnek a Habsburg-dinasztia támogatásával kell elvégezni, azonban Metternich kormánya elutasított minden változást. Ugyanitt olvashatunk a szláv népek nemzeti újjászületéséről is, melyben a szerzők úgy tudják „nagy szerepe volt a magyarok által elért eredményeknek a németesítés elleni harcban”. Majd elmondják, hogy a magyarok maguk is magyarosító politikát folytattak, ami aktivizálta a szláv népek nemzeti törekvéseit, „különösképpen a kárpátaljai ruszinokét, akik a Magyar Királyság területén éltek”.⁵¹⁸

Ez a tankönyv viszonylag részletesen leírja az 1848–49-es európai forradalmak sorában a magyarországi eseményeket is, objektív képet festve, negatív jelzők használata nélkül, sőt az orosz intervencióról szóló résznél úgy írja, a „szabadságszerető magyarok forradalmának elfojtásához”⁵¹⁹ kért segítséget Ferenc József I. Miklós cártól. A tankönyv szerzői a Batthyány-kormányt az „első nemzeti magyar kormány”-nak nevezik, említik Jellasics támadását, a Habsburg-ház trónfosztását

⁵¹³ BILONOZSKO, SZ. V., BIRJULJOV, I. M., DAVLETOV, O. R., KOSZMINA, V. H., NESZTERENKO, L. O., TURCSENKO, F. H.: *Világtörténelem. Újkor. Második rész.* Lviv, Szvit Kiadó, 2000. (240 oldal) A 2001. évi kiadás 304 oldalas.

⁵¹⁴ Uo.: 94. (2000-es kiadás szerint).

⁵¹⁵ BILONOZSKO ÉS TÁRSAI, 2000. i.m.: 94.

⁵¹⁶ HISZEM, O. V., MARTINYUK, O.O.: *Világtörténelem 9. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek számára.* Lviv, „Szvit” Kiadó, 2009.

⁵¹⁷ Uo.: 58.

⁵¹⁸ Uo.: 59.

⁵¹⁹ Uo.: 77.

és Kossuth Lajos kormányzó-elnökké választását, az 1849. augusztus 13-i fegyverletételt és a megtorlásokat is. Ebben a tankönyvben tárgyilagosan és diákok számára egyértelműen konstatálják, hogy a magyarországi forradalom vereséggel végződött és a birodalom további területein még tovább folytatódott.

A legújabb 9. osztály számára készült világtörténelem-tankönyvet 2011-ben adta ki Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma Oszmolovszkij és Ladicsenko szerzőpáros szerkesztésében.⁵²⁰ Az újkort magába foglaló tankönyv a Nagy Francia Forradalomtól, 1789-től a XIX. század végéig terjedő eseményeket foglalja magába. A tankönyv Európa-centrizmusa mellett kisebb kitérőket tesz az USA és Ázsia-Afrika országainak helyzetére, magyar vonatkozásokat az előzőekhez hasonlatosan a Habsburg Birodalom nemzetiségi politikájának és az 1848-as forradalmak tárgyalása során találunk. Ebben a tankönyvben a vonatkozó fejezet egyik alpontcímében – *A magyar nép küzdelme a függetlenségért*⁵²¹ – is megjelenik a magyarok említése, terjedelmileg elég részletesen és némi pontatlanság ellenére (ami lehet nyomdai hiba is: a szabadságküzdelem márciusi kezdetét a tankönyv 97. oldalán 1849 márciusára datálják) tárgyilagosan mutatják be az eseményeket. A szerzők szerint Magyarországon nyilvánult meg a leginkább a nemzeti függetlenségért és a szabadságért folytatott küzdelem, beszámolnak a „tehetséges költő”, Petőfi Sándor által vezetett fiatal radikális csoportról, az „első parlamentnek felelős magyar kormány” létrejöttéről és vezetőjéről, a „liberális ellenzéki” Battyány grófról, illetve a kormány pénzügyminiszteréről, a „magyar felszabadítási mozgalom kiemelkedő alakjáról”, Kossuth Lajosról.⁵²² A tankönyv bemutatja és pozitívan értékeli az 1848 tavaszán elfogadott, „polgári átalakulást” hozó törvényeket, viszont itt is kiemelik, hogy a Magyarország területén élő más nemzetiségeknek: románoknak, szlovákoknak stb nem biztosítottak egyenlő jogokat, s ezt használta ki az osztrák kormányzat arra, hogy a „horvátok, szlovákok, románok kezével fojtsa el a magyarországi forradalmat”.⁵²³ Jellasics horváth bán betörését a tankönyv szerzői „ellenforradalmi fellépés”-nek nevezik Magyarország ellen, a védelem megszervezésére létrejött, Kossuth-vezette Országos Honvédelmi Bizottmányt pedig Védelmi bizottságnak (Komitet oboroni), de legalább említik ezeket is. A magyar nemzetőrök 1849 tavaszán elért katonai sikerei mellett a tanulók azt is megtudhatják ebből a tankönyvből, hogy április 14-én kikiáltották a független Magyar Köztársaságot, ami „katasztrofális” helyzetbe hozta az osztrák kormányzatot, s ebből már csak I. Miklós katonai segítségével tudtak kilábalni. Az orosz intervenció mellett ismertetik a világosi fegyverletételt és a megtorló akciókat is a magyar forradalmárok ellen. Majd a végén azt a következtetést vonják le a szerzők, hogy bár a forradalom az Osztrák Birodalomban vereséggel végződött, pozitív változások történtek: eltörölték a jobbágyságot, átalakult a parlamentáris szerkezet, korlátozódott az önkényuralom és szintén a forradalom következménye volt az 1867. évi kiegyezés létrejötte is, amivel a magyarok egyenlő jogokat szereztek az osztrákokkal, mivel Osztrák–Magyar Monarchia néven egyesültek.⁵²⁴ Ezzel a mondattal, bár a továbbiakban már nem esik több szó a Monarchiáról, azt sugallják a szerzők, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte a legjobb megoldás volt a magyarok szempontjából.

Annak ellenére, hogy az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés, vagyis az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttének ténye, körülményei nem kaptak helyet a 2000–2001-es 9. osztályos Ukrajna története tankönyvekben,⁵²⁵ az osztrák–magyar hatóságok intézkedéséről, a Monarchia külkapcsolatairól több helyen is olvashatunk. Ilyenek például a nemzetiségi nyelvekkel kapcsolatos döntések, amelyek úgymond orosz mintára az ukrán nyelv kiiktatására irányultak az oktatás és a népművelés terén. „A nyugat-ukrán területen az oktatás főleg német, lengyel, román és magyar nyelven folyt az iskolákban.” A tanítási módszerekről pedig azt is megtudhatjuk, hogy „a kárpátaljai ukrán

⁵²⁰ OSZMOLOVSKIJ, SZ. O., LADICSENKO, T. V.: *Vszesvijnja isztorija. Pidručnik dlja 9. klaszu zahaljnoosvitynih navcsalijnih zaklagiv*. Kijiv, „Henez”, 2011.

⁵²¹ Uo.: 96.

⁵²² Uo.: 97.

⁵²³ Uo.: 98.

⁵²⁴ Uo.

⁵²⁵ SZÁRBEJ, V. H., 2001. i.m. és BILONOSKO, SZ. V., BIRJULJOV, 2000, 2001. i.m.

középiskolákban nem volt tankönyv, az állami iskolákban magyar nyelvű oktatás folyt. A tanítók ezekben az iskolákban nem nagyon tudtak ukránul. A szemtanúk elbeszélése szerint a tanulókat az anyanyelv kiiktatásával tanították magyarra, ezért ha bement az iskolába, nagy csönd fogadta a látogatót: a tanító pálcájával a tárgyra mutatott, megnevezte magyarul, a tanulók pedig megismételték.”⁵²⁶ Az oktatáson kívül a nyilvános használatból is próbálták kiirtani az ukrán nyelvet – számol be a szerző –, mivel az okmányokat és beadványokat nem volt szabad ukránul benyújtani, az ukrán földrajzi neveket pedig kicserélték lengyelre, németre, románra, illetve magyarra.

A 2009-es kiadású *Világtörténelem* c. tankönyvben külön fejezet foglalkozik az Osztrák és az Orosz Birodalom XIX. század közepének eseményeivel, melyen belül az 1848–49-es forradalomtól kiegyezésig vezető folyamatot is bemutatják a szerzők. A korszakot az „Osztrák Birodalom nehéz korszakaként”⁵²⁷ jellemzik a szerzők, mivel elveszíti korábbi befolyásos erejét a számos elszenvedett vereség révén. A kiegyezéshez vezető események sorában olvashatunk a Kossuth-emigrációval titkos kapcsolatot fenntartó és felkelést előkészítő nemességről, a „II. Ferenc József engedélyével létrejött Országgyűlésről”, és annak feloszlatásáról, az 1866-os osztrák–porosz háborúról és a kiegyezésről, melynek következtében létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia, amely belügyeit tekintve két önálló állam volt.⁵²⁸ Vagyis az előzőekhez képest a tankönyv tisztázza ezt a kérdést, így téve világossá az átmenetet az államformák és a térképeken megjelenő változások kérdésében.

Az Osztrák–Magyar Monarchia rendszeréről és működéséről is olvashatnak a tanulók a Hiszem-Martinyuk-tankönyvben, azonban itt a birodalmi berendezkedés és a gazdaság, ipar, nemzetiségi, vallási kép bemutatására tevődik a hangsúly. Azonkívül, hogy a magyarok a birodalom második legnépesebb nemzetiségét alkották és az osztrák császár egyben magyar király is volt, nem említik a magyarokat a fejezetben.⁵²⁹

2004-ben került forgalomba a 10. osztályos tanulók számára készült világtörténelem-tankönyv, mely az 1914–1939 közötti eseményeket öleli fel. Az első fejezet az I. világháború témáját tárgyalja, s a dualista birodalom megnevezésére az Ausztria–Magyarország megnevezést használja a szerző. Az eseménytörténet taglalása során a magyarországi belügyekről vagy államfőkről nem tesz említést, csupán a háborút lezáró békerendszer ismertetésénél találkozhatunk erre vonatkozó információval. A trianoni szerződés megkötésének körülményeiről: „Amikor a békeszerződések megkötése a befejeződéséhez közeledett, Budapesten a Kun Béla vezette kommunisták ragadták magukhoz a hatalmat. Ennek folytán a békeszerződés aláírását a kommunista kormány megdöntéséig elhalasztották. Amint ez megtörtént, Horthy Miklós tengernagy, az ország majdani kormányzója által irányított új magyar kormány 1920. június 4-én Trianonban aláírta a békeszerződést. A magyar területek kétharmad részét átadták Csehszlovákiának, Jugoszláviának és Romániának. A területi veszteségek következtében Magyarország lakossága 18 millió főről 7 millióra csökkent. A magyar hadsereg létszámát 35 ezer főben állapították meg.”⁵³⁰ Az 53. oldalon lévő térképaláíráson viszont már a trianoni béke megkötése 1920. június 20-ára van datálva (valószínűleg nyomdai hiba következtében – B. M. A.).

A Közép- és Kelet-Európa országait bemutató fejezetben találjuk többek között a Csehszlovákia létrejöttéről, hatáiról szóló részt. Itt konkrétan nem szólnak Kárpátalja Csehszlovákiához kerülésének körülményeiről, csupán annyit írnak le, hogy a világháború utáni békerendszer eredményeképpen „csehszlovák állampolgárrá lett 745 ezer magyar és közel 500 ezer kárpátaljai ukrán is”.⁵³¹

A szerző ugyanitt egy külön paragrafust szánt Magyarország két világháború közötti eseményeinek ismertetésére. Az 1918-as forradalom ismertetésével kezdi, melynek eredményeképpen

⁵²⁶ SZÁRBEJ, V. H., 2001. i.m.: 127.

⁵²⁷ HISZEM, O. V., MARTINYUK, O. O., 2009. i.m.: 105.

⁵²⁸ Uo.: 106.

⁵²⁹ Uo.: 165–168.

⁵³⁰ POLJANSZKIJ P.B.: *Világtörténelem 1914–1939. Tankönyv az általános rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára.* Lviv, „Szvit” Kiadó, 2004. 41.

⁵³¹ Uo.: 170.

kikiáltották a köztársaságot. A Magyar Tanácsköztársaság koráról leírja, hogy „az orosz bolsevikok a magyarországi eseményeket a kommunista világforradalom egyik kezdeti megnyilvánulásának tekintették. Az 1918 novemberében Moszkvában felkészített hadifoglyokból megalakított Kommunista Magyarországi Pártja (KMP) Kun Béla vezetésével lépéseket tett a hatalom megszerzésére.”⁵³² A szerző leírja a Tanácsköztársaság létrejöttének körülményeit, a román megszállást, Horthy bevonulását és kormányzóvá választását, a királypuccsokat és a Habsburg-ház trónfosztását, vagyis viszonylag sok információt tudhatnak meg a diákok erről a korszakról. Majd a Horthy-rendszerre vonatkozóan közlik, hogy „időközben Magyarországon diktatórikus autoritárius rendszer jött létre, amelynek támasza lett az 1921-ben megalakult Nemzeti Egységpárt.”⁵³³ A külpolitika terén Magyarország „bonyolult diplomáciai játszmat folytatott, megpróbált egyszerre baráti kapcsolatokat ápolni a fasiszta Olaszországgal úgy, hogy ezzel ne váltsa ki Hitler rosszallását. De fokozatosan Németország felé fordult, amelyet Olaszországnál erősebb partnernek tartott. A németbarát politika révén Magyarország az első bécsi döntés értelmében részt vett a Csehszlovák Köztársaság feldarabolásában, elcsatolta Dél-Szlovákiát, 1939 januárjában pedig tagja lett az úgynevezett „antikomintern paktumnak.” Horthy tengernagy csapatai márciusban megszállták Kárpátalját. Az 1940-ben született második bécsi döntés értelmében Magyarország visszaszerezte magának Erdélyt.”⁵³⁴ A tankönyv közli Horthy életrajzát is: Vitéz nagybányai Horthy Miklós (1868–1957) Magyarország kormányzója 1920–1944 között. Kenderesen született. Fiumében (ma Rijeka, Horvátország) elvégezte a Császári Haditengerészeti Akadémiát. 1918-tól az Osztrák–Magyar Hadiflotta parancsnoka volt. Tervei között nem szerepelt, hogy sorsát az első világháború után létrejött Magyarországgal fűzze össze. Kun Béla kommunista Magyarországnak politikája azonban módosította elképzeléseit. A kommunista kormány megdöntése után Horthy megalakította és irányította a nemzeti hadsereget.⁵³⁵

A 10. osztályosok elmélyített, szakirányos oktatásához készült legújabb *Egyetemes történelem* c. tankönyvek közül a 2010-ben megjelent Ladicsenko–Oszmolovszkij⁵³⁶ szerzőpáros által készített tankönyv is a vizsgálat tárgya lett. Bár a bevezető szerint a tankönyv kronológiailag a XX. század elejétől 1930-ig öleli fel az eseményeket, több olvasmányban visszanyúlunk a XIX. századi eseményekhez. Az Ausztria–Magyarország helyzetéről szóló fejezetben is például a kiegyezéssel kezdődik a fejezet, melyet a szerzők szerint a „birodalom legfejlettebb nemzetével” azért kötött meg Ausztria, mivel a Poroszországgal vívott vesztes háború és a növekvő nemzetiségi küzdelmek miatt megrendült nagyhatalmi státusát akarta ezáltal visszanyerni.⁵³⁷ A szerzők bemutatják a dualista rendszer lényegét, a kétpólusú birodalom gazdasági és nemzetiségi viszonyait. A nemzetiségi és nyelvi jogokkal kapcsolatosan megtudhatjuk, hogy a birodalmi kormányzat minden erejével igyekezett betartatni az alkotmányt és a törvényeket, hogy kordában tartsa a nemzeti mozgalmakat. A nemzeti nyelvek használata az iskolákban, hivatalokban azokon a településeken, ahol egy tömbben élt egy-egy nemzetiség, a törvény szerint lehetséges volt, a gyakorlatban azonban nem mindig tartották be. A soknemzetiségű birodalomhoz tartozást sok magyar politikus is ellenezte, ők az 1867-es szerződés felbontását és a független Magyarország kikiáltását szerették volna. A XX. század elejére a dualista állam válságba került a különböző társadalmi és nemzetiségi mozgalmak miatt, amit a kormányzat bizonyos szociális és demokratikus engedménnyel próbált tompítani. Ilyen volt az általános választójog megadása, amit az osztrák részeseken már 1907-ben megadtak, Magyarországon viszont még 1908-ban is műveltségi cenzushoz kötötték, és csak 1910-ben szavazta meg az országgyűlés az általánossá tételt.⁵³⁸

⁵³² POLJANSZKIJ, 2004. i.m.: 174.

⁵³³ Uo.: 176.

⁵³⁴ Uo.: 177.

⁵³⁵ Uo.: 176.

⁵³⁶ LADICSENKO, T. V., OSZMOLOVSKIJ, SZ. O.: *Vszesvintja isztorija. Pidrucnik dlja 10. klaszu zahaljnoosvitynih navcsaljnih zaklagiv. Profilnij riveny*. Kijiv, „Henez”, 2010.

⁵³⁷ Uo.: 50.

⁵³⁸ Uo.: 52–53.

Az említett tankönyv első világháborút tárgyaló fejezeteiben Ausztria–Magyarország mindenütt egységesen kerül említésre, a világháború alatti magyar belpolitikáról vagy politikusairól nem esik szó, a Versailles–washingtoni békerendszert és a dualista birodalom szétesését viszont ismét nagy részletességgel tárgyalják. Ausztria–Magyarország szétesése, a szerzők szerint, már 1918 nyaratól nyilvánvaló volt, és az, hogy IV. Károly ősszel manifesztumot adott ki a trialista föderatív átalakulásról, már megkésett lépés volt. 1918. október 31-én demokratikus forradalmak kezdődtek Ausztriában és Magyarországon, melyek során eltörölték a monarchiát és Európa politikai térképén megjelent az Osztrák és a Magyar Köztársaság.⁵³⁹ A tankönyvben a szerzők minden köztársaság létrejöttéről külön alponthan számolnak be, így a magyar „független állam” létrejöttéről is kb. egy oldalnyi leírást olvashatnak a tanulók. Innen értesülhetnek a Károlyi Mihály gróf által létrehozott Magyar Nemzeti Tanácsról, a Károlyi-kormány létrejöttéről és reformjairól, és a Budapesten kitört „őszirózsás forradalomról”, melynél azt is megmagyarázzák a szerzők, hogy az őszirózsza a forradalmárok jelképe volt. 1918. november 13-án (majd egy későbbi fejezetben már november 16-án – B. M. A.) kikiáltották a Magyar Népköztársaságot, azonban a háború Magyarország számára még nem ért véget – olvasható a tankönyvben – mivel az Antant hatására a szomszédos országok katonai támadást indítottak a magyar határok ellen új területek megszerzése reményében. Ilyen körülmények között azonban a Károlyi-kormány összeomlott és Kun Béla vezetésével a kommunisták kerültek hatalomra Magyarországon is. A szerzők ismertetik továbbá a Tanácsköztársaság kikiáltását, majd bukását és Horthy Miklós tengernagy autoriter rendszerének létrejöttét.⁵⁴⁰

A Ladicsenko–Oszmolovszkij-tankönyvben a korábbiaktól eltérően részletesen ismertetik az első világháborút lezáró békeszerződések tartalmát, így a saint-germainit és a trianont is, melyből egy forrásrészletet is közölnek.⁵⁴¹ Később ismét találkozhatunk Magyarország két világháború közötti történetével, mivel a kiadvány külön fejezetet szentel a közép-európai országoknak, így Magyarországnak is. Azonban a kronológiailag 1918 és 1926 közötti időszakról szóló fejezet nagyrészt a korábbi eseménysorozatot ismétli, részletesebben ugyan, de felmerül a kérdés, mi értelme ennek, ha az ismétlődések helyett új információk is bekerülhettek volna. Ami újdonság a fejezetben, az a Horthy-rendszer bemutatása, melynél olvashatunk arról, hogy Horthy Miklós egy nemzeti hadsereg élén vonult be fehér lován Budapestre, ami „az egyetlen olyan valós, és össznemzeti erő volt abban az időben, mely rendet tudott tenni”.⁵⁴² Később viszont már azt konstatálják, hogy 1921-re Horthy diktatúrát épített ki, bár nem tudott saját fasiszta tömegpártot létrehozni és nem volt tömeges társadalmi bázisa, de a horthyzmus egy sor legális és titkos egyesület és szövetség hálójára épült, melynek szálait Horthy Miklós tartott a kezében.⁵⁴³ Az előző kiadású egyetemes történelemtankönyvhöz hasonlóan itt is tárgyalják IV. Károly király visszatérési kísérleteit, majd száműzését, a trianoni béke aláírását és a gazdaság helyzetét.

Az *Ukrajna legújabb kori történelme 1914–1939* című tankönyvben már az első témánál – Ukrajna az első világháborúban – találkozunk Magyarország említésével. Az ukrán területek helyzetének vázolásánál a világháború küszöbén említésre került, hogy a Zbrucs folyótól nyugatra elterülő ukrán terület Ausztria–Magyarországhoz tartozott. „Kárpátalja – a legnyugatibb ukrán terület – Magyarországhoz tartozott és semmiféle önkormányzata nem volt.”⁵⁴⁴ A gazdasági és társadalmi életről szóló alfejezetben leírja, hogy „a falvakban ukránul, a városokban főleg oroszul, nyugaton pedig lengyelül, németül és magyarul beszéltek”. Majd később hozzáteszi, míg „az orosz kormány politikája arra irányult, hogy „igazi oroszokká” gyúrák át az ukránokat, Ausztria–Magyarországon viszont nem beszélhetünk asszimilációról”.⁵⁴⁵ Ausztria–Magyarország első világháborús céljai között a 9.-es tankönyvhöz hasonlóan ez a kiadvány is Ukrajna megszerzését jelöli meg, sőt a források

⁵³⁹ LADICSENKO, T. V., OSZMOLOVSKIJ, SZ. O., 2010. i.m.: 145.

⁵⁴⁰ Uo.: 147–148.

⁵⁴¹ Uo.: 150–151.

⁵⁴² Uo.: 256.

⁵⁴³ Uo.: 257.

⁵⁴⁴ TURCSENKO, F. H.: *Ukrajna legújabb kori történelme (első rész) 1914–1939*. 10. osztály. Lviv, „Szvít” Kiadó, 2003. 6.

⁵⁴⁵ Uo.: 7.

között is közölnek egy okmányt, mely Ausztria–Magyarországnak az Ukrajnára vonatkozó terveiről szól az első világháború küszöbén.⁵⁴⁶ Az 1915. évi galíciai hadjátról és következményeiről ezt olvashatjuk: „Az orosz hadsereg megszerezte a Kárpátok nagyobbik részét, az osztrák és a magyar hadsereg teljes széttűzéséhez készült, el akarta szakítani Ausztriától és megszállni Magyarországot. Nyugat-Ukrajna lakosságának többsége lojális maradt Ausztria–Magyarországgal szemben és nem támogatta tömegesen az oroszokat.”⁵⁴⁷ Később Dmitro Dorosenko történészt idézve így értékeli a szerző az ukrán nép első világháborús szerepét: „Galícia szerencsétlen lakossága gyakorlatilag két tűz közé került: egyfelől a muszkák sanyargatták Mazepa-pártiságuk, másfelől pedig az osztrákok és a magyarok a ruszofiliságuk miatt. Ugyanakkor az ukránoknak kínzóikért kellett harcolniuk, egyeseknek az orosz, másoknak az osztrák hadsereg soraiban.”⁵⁴⁸

A kötet utolsó fejezete Kárpátalja történetével foglalkozik Csehszlovákia kötelékében. Ebből megtudhatjuk, hogy „1918 végén az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését követően felmerült a kárpátaljai ukránok jövőjének a kérdése. ... A magyarországi ukránok 1919. január 21-én Huszton 420 küldött részvételével megtartott össznépi kongresszusa kihirdette Kárpátalja Ukrajnával való egyesülését. Ám az akkori kedvezőtlen politikai körülmények nem tették lehetővé e törekvés megvalósítását. A Nyugat-ukrajnai Népköztársaság hadat viselt Lengyelországgal, Magyarországon pedig egy időre a kommunisták kerültek hatalomra, akik igyekeztek kiterjeszteni befolyásukat Kárpátaljára is. Ilyen körülmények között a Központi Orosz Tanács – a lakosság egy részét képviselő szerv – 1919. május 8-án kihirdette Kárpátalja egyesülését Csehszlovákiával. Ez kényszermegoldás volt, a „kisebbik rossz” választása.”⁵⁴⁹

Majd azt is megtudhatjuk, hogy „Kárpátalján az ukrán iskolák helyzete a több évszázados magyarosítást követően némileg javult, az iskolák hálózata bővült. ... Az ukrán oktatás felszámolása 1939-ben a vidéknek a horthysta Magyarország általi megszállását követően fokozódott. Nem maradt egyetlen ukrán iskola sem.”⁵⁵⁰ A politikai élet alakulása tekintetében elmondja, hogy a vidék legnépszerűbb hagyománya a moszkvofilekhez fűződik. „A moszkvofil eszmét támogatta a kárpátaljai ukránok konszolidációjában ellenérdekelte Magyarország és Lengyelország is. ... A többi ukrán területtől való sok évszázados elszigeteltség elősegítette, hogy Kárpátalján kialakuljon a ruszin mozgalom, amelynek hívei a helyi sajátosságok abszolutizálásával azt állították, hogy a helyi lakosság itt az ukránoktól különböző önálló ruszin nemzeté alakult át. Jellemző, hogy a ruszinság támogatói között nagyon sok volt az elmagyarosodott pap, akik ily módon igyekeztek leplezni magyarbarát beállítottságukat.”⁵⁵¹ Az ukrán állami egység eszméjének tehát nem csak a magyarok, de a ruszinok is áldozatul esnek, magyar érzelmi kötődésüket az ukrán nemzeti ügy elárulásának minősítik.

Az 1938–39. évi kárpátaljai események kapcsán megtudhatjuk, hogy a müncheni egyezmény következtében Csehszlovákiát feldarabolták, Kárpátalja autonómiát kapott és autonóm kormányt alakíthattak, melynek először a moszkvofil, majd az ukránofil Volosin lett a vezetője. „A magyarok és a lengyelek amellettt agitáltak, hogy Kárpát-Ukrajnát újra csatolják Magyarországhoz és ismét legyen magyar–lengyel határ. Kárpát-Ukrajna területére fegyveres csoportokat küldtek, amelyeknek a zavarkeltés volt a feladata, meg az, hogy megteremtsék a feltételeket Magyarország fegyveres beavatkozásához. A német–olasz döntőbíróság 1938. november 2-i döntése nemcsak a magyarok lakta területeket juttatta Magyarországnak, hanem Ungvárt és Munkácsot, valamint néhány ukrán falut is...”⁵⁵² A szerző beszámol az Ukrán Nemzeti Egyesülés (UNE) létrejöttéről, a Szojm-választásokról és Kárpát-Ukrajna kikiáltásáról, az 1939. március 14–15-i hadi eseményekről. Itt leírja, hogy „a magyar csapatok március 14-én átlépték Kárpát-Ukrajna határát.... A vidék

⁵⁴⁶ TURCSENKO F. H., 2003. i.m.: 11.

⁵⁴⁷ Uo.: 20.

⁵⁴⁸ Uo.: 22.

⁵⁴⁹ Uo.: 381.

⁵⁵⁰ Uo.: 382.

⁵⁵¹ Uo.: 383.

⁵⁵² Uo.: 384.

védelmére létrehozott katonai szervezet, a 2000 fegyveres tagot számláló Kárpáti Szics a hősiesség ellenére nem tudta megállítani a betörést.... A fasiszta Németország által támogatott Magyarország megszállta Kárpát-Ukrajnát.”⁵⁵³

Ukrajna történetéből a Heneza Kiadó szintén kiadott egy szakirányultsági szintre tervezett 10. osztályos tankönyvet,⁵⁵⁴ melynek kronológiai határai 1900–1921. A 304 oldalas tankönyv 4 nagy témakört ölel fel nagy részletességgel, melyek a szerzői előszó szerint európai és világtörténeti kontextusban szerepelnek. Szintén a szerzői előszóban hangsúlyozzák, hogy ez az időszak azért fontos, mert gyökeresen megváltoztatta az ukrán nép sorsát: kezdetben Ukrajna két nagy birodalom kötelékébe tartozott – Orosz és Osztrák–Magyar – majd 1917-ben kikiáltották a függetlenséget, melyet 1921-ig fegyverrel védelmeztek. Mivel az említett tankönyv szerzője, Turcsenko professzor a korábbi kiadású e korszakkal foglalkozó történelemtankönyvek alkotója, így nem csoda hogy szemléletében és tényanyagában is nagyon sok hasonló, sőt azonos dologgal találkozhatunk. Ennél fogva csak az újdonságokat érdemes említeni. Pl. az első világháború előtti vallási helyzettel kapcsolatosan arról olvashatnak a tanulók, hogy a magyar kormányzat határozottan megakadályozta a kárpátaljai és a galíciai görög katolikus egyház egyesülését, s míg Galiciában a görög katolikus egyház az ukránok támasza volt, addig Kárpátalján ez nem volt jellemző, mivel a papok egy része elmagyarosodott és magyar nyelven tartották a szertartásokat. Míg Galiciában Andrij Septickij püspök volt az ukránok fő védelmezője, addig Kárpátalján ezt a szerepet Firczak Gyula (1836–1912) munkácsi püspök töltötte be, aki „elszántan küzdött a vidék elmagyarosodása ellen és a vidék ukránjainak gazdasági elnyomása ellen”.⁵⁵⁵ Tiltakozására Budapestnek is reagálnia kellett, ezért a XX. század elején néhány reform következtében némileg javult a lakosság helyzete.

Az első világháború eseménytörténetében itt is egységesen jelenik meg Ausztria-Magyarország, a magyarok vagy a magyar kormányzat nagyon ritkán a Kárpátaljával kapcsolatos tények elbeszélésénél kerül említésre.

Egy még néhol használatban lévő 1994-es kiadású tankönyv Ukrajna II. világháború alatti (1939–45) történetével foglalkozó részében a nyugat-ukrajnai földek, s így a mai Kárpátalja sorsának alakulásával is megismerteti olvasóit. 1938-ban a nyugati államok és Hitler között létrejött müncheni egyezmény alapján „Hitler megkapta Csehszlovákiát és vele együtt Kárpátontúlt. Megkezdődött az ország feldarabolása. A többi között megalakult Kárpát-Ukrajna, önálló kormánnyal. Kárpát-Ukrajna egy részét hamarosan elfoglalta Magyarország, ezért a székhelyét Ungvárról Husztra kellett áthelyezni.”⁵⁵⁶ 1939. március 15-én – kikiáltják az önálló Kárpát-Ukrajna megalakulását, A. Volosin elnökkel az élen, aki még aznap éjjel kormányával együtt kénytelen elhagyni Husztot, „mert a Németország által támogatott magyar csapatok megkezdtek Kárpátontúl többi részének elfoglalását. Az önálló Kárpát-Ukrajna születése után néhány órával megszűnt létezni.”⁵⁵⁷ A szovjet korszak nyitányát így vezetik be: „1944 októberének elején a kárpáti-ungvári hadművelet során befejeződött az USZSZK egész területének a felszabadítása. Október 27-én kiűzték az ellenséget Ungvárról, a következő napon Kárpátontúli Ukrajna többi településéről.”⁵⁵⁸ Így került régióink az elkövetkező majd 50 évre a szovjethatalom uralma alá, amely meghatározó és tragikus szerepet játszott Kárpátalja és ezen belül a kárpátaljai magyarok életében.

A kiadvány II. részében, amely az 1945–92 közötti eseményeket öleli fel, Ukrajna és a szovjet befolyás alatt állt országok közötti kapcsolatok leírásánál találkozhatunk az 1956-os magyarországi forradalom értékelésével is. Ebből megtudhatjuk, a Kreml reagálása a Magyarországon történt eseményekre bizonyítja a sztálini irányvonaltól való eltérés politikájának kudarcát. A szerzők szerint

⁵⁵³ TURCSENKO F. H., 2003. i.m.: 384–386.

⁵⁵⁴ TURCSENKO, F. H.: *Isztorija Ukrajini. Pidručnik dlja 10. klaszu zahaljnoosvitynih navcsalnih zaklavyiv: Profilnij riveny*. Kijiv, „Heneza”, 2010.

⁵⁵⁵ Uo.: 96.

⁵⁵⁶ KULCSICKIJ, SZ. V. ÉS TÁRSA: *Ukrajna története. Kísérleti tankönyv a középiskolák 10–11. osztálya számára*. I–II. rész. Kijev–Ungvár, Oszvita Tankönyvkiadó, 1994. 243.

⁵⁵⁷ Uo.

⁵⁵⁸ Uo.: 274.

„az SZSZKSZ vezetése, és nyomukban Ukrajnáé is, úgy vélte, hogy Magyarországon nem népi forradalom, hanem ellenforradalom ment végbe. Ukrajna területén keresztül Magyarországra vezényelték a szovjet csapatokat, amelyek fegyveres erőt alkalmaztak a népi felszabadító mozgalom ellen. A fegyveres összeütközésekben több ezer szovjet katona és magyar állampolgár vesztette életét.”⁵⁵⁹ Később hozzáteszi, „az 1956-os események számottevő kárt okoztak a magyar gazdaságnak. Hogy a magyar nép élete ismét visszatérjen a rendes kerékvágásba, Ukrajna iparvállalatainál mozgalom indult a magyar megrendelések határidő előtti teljesítéséért, amit a hivatalos politika a testvéri segítség jelének állított be.”⁵⁶⁰ Vagyis ekkor még a magyarországi forradalom szovjet értékelése került be a tankönyvbe.

Az *Ukrajna legújabb kori történelme* című 2004-ben kiadott tankönyv második része, mely az 1939–2001 közötti eseményeket tartalmazza, csupán elszórtan egy-egy mondat erejéig említi viszont Magyarország szerepét: „...ami Kárpátontúlt illeti, az még 1939-től Magyarország kötelékében maradt.”⁵⁶¹ A fejezetben a tényanyag kifejtése során a magyarokat nem említik, s az „ellen-séget” „hitleristáknak” vagy „németek és szövetségeseik”-nek nevezik. A világháború utáni határrendezésről szóló részben Kárpátalja tekintetében elmondják, hogy „...a kérdést azután oldották meg, miután kiűzték innen a megszálló német csapatokat. November 26-án Kárpátontúli-Ukrajna népbiztosainak első kongresszusa egy kiáltványt fogadott el Kárpátontúl egyesüléséről Ukrajnával. Figyelembe véve azt, hogy az ukránok évtizedek óta törekedtek az egyesülésre, a csehszlovák kormány beleegyezett, hogy a Kárpátontúlt egyesítsék a Szovjetunióval. Ez 1945. június 29-én történt.”⁵⁶² Majd végül leszögeznek, „ily módon a háború befejezését követően sok évszázad óta először egyesültek az ukrán területek az Ukrán SZSZK kötelékében. Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia elismerte az új politikai realitásokat, melyeket a nemzetközi szerződésben is kinyilvánítottak a tekintetben, hogy megváltoztatják határaikat a Szovjetunió javára.”⁵⁶³

Az 1956-os magyarországi események nem kerültek még közvetve sem a kötetbe. A következő említés már a független Ukrajna időszakából való, ahol az ország „etnoszociális” (társadalmi) viszonyait tárgyalva számba veszik, hogy 163 ezer magyar él Ukrajnában, de a vallási élet kapcsán a különböző protestáns egyházak mellett a reformátust már kihagyják a sorból.⁵⁶⁴

Az 1956-os forradalom bár egy mondat erejéig, de bekerült egy 1998-ban kiadott egyetemes legújabb kor tankönyvbe, melyben az 1945–1998 közötti események tárgyalását találjuk. A tankönyv Közép- és Dél-Európát tárgyaló fejezetében nincs önálló tárgyalása Magyarországnak, így a Szovjetunió korabeli viszonyait, külkapcsolatait bemutató részben fedezhetünk csupán fel elszórt magyar vonatkozásokat. Így kapott helyet a Hruscsov nevével fémjelzett időszak külpolitikai helyzetének leírásában az, hogy az 1953-as keletnémet felkelés mellett, 1956 őszén a szovjet hadsereg vérbe fojtotta a magyarországi forradalmat.⁵⁶⁵ Ezen a rövid mondaton kívül a tanulók a tankönyvből semmit nem tudhatnak meg a forradalom eseménytörténetéről, motivációiról, de már az is eredmény, hogy nem ellenforradalomként van tárgyalva.

Az 1998-as Minisztérium által javasolt nemzeti történelemoktatás programja alapján 2000-ben kiadtak egy 11. osztály számára készült *Ukrajna története* tankönyvet,⁵⁶⁶ mely rendhagyó módon részletesen és szimpatizálva beszámol az 1956. évi magyarországi forradalomról. Ebből megtudhatják a diákok, hogy az „56 őszén Magyarországon kirobbant felkelés résztvevői demokráciát és

⁵⁵⁹ KULCSICKIJ SZ. V. ÉS TÁRSA, 1994. II. rész. i.m.: 39–40.

⁵⁶⁰ Uo.: 40.

⁵⁶¹ TURCSENKO F.H., PANCSSENKO P.P., TIMCSENKO SZ. M.: *Ukrajna legújabb kori történelme (második rész) 1939–2001*. Lviv, „Szvít” Kiadó, 2004. 20.

⁵⁶² Uo.: 86.

⁵⁶³ Uo.: 87.

⁵⁶⁴ Uo.: 365, 375–377.

⁵⁶⁵ BURAKOV JU.V., KIPARENKO G.M., MOVCSAN SZ. P.: *Vszesvitnya isztorija. Novitnyi csaszi 1945–1998*. 11. klasz. (Egyetemes történelem. Legújabb kor 1945–1998. 11. osztály) Kijev, Vidavnictvo „Henez”, 1998. 122.

⁵⁶⁶ KULCSICKIJ, SZ. V., KOVALI, M.V., LEBEGYEVA, J. G.: *Isztorija Ukrajini. Pidrucnik dlja 11. klaszu szerednyoji skoli*. (Ukrajna története. Tankönyv a középiskolák 11. osztálya számára). Kijev, „Oszvita”, 2000.

a szovjet csapatok kivonását követelték az ország területéről. Mikojan különleges megbízott és Andropov, Szovjetunió nagykövete ugyan Budapestre jöttek, de kénytelenek voltak beleegyezni a kommunista-pártállami vezetőség megújulásába az országban. A korábban börtönbe zárt Kádár János lett az állampárt vezetője, Nagy Imre pedig a kormányé. Nagy Imre azonban nemsokára átállt a szovjetellenes forradalmárok oldalára és bejelentette Magyarország kilépését a Varsói szövetségből. Ekkor a szovjet tankokkal megerősített fegyveres erők megszállták a magyar fővárost, megtörve az elszánt hazafias védők ellenállását. Budapest ostrománál közel 20 ezer majdhogynem fegyvertelen hazafi vesztette életét. A NATO-országok tiltakoztak ugyan, de egyik sem jött segítségükre.”⁵⁶⁷

Ami még meglepőbb az események kárpátaljai visszhangjáról sem feledkeznek meg a szerzők, eddig egyik tankönyvben sem fordult ilyen elő. Ezt írják: „A magyarországi események széles visszhangra találtak az ukrán társadalomban. Éles és negatív fogadtatása volt a budapesti forradalom elfojtásának Kárpátalján, ahol több tízezer magyar élt. Az Ukrán Köztársaság kommunista vezetője Pidhornij azonnal Ungvárra utazott. Utasításokat adott a helyi, megyei párt- és szakszervezeti vezetőknek, hogy gyűléseket és felvonulásokat kell szervezni, ahol fentről diktált határozatokat fogadtattak el. Ezekben a nyilatkozatokban a magyarországi forradalmat ellenforradalomnak kellett minősíteni, amit a NATO tervezett meg és segített a megvalósításában.”⁵⁶⁸

2011-ben több új tankönyv jelent meg a 10–11. osztályok számára az új, differenciált szakirányos oktatás megvalósításának céljából. Egyetemes és Ukrajna XX. századi történetéhez, a harmadik, elmélyített vagy szakirányultságú történelmi képzéshez adott ki a „Heneza” Tankönyvkiadó új tankönyveket, melyek a 11. osztály tanulói számára az 1939-től napjainkig terjedő eseményeket⁵⁶⁹, míg a 10. osztály számára a XX. század elejétől 1929-ig foglalja magába az eseményeket. Bár a 10. és 11.-es egyetemes történelem tankönyv szerkezetileg és formailag egységes képet mutat és mindkettőnél a szerzőpáros egyik tagja azonos, meglepő módon kronológiailag nem pontosan követik egymást, hanem a 30-as évek eseményei kimaradnak a tananyagból.

A 11. osztály számára készült Ladicsenko–Zablockij-történelemtankönyv a második világháború kezdetétől tárgyalja az eseményeket, melynek során Magyarország vagy a magyarok részvétele és szerepe csupán néhány mondat erejéig került be a kötetbe. Az előző évek gyakorlatától eltérően negatív jelzők és sztereotípiák nélkül (pl. nincs a horthysta jelző, sőt Horthy Miklós sincs egyáltalán megnevezve a műben) tudhatjuk meg a törzssanyagból, hogy Magyarország is Németország szövetségese volt, 1941 áprilisában a többi szövetségessel, Romániával, Bulgáriával és Olaszországgal közösen támadták meg Jugoszláviát és Görögországot, melynek eredményeképpen felosztották területeiket, pl. Magyarország megkapta a Vajdaságot.⁵⁷⁰Később már csak a háború befejező szakaszában találkozunk Magyarország említésével a többi közép- és délkelet-európai ország sorában, amelyeket a Vörös Hadsereg felszabadított a hitleri Németország megszállása alól. Itt értesülhetnek a tanulók arról, hogy Magyarország, „a náci Németország utolsó szövetségese”⁵⁷¹ 1945 áprilisában kapitulált, miután három hónapos ostrom után a szovjet hadsereg elfoglalta Budapestet. Az ország egész területét 1945. április 4-re tisztították meg a hitleri csapatoktól. Később olvashatnak arról, hogy Magyarországon is a szovjet rendszer került bevezetésre, és az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés alapján területeket veszített: Erdély átkerült Romániához, „Kárpátontúli Ukrajnát pedig az USZSZK-hoz csatolták”. Ezenkívül Magyarországnak, a többi vesztes országgal együtt, még 200 millió dollár jóvátételt is fizetnie kellett a Szovjetuniónak.⁵⁷²

⁵⁶⁷ KULCSICKIJ, SZ. V., KOVALJ, M. V., LEBEGYEVA, J. G., 2000. i.m.: 119.

⁵⁶⁸ Uo.

⁵⁶⁹ LADICSENKO T. V., ZABLOCKIJ, J. I.: *Vszeszvitnja isztorija. Pidrucnik dlja 11. klaszu zahaljnoosvitynih navcsaljnih zaklagyiv. Profilnij riveny.* (Világtörténelem. Tankönyv az általános képzésű oktatási intézmények 11. osztálya számára. Szakirányultsági szint). Kijiv, „Heneza”, 2011. 320 oldal.

⁵⁷⁰ Uo.: 27.

⁵⁷¹ Uo.: 66.

⁵⁷² Uo.: 87.

A tankönyv 6. nagy témaköre a közép- és kelet-európai országok helyzetével foglalkozik a második világháború után, melyben általános jellemzést olvashatunk a szovjet típusú kommunista rendszer bevezetésének sajátosságairól és a térség diplomáciai kapcsolatairól: a Varsói Szerződésről, a Kominformról stb. Itt együttérzően konstatálják a szerzők, hogy leginkább Magyarország és Lengyelország szenvedett a sztálini kemény függőségtől, mivel itt a mérsékelt kommunista politikusok nem féltek kiállni saját nézeteikért, és megtorlások, bebörtönzések áldozatai lettek (pl. Kádár János és Vladiszlav Gomulka).⁵⁷³ A témakörön belül minden ország második világháború utáni történetét külön fejezetben is tárgyalják, ami az előző tankönyvekhez képest jóval több információval szolgál a közelmúlt eseményeiről, sőt az ukrán–magyar kapcsolatokról is. Bőséges adatot tudhatnak meg itt a tanulók arról, hogyan került Magyarország a „szovjet táborba”, a Szegeден létrejött Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontról, mely Miklós Bélát bízta meg a koalíciós kormány miniszterelnökségével és a kormány képviselői által 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti megegyezésről a Szovjetunióval, USA-val, Nagy-Britanniával, melynek következtében Magyarország hadat üzent Németországnak és a szovjet hadsereg bevonult az ország felszabadítására. Olvashatnak továbbá a Nagy Ferenc-kormányról és a Magyar Dolgozók Pártja létrejöttéről, az 1949. augusztus 18-án elfogadott új alkotmányról és az ország Magyar Népköztársasággá alakulásáról, a Rákosi-rendszerről és az 1956-os forradalom előzményeiről és okairól. Az 56-os eseményekkel kapcsolatosan leírják, hogy október 6-án Rajk László és mártírtársainak újratemetésével kezdődött egy tüntetéssorozat, mely 200 ezres tömeggé vált és fokozatosan, a nyitott osztrák határ révén felfegyverzett emigránsokkal bővült, ez után elvesztette békés jellegét, s a nép haragja a belügyi szervek munkatársaira és a párttagokra zúdult. Valódi csaták törtek ki Budapest utcáin.⁵⁷⁴ A helyzet javítása céljából a szovjet vezetés a Rákosi-féle politika híres ellenzőjét, Nagy Imrét nevezte ki miniszterelnöknek, a MDP éléről pedig eltávolították Gerőt, és az azelőtt rehabilitált Kádár Jánost nevezték ki első titkárnak. Azonban Nagy Imre váratlan intézkedésekbe kezdett: kikiáltotta Magyarország semlegességét és kilépését a Varsói Szerződésből, kijelentette, hogy a szovjet orientáció helyett a nyugati országokkal fognak gazdasági kapcsolatokat kialakítani, kiengették a politikai foglyokat, fel akarták oszlatni az MDP-t. Ezek hírére Moszkva végleges döntést hozott „a magyar probléma fegyveres megoldásáról”.⁵⁷⁵ A fennálló rendszer megújításával Kádár Jánost bízták meg: új pártot hoztak létre Magyar Szocialista Munkás Párt néven és megalakították az ideiglenes forradalmi munkás-paraszt kormányt az „ellenforradalom felszámolására és a szocializmus helyreállítására az országban”. Konyev marsall parancsára november 4-én a szovjet csapatok katonai hadműveletbe kezdtek, melynek következtében 3 nap alatt felügyeletük alá vonták Budapestet. Nagy Imrét letartóztatták és egy zárt tárgyaláson halálra ítélték, a szerzők szerint annak ellenére, hogy a Kreml vezetői „kegyelmet kértek számára a magyar vezetőktől”.⁵⁷⁶ A fejezet további részében a szerzők megismertetik a Kádár-időszakot, melynek gazdasági szakértői, Nyers Rezső és Fok Endre reformjai révén Magyarország lett „az európai szocialista blokk legvirágzóbb országa”. Részletesen beszámolnak a rendszerváltás időszakáról, a többpártrendszer létrejöttéről és az „ellenzéki kerekasztal” tárgyalásokról, érdekes módon, míg említésre került itt a Szabad Demokraták Szövetsége, a Magyar Demokrata Fórum és az, hogy a MSZMP feloszlatta magát és helyette létrejött a Magyar Szocialista Párt, a Fidesz létezéséről még elvélve sem esik szó. 1989. október 23-án létrejön az új Magyar Köztársaság, módosítják az alkotmányt és az állam élére köztársasági elnök kerül Göncz Árpád személyében, illetve Antall József vezetésével az MDF alakít kormányt, megkezdődik a gazdaság nyugati típusú piacgazdasági és privatizációs elvűvé alakítása, mely kezdetben az életszínvonal csökkenéséhez vezetett – minderről is értesülhetünk a fejezetből. Majd az ország jelenlegi helyzetére térnek át, amiből azt emelik ki, hogy 2004 augusztusában Magyarország súlyos kormányválságba került, a miniszterelnök Meggyesi Péter lemondott és helyére

⁵⁷³ LADICSENKO T.V., ZABLOCKIJ, J. I., 2011. i.m.: 185.

⁵⁷⁴ Uo.: 198–199.

⁵⁷⁵ Uo.: 200.

⁵⁷⁶ Uo.

a „multimilliomos Gyurcsány Ferencet nevezték ki”. A konfliktus tárgya az államháztartás óriási hiánya, az infláció és a jelentős külső és belső eladósodás volt. Miután 2006-ban a miniszterelnök nyilvánosságra hozta „az ország szánalmas gazdasági helyzetét, az országban népi megmozdulások zajlottak” – írják a szerzők, de ezzel több nem derül ki az eseményekről. A jelenlegi kormányról és a fideszes-kormányzás intézkedéseiről semmi információ nem található a tankönyvben, csupán említik, hogy 2010 augusztusától Schmitt Pál (akinek a nevét hibásan Vpal-nak írták le – B. M. A.) aranyérmes párbajtőröző olimpiai bajnok a köztársasági elnök.⁵⁷⁷

Az ukrán–magyar kapcsolatok bemutatása igen újszerű a tankönyvben, innen értesülhetünk a diplomáciai kapcsolatfelvételtől, az 1992-ben aláírt jószomszédságról és együttműködésről szóló szerződésről, a magas szintű kétoldalú látogatásokról és arról, hogy az Ukrajnával való együttműködését a magyar politikai vezetőknek az motiválja, hogy Kárpátalján főként a Nagyszőlősi és Beregszászi járásban jelentős számú magyar közösség él, akiknek Ukrajna lehetővé teszi, hogy anyanyelvükön tanuljanak és tartsák a kapcsolatot az anyaországgal.⁵⁷⁸

Az *Ukrajna története* című tantárgy elmélyült megismerésére is készült új tankönyv 2011-ben, mely kronológiailag ugyanazon határok közötti időszakot öleli fel, mint az előzően bemutatott egyetemes történelemtankönyv.⁵⁷⁹ Ukrajna második világháború alatti történetének tárgyalása során több oldalon keresztül egyetlen említés sincs Magyarországról, később is csupán annyi, hogy a világháború előestéjén a nyugatukrán területek közül csak Kárpátalja volt az USZSZK határain kívül, mivel Csehszlovákia szétesése után Magyarország elfoglalta azt.⁵⁸⁰ Kárpátaljára vonatkozóan a tankönyv a „Zakarpatszka Ukrajna” terminust használja, és nagy hangsúlyt fektet a terület szovjet felszabadítására a „hitleristák” alól és Szovjetunióhoz kerülésére. A kárpátaljai historiográfiához hasonlóan a Turcsenko-féle tankönyv is az „újraegyesülés” (vozzjednannya) terminust használja, a *Kárpátalja és Ukrajna „újraegyesülése” Szovjetunió keretében* címmel egy egész alpontot szán az eseménysorozatnak.⁵⁸¹ Az ismételt hatalomváltást a szerző azzal magyarázza, hogy az 1939-ben Magyarország által elfoglalt Kárpátalját 1944 októberére a szovjet hadsereg felszabadította a németektől és kihasználva a politikai helyzetet és a lakosság többségének hangulatát döntöttek a terület sorsáról. Csehszlovákia hajlandó volt aláírni a szerződést, mellyel Kárpátontúli Ukrajna egyesülhetett Szovjet-Ukrajnával. Lengyelország, Magyarország, Románia és Csehszlovákia pedig nemzetközi szerződésekben ismerték el az új külpolitikai viszonyokat és egyeztek bele határaik módosításába a Szovjetunió javára.⁵⁸²

Az említett tankönyv is kitér az 1956-os forradalomra, az egyetemes történelemtankönyvtől kicsit eltérő módon értékelve azt. Itt ezt olvashatjuk: „1956-ban a szovjet csapatok elfolytottak egy kommunistaellenes felkelést Magyarországon... A magyarországi események nagy aggodalmat váltottak ki Ukrajna vezetőiből, mivel féltek a szeparatista hangulat feléledésétől Kárpátalján, amely korábban Magyarország kötelékébe tartozott. Ezért Kárpátaljára látogatott az UKP KB első titkára, Pidhornij. A területen tömeges gyűléseket, tüntetéseket szerveztek, melyeken a magyarországi eseményeket „fegyveres ellenforradalomnak”, a fasizmus megnyilvánulásának és a „nép érdekei elárulásának” minősítettek. Az ENSZ ukrainai képviselője tiltakozott az ellen, hogy a szervezet megfigyelőket küldjön Magyarországra, mert úgy mondta, ez imperialista országok beavatkozása lenne egy szuverén ország belügyeibe. Mondta ezt olyan időszakban, amikor egész Magyarország a szovjet hadsereg megszállása alatt volt. Ukrajna lakosságát félreinformálták a szovjet vezetők valós céljairól Magyarországgal kapcsolatosan, ezért a többségük pozitívnak gondolta az

⁵⁷⁷ LADICSENKO T. V., ZABLOCJKIJ, J. I., 2011. i.m.: 201–202.

⁵⁷⁸ Uo.: 202.

⁵⁷⁹ TURCSENKO, F. H.: *Isztorija Ukrajini. Pidrucnik dlja 11. klaszu zahaljnoosvitynih navcsaljnih zaklagyiv. Profilijnij rivny.* (Ukrajna története. Tankönyv az általános képzésű oktatási intézmények 11. osztálya számára. Szakirányultsági szint). Kijiv, „Henezs”, 2011. 400 oldal.

⁵⁸⁰ Uo.: 16.

⁵⁸¹ TURCSENKO, F. H., 2011. i.m.: 87.

⁵⁸² Uo.: 88.

intervenciót”.⁵⁸³ Ilyen mélységű kritikája a szovjet-ukrán vezetésnek az 1956-os magyarországi forradalom kapcsán eddig nem volt olvasható egyik tankönyvben sem.

Ukrajna független 20 évének szintén egy külön témakört szánt a szerző, melyben a korábbi tankönyvekhez képest, a független Ukrajnával az első diplomáciai kapcsolatot Lengyelország vette fel, Magyarország és Franciaország december 3-án – csak ezt követően. Emellett nagy jelentőséget tulajdonít a jószomszédsági kapcsolatokról, a határok sérthetetlenségéről és az egymással szembeni területi igények lemondásáról szóló kétoldalú egyezmények aláírásának, melyeket 1991–93 között Ukrajna Magyarországgal, Lengyelországgal és Szlovákiával is megkötött.⁵⁸⁴

Áttekintve az Ukrajnában minisztériumi jóváhagyással vagy ajánlással használatos általános és középiskolai történelemtankönyvek egy – kronológiai korlátok által behatárolt – részét, számos tanulságos következtetés vonható le mind a történelemtanításra, mind a bennük tükröződő magyarsággal kapcsolatos vonatkozásokra. Először is: az Ukrajna történetét magukba foglaló kiadványok a nemzeti történelem bemutatása közben a mai Kárpátalját mint területi egységet anakronisztikusan visszavetítik a múltba. Annak ellenére, hogy létrejött csak az 1918-as évhez kötődik, a tankönyvek oldalain találkozhatunk Kárpátalja vagy Kárpátontúl történetével az őskorban és a kora középkorban is. A tankönyvek terminológiája tehát történelmi tévedések sorozatát tudatosítja az első, múlta vonatkozó ismereteiket megszerző kisiskolásokban, és a tanárookra hárul az a feladat, hogy ezekre a pontatlanságokra (ha akarják!) felhívják a tanulók figyelmét.

Igen szembevetendő az a tendencia is, hogy egyes nagyobb horderejű eseményeket vagy teljesen elhallgatnak, vagy ha említik is, jelentőségüket igencsak lekicsinyítik, míg más, az ukrán nemzeti múlt igazolását alátámasztó történetek sok esetben felnagyítva jelennek meg a művekben. Ennek fő oka, hogy a tankönyvek a hivatalos ukrán történelmi narratívához igazodva íródtak, állandónak és változatlanul mutatják be nemcsak az ukrán népet, de az államot is. Az ukrán történelem taglalása során a szerzők erősen hazafias és nemzeti beállítottságú hangvételt alkalmaznak, s számos példa támasztja alá azt is, hogy a szomszédos népeit az ukránok ellenségeiként mutatják be, amit számos negatív jelzővel erősítenek fel. A propagandista szellemű szöveg elmaradhatatlan része továbbá a pravoszlávia előtérbe helyezése más vallásokkal szemben. A magyar nép történetének megjelenése az ukránai egyetemes történelemtankönyvek hasábjain egyre nagyobb teret kap, s a közép-európai államok, események kapcsán az újabb kiadványokban egyre több információ található. A magyarokról sugallt kép a tankönyveken keresztül felemás jellegű, hisz a veszélyes és barbár nomád honfoglalók és kalandozó magyarok fokozatosan letelepednek, kereszténnyé válnak, a halicsi területekért és „Kárpátaljáért” vívott harcok során ugyan ellenségesek, de a törökökkel vívott harcok idején és az erdélyi fejedelmekkel fenntartott diplomáciai kapcsolatok révén többnyire objektív képet festenek. Az újkor végéig megmarad mondhatni ez a pozitív kép, majd a XX. században, főként a Kárpátalja hovatartozásáról szóló részeknél ismét előjönnek az *elnyomó, magyarosító, horthysta, megszálló, utolsó csatlós* stb. jelzők. Itt jegyezhető meg, hogy a XX. század elejéig mondhatni folyamatos a magyar történelmi fejlődés és a sorsfordulók bemutatása, később mindinkább beszűkül a kör, és csak kevés információ kerül be a tankönyvekbe. Az ukrán nép történetét tartalmazó tankönyvek objektivitása és tényanyag szempontjából való pontossága erősen megkérdőjelezhető, vagyis a bevezetőben leírtak, mely szerint a nemzeti történelem konstruálásával próbálják legitimizálni a jelenlegi határokat és államiságot, helytálló megállapításnak tekinthető.

A levont következtetések nem tekinthetők marginális véleménynek, hiszen napjainkban a közvélemény és a történész szakma egy része szintén egyetért azzal, hogy a tankönyveken keresztül mítoszokat közvetítenek, melyek romboló hatással lehetnek a szomszédos országokkal való vi-

⁵⁸³ TURCSENKO, F. H., 2011. i.m.: 144.

⁵⁸⁴ Uo.: 286.

szonyra, s az újabb és újabb sérelmek „feltárása” pedig olyan színezetet ad a narratívának, mely az ukrán nép kisebbségét, állandó áldozatszerepét erősíti a történelem folyamán.⁵⁸⁵

Az ukrainai történelemtankönyvek szemléletét azonban nem szabad egyedülálló jelenségként kezelni a térségben, közép-kelet-európai párhuzamai világosan körvonalazódnak. Ezt támasztja alá az Eckert-intézet által kiadott Nemzetközi Tankönyvkutató Tanulmányok 112. kötete, amely a kelet-közép-európai országok nemzeti történelmének oktatásával foglalkozik.⁵⁸⁶ A kötet egyik tanulmánya szerint a „nemzeti történelmi szemlélet” – különösen kelet-közép-európában – még mindig a történelemoktatás kvintesszenciája. Több helyütt oktatási cél a patriotizmus, az általános történelem csak háttér a nemzeti történelem bemutatásához, a nemzeti dalok és a „híres emigránsok” kötelező tananyagnak számítanak. A történelemoktatás feladatává teszik, hogy erősítse a „nemzeti és etnikai identitást”, felébressze a nemzeti büszkeséget és hirdesse a honvédelem szükségességét. A szenvedések felsorolása a tankönyvekben a nemzet önéletrajza, mások szenvedését – a kisebbségeket is – a perifériára szorítják vagy elhallgatják. Saját államuk legnagyobb területi kiterjedését a taneszközök mintegy fényképszerűen rögzítik és az ikonoknak járó tisztelettel övezik körül. Ugyanakkor érezhető, hogy a modernizálási kényszer defenzívába kényszeríti ezeket az ábrázolási módokat. A nemzeti öntudat kérdésekké válik, az etnikai központúságot egyre inkább elutasítják. A kötelező nemzeti tudáskanon felbomlik, az iskolareformok és a didaktikai-metodikai újítások pluralitást, kritikai felvetéseket, tárgyilagosságot, korrekt ábrázolást követelnek meg. Maguk a tanulók is csak korlátozott mértékben hajlandók a primitív negatív sztereotípiákat elfogadni. A tanterv- és tankönyvanalízisek, valamint a tanulók körében végzett felmérések ilyen irányú fejlődést mutatnak Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában és Fehéroroszországban.⁵⁸⁷ Bár a kötetben összesített kutatások nem terjedtek ki Ukrainára, áttekintve az ukrainai történelemtankönyveket elmondhatjuk, hogy hasonló tendenciák jellemzőek itt is.

Végezetül, bár már sok szó esett az ideális tankönyv kritériumairól a tudományos, módszertani, közéleti és egyéb fórumokon, legfontosabb ismérvek – úgy vélem – az objektivitásnak kellene lenni, vagyis a tankönyv ne politikai eszközként funkcionáljon, ne legyen sem „narancssárga”, sem „fehér-kék”, sem egyéb más színezete a narratívájának. Az oktatás és a politika között kölcsönös kapcsolat van. Az oktatás teremtheti meg ugyanis az alapokat az attitűdök és vélemények kialakításához, amelyek a béke és a kölcsönös megértés elősegítéséhez lényegesek a politika számára.⁵⁸⁸ Ezt kellene szem előtt tartani a döntéshozásban részt vevőknek.

Hogy merre tart jelenleg az ukrainai történelemtanítás és tankönyvkészítés, mikor lesz mentes a történelemtanítás az aktuális politikai erőviszonyoktól, irányvonalától, azt nem lehet tudni. Hogy ilyen körülmények között a következő generáció milyen szellemű és milyen magyarságképet ábrázoló történelemtankönyveket fog kézhez kapni, az a jövőbeni kutatások tárgyát fogja képezni.

⁵⁸⁵ PETRO TOLOCSKO, ukrán akadémikus egy tudományos konferencián Kijevben elhangzott előadásából. / <http://suchasnaosvita.blox.ua/2010/03/Pidručniki–istoriyi–ne–povinni–robiti–lyudej.html>

⁵⁸⁶ ROBERT MAIER (Hrsg.): *Zwischen Zählebigkeit und Zerrinnen. Nationalgeschichte im Schulunterricht in Ostmitteleuropa*. 2004.

⁵⁸⁷ HRABOVSKÍ, 2006. i.m.: / http://www.tanszertar.hu/eken/2006_01/hj_0601.htm

⁵⁸⁸ KURTÁN ZSUZSA, 2000. i.m.: 623.

III. FEJEZET

A MAGYAR MŰLT MEGJELENÍTÉSE A KÁRPÁTALJAI UKRÁN NYELVŰ HONISMERETI/HELYTÖRTÉNETI MUNKÁKBAN (1991–2011)

„*A honismeret az önismeret útja*” – mondta Szerényi Ferdinánd⁵⁸⁹, mely gondolatának hatására nagyszabású gyűjtőmunka kezdődött a mai kárpátaljai régió értelmiségi köreiből a két világháború közötti csehszlovák éra idején. E gyűjtő- és hagyománymentő, értékmegőrző munkának kisebb-szebb körülmények között önvédelmi szerepe volt, nem csupán „nemes szenvedély és lokálpatrióta büszkeség forrása, hanem a megmaradás egyik alappillére.”⁵⁹⁰ A honismereti/helytörténeti kutatók jelentősége azonban nem csupán ennyi, egyes vélemények szerint komplexitása négy tényezővel írható le: a tudományos hozzájárulás, a gyakorlati-közéleti szerep, a spontán érdeklődés kielégítése és az érzelmi-tudati hatás.⁵⁹¹

Bényei Miklós szerint a helytörténet fogalmát kettős értelemben lehet használni. Egyrészt jelölő az adott hely (egy település, egy megye, egy kisebb táj, egy városrész, egy intézmény stb.) múltját, pontosabban a múltra vonatkozó feltárt vagy a forrásokban rejtőző információkat, tehát egy ismerethalmazt. Másrészt a történettudomány azon irányának megnevezésére szolgál, amely az adott hely múltját, a helyhez kötődő valamely személy életét, történeti szerepét tanulmányozza a források segítségével, illetve a történeti események, jelenségsorozatok helyi tényezőit, sajátosságait mutatja be. Az angol R. Douch megállapítását idézve – „a helytörténet, a hazai történelem és a világtörténelem nélkülözhetetlen kiegészítői egymásnak.”⁵⁹²

Érzelmi-tudati hatását tekintve a fent idézett szerző úgy véli, hogy a helytörténeti kutatás a szülőföld, a lakó- és munkahely, az egykori iskola múltjának feltárásával erősíti a szűkebb környezethez való érzelmi-értelmi kötődést, a hajdani örökség és a mai eredmények megbecsülését, és ez által hatékonyan közreműködhet az összetartozás érzésének felkeltésében, a nemzeti öntudat erősítésében, a hazaszeretet elmélyítésében. A lokálpatriotizmus ugyanis az egyik legnemesebb emberi tulajdonság, a hazafiság megnyilvánulási formája.⁵⁹³

III.1. Ukrajna függetlenedésének hatásai a helytörténetírás fejlődésére

A helytörténeti kutatás és helytörténetírás megítélése nem mindig egyforma, míg korábbi művekben találkozhattunk olyan felfogással, hogy a helytörténet „...viszonylag jól ellen tud állni a nacionalista vagy ideológiai nyomásnak”⁵⁹⁴, ma ez a gondolat elavultnak tűnik, különösen a politikailag későn érő nemzetek esetében. Köztudott, hogy a honismereti (helytörténeti) munkának igen nagy szerepük van az újdonsült, labilis történeti tudattal rendelkező államok esetében is legitimitásuk öndokumentációjában, hisz ezek egyrészt könnyebben, szélesebb körben eljutnak az olvasóközönséghez, másrészt nagyobb hatással vannak a lokális tudatra, érdeklődésre. „Minden, legitimitásában bizonytalan vagy totális hatalmi-társadalmi igénytel fellepő ideológia, rendszer a múltat is uralni akarja”⁵⁹⁵ – olvashatjuk egyik neves kortárs magyar történész írásában. Jellemző tendencia ez a nemzeti (ön)kép megteremtésén munkálkodó immár 20 éve fennálló ukrán állam

⁵⁸⁹ Az ún. Masaryk-akadémia későbbi főtákará, aki hosszabb ideig dolgozott a Csehszlovákiához tartozó Kárpátalja magyar lakta járásaiban mint tanfelügyelő, lapszerkesztő és az iskolán kívüli népművelés szervezője.

⁵⁹⁰ S. BENEDEK ANDRÁS: *Helytörténeti kutatómunka Kárpátalján*. – In: Uő: A megmaradás esélyei. Tanulmányok, eszmék, kritikák. Hatodik Síp Alapítvány, Mandátum, Kiadó. Budapest–Beregszász, 1996. 54.

⁵⁹¹ BÉNYEI MIKLÓS: *Helytörténet és iskolatörténet*. – In: Könyv és nevelés. 2004/4. <http://www.opkm.hu/konyvesnevelés/2004/4/benyeimHELYISKOLATORT.html>.

⁵⁹² Uő.

⁵⁹³ Uő.

⁵⁹⁴ DAVIES, 2002. i.m.: 49.

⁵⁹⁵ TÓKÉCZKI LÁSZLÓ: *Beszélgjenek a szövegek! Olvasásra ösztönzés és történelemtanítás*. In: Uő: *Történelem, eszmék, politika*. Budapest, 1999. 333.

esetében, mely számára a nemzeti „újjaszületés” legújabb fázisa következett el. Az új helyzet legitimitási folyamatában elengedhetetlenné vált többek között a nemzeti történelmi narratíva megteremtése. Az állami történelem hiányában úgy tekintik a történelmet, mint amely a népnek különféle periódusokban és különféle államokban szerzett történelmi és politikai tapasztalatait foglalja össze, vagyis visszanyúlva Hruszevszkij koncepciójára, kiemelik a különböző államkeretekben fejlődő régiók történelmét és az új határoknak megfelelő egységbe ötvözik azt. A korábbi századokat úgy mutatják be, mint menetelést a végső cél: az ukrán etnikai területek egy államba való tömörülése felé. A nemzeti történelem művelése és a történelem „nemzeti látószögének” kialakítása a XIX. század végétől kezdődött, s a függetlenné válás óta talán még inkább, mint eddig bármikor – politikai szerepet kapott.

Mint azt már többször is hangsúlyoztuk, a mai Ukrajna kötelékébe tartozó területek különböző időkben más-más államok fennhatósága alatt fejlődtek, így a történelmi, kulturális és vallási különbségeken kívül több nyelvi, közigazgatási és politikai rendszer is rányomta bélyegét ezekre az ukránok (vagy részben ukránok) által lakott területekre, elmélyítve a térségek lakosainak nemzeti és kulturális különbözőségét, vagyis már az első fejezetben érintett **regionalitást**. Az ukrán kultúra regionális jellege mondhatni a legjellegzetesebb vonásai közé tartozik, ami egyben sok kérdésre adott és ad magyarázatot napjainkban is.⁵⁹⁶

A szociológiai vizsgálatok eredményeképpen a kutatók azt a tanúságot szűrték le, hogy a „régio” fogalma kétféle tartalommal bír: „az a hely, ahol állandó lakhelyük található, illetve Ukrajna területének egy része, amely eltér a megyétől történelme, kultúrája, gazdasága és kiterjedése alapján”.⁵⁹⁷ Kárpátalja történetének legmodernebb szintézisében is ezt olvashatjuk: „A történelmi események, és az azzal kapcsolatos ismeretek nagy hatással vannak a tudat, különösen az identifikáció alakulására. Azokon a vidékeken, ahol több nemzetiség él együtt, az átélt történelmi események megítélése és továbbadása a regionális tudat fejlődését segítheti...”⁵⁹⁸

Az erős regionális azonosságtudat folyamánya, hogy az ukránok jól érzékelik a regionális különbségeket, melyek történelmi, vallási, kulturális stb. alapúak. A regionalitás megértése lehetőséget nyújt egy általánosabb tudományos szakterület – az ukrán honismereti kutatás és helytörténet-írás jelentőségének felismerésére.

Ilyen regionális egysége a jelenkori Ukrajnának Kárpátalja, melynek történeti fejlődéséről és sorsfordulóiról már fentebb részletesen is szó esett, s amelynek fő jellegzetessége, hogy az ukrán–magyar kapcsolatok fő kapcsolódási színhelye és egyben ütközőterülete. A jelenlegi magyar–ukrán kapcsolatok alapját a több évszázados együttélésen alapuló magyar ruszin viszonyrendszer jelenti, mely egészen a XX. századig pozitív volt. Az „ukrán” etnoním alkalmazása Kárpátalja szláv lakosságára vonatkozóan hivatalosan a második világháború utáni időktől vált általánossá, bár egyes szerzőknél már korábban, a XIX. századi nemzeti mozgalom hatására bekerül a terminológiába.⁵⁹⁹ A ruszinok ukránokká minősítése a szovjet hatalom részéről egy több évtizedes lavinát, szembenállást indított meg: általánossá vált az ország határain belül és kívül az ukrán-ruszin identifikációs és önrendelkezési vita, mely a mai napig nem tekinthető lezártnak.⁶⁰⁰

A régió nemzeti sokszínűségét többen és többször hangsúlyozzák napjainkban, s néhol azt is kiemelik, hogy a XX. század előtt nem mutatható ki nemzeti konfliktus a terület lakói között, vagyis

⁵⁹⁶ A regionalitásról részletesebben l.: *Regionaljna Ukrajina*. (Regionális Ukrajna) Kijev, Geoprint, 2003.; SEREDA, VICTORIA: *Regional Historical Identities in Ukraine: Case Study of Lviv and Donetsk*. Naukovi zapiski Nacionaljnoho unyiverszitetu „Kijev-Mohiljanszka Akademiija”. 2002. T. 20. „Szociologicsnyi nauki”. 26–33.

⁵⁹⁷ SZTEHNIJ, OLEXANDR: *Politikai kultúra – regionális megközelítésben. A politikai kultúra regionális eltérései mint a szociológiai kutatás tárgya.* – In: *Ukrajna színeváltozása 1991–2008*. 2009. i.m.: 86.

⁵⁹⁸ OROSZ ILDIKÓ: *Az identitást befolyásoló történelmi-gazdasági tényezők.* – In: *A Kárpát-medence régiói. Kárpátalja*. Szerk.: BARANYI BÉLA. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2009. 354.

⁵⁹⁹ L. pl.: DOROSZ ENKO D.: *Uhorszka Ukrajna*. Praga: Vseszvit, 1919. (reprint kiadása: Uzshorod, 1992.)

⁶⁰⁰ A magyarországi publicisztikában és tudományos életben is jelen van a probléma. L. pl.: MEDVE ZOLTÁN, UJJ ANNA: *Ruszinok és ukránok*. (OLES MUSYNKA: *An interview with professor Paul Robert Magocsi*. (Eszmezsere Paul Robert Magocsi professzorral). Carpatho-Rusyn Research Center, 1993. 22 p.) – In: Klié, 1996/1. sz., 5. évfolyam.; FEGYA ZARATOV: *Hucul Köztársaság, avagy a kárpátaljai Koszovó?* 2008. / <http://www.mixonline.hu/Cikk.aspx?idIn:18789>

az itt élő nemzetiségek viszonyát nem terheli mély történelmi alapú feszültség. A legújabb korig a kárpátaljai magyarok és nem magyarok közösen élték át a tudatot is formáló történelmi eseményeket, a legtöbb sorsfordító eseménynél egy oldalon álltak.⁶⁰¹ A XX. század eseményei – főképp az 1938–39-es és 1944–45-ös hatalomváltások – viszont már nemzetiségi alapon osztották meg a régió társadalmát, ebből kifolyólag főleg ezeknek az értékelése a történetírásban eltérő jelleget mutat.

III.2. Magyarország és a magyar nép történetének kutatástörténete Ukrajnában, Kárpátalján

A '89 előtti kárpátaljai ukrán történelemtudomány és történetírás állapotára vonatkozóan Soós Kálmán tollából olvashatunk több helyen értékelést, melynek lényege, hogy a vidék múltjára vonatkozóan bár sok publikáció jelent meg, ezek „a parancsuralmi rendszer zátonyain megfeneklett, szakértelem nélkül megírt, felületes ismertetések”, melyek mellett csak „elszórta található néhány olyan kezdeményezés, amely a térség mélyebb, széles kitekintésű” történeti áttekintése lenne. 1944–1989 között a történészek figyelmét leginkább a nagy szocialista átalakulás, osztályharc, a kommunista párt és a komszomol szerepe, az internacionalizmus hangsúlyozása és a Vörös Hadsereg által hozott „felszabadulás” beágyazása a köztudatba kötötte le. Vagyis, az egyes jelenségek egyoldalú felnagyításával, dicshimnuszok segítségével a fő cél az volt, hogy Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolásának jogszerű alapot szolgáltatassanak.⁶⁰²

A szovjet–ukrán hungarológiai, illetve magyar történelemre vonatkozó historiográfia terméseit megvizsgáló Kobály József a függetlenedés előtti viszonyokra vonatkozóan megállapítja, hogy „Magyarország történetének kutatása Ukrajnában a szovjet érában viszonylag fejlett intézményrendszerrel rendelkezett, elsősorban Kárpátalján, ahol az Ungvári Állami Egyetem játszotta a főszerepet. Ezekben a tanulmányokban Magyarország a szocialista országok táborának szerves és elidegeníthetetlen részeként jelent meg. A magyar nép, pontosabban csak a munkások és a parasztok osztálya pozitív megítélésben részesült, míg a földbirtokosok, a nemesség általában, a tőkés és az egyház reakciós, szocialista ellenes erőként jelent meg, amely ellen harcolni kell, s e harc élén a népakarat kifejezője, a kommunista párt áll.”⁶⁰³ Ezek a művek torz képet nyújtottak Magyarországról és a magyarokról, olyannak láttatták, amilyennek látni szerették volna.

A Szovjetunió széthullása és a közép-kelet európai rendszerváltások jelentős változást hoztak a történetírói szemléletmód tekintetében is. Pozitív irányba mutatnak azok az elemzések, amelyek az ukrán–magyar államközi kapcsolatokat boncolgatták, és azt hangsúlyozták, hogy Magyarországnak fontos szerepe lehet Ukrajna nyugat-európai kapcsolatainak kiépítésében. Ennek hátterében valószínűleg az áll, hogy Ukrajna függetlenné válása idején Magyarország az elsők között ismerte el az állam szuverenitását és 1991. december 11-én elsőként nyitott külképviseletet (konzulátust) az országban.⁶⁰⁴

Az új független állam, Ukrajna megalakulásával egyben módosult, új történelmi koncepció jelent meg: a korábban általánosan hangoztatott „Kárpátalja – ősi szláv föld”⁶⁰⁵ helyett most Kárpátalját ősi ukrán földnek állítják be. Ezt a szemléletet a gorbacsovi nyitás után megjelent publikációk támasztják alá és viszik be a sajtón keresztül az ukrán köztudatba.⁶⁰⁶

A 90-es évek ukrán historiográfiájának magyar tárgyú kutatásait összegezve Kobály József az alábbi következtetéseket vonta le: kronológiai szempontból a korábbi időszakhoz hasonlóan a legújabb kor története volt előtérben, a középkor kutatása igen elmaradott, s a témákban jelentős szemléleti változás zajlott le. „Bátran mondhatjuk, hogy ma már kevés komoly kutató akad, aki a honfoglaló magyarokat primitív kultúrájú, vad népnek tekintené. Elfogadott, hogy a honfoglaló

⁶⁰¹ OROSZ, 2009. i.m.: 354.

⁶⁰² SOÓS KÁLMÁN: *Kézművesipar-történeti kutatások Kárpátalján*. – In: Uő: *Perlekedő évszázadok...*, 1995. i.m.: 74.

⁶⁰³ KOBÁLY, 2000. i.m.: 112.

⁶⁰⁴ *Novij dovidnik. Isztorija Ukrajini*, 2006. i.m.: 699.

⁶⁰⁵ BALAHURI E. A., PENYAK SZ. I.: *Zakarpattya – zemlja szlovjanszka*. Uzshorod, 1976.

⁶⁰⁶ SOÓS KÁLMÁN: *Magyar tudományos élet Kárpátalján*. – In: *Magyar tudományosság a környező országokban*. Budapest, 1993. 31–41.

magyarok jelentős szerepet játszottak a keleti szlávok történetében, szoros kapcsolatokat tartottak fenn velük, amit írásos források, és régészeti leletek egyaránt alátámasztanak⁶⁰⁷ – konstatálja a szerző. A régész-múzeumigazgató egyik írásában azt is leszögezi, hogy „a csomai honfoglalás kori temető feltárása során bebizonyosodott, hogy a honfoglaló magyarok nemcsak átvonultak a mai Kárpátalja területén, hanem le is telepedtek itt, és azóta folyamatos a jelenlétük”.⁶⁰⁸

A jelenlegi ukrán történettudomány az eltelt 20 év távlatából már erős kritika alá veszi a szovjet historiográfiát, ám a múlt, az „őshonos területek” történetének megírásakor ők is szívesen válogatnak a szovjet érában kidolgozott, birodalmi ideológiától nem mentes irodalomból. Jó példa erre a mai Kárpátalja történetének feldolgozása, mely témában a kárpátaljai ukrán történészek egyik alapkoncepciója a fehér horvát–ukrán kontinuitáselmélet.⁶⁰⁹ Ez alapján „bizonyítják”, hogy ezen a területen az ukránok alkotják az őshonos lakosságot, nem pedig a magyarok, akik Álmos vezetésével „átkeltek a Kárpátokon, elfoglalták a Felső-Tisza-vidéket, majd elvonultak délre, a középső-dunántúli területekre”⁶¹⁰, s csak a XI–XII. században hódították meg végleg „Kárpátalját” (Zakarpattja), bár a terület szláv jellege ezután is megmaradt.⁶¹¹ A fenti nézettel majdnem egybeeseng számos kijevei kutató véleménye is, akik úgy tudják, „a IX. század végén lezajlott magyar honfoglalás idején Kárpátalján már jelentős szláv lakosság élt”, „a hódító magyar földesurak” pedig fokozatosan „megtörve a helyi szlávok erős ellenállását, foglalták el a Kárpátok keleti lejtőit. Ruzska Krajna (Kárpátalja akkori neve a szerzők szerint) teljes meghódítása pedig köztudottan a XIV. század első felében fejeződött be.”⁶¹²

A kárpátaljai történetírás múltjával, korabeli helyzetével és perspektíváival az elcsatolt, majd visszaszerzett, s újból elszakított régió belül és kívül is többen foglalkoztak. Abban a történetírók általában egyetértenek, hogy a honismeret és helytörténet nagyon fontos, viszont egy-egy korszak eredményeinek értékelése már sok különbséget mutat, s nem utolsósorban az adott politikai helyzet függvénye. Az 1938–39-ben visszatért Kárpátalján létrejött Kárpátaljai Tudományos Társaság alelnöke, Konratovics Irén (Iréneusz) szerint a kárpátaljai rutének nem dicsekedhettek dicső múlttal, „sajátlagos nemzeti történelemmel”. Történetírásukat és történelmüket szegényesnek és nagyrészt egyházi jellegűnek tartja, művelőiről azt írta: „Dilettánsok voltak ők, minden tudományos előképzettség nélkül. Nem ismerték a levéltárak, a könyvtárak anyagát és nem is írtak minden tendencia nélkül... Mi szegény jobbágy nép voltunk, s ennek dacára sem akartunk elmaradni a szomszédos és rokon népek mellett. Nekünk mindenáron fényes múlt kellett, mi is hősekről álmodoztunk. Ha szegények is voltunk, de legalább múltunk legyen fényes. Így estek bele azután a XVIII. század végén lábrakelt neoromanticizmustól⁶¹³ félrevezetett történetíróink abba a hibába, hogy minden kritika nélkül fogadtak el szépen hangzó, tetszetős tényeket.”⁶¹⁴ Majd felsorolja mindazokat a „nemzeti hőseket”, akiknek szerepét a múltban kiszínezve adták elő, s így folytatja a szerző: „A közelmúltban pedig történetíróink szándékosan feltámasztották és kiszínezték a téves múltat, részint nemzeti öntudatunk felélesztésére, részint pedig annak igazolására, hogy a mai nagy hazánk odaát van a Kárpátokon, tradícióink és múltunk is csak oda mutat.”⁶¹⁵ A szerző továbbá nagyra értékeli mindazok munkáját, akik megtisztították a kárpátaljai rutének történetét a hamis illúzióktól, ferdítésektől, mint pl. Hodinka Antal, Petrov Elek, és új útként, perspektívaként is a történetírás revízióját jelölték meg. Úgy véli, hogy a történelemben sohasem szabad valamelyik politikai irányvonal igazolását keresni, s minden történelmi személyt saját korába kell állítani, s nem

⁶⁰⁷ KOBÁLY, 2000. i.m.: 117.

⁶⁰⁸ KOBÁLY, 1998. i.m.: 198.

⁶⁰⁹ Teszik ezt annak ellenére, hogy számos történész, régész kutatásainak eredménye cáfolta ezt az elméletet.

⁶¹⁰ Nariszi *isztoriji Zakarpattja*, 1993. i.m.: 48.

⁶¹¹ Uo.: 52.

⁶¹² *Etnicsnij dovidnik*. 1996. i.m.: 136.

⁶¹³ Bár ekkor még korai neoromanticizmusról beszélni, ez a szerző szóhasználat.

⁶¹⁴ KONRATOVICS IRÉN(iusz): *A kárpátaljai történetírás új útjai*. – In: *Зоря-Гайна. А Кárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944)*. Szerk.: CSATÁRY GYÖRGY. Mandátum Kiadó, Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász–Budapest, 1995. 24.

⁶¹⁵ Uo.: 25.

szabad egy más kor mértéke szerint megítélni.⁶¹⁶ Kontratovics megállapításai máig is helytállóak, sőt párhuzamot lehet vonni az általa kritizált történeti munkák és az 1991 után megjelent ukrán nyelvű helytörténeti munkák között, melyek revíziója már 20 év távlatából is szükséges lenne.

Jelen munka célja elsősorban az volt, hogy megvizsgáljuk, milyen képet rögzítenek a magyar múlt kiemelkedő eseményeiről a rendszerváltás utáni időszakban megjelent helytörténeti jellegű kiadványok anyagai. A szövegek vázlatos bemutatása, tartalmi elemzése alapján úgy gondoljuk, a múltból kiindulva regisztrálhatjuk azt is, milyen ismeretek alakulnak ki a vizsgálat tárgyát képező kötetek ukrán ajkú olvasóiban a magyar népről. Természetesen nincs itt terünk, hogy az új korszak (1991–2011) helyi tudósai által elért, témánkba vágó összes eredményt részletesen előadjuk. Jelen fejezetben a teljesség igénye nélkül, a kronológiai elvet követve – ami egyben a fejlődés irányvonalát is mutatja – közel húsz Kárpátalján megjelent ukrán vagy orosz nyelvű honismereti tárgyú mű elemzésére vállalkozunk. A munkák kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy több műfajú kiadványt vizsgáljunk meg az egyetemi szintézistől a honismereti kézikönyvig, enciklopédikus segédkönyvig. Mivel ezek a művek jóval részletesebben foglalkoznak egyes eseményekkel, nem folyamatosan vizsgáljuk a magyar történelem ábrázolását, hanem kiemelkedő sorsfordulói mentén. Hangsúlyoznunk kell, hogy a szóban forgó művek egy része egyben olyan vállalkozás is, amely a rendszerváltás után először tesz kísérletet Kárpátalja múltjának, vagy egyik aspektusának újszerű összefoglalására, bemutatására.

III.3. A függetlenedés óta eltelt években megjelent „új szemléletű” kiadványok kronológiai áttekintése és elemzése a magyar múlt kiemelkedő sorsfordulói mentén

Honfoglalás kora

A kronológiai elv alapján elsőként Julian Himinec művét kell említenünk, *Zakarpattya – zemlja ukrajinszkoji derzsavi* (Kárpátontúl – az ukrán állam földje), amely 1991-ben jelent meg Ungváron. A Floridában élő, Kárpátaljáról elszármazó ukrán tudós a szláv dominancia hangsúlyozásával tekint át a régió múltját a népvándorlás korától egészen 1945-ig. Vizsgált korszakunkról, egyébként a bolsevik gazdálkodás szervezeti formáiból tudományos fokozatot szerző professzor megállapítja, „a százezres magyar horda átkelt a Kárpátokon és elfoglalta Pannóniát”.⁶¹⁷ Nála a Kárpátalja meghódítására vonatkozó eseménytörténet alapja az ukrán szájhagyomány által megörökített Laborc „kárpátaljai hercegről” (knjaz) szóló ismert legenda. E tekintetben véleménye szerint mérvadó az Anonymus-féle – úgy tudja 1147–1152 között íródott – *Gusta Hungarorum*⁶¹⁸ (valószínűleg gépelési hiba – B. M. A.), illetve a *Poviszty Vremennih Lyet* (Régmúlt idők krónikája) 898. évi tudósításai, amelyek szláv autochton lakosságot emlegetnek a magyarok bejövetele előtt.

Árpád fejedelem és utódainak koráról fontosnak tartja megjegyezni: „A fejedelem és a későbbi királyok udvarában ukrán nyelven beszéltek... Az ukrán nyelv ott a művelt emberek nyelve volt.”⁶¹⁹

Az államalapítás korában ismeretei szerint az „1000–1036”⁶²⁰ között uralkodó I. István Bizáncból kapta a koronát és az egész királyi udvar a keleti kereszténységet vette fel. Ennek ellenére „még kétszáz évig, III. Béla (1178–1196) uralkodásáig a magyar nép az ősi szokások szerint sátrakban élt és a valláson kívül nem volt más kulturális igénye.”⁶²¹

Nagy Volodimir (980–1015) személyét is említi, aki miután megszerezte Halics környékét „elfoglalta a Kárpátokon túli földeket is. Ily módon Kárpátontúl (értsd: Kárpátalja – B. M. A.) újra-egyesült a nagy ukrán állammal, amely a Volgától a Kaukázusig és a Fekete-tengertől a Tisza és a

⁶¹⁶ KONTRATOVICS... – In: CSATÁRY, 1995. i.m.: 26.

⁶¹⁷ HIMINEC, JULIAN: *Zakarpattya – zemlja ukrajinszkoji derzsavi. Notatki z isztoriji Zakarpattya*. (Kárpátontúl – az ukrán állam földje. Feljegyzések Kárpátontúl történetéből) Uzshorod, 1991. 12.

⁶¹⁸ Uo.: 12.

⁶¹⁹ Uo.: 13.

⁶²⁰ Uo.

⁶²¹ Uo.

Poprád folyóig terjedt”.⁶²² Majd István, kihasználva Nagy Volodimir fiai között dúló ellenségeskedést „Kárpátontúlt Magyarországhoz csatolta, érintetlenül hagyva itt a Rusz idején kialakult rendet”.⁶²³ Ennek nyoma úgy néz ki, hogy Imre herceget az egyik forrás a ruténok hercegének nevezi.

Himinec értelmezi a „történelmi Kárpátontúl” kifejezés jelentéstartalmát is. Felfogásában „a történelmi Kárpátontúl az ukránok által ősidők óta lakott kárpátontúli területek, azaz:

- az Ukrán SZSZKSZ mai Kárpátontúli területe;
- Eperjes-vidék a Közép-Szlovákiai hegységig;
- az egész Tiszántúl, a Tisza és a Duna összefolyásáig (a történelmi „Marchia Ruthenorum” – X. sz.), a mai Magyarország területén;
- az egész Erdőntúl, a valamikori Erdély, mai Románia.”⁶²⁴

Ha a szerző eddig idézett gondolataiból nem is, de Kárpátalja területének ilyen meghatározásából egyértelműen kiderül a szerző beállítottsága és a téma ismeretének mélysége.

Második lépésben Andrij Olasin 1992-ben Munkácson napvilágot látott *Isztorija Zakarpattya* című művét vizsgáltuk meg, amely lényegében középiskolai tanárok és diákok számára készült honismereti segédkönyv. A kötet 212 oldalon foglalja össze Kárpátalja (itt: Zakarpatszka oblaszty) történetét a legrégebbi időktől napjainkig. Az Ilosvai Járási Történelemtanárok Módszertani Egyesülete vezetőjének a könyvre írt recenziójából megtudhatjuk, a szerző „a történelmi forrásokra és irodalomra támaszkodva, alapiában véve helyesen világította meg a vidék történelmét a legrégebbi időktől napjainkig”,⁶²⁵ így ők ajánlják e segédkönyv alkalmazását a terület iskoláiban.

Már az előszóból kiderül ugyan, hogy a Kárpátontúli terület (Zakarpatszka oblaszty) 1946. január 22-én lett létrehozva, mégis az első fejezet címe *Kárpátontúl az őskorban. A Kárpátontúli terület történelmének első említései*.⁶²⁶

A honfoglalás és államalapítás korával a *Kárpátontúli földek a VIII–XIII. században* című fejezetben esik szó, amely fejezet még további alpontokból áll:

- A fehér horvátok széttelepedése és foglalkozása,
- Kárpátontúli földek a Kijevi Rusz kötelékében,
- A magyar törzsek betörése,
- Az ellenség pusztító támadásai,
- A Kárpátontúli földek bekebelezése a magyar földesurak által.

A szerző már az elején megállapítja, „a Kárpát-medence autochton lakosságát a szlávok alkoták”, a Felső-Tisza-vidéket pedig az I. évezred második felében a fehér horvátok törzsei népesítették be. A VIII. század végén és a IX. század folyamán a keleti szlávoknál rohamos gazdasági fejlődés indult meg, melynek következményeképpen szétesett az ősközösségi rendszer és kezdtek kialakulni a feudális viszonyok. Szerinte a „IX. században a Kárpátontúlon létrejött a fehér horvátok fejedelemsége, melynek politikai központja Ungvár lett”.⁶²⁷ A fehér horvátok igen közeli viszonyban álltak Kijevvel, sőt „a Kijevi Rusz legvirágzóbb időszakában még fennhatóságuk alá is tartoztak a kárpátontúli földek”.⁶²⁸ Ennek bizonyítéka Olasin szerint az, hogy a fehér horvátok aktívan részt vettek a Rusz politikai életében és küzdelmeiben Bizánc és a nomádok ellen, amit az orosz krónika Oleg 907. évi bizánci hadjáratáról szóló tudósításának részletével is alátámaszt.

⁶²² HIMINEC, JULIAN: *Zakarpattya – zemlja ukrajinszkoji derzsavi. Notatki z isztoriji Zakarpattya*. (Kárpátontúl – az ukrán állam földje. Feljegyzések Kárpátontúl történetéből) Uzshorod, 1991. 14.

⁶²³ Uo.

⁶²⁴ Uo.: 10.

⁶²⁵ OLASIN, A.V.: *Isztorija Zakarpattya*. Poszibnik dlja szerednyoji skoli. (Kárpátalja története. Középiskolai segédkönyv). Mukacsevo, 1992. 212. A szerző 2009-ben átdolgozva ismét kiadta ezt a művet, érdekessége, hogy a Kijevi Ruszhoz tartozás elmélete eltűnt, de tartalmilag nem sok változást mutat. L.: OLASIN A. V.: *Istorija Zakarpattya. Poszibnik z krajeznasztva*. Mukacsevo, Karpatszka vezsa, 2009.

⁶²⁶ Uo.: 212.

⁶²⁷ OLASIN, 1992. i.m.: 4.

⁶²⁸ Uo.: 12.

Úgy tudja „a IX–X. században, a fehér horvátok a többi keleti szláv törzsszel egyesültek Kijev mellett, egy egységes óorosz néppé olvadtak, és felvették a közös „Rusz” nevet”.⁶²⁹ Ettől az időtől kezdve nevezik a Felső-Tisza-vidék lakosságát – a fehér horvátok őseit – „ruszkij”-nak, „rusznák”-nak, illetve „ruszin”-nak.

A honfoglalás előzményeiről elmondja, hogy a „nomád finn-ugor törzshöz tartozó magyarok az Ural vidékéről átvándoroltak a Fekete-tenger melléki gazdag sztyeppékre, ahonnan a besenyők szorították ki őket”.⁶³⁰ A kijevi fejedelem, Oleg, nem tanúsított ellenállást, így az Álmos vezette magyarok („ugorok”) békésen vonultak át a keleti szláv földek nagy részén, míg elérték a Kárpátokat, ahol szintén szlávokkal találkoztak. Természetesen Olasin sem megy el szó nélkül „Laborc, szláv herceg” alakja mellett, s a róla szóló hőstörténetet megkérdőjelezhetetlen tényként kezeli. Még arról is tudomása van, hogy „elfoglalva a szláv várat Álmos vezér négy napi ünneplés után összehívta népét és Árpád fiát jelölte ki utódjául és a magyarok vezéréül”.⁶³¹

Egy rövid pihenő után azonban – az olvasó előtt érthetetlen okok miatt – a magyar törzsek elhagyták a Felső-Tisza-vidéket, és elvonultak nyugatra. Majd „905–906-ban megsemmisítették a Nagy-morva államot és letelepedtek a Duna és Tisza között, Pannóniában”.⁶³² A letelepedést követően – állapítja meg a történelemtanár – „a szlávok, akik sokkal magasabb szintjén álltak a kulturális és szociális fejlődésnek, pozitív hatást gyakoroltak a magyar törzsek további fejlődésére”.

Az államalapítás korával kapcsolatban annyit tart fontosnak megemlíteni, hogy „a X. század végén – XI. század elején létrejött a feudális magyar állam. Felvették a kereszténységet. A magyar állam keleten a Kijevi Rusz legtávolibb részével, Karpatszka Russzal, volt határos. A X. század végén a Kijevi Rusz és a magyar állam közti határ a mai Kárpátalja területétől délebbre húzódott.”⁶³³

A kiadvány megemlíti államalapító István királyunkat is, aki kihasználva a Kijevi Rusz Volodimir Szvjatoszlavovics 1015-ös halála utáni meggyengülését, a XI. század 30-as éveiben elfoglalta Kárpátalja déli részét.

Felvettük jegyzékünkbe a „90-es évek legmodernebb szintézisét Kárpátalja történetéből a *Nariszi isztoriji Zakarpattyát*, annak is első kötetét, mely 1993-ban látott napvilágot. A függetlenség után ez a mű jelentette az első kísérletet a vidék múltjának összefoglalására a legrégebbi időktől az első világháború végéig. Az Ungvári Állami Egyetem, a Karpatisztikai Intézet, valamint a Kárpátaljai Műemlékvédő Egyesület tudósaiból álló szerzői kollektíva már a bevezetőben magasra teszi a mércét, „számtalan levéltári anyag, forrásközlemények... hazai és külföldi történészek nagyszámú munkái alapján újszerűen” akarja tárgyalni a „soknemzetiségű Kárpátalja gazdaságát, szociális és etnikai folyamatait, politikai életét, anyagi és szellemi kultúráját”.⁶³⁴ A bevezetőt egy cirka 30 oldalas historiográfiai áttekintés helyettesíti, amely segítségével megismerhetjük azokat a személyeket, akik foglalkoztak Kárpátalja történetének különböző aspektusaival.

Az általunk vizsgált időszak leírása a történelem tanszék egykori professzora, Ivan Hrancsak tollából származik. A *Feudális viszonyok kialakulása és fejlődése (a IX–XV. sz.)* fejezeteim alatt korszakunkról szólva ő úgy tudja, „a IX–X. században a Kárpátok mindkét oldalán fehér horvátok éltek, akiknek már erősített központjaik is voltak Ung, Munkács és Borsava néven”.⁶³⁵ Különös figyelmet szentel ő is a Laborc-legendának, hiszen úm. „a nép emléke csak a fontos dolgokat jegyzi meg”.⁶³⁶

„Kárpátontúl” IX–X. századi eseményei kapcsán megjegyzi, hogy az „Álmos vezette magyar törzsek betörése bonyolulttá tette a régiókban kialakult helyzetet”. Elődeink „896-ban átkeltek a Kárpátokon, elfoglalták a Felső-Tisza-vidéket, majd délre vonultak, a Dunántúl

⁶²⁹ OLASIN, 1992. i.m.: 4.

⁶³⁰ Uo.: 13.

⁶³¹ Uo.

⁶³² Uo.: 14.

⁶³³ Uo.

⁶³⁴ *Nariszi isztoriji Zakarpattya (z najdavnysih csasziv do1918-ho roku)*. (Vázlatok Kárpátalja történetéből (a legkorábbi időktől 1918-ig)) T. I. Red. Kol. Pid ker.: I. HRANCSAKA. Uzshgorod, 1993. I.

⁶³⁵ Uo.: 47.

⁶³⁶ Uo.

középső részére”...⁶³⁷ Az átkelést követően a „magyarok a szlávok és vlachok erős ellenállásába ütköztek”⁶³⁸... „A honszerzés folyamata” a szerző szerint „tulajdonképpen csak a XI. században fejeződött be, mivel sokáig még állandó fővárosa sem volt a magyarságnak”, sőt „a XIII. századig még településeik sem”, ismétlődik a sztereotípiát: „nyáron, úgy ősszel is sátrakban éltek”.⁶³⁹

Úgy tudja „a X. század végén és főleg a XI. századtól, a Kijevi Rusz meggyengülésének időszakától kezdték a magyar hercegek meghódítani a Tiszántúlt, Erdély és Szlovákia egy részét.”⁶⁴⁰ Egész Kárpátalja meghódításának folyamata több mint száz évbe telt a magyar hűbéruraknak és csak a XII. századra sikerült teljesen hatalmuk alá vonni. Ezt a meghódítás-elméletet vették át a tankönyvek is.

Az államalapításhoz kapcsolódó vármegyerendszer keletkezésének megértését a kötetben térkép segíti, amely *Kárpátontúl a XII–XV. században*⁶⁴¹ címen található itt. A szerző négy helyi megyéről tud, s a térkép szerint Ung–Nagyberezna–Ungvár–Csap sáv mentén „Csehszlovákiával”, Bereg délen „Magyarországgal”, Ugocsa és Máramaros pedig „Romániával” voltak határosak. Vagyis a jelenkor visszavetítése a múltba ezen keresztül is jól tükröződik.

1994-ben jelent meg *Nas kraj – nasa isztorija* (Vidékünk – történelmünk) címmel Jurij Mudra, ungvári középiskolai tanárnak tanórákra bontott honismereti előadása 352 oldalon. Főleg az 1944 utáni szakirodalom szintézise alapján elkészült kötetben, amely a régió múltját az őskortól 1993-ig tekinti át, a több mint 400 évet átfogó Árpád-kor kezdetét is jelentő nagy fontosságú eseménysorozatnak nincs külön előadása, erről *Vidékünk a VIII–XIII. században* című fejezetbe ágyazva olvashatunk. A korszak tárgyalása előtt a szerző megfogalmazza az óra céljait is, melyek egyike Kárpátalja és a Kijevi Rusz középkori kapcsolatainak bemutatása. Ezek megvilágítására szolgál az első három vázlatpont: 1. Kárpátalja a Kijevi Rusz kötelékében. 2. A magyarok támadása Zakarpatzska Rusz (értsd: Kárpátontúli Rusz) lakosságára. 3. Kárpátalja a Rusz feudális széttagoltságának időszakában.

A IX. század vége felé tragikus események következtek be: 896-ban „Kárpátontúlra (értsd: Kárpátaljára) betörték a Fekete-tenger melléki sztyeppékről a besenyők által kiszorított magyar törzsek...”⁶⁴² – írja Jurij Mudra. Anonymusra hivatkozva úgy tudja, hogy a honfoglalók a Vereckei-hágón átkelve a „Latorca mentén leereszkedtek Munkácsig...” majd megosztva erőiket két irányban vonultak tovább: egyik részük Ung és Zemplén, a másik a Tisza és a borsavai vár felé. „Szervezett ellenállással szinte sehol sem találkoztak. A helyi apró Fejedelemségek, ahogy a népi elbeszélések tanúsítják, inkább a belviszályokkal voltak elfoglalva, mint a szülőföld sorsáért való aggodalommal. Ezért nem egyesültek, hogy együttesen álljanak ellen a hordának.”⁶⁴³ Árpád hadával szemben az első szervezett ellenállás, véleménye szerint csupán Ungvár környékén, „az utolsó fehér horvát fejedelem, Laborc” vezetésével bontakozott ki. Úgy tudja, hogy itt több napos harcra került sor, s bár Laborc serege bátran harcolt, az erőviszonyok egyenlőtlenek voltak. „A magyarok győztek. Elfoglalták a várat, magát a fejedelmet pedig megölték.” A horda előrenyomulásával nem bírt a Salán vezér katonái által védett borsavai vár sem, amelyet „ostrom alá fogva harmadnapra leromboltak”.⁶⁴⁴ A különböző elbeszélésekből és legendakörökből azt is sikerült kihámozni, hogy a Laborc által birtokolt területet Pannóniának hívták, amelyet a következőképpen betűztek ki: „Pan

⁶³⁷ Nariszi isztoriji Zakarpattya (z najdavnyisih csasziv do1918-ho roku). (Vázlatok Kárpátalja történetéből (a legkorábbi időktől 1918-ig)) T. I. Red. Kol. Pid ker.: I. HRANCSAKA. Uzshgorod, 1993. 48.

⁶³⁸ Uo.

⁶³⁹ Uo.: 49.

⁶⁴⁰ Uo.: 52.

⁶⁴¹ Uo.

⁶⁴² MUDRA, J. I.: *Nas kraj – nasa isztorija*. (Vidékünk – történelmünk) Ungvár, 1994. 20. A cím kapcsán rögtön felmerül a kérdés, vajon kinek a múltjáról esik majd szó a műben, ami néhány oldal után világossá válik, a vidék, „Kárpátalja” ruszin/ukrán lakosságának múltjáról van szó, melyben a magyarok csak mellékszerepet játszanak.

⁶⁴³ Uo.: 20–21.

⁶⁴⁴ Uo.: 21.

On I Ja”⁶⁴⁵ – fordításban „Úr Ő és Én Is”. Ezzel érvel amellett, hogy a szlávok nem elnyomott helyzetben éltek, hanem a magyarokkal egyenlő jogokkal bírtak.

Később azt is megtudhatjuk, a magyar horda, miután felszámolta a várral megerősített ungvári és borsavai fejedelmi központokat, továbbvonult, elhagyta „Kárpátalját.” Erre Mudra elmélete szerint két körülmény kényszerítette őket: mindenekelőtt nomád életmódjuk, korábbi szálláshelyükhöz hasonló élettér keresése, illetve a Kárpátok hegyei és erdői közé menekült helyi lakosság bosszújától való félelem. „Ezért ők (értsd: magyar hordák) elhagyták a Felső-Tisza-vidékét és a Dunántúlra húzódtak megsemmisítve a Nagymorva államot és Pannónia Fejedelemségeit.”⁶⁴⁶

A magyar betörésnek az ún. őslakosság sorsát meghatározó további következményei lettek. A fehér horvát törzseknek ugyanis az a része, amely „a Duna-melléki síkságon (a mai Magyarországon) élt, a magyar letelepedők teljes hatalma alá került és idővel asszimilálódott”. Mivel azonban „a magyarok főleg a Duna mentén telepedtek le, „Kárpátalja” és „Kelet-Szlovákia” helyi fehér horvát lakossága kikerült hatalmuk alól, s önállóan (autonómon), mint Ruszka Krajna fejlődött.”⁶⁴⁷ Aztán valamilyen, az olvasó előtt ismeretlen oknál fogva az említett státusban változás állt be, hiszen a szerző az általunk vizsgált kérdéskört végezetül a következőképpen foglalja össze: „Az elmondottakból kitűnik, hogy a fehér horvátok, akik Kárpátontúl (értsd: Kárpátalja) őslakói, abban a korban (X–XI. század kezdete) a kijevei fejedelmek fél-vazallusai voltak...”⁶⁴⁸ Az óorosz állam – a Kijevei Rusz – növekvő hatalma pedig lehetővé tette számukra a „Kárpátok határai között a viszonylag szabad életet, elkerülve olyan hűbéri szomszédállamok általi elnyelésüket, mint Cseh-, Lengyel- és Magyarország”.⁶⁴⁹

Azt majd később tudjuk meg, a magyarok csupán a XI. század második felében, illetve a XIV. század elején jöttek vissza, hogy száz évre elfoglalják „Kárpátalját”. Mindezek előadásában a középiskolai tanár a háromszáz évvel a szóban forgó események után keletkező történelmi alkotás, Béla király ismeretlen szerzője, egy bizonyos P. mester – közismert nevén Anonymus – *Gesta Hungarorum* című művére, illetve a néphagyományra, valamint a Kárpátalján a szovjet érában kitermelt szakirodalomra támaszkodik.

A magyar államalapítás koráról az ungvári középiskolai tanár a továbbiakban úgy tájékoztatja az olvasót, hogy a honfoglalóknak nem volt könnyű megmaradni Közép-Európában. Azonban, mint írja, „ők tudták: ahhoz, hogy megőrizték az államiságot, le kell mondani a hatalmas térről, s a katonai és politikai hatalmat kisebb területen kell koncentrálni. Ennél fogva az államalapítással elfoglalt magyar királyok különösképpen nem tartottak igényt a távoli Kárpátok peremvidékére. Vidékünk (értsd: Kárpátalja) így az újonnan létrejött Magyarország határain kívülre került”, s „elkülönülve” Ruszka Krajna néven létezett: „politikai viszonyt tartott fenn a Kijevei Russzal – folytatja Jurij Mudra – és sajátos nyugati előörs lett, amelyen keresztül az óorosz fejedelmek kapcsolataikat érvényesítették Közép- és Nyugat-Európa, illetve a Balkán félsziget államaival”.⁶⁵⁰ A Kijevei Rusz erejét azonban idővel a belviszályok megtörték, a X–XI. században részfejedelemségekre esett szét. A vaskos kötet szerzője ezzel összefüggésben úgy tudja, hogy a magyar királyok kihasználták a Kijevei Rusz szétagoltságát, „agressziójukat kiterjesztették a szóban forgó önálló tartományra is: „... keleten – a Tiszántúlt és Erdélyt, nyugaton – Szlovákiát” foglalták el. Az újonnan megszerzett földek a „Ruszka Marka” nevet kapták, ellenben Ruszka Krajna megmaradt a magyaroknak továbbra sem alárendelt, Kijev helyett immár a Halics-volhíniai Fejedelemség fennhatóságát élvező területeknek. Azt is sikerült kinyomoznia, hogy ez utóbbi agresszió következtében létrejött területegyüttes élén a nép által „orosz fejedelem”-nek titulált „fiatal magyar királyfi”, Imre állt.

⁶⁴⁵ MUDRA, J. I.: *Nas kraj – nasa istorija*. (Vidékünk – történelmünk) Ungvár, 1994. 21.

⁶⁴⁶ Uo.: 22.

⁶⁴⁷ Uo.: 23.

⁶⁴⁸ Uo.: 24.

⁶⁴⁹ Uo.: 26.

⁶⁵⁰ Uo.: 26.

Ezek alapján a következő képet regisztrálja: „Kárpátalja” egyszerre van a Nagymorva, a bolgár, illetve az orosz állam kötelékében, ráadásul önállósággal bír és függőségben is van.

Az államalapítás korával kapcsolatban megtudhatjuk, „I. István magyar király fia, András, Bölcs Jaroszlav kijevi fejedelem udvarában nevelkedett és feleségül vette lányát, Anasztáziát. Amikor pedig magyar királlyá vált (1046–1061), a fiatal párral számos orosz is Magyarországra érkezett.”⁶⁵¹ Majd hozzáteszi, ezek a dinasztikus kapcsolatok adtak lehetőséget a kárpátaljai lakosoknak arra, hogy fenntartsák a Halics-Volhíniában élő rokonaikkal a kapcsolatot, illetve Magyarország fennhatósága alatt is viszonylag szabadon fejlődhettek, megőrizve etnográfiai különállásukat és elkerülve az intenzív magyarosítást.

A szintézisműveken és honismereti segédkönyveken túl több életrajzi lexikon és gyűjtemény is rendelkezésünkre áll. 1996-ban Munkácson jelent meg Vaszil Pagirja *Szvitocsi Karpatszkohe kraju. Isztoricsnyi portreti greko-katolickih szvjascennikiv Mukacsivszojki jeparhiji* (A Kárpátvidék fáklyái. A Munkácsi Egyházmegye görög katolikus papjainak történelmi portréi) című honismereti kiskönyve. A kiemelkedő görög katolikusok közéleti személyiségek sorában, kiknek életrajzeit gyűjtötte össze a szerző, számos történetíró is szerepel, többek között a legelső kárpátaljai történésznek tartott Bazilovits János (Ioanyikij). Művei közül a *Brevis notitia foundationis Fedora Koriatovicsa* című a legismertebb, melynek fő értéke a szerző szerint, hogy Bazilovits ebben „bizonyította, hogy a kárpátaljai lakosság – orosz (ruszjke) törzs, amely már a magyarok bejövetele előtt a Kárpátok vidékén élt”, beszél „az első felvilágosítókról, Cirillről és Metódról, akik szintén szlávok voltak és Morvaországba menet egy ideig Kárpátalján is megálltak. Korjatovics Tódort a vidék nemzeti hőségének tekintette”.⁶⁵²

Vaszil Hadzsega történetírói ténykedését is méltatja a szerző, kiemeli, hogy Hadzsega volt az első kárpátaljai ukrán kutató, aki egy sor olyan írásos forrást vont be a tudományos közforgalomba, melyek tanúsítják, hogy a honfoglalás előtt szlávok népesítették be Kárpátalja területét, valamint III. Ince és IX. Gergely pápák IV. Bélához írt leveleit, melyekben emlékeztették a királyt, hogy Kelet-Magyarországon görög rítusú népek élnek. IV. Béla e levelekre írt válaszában – úgy tudják – megerősítette, hogy Magyarországot „körülveszik a ruszinok”, akiknek kolostorai is vannak. Hadzsega vitába szállt Biedermannal, Hodinkával és Petrovval, akik szerint a vidék benépesedése csak a XIV. században történt, s a vidéket benépesítő szlávokat ő a keleti szláv ággal rokonítja.⁶⁵³

Egy 1997-ben Dmitro Daniljuk történész, historiográfus tollából megjelent monográfia a régió szellemi életének fontos állomásait hivatott bemutatni életrajzi adatok segítségével. Az Ungvári Állami Egyetem gondozásában kiadott mű szerzői előszavában már találhatunk utaló megjegyzéseket a magyarságra és a szerző politikai irányultságára is. Erősen megkérdőjelezhető a szerző objektivitása pl., amikor azt írja: „a történelem, mint gonosz mostoha, majdnem ezer éven át dobálta a kárpátaljaiakat hol az egyik, hol a másik uralkodó satujába, akik mindent megtettek, hogy kitöröljék a kárpátaljai ruszinok tudatából a keleti szláv gyökérhez való tartozás tudatát. A kor uralkodó elitjének hű szolgája, a szintén kárpátaljai származású Bonkáló Sándor 1941-ben, figyelmen kívül hagyva számos tény, az újdonsült magyar rendszer megalégedésére azt írta: „A Kárpátok déli részén élő ruszinok elszakadtak a többi keleti szlávtól, nyelvük és műveltségük más irányban fejlődött azoktól...””⁶⁵⁴ Azokkal a korábbi publicistákkal, szerzőkkel ért egyet, akik a helyi ruszinok szoros nyelvi és kulturális kapcsolatait vallják a Kárpátok túloldalán élő ukránokkal, s elítéli azokat, akik a ruszinok tudatlanságát, műveletlenségét hirdették. Éppen ezért tartja fontosnak a szerző ebben a monográfiában kiemelni, kik azok a kárpátaljai szellemi vezetők, tudósok, kulturális,

⁶⁵¹ MUDRA, 1994. i.m.: 27.

⁶⁵² PAGIRJA, VASZIL: *Szvitocsi Karpatszkohe kraju. Isztoricsnyi portreti greko-katolickih szvjascennikiv Mukacsivszojki jeparhiji* (A Kárpát-vidék fáklyái. A Munkácsi Egyházmegye görög katolikus papjainak történelmi portréi). Elara, Mukacsevo, 1996. 31.

⁶⁵³ Uo.: 69.

⁶⁵⁴ DANILJUK, DMITRO: *Isztorija Zakarpattya v biografijah i portretah (z davnijih csasziv do pocsatku XX. sztolittya)*. (Kárpátalja története életrajzokban és portrékban kifejezve). Uzshorod, 1997. 3.

oktatásügyi és egyházi közéleti személyiségek a legkorábbi időktől a XX. század elejéig, akik nagy hatással voltak a vidék ez irányú fejlődésére.

A kárpátaljai szellemi élet első jelentős személyiségeinek Cirillt és Metódot tartja a szerző, az életművük ismertetésével kezdi munkáját. Kárpátalja ruszinjainak Cirill és Metód általi megkeresztelését a szerző szerint az bizonyítja, hogy amikor a magyarok a IX. század végén erre a vidékre jöttek „már a pravoszláv szertartás volt itt elterjedve, s nemsokára ők is ezt vették át”.⁶⁵⁵ Másik bizonyítékát ennek abban látja, hogy a történettudomány nem ismer más, későbbi dátumot, amely a kereszténység felvételét jelölte volna Kárpátalja területén. Alább még azt is megtudhatjuk, hogy Cirill és Metód misszionáriusi tevékenységének, mellyel a „történeti Kárpátalján” meghonosították a „pravoszláv keleti rítusú” kereszténységet, hosszú távú következményei továbbá, hogy hozzájárultak annak további terjedéséhez Kelet felé. Így pl. Nagy Volodimir kijevi nagyfejedelem is hívott meg Kárpátaljáról térítő szerzeteseket, akikről feljegyezték, hogy „magyar vagy ugor ruszinok voltak, akik a Kárpátok túloldalán éltek és élnek, Magyarország észak-keleti részében, és már egy évszázada pravoszláv keresztény hívők voltak.”⁶⁵⁶ Emellett a Nesztor-féle krónikában, a *Régmúlt idők krónikájában* is feljegyzésre került, hogy Magyarországról jött térítő szerzetesek jártak a Kijevi Ruszban.

Laborc fejedelem is helyet kapott a műben, és itt találunk leírást a magyar honfoglalásról is. „Több évszázadra meghatározta a vidék sorsát a magyar törzsek bejövetele a Tisza–Duna közötti alföldre és Ung várának védelme Laborc fejedelem irányításával”. A szerző beszámol arról, hogy a III–V. századi nagy népvándorlási hullám során már több nép átvonult a területen Keletről Nyugatra, majd az I. évezred közepén lezajló migrációs folyamatok konszolidálták őket egységes népe sségg é. Ekkor volt a szlávok széttelpedése és a magyarok (ugorok) voltak az utolsó nép, akik Ázsiából Európába települtek. A magyarok első írásos forrásokban való megjelenését Bíborban született Konstantinhoz köti, idéz a *Birodalom megszervezéséről* c. művéből, a „türkök” és kazárok kapcsolatáról, Levédiáról és Etelközről. Majd Álmos vezért is megemlíti, aki „mélto bb, okosabb, előrelátóbb és bátrabb volt Leveditől, vagyis alkalmasabb a hatalomra”.⁶⁵⁷

A szerző objektívan, negatív jelzők nélkül írja le az élettérért a sztyeppéken folytatott állandó harcban meggyengült magyar törzsek nyugatra indulását szabad területek, új haza reményében. 893-ra – úgy tudja – elérték a magyarok egészen Preszlav városát (Bulgária fővárosát), de visszafordultak, kiszorították a helyi népeket és letelepedtek Pannóniában. Letelepedésük keleti határait a Temes, Maros, Körös és a Tisza folyók jelentették.⁶⁵⁸

A 895. évet nem említi a szerző, hanem 2 forrást idéz még idekapcsolódóan. Az egyik ismét Bíborbanszületett Konstantin feljegyzései arról a „fontos eseményről a magyarok történetében, hogy felvették a keleti rítusú kereszténységet”. Később a kutatók azt is megállapították, hogy Bulcsú és Gyula fejedelmekről volt szó a forrásban. A másik forrás, amit idéz Anonymus *Gesta Hungarorum*-ja, melyről a legújabb kor magyar tudósai a szerző információi szerint bebizonyították, hogy a krónika 1242 után keletkezett IV. Béla Pó s nevű írnoka által.⁶⁵⁹

Anonymus Gestájának ukrán nyelvű fordítását 1910-ben Vaszil Hadzsega készítette el, ebből idéz a szerző Álmos és népe útra keléséről Szkítia földjéről, ami 884-ben volt, Kijeven való átvonulásukról, a Kárpátokon való átkelésről, a 40 napos pihenőről, Munkács névadásáról és az ungi várért Laborccal folytatott küzdelemről.⁶⁶⁰ Felsorolja azokat a szerzőket, akiket megihletett Laborc alakja és irodalmi műveket írtak róla, ismerteti azokat a diskurzusokat, amelyek Anonymus Gestájának forrásértékéről folytak, s a korábbi elemzett művekkel ellentétben elismeri, hogy vannak, akik Laborcot fiktív hősnek tartják.

⁶⁵⁵ DANILJUK, DMITRO: *Isztorija Zakarpattya v biografijah i portretah (z davnyih csasziv do pocatku XX. sztolittya)*. (Kárpátalja története életrajzokban és portrékban kifejezve). Uzshorod, 1997. 12.

⁶⁵⁶ Uo.: 14.

⁶⁵⁷ Uo.: 15.

⁶⁵⁸ Uo.: 16.

⁶⁵⁹ Uo.

⁶⁶⁰ Uo.: 16–19.

A magyar honfoglalással és államalapítással kapcsolatosan a szerző azt a következtetést vonja le, hogy az eseménysorozat nemcsak a kárpátaljai ruszinok további sorsa szempontjából volt meghatározó, hanem Európa politikai helyzetére is kihatással volt.⁶⁶¹ Amellett, hogy elismeri a szerző a magyar honfoglalás jelentőségét, azt a történeti diskurzust is ismerteti, mely arra keresi a választ, minek köszönhető, hogy a magyarok el tudták kerülni a nagy elődök – hunok, avarok – sorsát és meg tudtak maradni a Kárpát-medencében. A vita eredményét Hilferding művei nyomán így foglalja össze: „a magyarok rögtön, és mint kiderült teljesen önként és tudatosan korlátozták szállásterületüket a természetes határok nyújtotta kereteken belül, ahol széttelepedtek és valóban etnikai túlsúlyba kerültek a többi népekkel szemben”.⁶⁶²

Majd az államalapítás jelentőségének hangsúlyozásával folytatja: fontos tényezőnek tartja a magyarok megtelepedésében, hogy a kalandozások befejezése után Árpád utódai hozzáálltak a kereszténység elterjesztésének és meghonosításának, minek köszönhetően betagozódtak az „európai népek családjába”. Hangsúlyozza az első magyar király, I. István (997–1038) okos politikáját, mellyel az államalkotás folyamatában ügyesen egyesítette a „demokratizmus” [sic!] és az erős központi hatalom elvét: területi-közigazgatási egységekre – vármegyékre osztotta fel az országot, amelyek jelentős önállósággal rendelkeztek, parlamentet választottak (Daniljuk ezt az intézményt *szejmnek* nevezi!), bevezették a nádori tisztséget, mely közvetítő szerepet töltött be a *szejm* és a király között.⁶⁶³

A magyarok nagy nyelvi toleranciáját és vallási türelmét is hangsúlyozza a szerző, és úgy tudja, nemcsak hogy nem kényszerítették a többi népre saját nyelvüket, de maguk is a latint vették át mint semleges nyelvet. A vallás terén gyakorolt türelmük a szerző szerint abban nyilvánult meg a magyar királyoknak, hogy a pravoszláv (ortodox) hit egészen a XIV. századig túlsúlyban volt a katolicizmus felett, a „Magyar Ruszinok pedig egészen a független Magyarország fennállásáig megtarthatták pravoszláv hitüket, és csak az osztrák kormányzat nyomására kényszerítették őket az *Unióra*”.⁶⁶⁴

Ahogy azt a műből megtudhatjuk, a szlavista tudósok között is sokáig vita tárgyát képezte a magyar állam fennmaradásának kérdése. Egyesek rombolónak, mások békés jellegűnek minősítették annak módszereit. Daniljuk szerint minden jogalapot nélkülöz az a manapság is néha megjelenő koncepció a szakirodalomban, hogy a magyarok támadásai következtében hullott szét a Morva Nagyfejedelemség. Ennek ellenkezőjét már 1858-ban bebizonyította Jelagin orosz történész, aki szerint már a magyarok megérkezése előtt a belső okok miatt bomlásnak indult az említett államalakulat.⁶⁶⁵ Majd egy másik XIX. századi orosz történetíró, Grot szavait idézi a szerző, aki szerint „a magyarok végeredményben kedvező hatást gyakoroltak a Duna menti szlávok helyzetére a IX. században, mivel hosszú időre meggátolták a Duna középső szakaszán a németek politikai, kulturális és egyéb térnyerését, ami valóban nagy és sorsdöntő veszélyt jelentett volna a nyugati szlávokra”.⁶⁶⁶

A magyar törzsek megérkezése és letelepedése a Duna–Tisza völgyében olyannyira fontos esemény volt európai viszonylatban is, hogy számos külföldi krónika tett említést róla. Például a Kijevi Rusz egyik legfontosabb középkori forrása, a *Povisztij Vremennij Ljet* (Régmúlt idők krónikája), amely 898. évre datálja a magyarok bejövetelét a hegyeken túlról. A szerző több idézetet is citál a Nesztor-féle krónikából, hogy jellemezze a jelenkori Kárpátalja X. századi helyzetét, majd megállapítja, hogy ez és más forrás is „egyértelműen leszögezi, hogy a „történelmi Kárpátalja” („*isztoricsne Zakarpattja*”) a X. században a Kijevi Rusz érdekszférájába tartozott”. Minden neves történész ezt a koncepciót vallja, pl. Mihajlo Hruszevszkij, akinek híres *Isztorija Ukrajini-Ruszi*

⁶⁶¹ DANILJUK, DMITRO: *Isztorija Zakarpattja v biografijah i portretah (z davnyih csasziv do pocsatku XX. sztolitja)*. (Kárpátalja története életrajzokban és portrékban kifejezve). Uzshorod, 1997. 20.

⁶⁶² Uo.: 21.

⁶⁶³ Uo.

⁶⁶⁴ Uo.

⁶⁶⁵ Uo.: 22.

⁶⁶⁶ Uo.

című művéből való a következő idézet. „Csak a XI. század második felétől foglalták el a magyar földesurak a vidéket. Ezért nevezték „a Kárpátokat a Ruszban Magyar Hegyeknek már a XI. század végén –XII. század elején, politikai hovatartozásukra való tekintettel, míg a magyar Kézai Simon a XIII. században Orosz Hegyeknek („Ruthenorum alpes”) nevezi ezt a földrajzi egységet, etnográfiai szempontból, vagy az is lehet, hogy a kárpátaljai, vagy halicsi Rusz területeire való tekintettel.”⁶⁶⁷

Daniljuk szerint a mai Kárpátalját a külföldi forrásokban is mint a ruszinok birtokát említik. Ennek alátámasztására Konrád püspök feljegyzéseit említi arról, hogy 1127-ben II. Istvánnal a ruszinok földjén „Marchia Ruthenorumban” találkozott.⁶⁶⁸ Alább pedig arról is értesülhetünk, hogy Kárpátalja magyar földbirtokosok általi maghódítása több mint egy évszázadon át tartott és lényegében csak a XIV. század elején fejeződött be. Felsorolja a vármegyéek létrehozásának dátumait, s ennek kapcsán megjegyzi, hogy még ekkor is lényegében Kárpátalja a Halics-volhíniai Fejedelemség hatalma, felügyelete alatt állt.⁶⁶⁹

A kronológiai elvet követve a következő ismertetésre szánt mű egy apa-fia szerzőpáros Sztepan Ivanovics Penyak és Pavlo Sztepanovics Penyak tollából való, címe: *Isztorija Zakarpattya z najdavnyisih csasziv do prihodu uhorciv v Karpatszku ulohovinu* (Kárpátalja története a legrégibb időktől a magyarok bejöveteléig a Kárpát-medencébe). A honismereti kézikönyvként megjelölt, 1998-ban Ungváron napvilágot látott kiadvány, ahogy azt a címe is mutatja, a vidék korai történetével foglalkozik csupán, s a magyar honfoglalásig nyújt főként régészeti aspektusú információkat. Az 55 oldalas mű utolsó két fejezete viszont érinti vizsgált témánkat, a honfoglalás és államalapítás bemutatását, interpretálását.

A szerzők ismertetik a Kárpátok és a Duna közötti síkság szláv betelepüléséről zajló történészi vitákat, melyek közül leginkább a magyar tudósok által képviselt nézettel nem értenek egyet, mely szerint a magyarok Felső-Tisza-vidékre érkezése előtt ez a terület lakatlan volt, és a magyar királyok kezdték el „ruszin szlávokkal” betelepíteni a XII–XIV. században.⁶⁷⁰ Régészeti és írásos forrásokra alapozva a szerzők azt állítják, hogy a Kárpát-medencét a prágai és penykovói kultúrához tartozó szlávok népesítették be. A Dnyeper, Felső-Visztula és Tisza között fejlődő prágai kultúrát a keleti szlávok alapjának tartják, s mivel a Felső-Tisza-vidéket – úgy vélik – a prágai kultúra hordozói népesítették be az V–VII. században, így elmondható, hogy a VIII–IX. században már keleti szlávok népesítették be.⁶⁷¹

A szerzőpáros azt a kérdést is fontosnak tartja kiemelni, vajon a Felső-Tisza-vidék, beleértve Kárpátalját is, melyik korabeli szláv kora feudális állam részét képezte: az első Bolgár Cárságot vagy a Morva Nagyfejedelemséget. Itt is hangsúlyozzák, hogy többféle elmélet létezik. A cseh és szlovák történészek a morva elméletet vallják. A magyar történészek viszont, főként a *Gesta Hungarorum*ra hivatkozva, a Bolgár Cársághoz tartozást fogadják el. A szerzők szerint ez utóbbit több más forrás és nyelvészeti elemzések is igazolják. Ezt toponímiai és névetimológiai érvekkel is próbálják alátámasztani: pl. Melich János elméletével a Laborc név eredetére vonatkozóan. Mindezek alapján kijelentik, hogy a XX. század 20–30-as éveinek magyar historiográfiai koncepcióját, mely szerint nem volt szláv államiság a magyar honfoglalás előtt ezen a vidéken, teljes mértékben el kell vetni.⁶⁷²

Tévesnek tartják azt az állítást, mely szerint az új magyar állam berendezkedése nyugat európai minták szerint szerveződött. Az Árpád-háziak kora feudális állama szerintük a bolgár mintákat

⁶⁶⁷ DANILJUK, DMITRO: *Isztorija Zakarpattya v biografiyah i portretah (z davnyih csasziv do pocsatku XX. sztolitnya)*. (Kárpátalja története életrajzokban és portrékban kifejezve). Uzshorod, 1997. 23.

⁶⁶⁸ Uo.

⁶⁶⁹ Uo.

⁶⁷⁰ PENYAK, SZ. I., PENYAK, P. SZ.: *Isztorija Zakarpattya z najdavnyisih csasziv do prihodu uhorciv v Karpatszku ulohovinu. Navcsaljnij poszibnik z krajeznavsztva* (Kárpátalja története a legrégibb időktől a magyarok bejöveteléig a Kárpát-medencébe. Honismereti segédkönyv). Uzshorod, 1998. 32.

⁶⁷¹ Uo.: 33–34.

⁶⁷² Uo.: 35–36.

követte, tőlük kölcsönözték a megyeservezetet, jogrendszert, amelyekkel a Kárpát-medencében ismerkedtek meg.⁶⁷³

A magyar honfoglalást 896-ra datálják, elismerően szólnak az azt megelőző másfél ezer éves etnogenezisééről, hősies múltjáról. Ismertetik az ősmagyarok történetének fontosabb állomásait, úgy vélik, a hunokkal jöttek át az ugorok az Urál európai felére és a Volga, Káma és Bjelaja folyók között telepedtek le. Ezt a „legendás földet „Magna Hungáriának” nevezték, melyet a XIII. században a domonkos Juliánus barát is megtalált”.⁶⁷⁴ A korábban ismertetett munkáktól eltérően sok adatot találhatunk még a műben a magyarok sztyeppéi vándorlásairól, nyugatra vonulásuk körülményeiről, első írásos említésükről, valamint szálláshelyeikről: Levédiáról és Etelközről.

A szerzők objektív képet festenek a honfoglalás folyamatáról is, ismertetik a *régmúlt idők krónikája* és a *Gesta Hungarorum* tudósításait a korabeli eseményekről, sőt a magyar történelmi gyakorlatra hivatkozva felhívják a figyelmet, hogy Anonymus művét kritikával kell kezelni, mert sok benne az anakronizmus és a fikció.⁶⁷⁵ A Kijev és más keleti szláv területen keresztül békésen áthaladt magyar törzsek fő része a Vereckei-hágón keresztül kelt át a Kárpátokon, a Tisza–dunai medence sztyeppéinek irányába vette útját. Kezdetben a Kárpát-medence keleti részét népesítették be: a Tisza alsó és középső folyásának vidékét, a Szamos bal partját, a Maros és Körös vidékét, majd később nyugati irányba is kiterjesztették fennhatóságukat, a Dunántúlra. Ezt a IX. sz. végétől a X. sz. elejéig tartó időszakot a magyar nép történetében a „honfoglalás korának” szokták nevezni – konstatálják a szerzők.

A történészek körében több koncepció is ismert a honfoglalás lehetséges útirányaira vonatkozóan, így a szerzők felsorolják azokat a régészeti emlékeket, amelyek az ismertetett útvonalat támasztják alá.⁶⁷⁶

A kiadvány utolsó fejezete: *Zakarpatya – pividnenno-zahidne porubizzsja Kijivszkoji Ruszi* (Kárpátontúl – a Kijevi Rusz délnyugati végvidéke), melyben, ahogy azt a címe is mutatja, a szerzők azt próbálják bizonyítani, hogy a vidék a IX. század végén –XI. század elején a Kijevi Rusz részét képezte. „A magyar törzsek betörése a Kárpát-medencébe, valamint I. István koronázása és államalapítása között egy évszázad telt el. Ez idő alatt a magyar törzsek széttelepedtek az egykori római települések, szláv-bolgár városok, erődítésekkel és árkokkal körülvett központok mellett. A magyarok elsősorban a Kárpát-medence sztyeppés síksági részét foglalták el, hogy folytatni tudják a hagyományos állattenyésztő-földművelő életmódjukat. A hét törzs mindegyike törzsi jelvényével jelölte meg az általa művelés alá vont mezőket és legelőket. Ezeket irtásokkal (gyepű vonalakkal) és őrhelyekkel erősítették meg, melyek nyomait a mai toponímiákban is felfedezhetjük. Ezek alapján próbálták a történészek megállapítani a magyar állam XI. századi határait. A gyepük mögötti területek már nem tartoztak a kora feudális magyar államhoz, ilyen terület volt a X. században Kárpátalja is.”⁶⁷⁷

István uralkodásától kezdődően a magyar állam határai fokozatosan kiterjedtek északra, a Kárpát-gerinc vízválasztójáig. Az első és második gyepűvonal közötti területeket a magyar királyok a XI–XII. században kezdték el adományozni az előkelőségeknek. Vagyis a szerzők szerint a X. században Kárpátalja még nem a magyar, hanem a kijevi állam része volt, és csak a XII. századra foglalták el fokozatosan a magyar királyok, melynek bizonyítéka, pl. a *Régmúlt idők krónikájának* már idézett tudósítása, mely szerint az Északkeleti-Kárpátokat „Magyar Hegynek” nevezik.⁶⁷⁸

Dmitro Daniljuk *Isztorsicsna nauka na Zakarpattyi* (A történelemtudomány Kárpátalján) című műve 1999-ben jelent meg Ungváron Ukrajna Oktatásügyi Minisztériuma, az Ungvári Nemzeti Egyetem és a Kárpátaljai Honismereti Tudományos és Kutatóintézet gondozásában. A mű 345

⁶⁷³ PENYAK SZ.I., PENYAK P. SZ., 1998. i.m.: 36–37.

⁶⁷⁴ Uo.: 39.

⁶⁷⁵ Uo.: 40–41. Anonymusszal kapcsolatosan tényként állítják, hogy a sokáig ismeretlen írnokról már tudni, hogy ő Péter győri püspök és III. Béla jegyzője.

⁶⁷⁶ Uo.: 41.

⁶⁷⁷ Uo.: 42.

⁶⁷⁸ Uo.: 44.

oldalon foglalja össze a vidék történetírásának megszületését, fejlődési folyamatait a XVIII. század végétől a XX. század közepéig terjedő időszakban. A szerző művében számba vette és elemezte a kárpátaljai történelemtudomány óriási, eddig feltáratlan hagyatékát, illetve megvilágította a régió ukrán szempontú történeti koncepciójának lényegét. Az Ungvári Nemzeti Egyetem történelem-professzora továbbá arra tett újszerű kísérletet, hogy a helyi eseményeket, kulturális folyamatokat az ukrán és az európai történesek kontextusába helyezze, valamint kiemelve helyüket az egységes történelmi folyamatban.

A szerző előszavából megtudhatjuk, hogy Ukrajna függetlenné válása óta a nemzeti és kulturális újjászületés mellett felmerült az igény a múlt megismerésére, amire a titkos levéltári anyagok, ún. szpecfondok (speciálisan titkosított fondok, levéltári egységek) megnyitása a kutatók előtt számos új lehetőséget tárt fel. Annak ellenére, hogy a szovjet érában betiltott és nacionalistának bélyegzett szerzők, mint pl. Mikola Kosztomarov, Volodimir Antonovics, Mihajlo Hruszevszkij, Dmitro Dorosenko, Dmitro Bahalij, Dmitro Javornickij és mások műveit újra kiadták, rehabilitálták, az ukrán történelemtudomány képe még nem teljes, mivel hiányzik az összképből az egyes régiók, így Kárpátalja történetírásának mérlege. Daniljuk azt is leszögezi, mindazonáltal, hogy több ország fennhatósága alá is tartozott, „ez a terület Ukrajna egyik szerves részét alkotja, így múltja elszakíthatatlan a keleti szlávokétól”.⁶⁷⁹ Lényeges sajátossága emellett az is, hogy ezt a régiót érte a legtöbb európai hatás gazdasági, politikai és kulturális téren egyaránt. Kárpátalja történetének feltárását azért tartja lényegesnek, mivel a vidék a XVIII. század végén – XIX. század elején számos olyan világszerte elismert tudóst adott, akiknek tevékenységét a szovjet historiográfia tudománytalanul bélyegzett és „kivont a forgalomból”.

Az eddig betiltott munkák, eredmények kiesése a tudományos életből a kárpátaljai történetírás fejlődésének visszamaradottságát eredményezte, ami abban is megnyilvánult, hogy tudománytalan koncepciók sora látott napvilágot többek között a kárpátaljai ruszinok etnogeneziséről. Egyik ilyen nézet Daniljuk szerint, hogy a ruszinok „csak a XIII. században jelentek meg a Kárpátok vidékén, nem tartoznak a keleti szlávokhoz, és a történelem folyamán „rutének”, „magyar-oroszok”, „kárpát-oroszok” lettek, s teljes mértékben Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia történetéhez kapcsolódnak.”⁶⁸⁰ Korábbi művében negatív példaként említi Bonkáló Sándor ruszinokkal kapcsolatos véleményét, amely Daniljuk szerint elég okot ad arra, hogy a napjainkban is felmerülő identifikációs és más vitákat szilárd tudományos és történelmi alapokra kell helyezni. A kárpátaljai ruszinok etnogenezisének és múltjának kutatása a magyar és a már öntudatosodó ruszin tudósok körében egyaránt napirenden volt. Jelentősen hozzájárultak e kérdések megvilágításához Anatolij Kralickij és Ivan Duliskovics is.

Anatolij Kralickijről elmondja, hogy nagyon tisztelte a szomszédos nem szláv népeket, különösképpen a magyarokat. Meleg szavakkal írt a magyar alföldi táj szépségeiről és gazdagságáról, lakóinak dolgoságáról. Alább Daniljuk Kralickij fordítói munkásságáról is szól: *A mai Magyarország kezdeteinek története*, melyben cáfolja a magyar történetírás elméletét a történelmi Kárpátalja késői szláv betelepítéséről: „az, hogy a ruszinokat a magyarok telepítették be mostani lakhelyükre, igazi mese, melyet Béla király Anonymus jegyzője talált ki, és amit egy ép elméjű történész sem tud elfogadni...”⁶⁸¹ Kralickij nevéhez még sok minden fűződik, pl. a *Laborc fejedelem* c. történelmi elbeszélés 1863-ból. Ebben jelent meg Pannónia magyarázataként a „Pan-on-i-Ja” („Úr ő és Én is”) elmélet, amit később számos magát „tudományos”-nak minősítő tanulmányban is átvettek.⁶⁸²

Szintén Kralickij használta írásaiban elsőként etnikai névként az „ukrán” szót és Ungvár nevének szláv változatát, az „Uzshorod” szót. Túlhaladva Bazilovics és Duhnovics nézetein, a

⁶⁷⁹ DANILJUK, DMITRO: *Isztoricsna nauka na Zakarpattji (kinec XVIII–persa polovina XX. stolititja)*. (A történelemtudomány Kárpátalján. (XVIII. század vége – XX. század első fele)) Uzshorod, 1999. 5.

⁶⁸⁰ Uo.: 7.

⁶⁸¹ Uo.: 175.

⁶⁸² Uo.: 177.

szlávokon túl ő konkrétan az ukránok és a ruszinok között mutat ki genetikai egységet, illetve azonosítja, egybemossa a „ruszin” és „ukrán” etnikai nevet.

A XX. század elején Hodinka Antal kutatásai jelentették a Kárpátalja múltjával kapcsolatos aktuálisvá vált kérdések megoldásának zálogát. Óriási történetírói hagyatéka és forrásgyűjteménye máig fehér foltot jelent még a történészek nagy része számára is. Érdeklődési köre igen széles skálán mozgott. Vidékünk múltjára vonatkozó koncepcióját legteljesebben az *Isztorija Mukacsivszojki greko-katolickoji jeparhiji* (A munkácsi görög katolikus püspökség története) című tanulmányában adta közre. A terület lakosságával kapcsolatban Hodinka úgy véli, „a ruszinok nem őslakosok ezen a vidéken, hanem a XIII. századtól kezdve szivárogtak be ide Galíciából”.⁶⁸³ Daniljuk itt aláhúzza, hogy ezzel az állításával a tudós figyelmen kívül hagyta olyan fontos bizonyítékait az ellenkezőjének, mint Anonymus *Gesta Hungarorum*-ját, illetve Lehoczky ásatásainak eredményeit is. Hibái és pontatlanságai ellenére az ungvári egyetem történelemprofesszora elismeri, Hodinka munkáiban felbecsülhetetlen tényanyag és széles forrásalap rejlik, melyek nélkül a mai történetírás sem tudna boldogulni.⁶⁸⁴

A szerző elemzései által betekintést nyerhetünk a korábbi, XIX–XX. századi helytörténeti munkák oldalain keresztül a vizsgált korszakunkba. Ivan Bazilovits: *Brevis notitia...* című művét elemezve Daniljuk elmondja, hogy a vaskos mű 5. fejezetében a szerző Kárpátalja és egész Pannónia betelepülését vizsgálta, ami arra utal, hogy a XVIII. sz. végén mennyire aktuális ez a kérdés. „Ez az orosz (ruszjikij) nép is Magyarországra jött, és fegyverek erejével helyezte szét településeit a vidéken, és nem először jött be 886-ban a magyarokkal együtt, akiknek hét vezére volt: Álmos, Előd, Kond, Ond, Tas, Huba és Töhötöm, és akik esküvel mintegy törzsszövetségre léptek és a királyi előkelők sorába tartoztak, de valójában ők (a szlávok) hamarabb benépesítették ezt a vidéket, mivel még Attila királlyal jöttek be ide.”⁶⁸⁵ Vagyis itt is egyfajta „kettős honfoglalást” emleget az idézett szerző, ami egyedülálló koncepció.

Ivan Orlay Kárpátaljával kapcsolatos írásairól azt mondja Daniljuk, hogy nem lehet őket közbömbösen olvasni, mivel ősláv és magyar krónikák alapján Orlay lelkesen írt az Álmos vezette magyar törzsek átvonulásáról Ázsiából Pannóniába a IX. sz. végén és a magyar állam megalapításáról. Hangsúlyozza a vándorlás békés jellegét, így a helyi lakosság is szívélyesen fogadta őket. Vándorlásuk során a magyar törzsek megálltak a Kijev melletti hegyeknél, ahol szintén barátságosan fogadták őket, és „az orosz emberek hívták fel a figyelmüket Pannónia földjének gazdagságára. Tanácsukat megfogadva a magyarok útra keltek, melyhez az orosz előkelők kíséretet is adtak melléjük, azok köréből, akik szerettek volna szerencsét próbálni. Különböző hágókon keltek át a Kárpátokon és kijutottak a Tisza–dunai alföldre. Ekkor meghalt Álmos, és „a magyarok fiát”, Árpádot választották vezérüknek, aki a barátság zálogául feleségül vette az egyik orosz fejedelem lányát.”⁶⁸⁶ Ezek az Anonymus alapján elterjedt romantikus elképzelések általánosak a XIX. századi művekben.

A historiográfiai munka szerzője elemzésnek veti alá Jurij Venelin-Huca helytörténeti munkáját is, melyben a magyar törzsek Pannóniába érkezése mellett kitér etnikai hovatartozásukra is: „A magyarok (vengerci, vagy ahogy magukat nevezik madjari) egy mongol eredetű nép, amelyet ősi buharai lakhelyéről kiszorítottak a szomszéd törzsek, felszedték sátraikat és útra keltek a Kaszpi-tengeren túlról a Volga felső folyásához.” Venelin elismeri, hogy nem tudja, honnan szereztek a magyarok tudomást Pannóniáról, de rámutat az áttelepedés egyik okára. Véleménye szerint, „a szomszédok által földjeikről elűzött magyarok kénytelenek voltak útnak indulni”. A törzsek egy része a Finn-öböl felé vette az irányt, a másik Kijev felé, és „együttműködve oroszok sokaságával átkeltek a Kárpátok hegyein Pannóniába”. Daniljuk szerint a szerző helyesen emeli ki, hogy a „magyarok bejövetele előtt már számos szláv törzs birtokolta a vidéket”, például a „Tisza és Duna

⁶⁸³ DANILJUK, 1999. i.m.: 177.

⁶⁸⁴ Uo.

⁶⁸⁵ Uo.: 64.

⁶⁸⁶ Uo.: 73–75.

közötti területen a bolgár fejedelmek”. Sajnos, mint Ivan Orlay, ő sem tudta meghatározni a helyi szlávok törzsi hovatartozását, és ideérkezésük idejéről is azt mondja, „nem lehet pontosan megállapítani, mert nem egyszerre, különböző időkben keltek át a Kárpátokon”. Jurij Venelin és Orlay állítását, miszerint az „oroszkok” először a magyarokkal együtt érkeztek Pannóniába – tévesnek ítéli. Azonban azt helyesnek minősíti, hogy a magyarok jó barátságban éltek a ruszjikkal, sőt még közeli, házassági kapcsolatokat is létesítettek, átvették az életmódot, a társadalmi berendezkedés szervezeti formáit. A legnagyobb bizonyítéka a helyi lakosság befolyásának a magyarokra a magyar nyelvben nyilvánul meg, mivel főként a gazdálkodással kapcsolatos használati tárgyak megnevezésére átvették a szláv szavakat.⁶⁸⁷

Olexandr Duhnovics görög katolikus kanonok szellemi hagyatékának is óriási jelentőséget tulajdonít a szerző, hangsúlyozza, hogy a ruszin nemzet „ébresztőjeként”, a ruszin himnusz szerzőjeként tartják számon. Történelmi írásai közül a *Magyar ruszinok rövid történetét* ismerteti, melyben a Kárpátok két oldalán élő ruszinok etnikai egységét kutatta. Ismerte az elődök „Kárpátaljára” vonatkozó írásait. Dicsérte Nesztor krónikást, amiért nem hagyta ki a XII. századi *Régmúlt idők krónikájaként* ismert művéből Kárpátalját, mivel úgy tudta, „ez az egyetlen írásos forrás, mely tanúsítja, hogy Kárpátalját már a IX. században szlávok lakták, és nagy szerepe volt a X. századi belpolitikai viszonyokban”.⁶⁸⁸

Duhnovics művének értékelésekor fontosnak tartja azt a megállapítást, hogy a kárpátorosz nép autochton és a keleti szláv törzsekhez tartozott. Magyarországon különböző etnonimokkal illetik őket, a legelterjedtebbek a „ruszjik”, „ruszin” és „rutén”. A magyar törzsek Pannóniába érkezésének (IX. sz. vége) tárgyalásakor – Venelinhez hasonlóan – Duhnovics is a szlávok kulturális hatását emeli ki a magyarokra, amit szintén a magyar nyelvben fellelhető szláveredetű szó, kifejezés és az állami irányítás jellegével magyaráz. A történetíró arra is kísérletet tett, hogy kiderítse Magyarország elnevezésének eredetét: hogy alakultak ki az Ugria, Magyarország (Uhorscsina) és Hungaria elnevezések, de Daniljuk szerint sem helyes megállapításra jutott, mivel azt állította, hogy „a kijevi fejedelem, Igor nevéből jött létre”.⁶⁸⁹

Azt viszont már Duhnovics helyes megállapításának véli Daniljuk, hogy „Kárpátalja lakossága kezdetben független volt a magyar földesuraktól, királyságuknak a peremén éltek, és innen kapták a „krajniki” (szélsők) elnevezést is, és csak néhány századdal később kerültek függőségbe tőlük. Ennek alátámasztására Katona István művéből emelt ki egy oklevelet, amelyben az áll, hogy még a XIII. sz. végén Bereg vármegyében a halicsi fejedelem Georgij nevű helytartója irányította a térséget.”⁶⁹⁰ Továbbá úgy tudja a szerző, hogy erre az oklevélre hivatkoznak a későbbi Kárpátalja-kutatók is, bár kevesen tudják, hogy az ukrán historiográfiába elsőként Duhnovics vezette be a dokumentumot.⁶⁹¹

Jelentősnek véli a szerző Duhnovics művének 5. fejezetét: *A magyar-oroszkok sorsának változása és elnyomásuk*. Ebben Duhnovics azt fejtette ki, hogy a nép politikai és jogi helyzete István Gizellával, a bajor Henrik király lányával kötött házassága után hirtelen megromlott, mivel az arával „rengeteg latin szertartású német pap érkezett az országba, akik gyorsan nekiláttak a keleti szertarás elpusztításának Magyarországon és Kárpátalján”. Majd továbbmegy a szerző, és azt is pozitívumként hangsúlyozza, hogy Duhnovics szerint a „katolikus” térítés felkeléseket váltott ki a pravoszláv keresztények körében. Duhnovics kritizálta a magyar történetírást, amiért úgy állították be ezeket a felkeléseket, mint a pogánysághoz való visszatérés törekvését, ami szerinte nem igaz, hiszen, „ha az lett volna a felkelés oka, akkor a megvakított Vladiszlav (Vazul) és fiai, András és Béla nem Oroszországba (Rosszija) menekültek volna. Ha a latin szertartású vallás követői lettek volna, akkor nyilvánvalóan Németországba vagy még inkább Rómába mentek volna oltalmat keresni.” Daniljuk

⁶⁸⁷ DANILJUK, 1999. i.m.: 106.

⁶⁸⁸ Uo.: 145.

⁶⁸⁹ Uo.: 147.

⁶⁹⁰ Uo.

⁶⁹¹ Uo.: 148.

szerint Duhnovics helyesen látta, hogy a katolicizmus előretörése a pravoszláv egyház felszámolásához vezetett, ami abban az időben a ruszjik népesség létezését is fenyegette.⁶⁹²

Adolf Dobrjanszkij⁶⁹³ munkásságának ismertetésekor is előjön ugyanez a szemlélet: a kárpát-aljai ruszinok a magyarok érkezésénél hamarabb letelepedtek a vidéken, és Magyarországhoz tartozásuk első éveiben széles körű autonómiával rendelkeztek... Majd Dobrjanszkij országgyűlési beszédeiből is idéz: „A ruszjik nép már akkor itt élt, amikor a magyarok a IX. században messze földről megérkeztek ide; de a magyarokkal is érkeztek orosz népek a Kijevi Fejedelemségből, és mivel ezt a bátor, magyar földön őshonos népet nagyon tisztelték, a cároktól olyan önkormányzatot kaptak, hogy püspökeiknek és vajdáiknak kellett csak engedelmeskedni, a fővárosnak nem.”⁶⁹⁴ Politikai nézeteit élete alkonyán Dobrjanszkij tudományos művekkel is igazolni akarta, így a *O zapadnih granyicah Podkarpatszkoj Ruszi szo vremjon szv. Volodimira* (Podkarpatszka Rusz nyugati hatáiról Nagy Volodimir idejétől kezdve) című tanulmányában, mely 1880-ban jelent meg a *Szlovo* c. folyóiratban, azt próbálja bizonyítani, hogy a „történelmi Kárpátalja területei” a Kijevi Rusz befolyási övezetében voltak.⁶⁹⁵

Andrij Balugyanszkij, görög katolikus kanonok, egyháztörténész szerint: „a kereszténységet Kárpátalján már a IX. században a magyarok bejövetele előtt felvették. Pannóniába költözésükkor a magyarok is felvették a kereszténységet, ennek köszönhetően békésen léptek az európai népek körébe.”⁶⁹⁶

Fontos előrelépést mutatnak tudományterület fejlettsége tekintetében az enciklopédikus jellegű kiadványok. Az 1991-es függetlenedés és a kommunista rendszer szétesése következtében több ilyen jellegű kiadvány látott napvilágot: *Reabilitovanyi isztorijeju* (Történelem által rehabilitálva), 1995; *Mitci Zakarpattya* (Kárpátalja művészei) (BECA V. szerk.), 1994; *Zakarpatszke Uhorszkomovne Naukove Tovariszto. Bibliograficsnij dovidnik* (Kárpátaljai Magyar Nyelvű Tudományos Társaság. Bibliográfiai mutató) Uzshorod, 1994; HLANTA I.: *Ljiteratura Zakarpattya XX. sztolittya* (Kárpátalja irodalma a XX. században), 1995; DANILJUK, DMITRO: *Isztorija Zakarpattya v biografijah i portretah* (Kárpátalja története életrajzokban és portrékban kifejezve) Uzshorod, 1997.; *Pedagogi-naukovci* (Tanítók-tudósok) (Szerk.: Turjanica V.) 1. kötet, 1997; BELENY M.: *Karpatszka Ukrajina u portretah* (Kárpát-Ukrajna portrékban), 1998; PAVLENKO G. V.: *Gyjacsji isztoriji, nauki i kuljturi Zakarpattya* (A kárpátaljai történelem, tudomány és kultúra művelői), 1998.

Ilyen mű az USA-ban élő Ivan Pop által szerkesztett kötet, *Enciklopedgyija Podkarpatszkoj Ruszi*.⁶⁹⁷ Már a szerző előszavából kitűnik, hogy az elmúlt 20 évben fellángolt ruszin–ukrán identifikációs vitában a mű alkotója a ruszin álláspontot képviseli, már a címben is a Podkarpatszka Rusz megnevezést használja a vidékre vonatkozóan, s sajnálkozva konstatálja, hogy „a balti népekkel ellentétben a ruszinok nem tudták megakadályozni, hogy a vidéket 1944–45-ben annektálja a sztálini Szovjetunió, így kerültek a független Ukrajna kötelékébe kisebbségként, ráadásul hivatalosan nem elismert kisebbségként.”⁶⁹⁸

A szerző szerint az ukrán posztkommunista elit és a központi bürokrácia nem ismerte el a kárpátaljai ruszinok egyediségét, áltudósaik és tömegkommunikációs eszközeik révén meghamisították a régió múltját, elfogadva azt a sztálini ideológusok által elterjesztett nézetet, hogy a

⁶⁹² DANILJUK, 1999. i.m.: 148.

⁶⁹³ Az önkényuralom idején a négy kárpátaljai megye kormánybiztos-főispánja, az 1864-ben alapított, russzofil irányzatú, Nagy Szent Bazil Társaság elnöke az általa irányított területen az orosz nyelvet tette hivatalossá, és „tevékenyen munkálkodott a rutének eloroszosításában”, politikai téren is. Ebben az időszakban indult meg a kárpátaljai és galíciai görög katolikus értelmiség együttműködése, az ukrán nyelv és tudat térhódítása. Részletesebben l.: BOTLIK JÓZSEF: 2005. i.m.: 60–64.

⁶⁹⁴ DANILJUK, 1999. i.m.: 165.

⁶⁹⁵ Uo.: 168.

⁶⁹⁶ Uo.: 174.

⁶⁹⁷ POP, IVAN: *Enciklopedgyija Podkarpatszkoj Ruszi*. (Podkarpatszka Rusz Enciklopédiája) Uzshorod, izdatyelsztvo V. Pagyaka, 2001.

⁶⁹⁸ Uo.: 7.

„kárpátaljai ruszinok identitástudatuk szempontjából éretlen ukránok”, Podkarpatszka Rusz pedig „egy maroknyi helyi romantikus közéleti személyiség kitalációja”.⁶⁹⁹

A régió történeti áttekintése során említést tesz a szerző arról, hogy a vidék nyugati részében élő protoruszin szláv lakosság a IX. század második felében a Morva Nagyfejedelemség politikai és kulturális befolyási övezetébe tartozott, mivel Szvatopluk (871–894) idején a fehér horvátok „állama” behódolt neki. ...A vidék délnyugati része azonban a Bolgár Cárság fennhatósága alatt volt, ez a politikai szétagoltság gátolta a déli Kárpátok szlávjai körében az államalkotást, s aminek lehetősége végleg megszűnt az „ugor (magyar) törzsek Közép-Európába érkezése miatt 896–898 között, mert szétverték a Morva Nagyfejedelemséget és fokozatosan ellenőrzésük alá vonták a Duna mellékét és a Tisza völgyét”.⁷⁰⁰ Szó esik továbbá a szláv törzsfők egyenlőtlen harcáról a „gradok” védelmében, és az ugorok győzelméről. Anonymus XII. századi krónikást is megemlíti a kötet, aki feljegyezte Ungograd fejedelméről, Laborcról, hogy a Szvirsza (ma Laborec nevű folyó Szlovákiában) mellett ölték meg.

A X. századra vonatkozóan megtudhatjuk, hogy a keleti szlávok államának, a Kijevi Rusznak és a Magyar Királyságnak a formálódása jellemezte. Az ugor vagy magyar fejedelmek nyugati irányban terjeszkedtek. A Halics-volhiniai fejedelmek egyrészt a kijevi trónra formáltak igényt, másrészt összeütközésbe kerültek Lengyelországgal és a Magyar Királysággal. Az utóbbival az el-lentét oka a Kárpátok hágóinak és vidékének felügyeletéért folytatott harc, ami egyébként a halicsi politikának is az állandó eleme lett, és jelenleg is aktuális probléma Lviv (Lemberg) számára. A harc változó sikerrel zajlott, de a halicsi fejedelmek nem tudták kiépíteni hatalmukat a Kárpátok nyugati oldalán, mivel nagyobb erejük a központi kijevi trón, a saját belharcaik és a fejedelemség létezésének utolsó szakaszában Lengyelországgal volt lekötve.⁷⁰¹

A szerző cáfolja azt a koncepciót, amely a vidék Kijevi Ruszhoz tartozását vallja. Ez a legenda szerinte a XIX. század közepén jelent meg a ruszin nemzeti újjászületési mozgalom kezdetén, de rögzülését a szovjet historiográfia alapozta meg a sztálini kommunista rendszer megrendelésére, hogy igazolják Podkarpatszka Rusz 1944. évi annektálását a Szovjetunió által.⁷⁰² A fentiekből következik, hogy a kijevi fejedelmek főként délkeleti orientációt folytattak. A Kárpátok vidéke, nyugatra tőlük nem tartozott érdeklődésükhöz. Minden erőfeszítésüket latba vetve a legenda kitalálói és modern, immár ukrán követői nem találtak az óorosz krónikákban említést a Kárpátokon túli területekről. A *Régmúlt idők krónikája* ugyan említi a fehér horvátokat, de nem lehet lokalizálni, pontosan hol éltek. Volodimir fejedelem 992. évi hadjárata a fellázadt fehér horvátok ellen semmiképp sem lehetett a Kárpátok nyugati oldalára vezetett akció. Az általa meghódított „fehér horvátok” területe minden valószínűség szerint a Dnyeszter felső folyásának vidékét jelenthette.⁷⁰³ Vagyis Ivan Pop cáfolja a fehér horvát–ruszin–ukrán kontinuitás elméletet.

Alább a szerző még számos érvet és cáfolatot hoz fel az ellen, miért nem lehetnek a Kijevi Rusz „fehér horvát” törzse a Kárpátok nyugati lejtőin élő fehér horvátok, s végeredményben azt konstatálja, hogy a XI–XII. századtól a XIV. századig a Kárpátok átjárhatatlan rengetege senki földjének tekinthető, ezért nevezték „terra indagine” (gyepű), a lengyel–magyar–kijevi ruszi határvidékeknek.⁷⁰⁴

Az államalapítás korával kapcsolatosan megtudhatjuk, hogy a X. században új politikai tényező jelent meg Közép-Európában, a Magyar Királyság. A század második felétől gyakorlatilag befejeződtek a magyar seregek rabló hadjáratai, egyrészt a nyugat-európai uralkodók megtanultak védekezni ellenük, egy sor vereséget mértek rájuk (Lech, 955); a másik tényező pedig, hogy a magyar társadalomban új vezetőréteg került hatalomra, amely már nem elégedett meg a szomszédok

⁶⁹⁹ POP, 2001. i.m.: 7.

⁷⁰⁰ Uo.: 24.

⁷⁰¹ Uo.

⁷⁰² Uo.: 24–25.

⁷⁰³ Uo.: 25.

⁷⁰⁴ Uo.

kirablásából származó javakkal, hanem elfogadta az egységes államszervezetet és irányítást. Következésképpen a X. század 70–90-es éveiben létrejött a kora feudális magyar állam, amely a Duna menti síkság és a Kárpátok előhegyeinek birtoklására törekedett.⁷⁰⁵

A magyar állam létrejötté a szerző szerint egy egyedülálló eurázsiai jelenségnek tekinthető, mivel azelőtt egyetlen Ázsiából jött nomád nép (szkíták, hunok, avarok), akik megfordultak a Duna-medencében, sem tudott megmaradni és átalakulni európai társadalommá. Ezt csak a magyarok tudták megvalósítani.⁷⁰⁶

Alább hozzáteszi, hogy „Karpatszka Rusz” tekintetében a magyar fejedelmek (királyok) taktikai és stratégiai szempontból jobb helyzetben voltak, mint a Rusz fejedelmei, beleértve a halicsiakat is. A magyar expanzió a Dunai-síkságról a Tisza felső folyásának irányába haladt, a kárpátaljai előhegyek is fokozatosan kerültek a Magyar Királyság birtokába. A XIII. század közepére gyakorlatilag a mai Podkarpatszka Rusz egész területe, beleértve a Kárpátok vízválasztó vonulatát már a Magyar Királyság része volt, vármegyékre volt osztva: Ung (XI. sz.), Borsova-Bereg (XI. sz.), Ugocsa (XIII. sz.). Az utolsó vármegye, amely a Felső-Tisza-vidéken jött létre, az Máramaros volt a XIV. sz. elején. Így kerültek közvetlen kapcsolatba a magyar királyok a halicsi fejedelmekkel, részt vettek a viszályaikban, még a kijevi trónért folytatott harcra is beleavatkoztak. Karpatszka Rusz lett a fő felvonulási terület a magyar királyok keleti terjeszkedése során. Sikertelenségük esetén a terület olykor a halicsi fejedelmek kezébe került, de csak viszonylag rövid időre és csak részben. Az orosz–magyar szembennállás végét a mongol–tatár terjeszkedés, Batu kán 1241. évi hadjárata jelentette.⁷⁰⁷

A 431 oldalas és több száz szócikket tartalmazó kötet életrajzi és enciklopédikus részében a honfoglalás és államalapítás korszakának neves alakjai közül ott találjuk Árpádot, aki a magyarok első választott fejedelme, az etelközi tartózkodás idején választották a IX. sz. végén. Megválasztása a katonai demokráciából az előállamiságba való átmenet jele volt. A magyar törzsek a besenyők nyomására Árpád vezetésével vonultak nyugatra, Pannóniába, ahol elkezdődött a Magyar Királyság története.⁷⁰⁸ Adatokat találhatunk továbbá az Árpád-háziakról, akik „a XI–XII. században meghódították Szlovákiát, Podkarpatszka Ruszt, Erdélyt, Horvátországot, vármegyékre osztották az országot”.⁷⁰⁹ A szerző megmagyarázza a vármegye fogalmát is.

A Vereckei-hágóval kapcsolatosan leírja: „...történeti megnevezése Orosz kapu,... Halics és Podkarpatszka Rusz határán található, ...ezen keresztül jöttek be az ugor (magyar) törzsek Árpád vezetésével 896–898 között...”⁷¹⁰

Anonymus és a *Gesta Hungarorum*-jában szereplő Laborc szintén helyet kaptak a műben. A Kárpátalján elterjedt marxista, majd ukrán nacionalista koncepcióval szemben a szerző legendaalaknak nevezi, s leírja, hogy Laborc fejedelem népszerűségét a XIX. századi romantikus íróknak, Noszaka-Nezabudovnak és Kralickijnek köszönheti. Egyetért a pozitivistá történetírókkal (pl. Petrov), akik szerint Laborc fejedelem nem létezett, és Anonymus elbeszélése csak a középkori folklórművek egyikének tekinthető.⁷¹¹

Az újabb kiadványok sorából kiemelhetünk egy 2008-ban megjelent művet, melyet egy apa-fia szerzőpáros készített *Isztorija reszpubliki Podkarpatszkaja Ruszj* (Podkarpatska Rusz köztársaság története) címmel. Az 560 oldalas orosz nyelvű kötet szerzői előszavában a nem történész végzettségű szerzők előrebocsátják, hogy az egyetemes gyakorlatban „a történelemtudomány fejlődése abban rejlik, hogy minél mélyebben és teljesebben feltárja a múltat. A Szovjetunióban azonban a történelemtudományt a kommunista párt ideológiai kiszolgáló eszközévé tették, mivel a hatalmuk alatt álló történészek azt az utasítást kapták, írják át a keleti szlávok történelmét úgy, hogy az a

⁷⁰⁵ POP, 2001. i.m.: 26.

⁷⁰⁶ Uo.

⁷⁰⁷ Uo.

⁷⁰⁸ Uo.: 79.

⁷⁰⁹ Uo.

⁷¹⁰ Uo.: 113.

⁷¹¹ Uo.: 230.

pártvezéreknek megfeleljen.”⁷¹² Majd így folytatják: „sajnos, a független Ukrajna napjaink tudós történészeinek többsége, akik a szovjet érához szoktak, nem tudnak felhagyni a kommunista dogmákkal, hazugsággal, a történelem elferdítésével. Mások azzal magyarázzák torzításait, hogy a történelem tanítása jelenti a hazafias nevelés fő forrását. Így a következő államhatalom megrendelésére már Ukrajna történetét hamisítják a „nemes cél érdekében”, ezáltal kreálva az ukrán nép számára olyan történelmi emlékeket, melyek nem felelnek meg a valóságnak, de egyeznek a megrendelő céljaival és érdekeivel. Megcáfolva a szovjet rendszer sikereit a mitikus kommunizmus-építésben, az ukrán áltörténészek az ukrán hatalompárt sikereit dicsérik.”⁷¹³

Ilyen nagy szavakkal indítanak a mű címéből is kiszűrhetően ruszin érzelmű szerzők, kritizálva a jelenkor ukrán történészeit, akiket nyilvánvalóan ellenfeleknek tekintenek a már több évtized óta tartó ruszin–ukrán identifikációs vitában.

A magyarok első említésével már az I. fejezetben találkozunk, melynek címe: *Morva Nagyfejedelemség – a szlávok első országa*. Innen megtudhatjuk, hogy a „majdani Ukrajna területén nomadizáló számos ugor (magyar) törzs 898-ban átköltözött a Morva Nagyfejedelemség területére. Az ugor törzsszövetség és a Morvaország közötti szövetséges kapcsolatok a germánok hatására, valamint a magyar csapatok betörései miatt, megszakadtak. A nomád ugorok lovasságának gyorsasága és hirtelen rajtaütései nyilvánvaló előnyt jelentettek a Morva Nagyfejedelemség letelepedett életmódot folytató szlávjaival szemben. Az ugorok megsemmisítő csapást mértek II. Mojmír hadseregére, melynek következtében az első szláv állam 907-ben megszűnt létezni.”⁷¹⁴

Később a honfoglalás előzményeiről is találunk néhány utalást. Az adatokat Oleg fejedelem Kijev elfoglalása körülményei kapcsán jegyzi meg, mivel Oleget a keleti szláv törzsek Rusz Földjének egyesítésében az ugorok akadályozták, akik a besenyők nyomására a Kazár Kaganátus északi része felé vándoroltak és 897-ben letáboroztak a Kijev melletti domboknál. Aztán, mint azt a *A magyarok cselekedetei* című magyar krónika tudósítja, „Álmos vezér és társai, elfogadva a ruszok tanácsát, békét kötöttek velük, elfogadták a hatalmukat féltő orosz fejedelmektől fiaikat fogolyként és sok ajándékot is”. A Rusz fejedelmei kétezer katonát és háromezer parasztot is a magyaroknak ajándékoztak, hogy segítsék átkelésüket a Kárpátokon.”⁷¹⁵

A keleti szlávok megkeresztelésében aktív szerepet vállaltak a Morva Nagyfejedelemségből érkezett fehér horvátok, akiket Cirill és Metód oktatott ki papnak. A szerzők egy 1907-ben kiadott műre hivatkoznak: J. Holubovszkij *Isztorija russzkoj cerkvi*, melyben az áll, hogy a kereszténység terjesztésére Volodimir fejedelem „magyar vagy ugor ruszinokat hívott, akik a Kárpátok túloldalán, Észak-kelet Magyarországon éltek és élnek ma is”. Majd alább hozzáteszik, hogy Kijevben ezeket a fehér horvátokat Ugrinoknak nevezték, mert Ugrijából (Vengrijából) érkeztek.”⁷¹⁶

A következő fejezet nagy részletességgel számol be a magyarok honfoglalásáról és az államalapításról, melyhez az elődök mintáit követve főként a *Régmúlt Idők Krónikája* és Anonymus Gestájának szövegét használták fel. Az előző fejezetekhez hasonlóan megismétlik, hogy a besenyő támadás hatására a magyar törzsek egy része Pannóniába ment, a másik rész pedig továbbra is a kazárok területein nomadizált, majd megállt Kijev mellett. Az Orosz Föld fejedelmeivel megállapodva Kazáriából az ugorok hét törzse, nagy nehézségek árán átkelt a Kárpátokon és szintén beköltözött Pannóniába. A *Régmúlt Idők Krónikájában* erről ezt írta le a krónikás: „Keletről jöve, átkeltek a magas hegyeken, melyeket Magyar Hegyeknek neveztek el, és felvették a harcot az ott élő oláhokkal és szlávokkal... Később elűzték az oláhokat, megörökölték a földet és a szlávok mellé telepedtek, meghódoltatva őket; azóta hívják a földet Magyar Földnek.”⁷¹⁷

⁷¹² HAGYMAS, PETR, HAGYMAS, SZERHIJ: *Isztorija reszpubliki Podkarpatszka Ruszj*. (Podkarpatszka Ruszj Köztársaság története) Uzshorod, 2008. 5.

⁷¹³ Uo.: 6.

⁷¹⁴ Uo.: 20.

⁷¹⁵ Uo.: 28.

⁷¹⁶ Uo.: 34.

⁷¹⁷ Uo.: 40.

Anonymus (aki tudomásuk szerint IV. Béla király őrnöke volt) 1147–1152 között készült Gestáját idézve ők is elmondják a „898. évi” átkelés, a pihenő és Ung bevételének eseményeit. A szerzők szerint a krónikás művében elhallgatta azt, hogy Laborc üldözésében maga Álmos is részt vett, és a Szvirzsava folyó mellett, ahol utolérték Laborcot, nagy csata zajlott le, amelyben Álmos lába nagyon megsérült. A foglyul ejtett és sebesült fehér horvátokat a magyarok legyilkolták a Szvirzsava folyónál, Laborcot pedig, aki keresztény volt, keresztre feszítettek. Ezután nem sokkal Álmos a seb elfertőződése miatt meghalt, de még érkezett átadni hatalmát Árpádnak.⁷¹⁸

A kalandozásokról is beszámolnak: „A Morva Nagyfejedelemség engedélyével a magyarok letelepedtek a széleinél, határainál, de nem sokáig álltak ellen a kísértésnek és 900-ban már elkezdtek betörni a Nagyfejedelemség központi területeire. Lovasságuk gyorsasága és hirtelen támadásai nagy előnyt jelentettek a letelepedett szlávokkal szemben. 907-ben az ugorok meghódították majdnem egész Morvaországot. Felbuzdulva a könnyű sikereken a békés szlávokkal szemben az ugorok (magyarok) 933-ban megtámadták a germánokat, de vereséget szenvedtek. Erőt gyűjtve 955-ben ismét rájuk támadtak, de I. Ottó császár vezetésével a germánok döntő győzelmet arattak. Az ugorok elleni germán szövetség megerősítése céljából II. Boleszlav cseh fejedelem felvette a katolikus vallást, amiért a Római Pápa királlyá koronázta őt. Ennek eredményeképpen az ugorok többé nem támadták az ellenük szövetkezett szomszédokat, és inkább hozzáálltak saját nemzetállamuk berendezéséhez a meghódított Morva Nagyfejedelemség területein.”⁷¹⁹

Ettől kezdve az ugorok nyomán, az európaiak is ruténeknek kezdték nevezni a fehér horvátokat. A *Hildesheimi évkönyv* az 1031. évről azt jegyezte fel, hogy „István magyar király fiát, Imrét, aki a rutének hercege volt, vadászat közben szétlétte egy vadkan, és nagy szenvedések közepette halt meg”.⁷²⁰

Lejjebb arról is olvashatunk, hogy a „pravoszláv vallást követő nagy-morva szlávok közé telepedve, az ugorok is felvették a bizánci rítusú kereszténységet, ám nemsokára vezetőik rájöttek a katolicizmus előnyeire, vagyis arra, hogy a jószomszédi viszony érdekében inkább azt a vallást kellett választani, amit a szomszéd országok (kivéve Bulgária). Ezért I. István (a koronázás előtt Vajk) a magyarok fejedelme és ura, a katolicizmust hirdette államvallássá, amiért a pápa koronát küldött neki, így ő és lett Magyarország első királya. Halála után azonban azok a magyarok között, akik a pravoszláv hitet akarták vallani és azok között, akik a katolicizmus hívei kívántak maradni, háború kezdődött. A háborút az előbbieket elveszítették, mivel ellenük lépett fel Gizella királynő, a német császár I. Ottó testvére, aki támogatta hűgát a pravoszlávok elleni harcban. I. István fiai: Árpád (András), Laci (Vaszilij) és Leon (Leontyij), akik a bizánci rítusú kereszténység hívei voltak, Kijevbe menekültek. Ott Árpád feleségül vette Agmundát (Anasztáziát), a kijevi nagyfejedelem, Bölcs Jaroszlav lányát.”⁷²¹ A vaskos kötet vizsgálta korszakunkra vonatkozó idézetei szemléletes mintái az egész mű pontosságának és szemléleti beállítottságának. Egyedi jellegzetessége a műnek, hogy nem a Kijevi Ruszhoz tartozást, hanem a morva koncepciót vallja.

Befejezésképpen az általános honismereti művek sorából egy 2009-ben megjelent kiadvánnyal zárnam a sort. Ez a fentebb idézett 1992-es Kárpátalja-történet átdolgozott, kibővített kiadása.⁷²² A szerző, Andrij Olasin helytörténész terjedelemben nem sokat változtatott művén, viszont bizonyos fejezetekben fogalmi változás érzékelhető a művön a korábbihoz képest. Például míg az első kiadásban a *Kárpátontúli földek a VIII-XIII. században* című fejezetben tárgyalta vizsgált témánkat, most a „Karpatszki zemlji” vagyis „Kárpátok vidéke” terminust használja a szerző. A fentebb idézett alfejezeti címek közül kevés módosult: *A magyar törzsek betörése* és *Az ellenség pusztító támadásai* változatlan maradt. Módosult viszont a *Kárpátontúli földek bekebelezése magyar*

⁷¹⁸ HAGYMAS, HAGYMAS, 2008. i.m.: 41.

⁷¹⁹ Uo.: 41–42.

⁷²⁰ Uo.: 42.

⁷²¹ Uo.

⁷²² OLASIN, A.: *Isztorija Zakarpattya. Poszibnik z krajeznavstvja*. (Kárpátalja története. Honismereti segédkönyv) Mukacsevo, „Karpatszka vezsa”, 2009.

földesurak által alfejezet címe, itt is a vidék megnevezésére használt korábbi kifejezést a „ruszin földek” terminus váltotta fel.⁷²³ A szöveg tartalmi részeiben végrehajtott módosítások nagyon pozitív irányba mutatnak, mivel eltűnt a honfoglalás időszakában itt élt szlávok fehér-horvátként, illetve kelet-szlávként való definiálása, sőt a vidék Kijevi Ruszhoz tartozását sem próbálja bizonygatni a szerző. A honfoglalás menetét továbbra is az Anonymustól származó információkra építi a szerző, megjelenik Laborc alakja, valamint a Morva Nagyfejedelemség szétzúzása utáni Pannóniában, a Duna és a Tisza közén való letelepedés is.⁷²⁴ A kalandozások és államalapítás kapcsán a szerző említi a kereszténység felvételét és I. István királyunkat, aki a XI. sz. 30-as éveiben fokozatosan elfoglalta a szlávok által benépesített „Felső Tisza-vidék déli részét”, valamint Erdélyt. Majd megállapítja, hogy a magyar királyok a szomszéd országokkal harcolva bővítették a Magyar Királyság határait, „vidékünkét” (értsd: a szlávok vidékét – a szerző) fokozatosan vették birtokba és a XII. századra már a Kárpátok lábáig, majd a XIII. század végére az egész területre kiterjesztették.⁷²⁵ Vagyis elmondhatjuk a műről, hogy szemléletét tekintve megindult bizonyos fejlődés, objektivitásra és politika-mentességre való törekvés, azonban sok még benne a berögzült sztereotípiák, a modern nemzetközi (pl. magyarországi) historiográfia eredményeinek hiánya.

Mohács és kora

A magyar nép történetében igen fontos sorsfordulót jelent a törökök ellen vívott küzdelem, és ezen belül az 1526-os mohácsi események. Az Olasin-féle kiadvány ezeket az eseményeket a *Kárpátalja a XIV–XVI. században* című fejezetben érinti *A tatár és török agresszió elleni harc. Feudális háborúk* alponton belül. Ebből az olvasó megtudhatja, hogy a vidéket a XV. század végén – XVI. század elején a törökök dél felől jövő agressziója fenyegette. Erre az időre Törökország fennhatósága alatt volt már az egész Balkán-félsziget.

„1526-ban a Mohács melletti csatában a török csapatok legyőzték a magyar seregeket és a magyar király is meghalt”⁷²⁶ – írja a szerző, a király nevét viszont már nem tartja elég fontosnak megemlíteni, sőt a csata menetéről sem árul el részleteket. A vereséget követően Magyarország délkeleti részén a nemesség királyának választotta meg a 72 dominiummal és kastéllyal rendelkező Szapolyai Jánost, míg a nyugati és északnyugati vármegyék földesurai I. (Habsburg) Ferdinándot kiáltották ki királyuknak, s így Magyarország két részre szakadt.

Szulejmán 1541. évi győzelme I. Ferdinánd fölött, Buda és Magyarország középső részének hódoltságba kerülése, valamint Magyarország három részre szakadása szintén bekerült a kiadványba, illetve az is, hogy „Kárpátalja, Erdély és a Tiszántúl Szapolyai János fiához, János Zsigmondhoz került”.⁷²⁷ Tartalmilag a már említett 2009-es átdolgozott kiadása Olasin művének szinte szóról szóra ugyanezt az információt tartalmazza annyi különbséggel, hogy a „Kárpátalja” terminus helyett a „ruszin földek”⁷²⁸ kifejezést használja a szerző.

Az 1993-as nagy volumenű Kárpátalja történetét taglaló szintézis csak futólag érinti a magyar történelem legnagyobb tragédiájának tekinthető mohácsi csatavesztést. Míg a Dózsa-féle parasztháború („antifeudális harc”) menetét több oldalon át mutatta be a fejezet szerzője, Hrancsak professzor, az 1526-os eseményekről csupán annyit említ, hogy „az 1514-es kegyetlen leszámolás a dolgozó tömegekkel előhírnöke volt az 1526-os katasztrófának, amikor Magyarországon az oszmán-törökök uralma vette kezdetét. Az 1526-os év hatással volt Kárpátalja helyzetére is.”⁷²⁹

A következő fejezet elején, mely a XVI–XVII. század földesúri-jobbágyi helyzetét tárgyalja Kárpátalján, ismét egy bekezdés erejéig kitér a mohácsi tragédia eseményeire. Itt hüvös tárgyilagossággal mondja el a szerző, hogy „1526-ban Mohács alatt az egyesített magyar–cseh hadsereg

⁷²³ V. ö. a fentebb található elemzéssel.

⁷²⁴ Uo.: 33–34.

⁷²⁵ Uo.: 36.

⁷²⁶ OLASIN, 1992. i.m.: 27.

⁷²⁷ Uo.

⁷²⁸ Uo.: 58.

⁷²⁹ *Nariski isztoriji Zakarpattya...*, 1993. i.m.: 76.

vereséget szenvedett a törököktől. Ezzel a törökök számára nyitva állt az út Magyarország belsejébe... 1541-ben a törökök megvetették lábukat Budán, elfoglalták az ország középső részét. Az ország három részre szakadt. A keleti részek Erdély fennhatósága alá kerültek, amely Szapolyai János (1526–1540) vezetésével Fejedelemséggé szerveződött, a nyugati részt pedig Ausztriához csatolták, ahol akkor a Habsburg II. Ferdinánd uralkodott.”⁷³⁰ Vagyis a cezúra ebben a műben inkább a következményei miatt fontos.

Vidékünk XIV–XVI. századi történetével a Jurij Mudra által készített kiadvány egy külön fejezetben foglalkozik, így a mohácsi eseményekről innen szerezhethünk adatokat.

Az 1526-os vereség – a szerző szerint – összefügg az 1514-es Dózsa-féle parasztháború következményeivel, mivel az utána következő megtorlások társadalmi-gazdasági válsághoz és az ország általános legyengüléséhez vezettek. Ezt használták ki Magyarország ellenségei, főleg a törökök, akik már azelőtt is gyakran betörték az országba. 1526. augusztus 29-e különösen tragikus napja volt Magyarország történetének – szögezi le Mudra. A továbbiakban pedig így mutatja be az eseményeket: „ezen a napon szenvedett teljes vereséget a magyar hadsereg egy kétórás csatában a törököktől Mohács alatt. A főnemesség többsége életét vesztette, a többiek elmenekültek. Menekülés közben halt meg II. (Jagelló) Lajos magyar király is, aki a Csele-patakon való átkelés közben belefűlt egy mocsárba. A vereség után Magyarország jelentős része török uralom alá került, beleértve Szlovákia [sic!] és Kárpátalja déli részét is. Így került sor vidékünk kettéosztására: Munkács Erdélyhez, Ungvár pedig a Habsburg kézben levő Bécs fennhatósága alá került.”⁷³¹

Az ungvári történelemtanár úgy véli, 1541 után történt meg Magyarország végső felosztása a három nagyhatalom között, e szerint: „I. Szulejmáné lett a Budai vilajet, Szapolyai Jánosé Erdély és a Királyi Magyarország pedig Habsburg Ferdinándé. Ez a megosztás érintette vidékünket is, mivel Kárpátalja keleti része (egészen az Ung folyóig) az erdélyi fejedelemhez (Máramaros, Ugocsa és Bereg vármegye), a nyugati rész viszont (egészen Trencsénig) a német császár kezébe került.”⁷³²

Az 1997-ben készült életrajzi gyűjtemény II. fejezete a XVII–XVIII. század felvilágosult ruszinjaival foglalkozik. Ezt a részt történeti bevezetővel kezdi a szerző, melyből megtudhatjuk: „A Mohács (1526) alatt vívott törökök elleni csatában a magyarok óriási vereséget szenvedtek el, minek következtében Magyarország elvesztette nemzeti függetlenségét. Földjeit Törökország és Ausztria osztották fel egymás között: a nyugati rész a Habsburgok, míg a központi részek a törökök fennhatósága alá került. Kárpátalja viszont az Erdélyi Fejedelemség birtokába jutott, amely maga is török vazallus volt.”⁷³³ A mohácsi csata következményeire ezután „kárpátaljai perspektívából” tér ki részletesebben a szerző. Sajnálkozva szól arról, hogy ezáltal „Kárpátalja” a Habsburgok, törökök és az erdélyi fejedelmek érdekeinek ütközőterületévé vált, mivel az erdélyi fejedelmek többször is háborúkat indítottak az idegen megszállók ellen, hogy uralmuk alatt egyesítsék ismét a magyar területeket. Említésre kerül a tizenötéves és a harmincéves háború, melyek nagy terheket róttak a „Dózsa-féle parasztháború következtében jobbágyi sorba került parasztságra”. [sic!] A Magyarországon Mohács után uralkodó állapotok bemutatásához LutsKay Mihály⁷³⁴ művéből idéz a szerző: „A vereség következményei szomorúbbak voltak annál, mint azt a magyarok el tudták volna képzelni. A törökök minden különösebb ellenállás nélkül elfoglalták az ország nagyobb részét, a királyi rezidenciával, Budával együtt. Az ország másik részét, szerencsétlenségére, Szapolyai Jánosnak adták. A törökök vazallusuknak, míg a magyarok egy része királynak akarta Szapolyait. A lakosság másik része pedig, a nádorral és az özvegy királynéval Ferdinandra esküdt fel. A törökök nem kegyetlenkedtek annyit a szerencsétlen legyőzött magyarokkal, mint az osztrákok és a törökök egymás közötti harcaik során. A Szapolyai birtokába jutott „kárpátaljai területeket” hívei

⁷³⁰ Nariszi isztoriji Zakarpattya..., 1993. i.m.: 82.

⁷³¹ MUDRA, 1994. i.m.: 43.

⁷³² Uo. 44. Itt a szerzők Kárpátalját mint az egész volt Felső-Magyarország területét értelmezik.

⁷³³ DANILJUK, 1997. i.m.: 34.

⁷³⁴ LUTSKAY (PAP) MIHÁLY (1789–1843) görög katolikus lelkész, történétíró, idézett műve: *Historia Carpatho Ruthenorum /Isztorija podkarpatszkij ruszinyiv* (Négykötetes kézirat, az ungvári püspöki könyvtárban őrzik).

romba döntötték, emlékhelyeit elpusztították. Nem csoda tehát, hogy a korszak nem jellemezhető mással csak gyilkosságokkal, a városok lerombolásával, a falvak felégetésével.⁷³⁵ Ez a negatív kép tárul tehát a mű olvasói elé.

Majd a katolikus egyház helyi terjeszkedésére tér ki a szerző, melynek következménye lett szerinte az ungvári unió (1646). Ezt az eseményt a szerző úgy értékeli, mint a magyar földesuraknak a kárpátaljaiak fölötti hatalmának megszilárdítására tett intézkedést.⁷³⁶ A szerző itt Kárpátalját mint önálló államalakulatot tünteti fel, amelynek semmi köze nem volna a magyarokhoz, csak az ország egy szerzett területe volna.

Az Ivan Pop által írt és szerkesztett helytörténeti enciklopédia történeti bevezetőjében külön kiemeli a török- és Habsburg-ellenes háborúk időszakát, a XVI–XVIII. századot. A vidék szempontjából a XIV–XV., illetve még a XVI. század elejét is a szerző nyugodt és prosperáló időszaknak nevezi, ami megváltozott a XVI. század második negyedében, mivel 1526-ban Mohács alatt a török Szulejmán szultán hadai szétverték Lajos magyar és cseh király seregét, s a király maga is meghalt. A vesztes csata részleteiről nem számol be a szerző, a következményeiről viszont igen. Beszámol a belső dinasztikus viszályokról, melyek annak ellenére dúltak, hogy az ország az oszmán-törökök fenyegetésében volt, a kettős királyválasztásról, valamint az országban zajló polgárháborúról, melyet kihasználva az Oszmán Birodalom elfoglalta az ország központi részét, és az Erdélyi Fejedelemséget pedig vazallusává tette.⁷³⁷

A három részre szakadt ország ruszinok által lakott megyéi a Habsburgok, a budai pasa és az erdélyi fejedelmek harcainak színterévé váltak – írja a szerző –, s ez a vidék és lakóinak teljes elszegényedéséhez vezetett. Majd a politikai események után beszámol a katolikus egyházban végbement reform-mozgalomról is. Az erdélyi fejedelmek közül többen említést (valamint egyesek szócikket is) kaptak a kötetben: Bocskai István, Bethlen Gábor (aki egyik helyen Bethlen Istvánként szerepel), I. és II. Rákóczi György, Kemény János, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc.⁷³⁸

Rákóczi-szabadságharc

A Rákóczi-szabadságharc történetéből ismeretes, hogy a kuruc mozgalom és első csatái, csatározásai vidékünkön bontakoztak ki. Ismeretes az is, hogy a magyarok mellett előkelő helyen tartják számon e felszabadító harcot a ruszinok is. Elég megemlíteni a Bovcár-kutat vagy a fejedelem pihenőhelyül szolgáló pudpalóci kecskelábú asztalt, azaz a néphagyomány mellett az itteni megyék szabadságharcosai lajstromának vizsgálata szintén azt mutatja, sok név ruszin nemzetiségre vall.⁷³⁹ Maga Rákóczi is magasra értékelte e népnek a szabadságharcban betöltött szerepét.

Mindebből azt gondolhatnánk, hogy az ukrán és ruszin helytörténetírásban is kellő súllyal van jelen a téma. A rendszerváltás korának ukrán történeti irodalma tekintetében a kronológiai elvet követve mindenekelőtt az 1993-ban napvilágot látott és fentebb már idézett *Nariszi isztorii Zakarpattyát*, Kárpátalja története legnagyobb szintézisének első kötetét tekintjük át. A XVII. század végét–XVIII. századot átfogó 4. fejezetben – *A Habsburgok hatalmának kialakulása Kárpátalján. A dolgozók Habsburg-ellenes és antifeudális harca* – tulajdonképpen négy alpontra bontja a témát. A szerzők többek között megemlítik az elégedetlenség központjait: Máramarost, Ungot, de leginkább Bereg megyét. E tekintetben itt is vannak jellemző és egyben meglepő sorok: „Egy pár hét alatt a falusi és városi felkelések hulláma felölelte nemcsak Kárpátontúlt, hanem Kelet-Szlovákiát és Észak-Magyarországot és Erdélyt is.”⁷⁴⁰ Ezt arra vezetik vissza, hogy legjobban itt érződött a hűbéri elnyomás, a bécsi hatalom önkénye, az erőszakos unió, a katolikus–protestáns ellentét. A vonatkozó tanulmány szerzője vázolja a dolhai ütközetet, tud az emlékére 1902-ben

⁷³⁵ DANILJUK, 1997. i.m.: 35.

⁷³⁶ Uo.

⁷³⁷ POP, 2001. i.m.: 29–30.

⁷³⁸ Uo.: 31.

⁷³⁹ CSATÁRY GYÖRGY: *Levéltári kalászatok*. Ungvár–Budapest, 1993. 30–37.; L. még: Uő.: *Egy Rákóczi-ereklye nyomában*. – In: Kárpáti Igaz Szó. 1990. II. 18.

⁷⁴⁰ *Nariszi isztoriji Zakarpattya...*, 1993. i.m.: 122.

felállított emlékműről, röviden szól a helyi hadműveletekről – Técső, Huszt és Ungvár bevételéről, Ivan Pinte, Ivan Beca csoportjairól. Közben egyetért Váradi Stenberg Jánossal a tekintetben, hogy a régió nemcsak kiindulópontja volt a felszabadító háborúnak, hanem bázisa is.⁷⁴¹ Rákóczi sikerei, hadserege létszámának növekedése – „1703 végére közel 30 ezer fő” – szempontjából mérvadónak tartja azt a történelmi vélekedést, miszerint „a fejedelem törekedett egyesíteni Magyarország összes erőit az Ausztria elleni harcra, ignorálva a belső osztályellentéteket”.⁷⁴² A szerző „a legfontosabb korabeli események” között tartja számon az orosz követek megérkezését a régióba, akiket Ungvár lakossága „örömmel köszöntött”, s mindenki bízott az orosz állam segítségében.⁷⁴³ Rákóczi I. Péterhez való közeledésében véleménye szerint számolt azzal is, hogy „szövetségei – Kárpátontúl (értsd: Kárpátalja) és Szlovákia lakossága mély szimpátiával viszonyul Oroszországhoz”.⁷⁴⁴ Később rámutat, a megkötött szerződések, Rákóczi nemzetközi tekintélyének növekedése ellenére a szabadságharc elbukott. A vereség okát mindenekelőtt a jobbágy-földesúri viszony kiéleződésében, a nemesség elnyomó és áruló politikájában látja, amelyhez hozzájárult még a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása és a sok áldozatot szedő járványok terjedése.⁷⁴⁵ Végezetül megállapítja, „a felszabadító háború sem Kárpátontúl (értsd: Kárpátalja), sem pedig Magyarország munkásai („trugyascsi”) számára nem hozta meg sem a szabadságot, sem a függetlenséget”.⁷⁴⁶ Jelzésértékű az a kép, amelyet a fejezethez illusztrációként mellékel a következő szöveg aláírással: „Esze Tamás, a felkelők osztagainak vezetője Kárpátontúl déli és Magyarország északi területein az 1703–1711. évi szabadságharc idején.” Vagyis Kárpátontúl/Kárpátalja külön területi egységként van ábrázolva a műben.

Külön kell szólnunk Jurij Mudra ungvári történelemtanár tudományos népszerűsítő, egyben tanórákra bontott honismereti előadásáról, amely 1994-ben jelent meg.⁷⁴⁷ A szerző 352 oldalon foglalja össze a régió múltját a kezdetektől 1993-ig úgy, hogy jegyzetanyagába felveszi az 1944-es rendszerváltást követő szovjet éraban kitermelt szinte valamennyi szakirodalmat, míg a korábbi időszakból felfogása szerint válogat. E források adatainak kritikátlan átvételéből fakadt a mű sajátossága, mellyel észrevétlenül az érdeklődő olvasó elé tárja a kárpátaljai kutatások tükörképét: az eltúlzott honismereti szemlélet, illetve Kárpátalja önálló egészként kezelése a régmúlt századain át azt eredményezte, hogy a XVII–XVIII. századi szabadságharcok, illetve a porta és a bécsi udvar törekvései a vidék katonai értelemben vett elfoglalásában vagy éppen megtartásában merült ki. A mindezek hatása alatt kibontakozó helyi politikai megmozdulások pedig olyan regionális szabadságharc jellegű öltönek, amelyek „Kárpátalja” területi egységének megőrzése érdekében egyszerre királyi Magyarország-, Habsburg-, illetve Erdély-ellenesek. A vaskos kötet szerzője hosszasan megemlékezik a szabadságharc előzményeiről, kitér a Thököly-mozgalomra, ahol többek között megjegyzi, „a kurucok mozgalma felölelte az egész Magyarország és Kárpátontúl területét, s átnő antifeudális és nemzeti felszabadító háborúvá”. Jurij Mudra Várit és Tarpát tekinti az első felkelő falvaknak, illetve a munkácsi domíniumot. Esze Tamás személyazonosságáról tulajdonképpen hallgat, Kis Albertet pedig barkaszoinak ismeri. A dolhai csata kapcsán megnevezi Károlyi Sándort, akiről úgy tudja, az osztrák császári csapatok vezetője és szatmári főispán volt, de azt már nem említi, hogy már október elején csatlakozott Rákóczihoz, 1710-től pedig a kuruc hadak főparancsnoka. Érdekes az a meglátása Rákóczi támogatottságáról, amelyben megállapítja, Habsburg-ellenes harcaiban főként városi és falusi tömegek vettek részt, ennek ellenére nem annyira az ő érdekeiket, hanem a fejedelmet uralkodólyukká kikiáltó arisztokraták jogait tartotta szem előtt. Így, „bár kitartottak a parasztok Rákóczi mellett, mégsem adták fel a magyar földesúri

⁷⁴¹ *Nariszi isztoriji Zakarpattya...*, 1993. i.m.: 125.

⁷⁴² Uo.

⁷⁴³ Uo.: 128.

⁷⁴⁴ Uo.: 129.

⁷⁴⁵ Uo.: 128–129.

⁷⁴⁶ Uo.: 130.

⁷⁴⁷ MUDRA, 1994. i.m.

jobbágyrendszer elleni harcot”. Később arról értesülünk, hogy a „parasztfelkelés Kárpátaljáról átterjedt más magyarországi és szlovák területekre”.⁷⁴⁸

Az események leírásánál többször előtérbe kerül Bercsényi Miklós, akiről megtudhatjuk, a „lengyelek, oláhok, litvánok és ukrán kozákok” alkotta hadaival szintén Rákóczi felkelő kurucaihoz csatlakozott, s az egyesült seregek előretörésének következtében az osztrák hadsereg elhagyta Magyarországot. Az 1707. évi ónodi országgyűlést, illetve a trónfosztást a „népi harc tetőfokának” tekinti, s közben részletesen szól I. Péter diplomáciai tevékenységéről; Corbé udvari tanácsos követi szerepéről. A felkelés vereségét egyértelműen a nemesség szűk osztályérdekeit képviselő, áruló politikájának tulajdonítja, akik közül ráadásul a főnemes hadvezérek „a becsapott, éhes, lerongyolódott és kimerült kurucokat a döntő ütközetek pillanatában cserbenhagyták, átálltak az ellenség oldalára”.⁷⁴⁹ A szatmári béke és a majtényi fegyverletétel időpontjainak téves közlése után a középiskolai tanár a következő ún. begyakorló kérdéseket teszi fel a tanulóknak: „Kit ismertek a nemzeti-felszabadító mozgalom kárpátaljai és magyarországi vezetői közül?”, illetve „Miért harcoltak együtt ebben a küzdelemben a magyar és a kárpátontúli nép?”⁷⁵⁰ Úgy gondoljuk, a kérdés felvetésekhez nem szükséges kommentárt fűzni.

Az újabb helytörténeti szintézisek közül figyelmet érdemel Dmitro Daniljuk 1997-ben megjelent műve, amelyben Kárpátalja történelmét mutatja be életrajzokban és portrékban a legkorábbi időktől a XX. század elejéig.⁷⁵¹ Bár a 289 oldalt kitevő vaskos kötet a régió kiemelkedő történelmi és történetírói személyiségeit tárja az olvasó elé, helyet kapott Cirill és Metód, a „kárpátaljai” Laborc herceg, Korjatovics stb., azonban furcsa módon II. Rákóczi Ferenc külön nem kap helyet a tanulmánykötetben. Vizsgált témánk első ízben LutsKay Mihály történetírói pályaképe, ötkötetes, a régió és a ruszinok múltját tárgyaló művének elemzése kapcsán jelenik meg. Daniljuk egyetért LutsKayval, jogosnak tartja, hogy az a legnagyobb figyelmet a magyar nép 1703–1711. évi Habsburg-ellenes szabadságharcának szentelte. Úgy véli, LutsKay olyan részletes életrajzot írt művében a szabadságharc vezérééről, hogy a későbbi történészek már csak kevés adattal tudták azt kiegészíteni.⁷⁵² Később a XIX. században alkotó Lehoczky Tivadar, majd Hodinka Antal történeti munkásságából emeli ki újra II. Rákóczi Ferencet és korát. A szerző mindkettőjükénél hangsúlyozza, hogy fontosnak tartották értékelni a kárpátaljai ruszinok részvételét a felszabadító háborúban, akiket maga a fejedelem is a leghűségesebb és legtehetségesebb népeknek tartott.⁷⁵³

Fontos megemlíteni G. V. Pavlenko, az Ungvári Állami Egyetem professzorának 1997-ben napvilágot látott kis enciklopédiáját, amely a történelem, a tudomány és kultúra terén Kárpátalján tevékenykedő személyeket mutatja be a lexikonokra jellemző terjedelemben. A szóban forgó kiadvány először a háború utáni ukrán helytörténetírásban veszi fel ilyen formán II. Rákóczi Ferenc fontosabb életrajzi adatait jegyzékébe,⁷⁵⁴ hivatkozva a Szovjetunióban az 1970-es évek elején megjelent *Isztorija Vengriji*⁷⁵⁵ (Magyarország története) többkötetes mű vonatkozó részére.

Vizsgált témánkkal Dmitro Daniljuk a kárpátaljai történelemtudomány fejlődésével foglalkozó,⁷⁵⁶ 1999-ben megjelent művében is találkozhatunk. Akárcsak korábbi kötetében, itt sem önálló fejezetet szentel neki, hanem az egykor itt tevékenykedő történetírók munkásságának értékelése kapcsán kerül előtérbe. Így pl. Lehoczky Tivadar *Bereg vármegye monográfiájának* bemutatásakor egyetért vele a szabadságharc okainak – „az alkotmány korlátozása”, „a magas és igazságtalan adók”, „az osztrák hadsereg garázdálkodása”, „a protestantizmus üldözése” – megjelölésében.

⁷⁴⁸ MUDRA, 1994. i.m.: 60.

⁷⁴⁹ Uo.: 61.

⁷⁵⁰ Uo.: 64.

⁷⁵¹ DANILJUK, 1997. i.m.

⁷⁵² Uo.: 131.

⁷⁵³ Uo.: 245., 251.

⁷⁵⁴ PAVLENKO G.V.: *Nasa enciklopedija*. (A mi enciklopédiánk). Uzshorod, 1997. 81–82.

⁷⁵⁵ *Isztorija Vengriji. I–III.* Red kol.: ISZLAMOV T. M., PUSKAS A. I., SUSARIN V. P. Izdateljstvo „Nauka”, Moszkva, 1971–72.

⁷⁵⁶ DANILJUK, 1999. i.m.

Ugyanakkor hangsúlyozza a magyarok és a ruszinok egységes fellépését a Habsburg-ellenes harcokban, s közben nagyra értékeli II. Rákóczi Ferenc tevékenységét. A vereség kapcsán idézi ugyan Lehoczy okfejtését, a pesszimista hangulatot, a fegyelmetlenséget, a járvány terjedését, a bátorság és a harci szellem csökkenését, azonban megjegyzi, a szóban forgó történetíró nem látta a fő okot – a jobbágyfelszabadítás és a föld szétosztásának mint a parasztok legfőbb követeléseinek elutasítását a felkelés vezetői, beleértve II. Rákóczi Ferenc által is.⁷⁵⁷ A XX. század 30-as éveit kárpátaljai történelemtudományát értékelve megemlíkezik O. Micjuk⁷⁵⁸ koncepciójáról is, amelyből megtudhatjuk, hogy az nagy figyelmet szentelt a kuruc mozgalomnak, s a magyar nép 1703–1711. évi szabadságharcának. Micjuk 1936-ban, külön a témának szentelt cikkében *Geroj csuszsoji isztoriji*⁷⁵⁹ (Egy idegen történelem hőse), enyhén szólva nincs jó véleményével a fejedelemtől, személyiségét és tetteit, illetve a ruszinokhoz fűződő kapcsolatát is elmarasztalja. Szerinte Rákóczi fő célja nem a parasztság sorsának javítása, hanem a magyar és lengyel trón megszerzése volt Franciaország és Oroszország segítségével.⁷⁶⁰ Saját érdekei és törekvései megvalósításához használja fel az egyszerű nép felkelését, védelmezőjükként állítva be magát, populista lözungokon bírálva a ruszinok elnyomását a Habsburgok által. „A ruszinok számára (akárcsak a szlovákok számára) II. Rákóczi Ferenc a maga politikai, nemzeti és szociális céljai tekintetében teljesen idegen volt, spekulálva sötétségükön, összegyűjtötte a ruszinokat, hogy az ő zászlaja alatt harcoljanak saját érdekeik ellen... Egy igazságos (szociális-gazdasági) történelemben felkelése... csak a vidék szörnyű lerombolása. Szerepe pedig – ha nem is tudatosan – a nagy romlás provokátorának szerepe.” Dmitro Daniljuk bírálja a Micjuk-féle sarkított felfogást, s megjegyzi, a fenti megállapítás „nem talált támogatókra a történettudományban”, s egyébként is – teszi hozzá – „II. Rákóczi Ferenc tevékenységének értékelésekor a szerző eltért a legfőbb módszertani elvtől – a történetiségtől”.⁷⁶¹

Tanulságos monográfiát tettek le az asztalra 2008-ban egy apa-fia szerzőpáros *„Isztorija reszpubliki Podkarpatszkaja Ruszj”* (Podkarpatska Rusz köztársaság története) címmel. Az 560 oldalas orosz nyelvű kötet előszavában a nem történész végzettségű szerzők előrebocsátják, hogy az egyetemes gyakorlatban „a történelemtudomány fejlődése abban rejlik, hogy minél mélyebben és teljesebben feltárja a múltat. A Szovjetunióban azonban a történelemtudományt a kommunista párt ideológiai kiszolgáló eszközévé tették, mivel a hatalmuk alatt álló történészek azt az utasítást kapták, írják át a keleti szlávok történelmét úgy, hogy az a pártvezéreknek megfeleljen.”⁷⁶² Majd így folytatják: „sajnos, a független Ukrajna tudós történészeinek többsége, akik a szovjet érához szoktak, nem tudnak felhagyni a kommunista dogmákkal, hazugsággal, a történelem elferdítésével. Mások azzal magyarázzák torzításait, hogy a történelem tanítása jelenti a hazafias nevelés fő forrását. Így a következő államhatalom megrendelésére már Ukrajna történetét hamisítják a „nemes cél érdekében”, ezáltal kreálva az ukrán nép számára olyan történelmi emlékeket, melyek nem felelnek meg a valóságnak, de egyeznek a megrendelő céljaival és érdekeivel. Megcáfolva a szovjet rendszer sikereit a mitikus kommunizmus-építésben, az ukrán áltörténészek az ukrán hatalompárt sikereit dicsérik. Nekik (a történészeknek) állami finanszírozás mellett könnyű írni és kiadni műveiket, illetve belesulykolni a tömegekbe azt a történelmet, ami ellentmond a valóságnak. A „független Ukrajna áltörténészei irigylésre méltó szorgalommal hamisítják a múltat, becsapják népüket és megnyomorítják az ország felnövekvő nemzedékét. Nem véletlen tehát, hogy az általuk írt Ukrajna történelmeket más országokban nem ismerik el, mint tudományt, amely a saját törvényszerűségei, és nem megrendelésre készült.”⁷⁶³

⁷⁵⁷ DANILJUK, 1999. i.m.: 225.

⁷⁵⁸ MICJUK O. (1883–1943) történész, fő műve a két kötetes *„Nariszi z szocijalno–hoszpodarszkoji isztoriji Podkarpatszkoji Ruszi”* (Vázlatok Podkarpatszka Rusz társadalom- és gazdaságtörténetéből), 1936.

⁷⁵⁹ Uő.: *Geroj csuszsoji isztoriji* (Egy idegen történelem hőse) – In: Kalendar „Zemlji i volji”, Uzshorod, 1936.

⁷⁶⁰ DANILJUK, 1999. i.m.: 268.

⁷⁶¹ Uő.: 269.

⁷⁶² HAGYMAS, PETR, HAGYMAS, SZERHIJ, 2008. i.m.: 5.

⁷⁶³ Uő.: 6.

Ilyen nagy szavakkal indítanak a mű címéből is kiszűrhetően ruszin-érzelmű szerzők, kritizálva a jelenkor ukrán történezeit. A bevezetőt olvasva a mű magas tudományos színvonalát és tény-szerűségét várja el az ember, amiben azonban csalódnunk kell, mivel a mű tárgyi tévedések sorozatát halmozza. Először is egy személylétet mossa egybe II. Rákóczi György és II. Rákóczi Ferenc személyét, s egy bekezdés terjedelemben jutnak el 1648-tól 1772-ig. Idézem: „1648-ban II. Rákóczi György lett Erdély fejedelme, aki törekedett a lengyel trónra is. Szövetséget kötött Bohdan Hmelnickivel és a svéd X. Károly királlyal, Lengyelország felosztásáról, majd betört az ország területére és elfoglalta Varsót. Azonban a tényleges segítség nem érkezett meg sem Hmelnickijtól, sem a svéd királytól, így vissza kellett vonulnia. 1657. július 31-én megadta magát Lengyelország szövetségeseinek, a krimi tatároknak, ahonnan végül haza tudott szökni. Aztán 1703-ban Franciaország költségén felkelést indított a rutének és szlovákok körében Ausztria ellen. A rutének első csatája az osztrákokkal ugyanebben az évben Dolha mellett volt (ma Ilosvai járás Ukrajnában). Azonban 1711 májusában a Rákóczi vezette rutén (ruszin) és szlovák felkelést elfojtották, így Erdély teljesen a Habsburgok hatalma alá került.”⁷⁶⁴ Láthatjuk tehát, hogy György vagy Ferenc – mindegy, csak Rákóczi legyen, s a felkelés sem a magyaroké, hanem a ruszinoké, illetve szlovákoké, ugyanúgy mint Erdély is.

Végezetül, ismét a 2009-ben napvilágot látott, átdolgozott Kárpátalja-történetet tekintsük át. A szerző Andrij Olasin helytörténész, terjedelemben nem sokat változtatott művén, viszont bizonyos fejezetekben terminológiai változás érzékelhető a korábbi 1992-es kiadáshoz képest. A kötetben egy egész fejezet foglalkozik a Rákóczi-szabadságharcral, a *Habsburg hódítók elleni felszabadító háború* címszó alatt. A szerző a szabadságharc kirobbanását Magyarország (beleértve a ruszinok által lakott területek) osztrák fennhatóság alá kerülésében, a földesúri-jobbágyi terhek és adók növekedésében, a katolikus egyház terjeszkedésében látja. Részletesen beszámol a „néptömegek” osztrákellenes fellépéseiről, melyben a ruszinok is részt vettek. A műből megtudhatjuk, hogy a Beregszász és Munkács környékéről indult parasztfelkelések idővel 4 megyére terjedtek ki: Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros, s ez a parasztfelkelés jelentette egy nagy Habsburg-ellenes felszabadító háború kezdetét. A szerző beszámol a dolhai ütközetről, a Rákóczi által küldött zászlók tarpai és vári kibontásáról, Munkács, Huszt és Ungvár elfoglalásáról. Majd az 1703–04-es események bemutatása után 1707-re ugrik a szerző, melynek kapcsán elmondja, hogy Rákóczi külföldi szövetségeseiket keresett, Franciaországhoz és Oroszországhoz fordult segítségért. Corbé tárgyalásai nyomán Ungváron és Varsóban szerződést írtak alá, mely szerint Oroszország támogatásáról biztosította Rákóczit „Magyarország függetlenségéért vívott harcában”.⁷⁶⁵ Ezt eddig egyik műben sem olvashattuk.

Terminológiai szempontból következetlenül fogalmaz a szerző, amikor azt írja, hogy a „Kárpátok vidékéről áttért a felkelés a magyar–szlovák területekre, majd pedig egész Magyarország területére kiterjedt”.⁷⁶⁶ Itt azt az érzést kelti, mintha a felkelés kiindulópontja nem is Magyarországon lett volna, hanem egy másik ország területén, vagy legalábbis egy különálló közigazgatási egységből indult volna. A szerző a szabadságharc csúcspontját az 1707. évi Habsburg trónfosztásban látja. Ezután a felkelő hadak élén álló földesurak a parasztmozgalom meggyengítése érdekében fosztogatásokra ösztönözték őket, ami a helyi lakosság elégedetlenségéhez vezetett. Ezek az osztályellentétek csökkentették a felkelő seregek harci szellemét, minek következtében az 1705-ben 75 ezer főt számláló sereg fogyatkozni kezdett. 1707 végétől fokozatosan vereséget szenvedtek, a nemesek nyíltan áttértek a király oldalára. 1711-ben a felkelő hadsereg Munkácsra vonult vissza, majd még keletebbre.⁷⁶⁷

A szabadságharc végkimeneteléről annyit tudhatunk meg, hogy Rákóczi elhagyta seregét és Oroszországba, majd Franciaországba és Törökországba távozott. A felkelők ereje kimerült.

⁷⁶⁴ HAGYMAS, PETR, HAGYMAS, SZERHIJ, 2008. i.m.: 58.

⁷⁶⁵ OLASIN, A., 2009. i.m.: 72–73.

⁷⁶⁶ Uo.: 74.

⁷⁶⁷ Uo.

1711. május 11-én a maradék hadsereg letette a fegyvert, majd június 22-én a munkácsi vár védői is kapituláltak. Így ért véget a magyar, ruszin, szlovák, szerb és horvát parasztság antifeudális harca a Habsburg hatalommal szemben – konstatálja a szerző. A következményekkel kapcsolatban leírja, hogy ezután kegyetlen megtorlás vette kezdetét a hegyvidéki parasztság körében, sok falut teljesen kiirtottak, elvették a parasztok birtokát, vagyonát. A felkelésben részt vett nemesek birtokait német földesuraknak adták át (az amnesztiáról és a szatmári béke intézkedéseiről nincs szó a fejezetben). Az emigrációt illetően megtudhatjuk, hogy sok kuruc Oroszországban talált menedéket, a névjegyzékek alapján bizonyított, hogy Balparti Ukrajnában az ottani huszárezredekben szolgáltak, és még egy magyar ezred is létezett. Végezetül Olasin megállapítja, hogy bár a szabadságharc elbukott, mégis jó lecke volt a dolgozó osztály számára a nemzeti felszabadító harc folytatásából.⁷⁶⁸ Az idézetek tanúsága szerint az arctalan néptömegek és dolgozóosztály kontra nemesség szovjet sztereotípiákat ennyi év távlatából sem sikerült kigyomlálni a műből.

II. Rákóczi Ferenc és koráról felemás kép alakult ki a régió ukrán helytörténetírásában. Így nem meglepőek a szabadságharc okai és veresége, Rákóczi szerepvállalása kapcsán a túlzott osztálycentrikus látásmód előtérbe kerülése, illetve Kárpátalja, Szlovákia és egyben Magyarország és megyéinek ahistorikus szerepeltetése a XVIII. század elején.

1848–49

A következőkben az 1848–49-es forradalom és szabadságharc megítélését vesszük górcső alá. A kronológiai elvet követve ismét Olasin 1992-es művének ismertetésével kezdjük. Itt a *Kárpátalja a XIX. század második felében* című fejezet egy egész vázlatpontot szán a „kárpátaljai földek” történetének a magyarországi és ausztriai polgári forradalmak idején. Ebből megtudhatjuk, az Osztrák Birodalmon belüli kiélezett osztályharcok polgári forradalomhoz vezettek s „a márciusi bécsi felkelés adott lökést a soknemzetiségű birodalom többi népének a forradalmi és felszabadító mozgalom elindításához”.⁷⁶⁹ A március 15-i pesti eseményekről ezt olvashatjuk: „A több ezer főt számláló tömeg előtt a Fiala Magyarország tagjai kihirdették a magyar forradalom 12 pontba foglalt programját, amely Magyarország átalakulásának legfontosabb szociális és politikai feltételeit tartalmazta”.⁷⁷⁰ Hozzáteszi, két nap múlva létrejött az első önálló magyar kormány, s a március 15-i pesti történések széles visszhangra találtak Kárpátalja-szerte. Úgy tudja, a 12 pontos program szövege már március 18-án ismertté vált Ungváron és Munkácson, március 21-én pedig Ungváron megünnepezték a szabadság kihirdetését. A szerző beszámol a helyi eseményekkel kapcsolatban a munkácsi várbörtön foglyainak kiszabadításáról, a pesti programhoz hasonló tervezetek kidolgozásáról: pl. az orosz kiáltványról,⁷⁷¹ amely Olasin szerint „demokratikusabb a pestinél és a nemzetiségi kérdés kapcsán is jóval haladóbb szellemű a magyar polgári vezetők által megfogalmazottnál”.⁷⁷²

Fontos rendelkezése volt az 1848-as forradalmi kormánynak – mint azt alább megtudhatjuk a forradalom vívmányairól – a jobbagyság felszámolása, amely az 1848. március 18-i törvény alapján valósult meg. Mivel a földbirtokosok nem akarták feladni korábbi előjogaikat és elveszteni a robot jelentette ingyenmunkát, számos összetűzésre került sor. Ennek ellenére, teszi hozzá a szerző, „a parasztság nem tudott sem politikai, sem gazdasági jogokat kivívni a maga számára, mert nem volt saját harci terve, és habár üdvözölte a forradalom eszméit, továbbra is hitt a „jóságos” császársban. Mindez, természetesen, az ellenforradalomnak volt a hasznára.”⁷⁷³ A helyi monarchista

⁷⁶⁸ OLASIN, A., 2009. i.m.: 75.

⁷⁶⁹ OLASIN, 1992. i.m.: 65.

⁷⁷⁰ Uo.

⁷⁷¹ A pesti forradalom híre március 18-án eljutott „Kárpátaljára”, a forradalmi hangulat a helyi lakosságot is lázba hozta, kiszabadították a munkácsi várbörtönből a politikai foglyokat. Megismerve a márciusi ifjak 12 pontos követeléseit, több helyen saját követelésekkel álltak elő, pl. a Bereg vármegyei Oroszi falu lakói 1848 júniusában 10 pontból álló programot fogadtak el „A szabadság és egyenlőség küszöbén állunk” címmel.

⁷⁷² OLASIN, 1992. i.m.: 65.

⁷⁷³ Uo.: 67.

beállítottságú urak és tisztviselők, látva a polgárság bizonytalanságát, nem siettek bevezetni a magyar forradalmi kormány reformjait, hanem a lázadások fegyveres elfojtását szorgalmazták.

A magyar polgári forradalom lángja számos ország uralkodóját rémítette meg, ezért az osztrák császár segítségére sietett a római pápa, Anglia és Franciaország kormánya, valamint I. Miklós cár is. 1849 márciusában egy 100 ezer fős orosz hadsereg tört be Magyarország területére, Paszkevics tábornokkal az élen. „Annak ellenére, hogy az orosz katonaság a forradalom elfojtójának szerepét töltötte be, Kárpátalja ukrán lakossága mégis barátságosan fogadta őket, mivel abban bíztak, hogy ők majd felszabadítják az ukránságot az idegen elnyomás alól.”⁷⁷⁴ Miután 1849 augusztusában a magyar forradalom vérbe lett fojtva, a magyar, szlovák és ukrán lakosság számára a megtorlások időszaka következett. Mint látjuk a pánszlávizmus eszméje és az „áldozat”-szerep tudatosítása erősen hatottak a szerzőre.

A forradalom és szabadságharc eredményéről a szerző a következőket jegyzi meg: „a polgári forradalom felszámolta a jobbágyságot és megtisztította az utat a kapitalista viszonyok kifejlődéséhez, valamint magasabb szintre helyezte a nemzeti-felszabadító mozgalmakat”.⁷⁷⁵

A *Nariszi isztorii Zakarpattyá*ban Kárpátalja történetének legteljesebb szintézisében az előzőekhez képest nagyobb teret kap a korszak, s benne vizsgált témánk, melyet *Kárpátalja az 1848–1849. évi forradalom idején: osztály- és nemzeti-felszabadító harcok* című alfejezetben tárgyal a mű.

A fejezet szerzői – Ivan Hrancsak és Vaszilj Iljko – beszámolnak az európai forradalmi hullámról, mely nem került el a Habsburg Birodalmat és „Karpatszka Ruszt” sem. Annak ellenére, hogy itt „nem volt olyan társadalmi erő, mely elég felkészült lett volna egy polgári forradalomra, a lakosság jelentős része aktívan részt vett a harcban”.⁷⁷⁶ A bécsi események nyomán Pesten is „népi felkelésre” került sor március 15-én, melynek történéseit részletesen ismertetik: „a „Fiatall Magyarországnak” radikális ifjúsági csoport tagjai: Petőfi S., Vasvári P., Jókai M. – 12 pontban közzétették a magyar forradalom minimum-programját”,⁷⁷⁷ majd Petőfi elszavalta a *Nemzeti dalt*. A forradalmi harc további vezetői közül csupán Kossuth Lajos nevét említik.

Vidékünkön, úgy tudják, egy Perecsin környéki faluban, Poroskovóban egy egyházi könyvben, 1849-ben keletkezett lapszéljegyzet is megörökítette a forradalmi eseményt: „A magyarok harcot kezdtek Ferdinánd császárukkal. Kossuth Lajos volt a vezérük, aki a magyarok cárja akart lenni.”⁷⁷⁸

A pesti események hírére „örömmel fogadta Kárpátalja lakossága”. Ez tovább fokozódott, amikor március 27-én, Ungváron ismertették az önálló magyar kormány március 18-i törvényét a jobbágyság felszámolásáról. Devollan, orosz diplomata visszaemlékezését is idézik a szerzők ezzel kapcsolatban: a kárpátaljaiak „kitörő örömmel üdvözölték a magyarok első intézkedéseit”.⁷⁷⁹ A továbbiakban sok részletet tudhatunk meg a „nemzeti gárda” (értsd: nemzetőrség – B. M. A.) megszervezéséről vidékünkön, mely aktívan részt vett az osztrák hadsereg elleni harcokban.

Alább megtudhatjuk azt is, hogy 1848. május 2-án a „néptömegek nyomására” az osztrák hatóság szabadon engedte a munkácsi várbörtön politikai foglyait: lengyeleket, ukránokat, németeket, cseheket, olaszokat, szerbeket, horvátokat – név szerint Kazinczy Ferencet,⁷⁸⁰ O. Ipszilantit és Franz Rejdet.⁷⁸¹

1848 tavaszán az egész országot, így „Kárpátalját” is, parasztlázadások hulláma árasztotta el a jobbágyság felszámolásának felgyorsítása érdekében, mivel a törvény nem oldotta meg radikálisan az ügyet. Számos településen fegyveres összeütközésre került sor, mivel a „földesurak nem szívesen váltak meg ingyenmunkásaiktól”, akik másrésztől elégedetlenek voltak a törvény „adok is, meg nem is” jellege miatt. A társadalmi és nemzetiségi kérdés kiéleződését eredményezte

⁷⁷⁴ OLASIN, 1992. i.m.: 68.

⁷⁷⁵ Uo.: 69.

⁷⁷⁶ *Nariszi isztoriji Zakarpattyá*..., 1993. i.m.: 236.

⁷⁷⁷ Uo.

⁷⁷⁸ Uo.

⁷⁷⁹ Uo.: 237.

⁷⁸⁰ Kazinczy Ferenc köztudottan 1831-ben halt meg!

⁷⁸¹ *Nariszi isztoriji Zakarpattyá*..., 1993. i.m.: 238.

vidékünkön, az 1848 nyarára kiírt országgyűlési választások időszaka. A szerzők szerint több választókerületben a magyar földesurak csendőrök („zsandarmi”) segítségével próbálták megtörni a helyi ruszin lakosság ellenállását, hogy a képviselőjelöltek körükből kerüljenek ki. A zavargások híre, tudomásuk szerint, még „Budapesten” [sic!] is nagy nyugtalanságot keltett.⁷⁸²

Az 1848. június 2-án Prágában kezdődött szláv kongresszus munkáját is fontosnak tartják ismertetni. A kongresszus fő napirendi pontja a Magyarországhoz és a magyar forradalomhoz való viszony volt. Kárpátalja képviselői, Dobrjanszkij és Duhnovics azzal a céllal érkeztek ide, hogy kieszközöljék a régió Galíciához csatolását. Kezdetben az osztrákok is támogatták a törekvést, s csak a magyarországi forradalom leverése után vetették el, hisz ez nem „felelt meg az osztrák kormány érdekeinek.”⁷⁸³

A magyar liberális nemesség ellenezte Magyarország más nemzeteinek egyenjogúsítását, elenségesen viszonyult a szláv népek nemzetiségi mozgalmaihoz. Ezzel magyarázható, hogy a kárpátaljai ukránok közömbösek maradtak 1848 őszén a Kossuth-kormány által kiadott felhívásra, mely a haza védelmére szólította fel az ország lakosságát – vélik a szerzők. Alább pedig olyan esetekről számolnak be, amikor a parasztok megtagadták a harc folytatását és a sorozás elől a hegyekbe menekültek.

A forradalom leverésének időszakáról, az osztrák kormány megtorló akcióiról is részletes ismertetést ad a kötet, különös tekintettel a magyarok ellen segítségül hívott orosz hadsereg fogadtatásáról a helyi lakosság körében. A szerzők több szemtanú elmondását idézik a korabeli eseményekről, melyekből kiderül, hogy a helybeliek barátságosan fogadták az orosz katonákat, csodálkoztak, milyen jól megértik nyelvüket. Ez a szimpátia kölcsönös volt, mivel az orosz katonák nagy része annak ellenére, hogy a forradalom leverése volt a feladatuk, együtt érzett a magyarokkal, csodálta és jóindulatúan viszonyult hozzájuk. Lihutyin orosz katonatiszt naplójában ezt jegyezte fel: „szimpátiánk azoknak az oldalán volt, akik ellen ténykedtünk.”⁷⁸⁴

Összegzésképpen elmondják, „habár vereséggel ért véget a forradalom, mégis mély nyomot hagyott Magyarország, ill. Kárpátalja történetében. Felszámolták a jobbágyrendszert, s a parasztok több százados függőség után polgári jogokat kaptak... A jobbágyság felszámolása utat nyitott a kapitalista viszonyok kifejlődéséhez, valamint felgyorsította a kárpátaljai ukránok nemzeti öntudatra ébredését, tudatosította az ukrán néppel való egységét.”⁷⁸⁵ Ez a mű nagyon jól szemlélteti, hogy a 90-es évek elején még mennyire befolyással volt a történetírókra a marxista fogalomkészlet, terminológiája sorozatosan hibákat tudatosít.

Az 1994-ben megjelent *Nas kraj – nasa isztorija* című középiskolai, líceumi, gimnáziumi és szakközépiskolai tanárok és diákok számára készült honismereti segédkönyvben a kiemelt témánkhoz tartozó Kossuth Lajos és az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc képének megjelenítése a *Vidékünk a XIX. század első felében* című fejezet két alpontjához fűződik:

1. A soknemzetiségű Osztrák Birodalomban végbemenő 1848–49-es forradalom és hatása a nemzeti-felszabadító mozgalmak növekedésére.

2. Kárpátalja dolgozó népének részvétele és viszonyulása a magyarországi forradalomhoz. Az orosz parasztok programja. A forradalom jelentősége Kárpátalja szempontjából.

A téma vázlatos kidolgozásában az óra céljait is megjelöli: többek között „feltárni az 1848–49-es ausztriai forradalom okait, feladatait és jellegét; Kárpátalja munkás tömegeinek részvételét az 1848–49. évi magyar burzsoá (polgári) forradalomban; a forradalom jelentőségét a kárpátaljai lakosság számára.”⁷⁸⁶

A forradalom kiváltó okaiként a szerző a következőket sorolja fel: „gazdasági elmaradottság, egyes részek aránytalan fejlettsége, kegyetlen nemzetiségi elnyomás, a polgárság elégedetlensége

⁷⁸² Nariszi isztoriji Zakarpattya..., 1993. i.m.: 242–243.

⁷⁸³ Uo.: 244.

⁷⁸⁴ Uo.: 245.

⁷⁸⁵ Uo.: 247.

⁷⁸⁶ MUDRA, 1994. i.m.: 78.

a feudalizmuskori viszonyokkal, a jobbágyság intézménye és a mezőgazdasági válság, a dolgozók nehéz helyzete”.⁷⁸⁷ A forradalom folyamatában két fejlődési irányvonalat, tábornok emel ki: „egyrészt, a néptömegek és a kispolgárság osztály- és nemzeti elnyomás elleni harcát; másrészt, a nagypolgárság irányultságát, amely megijedve a tömeg forradalmi aktivitásától elárulta saját népe érdekeit, és összeesküdött az Osztrák Monarchiával”.⁷⁸⁸ Következésképpen leszögezi: az Osztrák Birodalomban végbemenő forradalom sajátossága az antifeudális és nemzeti-felszabadító harc egyidejűségében, ötvöződésében rejlett, melynek feladata „a „népek börtönének” lerombolása és az elnyomott népek nemzeti függetlenségének kivívása”.⁷⁸⁹

Az akkori eseményekről, mint nemzeti-felszabadító harcról beszélve, fel kell tárni a nemzeti mozgalom osztályjellegét – véli a szerző –, és meg kell mutatni a magyar és a cseh polgárság korlátoltságát, amely elárulta a forradalmat.

A március 13-i bécsi eseményeket követően Mudra a pesti forradalom mozzanatait foglalja össze, megemlítve itt „a magyar nép dicső fiát”, Petőfi Sándort, aki „dühösen elítélte az osztrák udvar népellenes politikáját, amely a tömegek osztály- és nemzettudatának elfojtására irányult”,⁷⁹⁰ illetve Kossuth Lajost (kinek neve valószínűleg téves elírás miatt szerepel Kotusként) mint a forradalmi küzdelem egyik szervezőjét. A magyarországi polgári forradalom fő feladatának a feudális jobbágyság megszüntetését és a nemzeti függetlenség kiharcolását jelöli meg. A március 15-i pesti felkelés után két nappal megalakult Magyarország kormánya, jobban mondva a pozsonyi rendi gyűlésnek sikerült kicsikarnia a bécsi udvartól egy önálló magyar kormány felállítását – teszi hozzá Jurij Mudra. Az akkori események nyomása alatt a magyar országgyűlés elfogadta a liberális arisztokrácia néhány reformjavaslatát, amelyek azonban „elégé korlátozottak voltak ahhoz, hogy ők továbbra is megőrizhessék osztályhelyzetüket”⁷⁹¹ (értsd itt: előjogaikat – B. M. A.). Habár eltörölték a jobbágyság intézményét – folytatja a szerző –, ez csak az urbáriális jobbágyságra vonatkozott, ami egy igen szűk körét képezte ennek a rétegnek, s még azt is megtudhatjuk a könyvből, mit takar az urbárium fogalma. Így a feudalizmus számos eleme, maradványa még egy egész évszázadig tovább létezett – összegzi gondolatait a szerző. Majd tovább elemzi az országgyűlés határozatait, s aláhúzza, „annak ellenére, hogy a nem magyar lakosság volt többségben az országon belül, az országgyűlés egyáltalán nem tűzte napirendre a nemzetiségi kérdés megvitatását. Ennek következtében ez a probléma számos jövőbeni ellentét és konfliktus forrása lett.”⁷⁹² A forradalom alatt régiókban is a nép a társadalmi és politikai élet demokratizálódását követelte, ami „messze nem felelt meg a márciusi törvényekben foglaltaknak”. Követeléseik kiterjedtek az általános választójog, sajtó- és gyülekezési szabadság megadására, s legfontosabb pontként a jobbágyság teljes eltörlését tartották. A követelések megnyilvánulásait a tanár a pesti ifjúság „12 pontjának” a vidék településein zajló heves megvitatásaiban, kiegészítéseiben, valamint újrafogalmazásában véli felfedezni.

A fentebb elemzett művekhez hasonlóan Mudra is fontosnak tartja kiemelni a Bereg megye Oroszi falujában kidolgozott 10 pontos programszöveget és jelentőségét. A későbbi magyarországi és helyi forradalmi események közül a következőket tartotta fontosnak megemlíteni: „A parasztok nagy örömmel fogadták a jobbágyság eltörlésének hírért és rögtön megtagadták a földesúri birtok megmunkálását. A nagybirtokosok viszont nem akarták elfogadni ezt az intézkedést, s ez 1848 őszétől 1849-ig tömeges megmozdulásokhoz vezetett Kárpátalja-szerte.”⁷⁹³ A helyi lázongásokról, paraszt-földesúri összetűzésekről még számos adatot tudhatunk meg, mivel ezek igen nagy részletességgel kaptak helyet ebben a műben is.

⁷⁸⁷ MUDRA, 1994. i.m.: 92.

⁷⁸⁸ Uo.

⁷⁸⁹ Uo.

⁷⁹⁰ Uo.

⁷⁹¹ Uo.

⁷⁹² Uo.: 93

⁷⁹³ Uo.: 94.

A forradalom eredményeiről és horderejéről, illetve leverésének körülményeiről is nagyjából ugyanazt tudhatjuk meg ebből a kiadványból, amit már Olasintól ismerünk, ezért ennek részletezésétől eltekintünk. Annyit kell csupán hozzátenni, hogy Mudra említést tesz a fentiek mellett a Görgey-vezette magyar hadsereg 1849. augusztus 13-i világosi fegyverletételéről, illetve a munkácsi várórség kapitulációjáról. A forradalom bukásának okait a polgárság árulásában, a proletariátus gyengeségében, valamint a nemzetiségek ellentéteiben látja az idézett szerző.

A tankönyv szerzője a fentiekhez hasonló következtetéseket vont le az esemény történelmi jelentőségéről, amit így fogalmaz meg: „Annak ellenére, hogy az 1848–49-es polgári forradalom vérbe lett fojtva Magyarországon, óriási politikai hordereje volt: felgyorsította az ország gazdasági fejlődését, a munkás és nemzeti-felszabadító mozgalom terjedését, kedvezően hatott a jobbágyrendszer felszámolására.”⁷⁹⁴ Majd alább kitér a forradalom jelentőségére Kárpátalja szempontjából is: „megszüntette a feudális viszonyokat, kedvező talajt teremtett a kapitalizmus kifejlődéséhez, magasabb szintre emelte a nemzeti-felszabadító mozgalmat, lökést adott a kárpátaljai ruszinok nemzeti öntudatra ébredésének”.⁷⁹⁵

1996-ban Munkácsen jelent meg Vaszil Pagirja Munkács görög katolikusok papjainak történelmi portréit tartalmazó honismereti kiskönyve. A széles olvasókörnek szánt mű előszavából, amit Vaszil Huda, a Romzsza Tódor Görög Katolikus Szeminárium rektorhelyettese írt, kiderül, hogy „a kárpátaljai ukránok szellemi élete különböző objektív tényezők miatt elszigetelten fejlődött az ukrán nép többi részétől, ami érezhető volt. Ennek okai: a területi-közigazgatási tényezők, a megfelelő ukrán nyelvű sajtó hiánya, a vidék vallási életének és iskolarendszerének magyarosítása. Így csak az ukrán kultúra olyan „fáklyáinak” köszönhető, hogy a kulturális élet nem halt el teljesen, mint Duhnovics Olekszandr, Pavlovics Olexandr, Szilvay Ivan és mások.”⁷⁹⁶

A műben többnyire az életrajzi adatokra szorítkozik a szerző, a történelmi sorsfordulók csak elvétve jelennek meg a műben: pl. Vaszil Dovhovics költő és filozófus halála a magyar forradalom leverésekor, 1849-ben történt, s ebben a zavaros időszakban, mint az MTA tagját a kollégái nem tudták méltóképpen meggyászolni, majd csak 1850 őszén. Ennek kapcsán említi a szerző Toldy Ferencet, „a magyar történetírás atyját”, aki nekrológiájában ruszin származását és tiszteletreméltó helyét hangsúlyozta Dovhovicsnak a magyar tudósok sorában.⁷⁹⁷

Az 1830-as éveket a műben a magyar sovinizmus erősödése időszakának nevezi a szerző.⁷⁹⁸ A magyarpárti vagy -szimpatizáns püspököket, pl. Sztefan Pankovicsot rendre „magyarón”-oknak nevezi.⁷⁹⁹ A könyv gazdag tárháza a magyar–ukrán kulturális, irodalmi, tudományos kapcsolatoknak, azonban helytel-közzel itt is megjelennek a szokásos sztereotípiák, mint pl. a „századokon át leigázott Kárpátalja”⁸⁰⁰ víziója.

Duhnovics Olekszandr, a ruszinok himnuszának költője és a ruszin nép „ébresztője” közéleti és kulturális tevékenységének ismertetésekor ismét találunk utalásokat az 1848–49. évi eseményekre. Az éppen Eperjesen szolgáló Duhnovics „együtt érzett a honfitársai nemzeti-felszabadító mozgalmával, de mivel nem értette az orosz cárizmus reakciós politikájának lényegét, örült az orosz csapatok magyarországi intervenciójának, mint a várva várt felszabadítókat üdvözölte őket a gyarmatosítók elnyomása alól”.⁸⁰¹

A „ruszin könyvek” kiadásáért 1848. április 27-én a magyar honvédek letartóztatták Duhnovicsot, és „megalázásképpen mezítláb hajtották át Eperjesről Kassára a börtönbe.” A megtorlás, az üldöztetések nem csökkentették nemzeti öntudatát és aktivitását társadalmi és kulturális

⁷⁹⁴ MUDRA, 1994. i.m.: 96.

⁷⁹⁵ Uo.

⁷⁹⁶ PAGIRJA, 1996. i.m.: 3.

⁷⁹⁷ Uo.: 20.

⁷⁹⁸ Uo.: 22.

⁷⁹⁹ Uo.: 23., 25.

⁸⁰⁰ Uo.: 47.

⁸⁰¹ Uo.: 48.

téren. Az orosz hadsereg magyarországi tartózkodása és a nemzetiségi elnyomás csökkenése az 1848–49-es forradalom leverése után tovább ösztönözték őt a munkára.⁸⁰²

Az 1850-es években írta Duhnovics híres versét: *Ruszin voltam, vagyok és leszek...*, mely időszak a szerző szerint „a kárpátaljai és kelet-szlovákiai ukránok erőteljes nemzeti elnyomásának időszaka, amikor az értelmiség egy része, szégyellve származását magyarosította még a vezetéknévét is”.⁸⁰³

A Duhnovicsot követő második legnagyobb „nemzet-ébresztőnek” nevezett Olekszandr Pavlovics viszont „megértően” fogadta az 1848–49-es magyar forradalom hírért. Ő is Eperjesen tartózkodott éppen, magántanár, majd levéltáros volt a püspöki kancelláriában. Az orosz csapatok érkezését ő visszafogottan fogadta, azonban annak örült, hogy alkalmat nyílt a katonákkal az anyanyelvén beszélgetni.⁸⁰⁴ A műben az 1848–49-es éveket nem mindenütt mint a magyar forradalom éveit említi a szerző, hanem helyenként mint az „Osztrák–Magyar Monarchia szláv népei körében terjedő nemzeti-felszabadító mozgalom általános csúcspontjának időszaka”.⁸⁰⁵

Ivan Szilvay tevékenysége kapcsán azt olvashatjuk a korszakról, hogy „minden élő megfojtott az osztrák–magyar abszolutizmus és magyarosítás...”⁸⁰⁶ Alább Mihajlo Balog máramarosi vikárius és a Magyar Országgyűlés egyik ruszin képviselője tevékenységénél szintén szó esik a ruszinok nyomorúságos helyzetéről a századfordulón, s úgy tudja a szerző, Balog képviselő számos alkalommal felszólalt a magyar sovinizmus ellen s az ukrán nép védelme érdekében, akiknek „a magyar mágánások a vérüket szívták”.⁸⁰⁷ Az idézetek jól szemléltetik a szerző nem elfogultságmentes hozzáállását.

Dmitro Daniljuk 1997-ben megjelent életrajzi szintéziséből sem maradhatott ki a szláv népek nemzeti-kulturális újjászületésének a kora és tematikája, mely során említést tesz a szerző a nem szláv népek körében kibontakozott 1848. tavaszi forradalmi eseményekről is. Az Osztrák Birodalomban uralkodó állapotokról úgy tudja, hogy a lakosság majd felét kitevő nemzeti kisebbségek körében a nemzetiségi kérdés már különösen kielezett volt. Beszámol a március 13-i bécsi forradalomról, majd a március 15-i magyarországi eseményekről. Petőfi Sándor *Talpra magyarjának* első versszakát is idézi ukránra fordítva a szerző, melynek hívására Pest és Buda polgárait forradalmi láz fogta el. Az eseményt a szerző „a magyar nép nemzeti-felszabadító harcának” nevezi művében, melyet, mint II. Rákóczi Ferenc idején, Ausztria minden népe aktívan támogatott saját nemzeti függetlensége reményében.⁸⁰⁸ Az osztrák császár, hogy megőrizze trónját, március 17-én szentesítette a létrejött magyar kormányt. Magyarországot függetlenné nyilvánították Ausztriától, március 18-án pedig a parlament elfogadta a jobbagyrendszer felszámolásáról szóló törvényt. Az év folyamán a magyar forradalmi hadak komoly győzelmeket arattak az osztrákok fölött, és 1849. április 14-én Debrecenben kimondták a Habsburg-ház trónfosztását is. Így tehát 1848 tavaszán az egész Osztrák Birodalmat, beleértve tartományát, Magyarországot, elérte a változás szele, mely a fejlődést, a demokratikus társadalmi és államrend alapjait vetítette előre.⁸⁰⁹ Ez a felületes közlés bár pozitív attitűdöket közvetít, mégis téves információk tömkelegét zúdíttja az olvasókra, s azt sugallja pl., hogy a magyarországi forradalom sikeresen zárult le, a magyarok győztes félként kerültek ki belőle.

⁸⁰² PAGIRJA, 1996. i.m.: 3. (Ez a sarkított és szubjektív leírás a letartóztatása körülményeiről a legtöbb 1991 utáni ukrán életrajzi műben ismétlődik, a heroizálás, felmagasztalás szóeszközeként szolgált. Korábbi, pl. 1929-ben Arisztov professzor által kiadott Duhnovics-életrajzban nem esik szó egyáltalán a letartóztatásról sem. (Prof. ARISZTOV, O.O.: *Karpatoruszkije piszatyeli. Alekszandr Vasziljevics Duhnovics*. Az Ungvári Duhnovics Kulturális-Felvilágosító Társaság kiadványa, Uzsgorod, 1929. 3–24.) Orosz nyelvű forrásokban olvashatunk a letartóztatásról, de nem ilyen negatív jelzők kíséretében.

⁸⁰³ Uo.: 49.

⁸⁰⁴ Uo.: 51.

⁸⁰⁵ Uo.: 56.

⁸⁰⁶ Uo.: 54.

⁸⁰⁷ Uo.: 68.

⁸⁰⁸ DANILJUK, 1997. i.m.: 115.

⁸⁰⁹ Uo.

Az 1848–49-es forradalommal és szabadságharccal kortárs több ruszin értelmiségi életrajza is bekerült a műbe, nevük nem ismeretlen, és már a korábbi művek is foglalkoztak velük. Pl. Olekszandr Duhnovics, aki a szerző szerint „elítélte a magyar forradalmat”, mivel vezetői vitatták a nem magyar népek önrendelkezési jogát, s őt magát is üldözték a kárpátaljai ruszinok nemzeti érdekeinek védelméért.⁸¹⁰ A forradalmat Duhnovics „szerencsétlennek” és „szomorúnak” nevezte, melyet „elégedetlen proletárok idéztek elő”. Viszont a forradalmárok feladatát a szerző szerint Duhnovics is helyesen látta: „Kossuth Lajos vezetésével a hozzá hasonló proletariátus-híveket áthatotta a minden téren végrehajtandó reformok törekvése... és, hogy Magyarország elszakadjon Ausztriától és független állam legyen, melyet magyar kormány irányít”.⁸¹¹

Ugyanitt kapott helyet Adolf Dobrjanszkij (Dobránszky Adolf)⁸¹² tevékenysége is. A másik Daniljuk által írt monográfiához hasonló adatokat találhatunk ebben a műben is, valamint a szerző hangsúlyozza, hogy „a forradalom elején Magyarország népei együtt álltak ki az osztrákok elnyomó nemzetiségi politikája ellen, azonban a Habsburg-dinasztia trónfosztása után a magyar forradalmi vezetők elzárkóztak a nemzetiségi kérdés radikális megoldása elől. Továbbra is ragaszkodtak a többi nép fölötti magyar uralom jogához. Ez lett az oka a kárpátaljai ruszin értelmiség átvándorlásának egy külső erőhöz, az oroszokhoz. Felismerve Kossuth Lajos kormánya nemzetiségi politikájának antidemokratikus jellegét, Dobrjanszkij a Kárpátontúli és Galíciai Rusz egy közigazgatási egységbe kerülését veti fel különálló autonóm körzetként.

Az osztrák és orosz uralkodóról egyaránt rossz véleménnyel van a szerző, azt írja, a magyar forradalmat vérbe fojtották, azonban utána az osztrák kormányzat kénytelen volt kiszélesíteni egyes nemzetiségek demokratikus jogait, így a kárpátaljai ruszinokét is.⁸¹³

1997-ben jelent meg a függetlenedés utáni első jelentős monográfia a vidék oktatástörténetéről *Skola ta osvita Zakarpattya* (Iskola és oktatás Kárpátalján) címmel.⁸¹⁴ A tanárok, oktatásügyi dolgozók, illetve felsőoktatási intézmények oktatói számára javasolt 244 oldalas mű három fejezetre van osztva, s a bevezetőben a szerzők áttekintést nyújtanak a téma kutatástörténetéről is. A bevezetőben használt korszakolás és terminológia jelzésértékű az egész mű beállítottságáról és a különböző korszakok megítéléséről. Az iskolaügy és oktatás fejlődésének történetét a vidéken saját bevallásuk szerint a szerzők az első iskolák megjelenésétől kezdik, bemutatják a Ratio Educationis hatását a XVIII. sz. végének – XIX. sz. elejének iskolafejlődésére, „feltárják a kárpátaljaiak harcát az anyanyelvű iskolákért a magyarországi polgári/burzoá forradalom (1848–49) után”, ismertetik az 1868. évi oktatási törvényt, „a magyar kormány erőszakos magyarosítási törekvéseit az 1907. évi Lex Apponyival”, végigkísérik az iskolák helyzetét az 1919–38 közötti csehszlovák korszakban és az 1939–44 közötti horthysta uralom időszakában.⁸¹⁵ A szovjet éra alatti fejlődéstörténetet követően bemutatják a nemzeti oktatási rendszer kiépülésének folyamatát Kárpátalján.

A mű tendenciózus jellegét igazolja néhány alábbi megfogalmazás is a kárpátaljai iskola- és oktatásügy kutatástörténetének vázolása során: pl. „több burzoá/polgári kutató figyelmét felkeltette ez a téma, egy részük azonban ezt arra használta, hogy meghamisítsa Kárpátalja történetét, annak bizonyítása érdekében, hogy Kárpátalja lakosságának nincs semmi köze az ukrán néphez, szándékosan eltitkolták az osztrák–magyar vezető körök gyarmatosító politikáját, dicsérték a magyar, osztrák és német polgárság oktatás-politikáját. A polgári kutatók ezzel ellenségeskedést keltenek Kárpátalja lakosságának körében, igazolták a magyarosítás, és az ukrán iskolák likvidálásának

⁸¹⁰ DANILJUK, 1997. i.m.: 145.

⁸¹¹ Uo.: 146.

⁸¹² Adolf Dobrjanszkij tevékenységéről, életművéről magyarul l.: In: A Ruszin Világ melléklete, VI. évfolyam 50 szám, V. 2008, №37. Kiadja az Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat. A cikk forrásanyaga: DOBOS SZ.: *A. N. Dobranszkij. Eperjes, 1956.; BOTLIK JÓZSEF: Hármás kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997).* Budapest, 1997.

⁸¹³ DANILJUK, 1997. i.m.: 170.

⁸¹⁴ HOMONNAJ V.V., ROSZUL V.V., TALAPKANICS M.I.: *Skola ta osvita Zakarpattya* (Iskola és oktatás Kárpátalján). Uzshorod, 1997.

⁸¹⁵ Uo.: 4.

jogosságát, felléptek a magyar iskolák számának növeléséért...⁸¹⁶ Mi ez, ha nem a jelenlegi helyzet visszavetítése a XIX. századba?

Az oktatás és iskolarendszer kialakulását tárgyaló fejezetből megtudhatjuk, hogy az írásbeliség már a IX. század második felétől jelent volt a vidéken, a szláv kultúra létrejöttével párhuzamosan. A kultúra és oktatás hordozója a kárpátaljai klérus volt, arról viszont, hogy melyik felekezethez tartozó klérusról is van szó, már nem esik szó. A helyi szláv lakosságot „kárpát-ukránoknak” nevezik a szerzők, akik kitartó harcot folytattak az ukrán nyelvű oktatásért, amit az akkori rendszerek uralkodó osztályai minden eszközzel igyekeztek megakadályozni.⁸¹⁷

Az 1848-as forradalom és szabadságharc eseményeivel kapcsolatosan a kötetben ezt olvashatjuk: „1848-ban Magyarországon forradalom tört ki, mely a Habsburgok uralma elleni nemzeti felszabadító harcba nőtte ki magát. Ez egy polgári-demokratikus forradalom volt, melynek célja felszámolni a feudális-jobbági viszonyt és az osztrák abszolutizmus félgymati elnyomását, mely gátolta az ország gazdasági, politikai és kulturális fejlődését. Ennek eredményeképpen hozták létre a magyar alkotmányos köztársaságot, megszüntették az Ausztriától való gymati függőséget. Mindez megteremtette a fejlődés feltételeit nemcsak a magyar nép, de a kötelékébe tartozó nemzetiségi kisebbségek számára is.”⁸¹⁸

A forradalmi kormány oktatásügyi tevékenységéről is említést tesznek a szerzők. Már áprilisban létrejött a Kulturális és Vallásügyi Minisztérium, amely nekilátott az oktatási törvény kidolgozásához. Alapjait haladó magyar pedagógusok elvei alkották, akik szerint az iskolákat és a nevelést ki kell venni az egyházak kezéből és nemzeti nyelvűvé kell tenni. Ezeket a kezdeményezéseket a nemzeti kisebbségek is támogatták – szerbek, horvátok, szlovákok, románok, ukránok. 1849. október 10-én kárpátaljai ukrán küldöttek: Adolf Dobrjanskij vezetésével Memorandumot intéztek az osztrák kormányzathoz, melyben követelték az ukrán nemzet elismerését, az anyanyelvű oktatás bevezetését az iskolákban, ukrán gimnázium nyitását, felsőoktatási létesítmény létrehozását Ungváron, a Lembergi Egyetem ukrán nyelvűvé tételét stb. Ezeknek csak egy része teljesülhetett. A forradalom és szabadságharc eseményeiről vagy esetleg következményeiről több szó nem esik, sőt az önkényuralom időszaka és a kiegyezés sem kerül tárgyalásra, majd csak az 1868. évi oktatási törvény kerül részletesebb bemutatásra, melyet Eötvös-törvénynek neveznek.⁸¹⁹

Az oktatásügyi törvény hatásainak, reformjainak és következményeinek bemutatása és a statisztikai adatok elemzése után a szerzők az állami iskolák szerepével kapcsolatosan vonnak le következtetéseket. Szerintük az állami oktatási intézményeket a magyar állam főleg a nemzetiiségi iskolák felszámolása és a magyarosítás céljából nyitotta, mivel az állami iskolákat tartotta a kormány a „magyar nemzeti eszme” legjobb terjesztőjének. A magyar nyelvet nyilvánították az egyetlen államnyelvűvé az ország egész területén. Az ukrán diákok oktatása is magyarul folyt, elmagyarosodott papok prédikáltak a templomokban. A népiskolák a magyarosítás központjaivá váltak, s az ukrán gyerekeket erőszakosan magyarként írták be.⁸²⁰

Ezt az oktatáspolitikát a szerzők sovinsztának titulálják, s az ukrán iskolák csökkenő tendenciájára vonatkozó statisztikai adatokkal próbálják igazolni ezt a megállapítást. Az oktatás tartalmi részét is bírálták a szerzők, mivel úgy vélik, hogy a tanterveket, tanmeneteket és iskolai tankönyveket a „nagy-magyar sovinizmus és reakciós klerikalizmus hatotta át”.⁸²¹ A magyarosítás tetőfokának egyértelműen az Apponyi-féle 1907. évi oktatási törvényt tartják, melynek célja volt a nemzeti kisebbségek nemzeti öntudatának teljes megsemmisítése, megteremteni etnikailag az „egy nép, egy nemzet” jellegű Magyarországot, s ezért kijelentették, hogy az iskola fő szerepe belenevelni a gyerekekbe azt a meggyőződést, hogy „a magyar föld a magyar népé” és „... mindenki, aki magyar

⁸¹⁶ HOMONNAJ ÉS TÁRSAI, 1997. i.m.: 4–5.

⁸¹⁷ Uo.: 8.

⁸¹⁸ Uo.: 15–16.

⁸¹⁹ Uo.: 16.

⁸²⁰ Uo.: 19.

⁸²¹ Uo.

kenyeret eszik és magyar levegőt szív, magyarnak kell érezze magát”. A nem túl kedvező színben feltüntetett törvény következményeiről azt írják: felszámolta az utolsó 74 ukrán iskolát, 1914-re Kárpátalján már csak 34 vegyes tannyelvű iskola volt. Az erőszakos magyarosítás utolsó intézkedése 1916-ban történt a latin betűs írás bevezetésével a cirill helyett.⁸²²

Dmitro Daniljuk 1999-ben megjelent műve 345 oldalon foglalja össze a vidék történetírásának megszületését, fejlődési folyamatait a XVIII. század végétől a XX. század közepéig terjedő időszakban. A kiadvány szemlélete megegyezik az 1997. évi szintézisével, s több helyen hasonló tényanyagot sorakoztat fel.

Vizsgált korszakunkról ismét Olekszandr Duhnovics életútja és tevékenysége ismertetésénél találunk adatokat. A két évvel korábban kiadott művéhez képest nem sok újat tudunk meg Duhnovicsról: mint a 1848–49-es események szemtanújaként ő egyértelműen elítélte a forradalmat, aminek számos oka volt Daniljuk szerint. Köztudott, hogy a forradalmi magyar kormány letartóztatta a ruszin vezetőt, és mint egy „betörőt vitték a kivégzés helyszínére négy huszár és két puská kíséretében”. 1849. május 5-én szabadult ki fogságából. Mindezek alapot szolgáltatnak Duhnovicsnak, hogy kijelentse „a magyarok ugyanazt a módszert alkalmazzák, mint a IX. században, amikor a ruszinokat kiszorították a termőföldről és megvetették pogány hatalmukat Európában”.⁸²³ Korlátozva a nemzeti kisebbségek jogait, a „magyar forradalom” vezetői nem számíthattak segítségükre a Habsburgok elleni küzdelemben, sőt kifejezetten bizalmatlanul viszonyultak hozzájuk. Duhnovics kimutatta a politika helytelenségét: „Kossuth jól ismerve a ruszinok bátorságát, fegyvert csak a magyaroknak, németeknek, lengyeleknek, zsidóknak és cigányoknak adott, a ruszinoknak viszont nem, mivel a magyarok mindig is féltek és félnek a vakmerő ruszin néptől.”⁸²⁴ A „magyar forradalom vezetőinek önző nézeteit” határozottan elítélte, viszont a magyar népről tisztelettel beszélt, hisz „a többszázados együttélés során a magyarok és ruszinok között mindig is megértés volt”.⁸²⁵

A forradalmak kora ebben a műben is a kortárs Adolf Dobrjanskij (1817–1901) főispán, a ruszin ruszofil irányzat egyik kezdeményezője munkásságának ismertetésénél kerül ismét elő. A tudós és politikus Dobrjanskij, aki a szláv népek egységét vallotta, tiltakozott az osztrák és magyar vezetés asszimilációs politikája ellen. Az 1848–49. évi magyar forradalom idején az osztrák kormányzat oldalára állt, részt vett az 1848. júniusi prágai szláv kongresszuson. 1849. október 10-én részt vett abban a küldöttségben, amely Eperjesről Bécsbe indult egy petícióval, melynek fő követelése a „ruszinok lakta korona területek” egyesítése területileg és közigazgatásilag, autonóm jogokkal és ukrán (ruszin) hivatalos nyelvvel, vagyis önálló „ruszin” vajdaság létrehozása. A petíció egyetlen vívmánya – úgy tudja – az volt, hogy Dobrjanskijt kinevezték Ung vármegye élére. A folyamodványnak Daniljuk szerint történelmi jelentősége volt, hiszen „ez volt az első hivatalos dokumentum, melyben a kárpátaljaiak szót emeltek gazdasági és politikai elnyomatásuk ellen a Birodalmon belül, és elismerték Keleti orientációjukat”.⁸²⁶

A IV. fejezetben a szerző a kárpátaljai történetírás fejlődését vizsgálja a XIX. század második felében és a XX. század elején. E korszak történelemtudományát véleménye szerint két jelentős esemény határozta meg: az 1848–49. évi magyarországi polgári-demokratikus forradalom és a dualista Osztrák–Magyar Monarchia létrehozása 1867-ben. „Mindkét esemény hozzájárult a feudalizmus és az abszolutizmus megszűnéséhez, és a társadalmi-politikai élet területén is pozitív előrelépéseket hozott.”⁸²⁷

A régió jeles költője, közéleti személyisége volt még, Ivan Szilvaj, aki az 1848–49-es események szemtanújaként szintén nem tudott elmenni a téma mellett. Mint megtudhattuk, ő Duhnovicssal

⁸²² HOMONNAJ ÉS TÁRSAI, 1997. i.m.: 20.

⁸²³ DANILJUK, 1999. i.m.: 154.

⁸²⁴ Uo.: 155.

⁸²⁵ Uo.

⁸²⁶ Uo.: 163.

⁸²⁷ Uo.: 173.

ellentétben tartózkodott a forradalmi események értékelésétől, személyes hozzáállásának kifejtésétől, csupán az orosz hadsereg bevonulásának és fogadtatásuk leírásának szentelt figyelmet. Daniljuk szerint közismert, hogy a magyar hatóságok óriási propagandát fejtettek ki, hogy megijesszék a helyi lakosságot az oroszoktól. Ennek ellenére Szilvaj az orosz seregek bevonulásának békés jellegét emelte ki. Természetesen Szilvaj elhallgatta a bevonulás politikai jelentőségét, s céljait, ami a magyar forradalom elfojtása volt – teszi hozzá a szerző.⁸²⁸

Kiemelt figyelmet szentelt az 1848–49. évi eseményeknek Lehoczky Tivadar⁸²⁹ is, aki elismerően írt a forradalomról. Lehoczky beszámolt a bécsi forradalom hírének fogadtatásáról, a nemzetőrség megszervezéséről vidékünkön. A Munkácson, Beregszászon és Váriban csatlakozott nemzetőrök névsorát Lehoczky a *Bereg és a Munkácsi vár (1848–1849-ben)* című művében tette közzé. Megtudhatjuk továbbá a műből, hogy Lehoczky a forradalmi mozgalmat a „testvériség és egyenlőség megnyilvánulásának” tartotta, amely „egyenjogú állampolgárrá tett különböző társadalmi rétegből származó embereket”.⁸³⁰ A szerző leírja az orosz csapatok bevonulását, elismerve azt is, hogy a magyar hatóságok bejövetelük előtt milyen rémhíreket terjesztettek róluk a lakosság körében. Egy Debrecenből küldött parancs szerint „az istentiszteletek során imádságban kellett oltalmat kérniük Istentől a barbár és vad oroszok megszállásától”.⁸³¹ Lehoczky, a forradalmi vezetők kivégzésének szemtanúja, részletesen beszámol az osztrákok kegyetlen megtorló akcióiról, korabeli újságkivágások, dokumentumok és hivatalos levelek másolatával alátámasztva tényanyagát. Daniljuk egyetért Lehoczky megállapításával, hogy az 1848–49-es forradalom fő eredménye, hogy az osztrák birodalomban eltörölték a jobbágyságot, habár számos feudális csökevény évtizedeken keresztül még tovább létezett.

A *Podkarpatszka Rusz Enciklopédiájában A ruszin nemzeti újjászületés problémái* című részben kerül sor az 1848–49-évi események tárgyalására. A forradalom és szabadságharc központi eseményeiről nem tesz említést a szerző, csupán annak hatásait vizsgálja a helyi, kárpátaljai (podkarpatszkiye) ruszinok életére, valamint leírja a helyi eseményeket. A forradalom és szabadságharc következtében a kárpátaljai ruszinok is bekapcsolódtak a Habsburg Birodalom általános politikai és nemzeti fejlődésébe. A magyar forradalmi kormány „allergikus reakciója” (?) a királyság területén kibontakozó nemzeti mozgalmakra törést okozott a ruszin társadalomban. A csekély létszámú ruszin értelmiség két csoportra oszlott: a klerikális magyarbarát csoportra Ungváron és a „ruszin-szlavofilekre” Eperjes központtal, akiknek szellemi vezetője Adolf Dobrjanszkij volt. Dobrjanszkij sokrétű tevékenységet fejtett ki: megfogalmazta egy ausztroszláv kormányzáság tervezetét, melyben egyesülne Uhorszka Rusz, Galícia, Bukovina; emellett császári biztos volt az osztrákok segítségére érkező orosz hadseregben, mely a magyar forradalom elfojtásában vett részt.⁸³²

Dobrjanszkij és körének tevékenységéről még sok mindent megtudhatunk a kötetből, a forradalom és szabadságharc történéseiről vagy következményeiről azonban egyebet nem. Az 1867. évi kiegyezés Bécs és „Budapest” között viszont bekerült a kötetbe. A dualista időszak jellemzésében a szerző leginkább az 1868. évi nemzetiségi törvényt és következményeit emeli ki, mely bár a nemzetiségek egyenjogúságát hirdeti, mégis csupán egy dologhoz adott jogot, „betagolódni az egyetlen magyar nemzetbe”. Pozitívumairól megelégedkezve, csupán a negatív tényezőit emeli ki a törvénynek: minden nemzetiségi kulturális egyesület törvényen kívülre került, betiltották a ruszin nyelvű oktatást, az értelmiséget elmagyarosította.⁸³³

A korszakot is természetesen a ruszin nemzeti mozgalom szempontjából értékeli a szerző: „a nemzeti újjászületés a „népek tavaszával” és az 1848–49-es forradalommal vette kezdetét,

⁸²⁸ DANILJUK, 1999. i.m.: 207.

⁸²⁹ Lehoczky Tivadar (1830–1915) régész, történész, néprajzkutató. Fő műve: *Bereg vármegye monográphiája*. Részletes életrajzát l: KERESZTYÉN BALÁZS: *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*. Hatodik Síp Alapítvány, Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász, 2001. 153–157.

⁸³⁰ DANILJUK, 1999. i.m.: 225.

⁸³¹ Uo.

⁸³² POP, 2001. i.m.: 33.

⁸³³ Uo.: 35.

megjelentek vezető alakjai, mint Adolf Dobrjanszkij és Olekszandr Duhnovics. A XIX. század végén az elnemzetietlenítés lett általános, és nemcsak a művelt kárpátaljai ruszin társadalomban, de a parasztság azon részében is, akik bekapcsolódtak a kereskedelembe. Ennek ellenére a magyar politika nem érte el célját a kárpátaljai ruszinok teljes asszimilációját Magyarország gazdasági gyengesége miatt, az urbanizáció és iparosodás, iskolarendszer alacsony színvonala és a ruszinok által lakott megyék távolsága miatt.⁸³⁴

A régió oktatástörténetével foglalkozó művek nagy részében is elkerülhetetlen a különböző történelmi korszakok, események értékelése. A már több ízben idézett 1997-es kiadású mű mellett 2010-ben jelent meg az 1836–1918 közötti „kárpátaljai” óvodaüggyel foglalkozó monográfia,⁸³⁵ melyben a Habsburg fennhatóság és a magyar közigazgatási rendszerbe tartozó területről esik szó. Az osztrák–magyar időszak óvodaügye kapcsán a szerző megjegyzi, hogy a soknemzetiségű birodalom oktatáspolitikája a nemzeti kisebbségek kulturális felemelésére, hű alattvalók kinevelésére, ezenkívül a galíciai és észak-bukovinai területeken németesítésre, míg Kárpátalján magyarosításra irányult.⁸³⁶ Mivel Kárpátalja már a XI. századtól el volt szakítva a „gyökereitől”, a keleti szlávoktól és a magyar korona alá tartozott, a magyar hatás az élet minden területén érezhető volt, ezt azonban azzal is felerősítették, hogy a dualista korszak végére gyakorlatilag felszámolták az ukrán tannyelvű iskolákat.⁸³⁷

I. világháború következményei, 1918–20, Trianon

Fontos sorsfordulót jelentett nemcsak Magyarország és ezen belül vidékünk, de az egész világ történetében az első világháború, melynek lezárása után Európa térképe nagyban módosult. Ezt a korszakot minden kárpátaljai ukrán történetíró, így 1992-es művében Olasin is igen nagy horde-rejűnek tart, és honismereti könyvében egy egész fejezetet szán a téma feldolgozásának, melynek már a címe is sokatmondó: *Kárpátontúli földek a történelem fordulópontján*.

Mint ismeretes, az első világháború végének nemzetközi erőviszonyai és a birodalmon belül élő számos nemzetiség önállósodási törekvése következtében 1918 októberében az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott és romjain számos új államalakulat látott napvilágot. Ezek egyike volt a Magyar Köztársaság, élén a gróf Károlyi Mihály vezette kormánnyal, melynek kötelékébe került ekkor Kárpátalja is. A Magyarországon már kibontakozó félben lévő kommunista mozgalom egyre népszerűbb lett vidékünkön, annak ellenére, hogy a polgári kormány mindent megtett ennek megakadályozására, számos intézkedést hozott annak érdekében, hogy a nem magyar népeket megtarthassa kötelékében. Ilyen volt pl. az 1918. december 21-én elfogadott 10. számú törvény, amely autonómiát adott a Magyarországon élő ruszinoknak.⁸³⁸ A szerző beszámol a vidéken kibontakozó osztályharcról, a népi tanácsok létrehozásáról, a Hucul Köztársaságról, valamint az 1919. január 21-én Huszton megtartott „Összkárpátaljai népi gyűlésről” is, amely kinyilvánította az Ukrajnával való „újraegyesülés” szándékát.

Olasin nagy jelentőséget tulajdonít az 1918-ban alakult Kárpát-Ruszin Amerikai Tanács tevékenységének, melynek vezetője Zsatkovics Gergely ügyvéd volt. A tanács – a kiadvány szerint – már 1918 júliusában három alternatívát dolgozott ki a kárpátaljai ruszinok jövőjének megoldására: „1. Teljes függetlenség; 2. Ha ez nem lehetséges, akkor egyesülés a galíciai és bukovinai testvérekkel; 3. Ha pedig ez sem lehetséges, akkor autonómiát kell kapniuk.”⁸³⁹ Ezt a memorandumot átadták Wilson amerikai elnöknek, majd javaslatára 1918 októberében a kárpátaljai ruszinok csatlakoztak a Közép-európai Demokratikus Unióhoz, amelynek vezetője Tomáš Masaryk volt. Mivel a csehszlovák elnök autonómiát és kedvező határokat ígért a ruszinoknak, az Amerikai Népi Tanács

⁸³⁴ POP, 2001. i.m.: 38.

⁸³⁵ REHO, HANNA: *Doskiljne vihovannya u Zakarpattyi: vitoki j isztorija rozvitku (1836–1918)*. (Óvodai oktatás Kárpátalján: eredete és fejlődéstörténete (1836–1918)). Uzshorod, „Patent”, 2010.

⁸³⁶ Uo.: 9.

⁸³⁷ Uo.: 10.

⁸³⁸ OLASIN, 1992. i.m.: 102.

⁸³⁹ Uo.: 114.

ezt a megoldást tartotta a legkedvezőbbnek a vidék sorsának elrendezésére, és 1918. november 12-én Scrantonban elfogadtak egy memorandumot, mely szerint „az ugro-ruszinok csatlakoznak Csehszlovákiához a legszélesebb körű autonómia elvén, azzal a feltétellel, ha a régió megkapja az összes eredeti ugro-ruszin (magyar-ruszin) vármegyét: Szepest, Sároست, Zemplént, Abaújt, Borsondot, Ungot, Ugocsát, Bereget és Máramarost”⁸⁴⁰

Emellett megtudhatjuk azt is, hogy a már említett Kárpátalja-szerzte létrejött népi tanácsok négy jövőre vonatkozó lehetőséggel kapcsolatban folytattak vitákat: 1. – egyesülés Csehszlovákiával; 2. – autonómia Magyarország keretein belül; 3. – újraegyesülés Ukrajnával; 4. – a vidék függetlensége. Végül a Huszti, Eperjesi és Ungvári Népi Tanácsok létrehozták 1919. május 8-án a Központi Népi Tanácsot, amely a Csehszlovákiával való egyesülés mellett döntött, és erről a döntésről rögtön informálták a Párizsban érkező nagyhatalmakat is.⁸⁴¹ Ennek eredménye volt az 1919. szeptember 10-én aláírt saint-germaini békeszerződés, melynek értelmében a kárpátaljai területeket Csehszlovákiához csatolták.

Eközben az év márciusában győzött a bolsevik forradalom Magyarországon és Kárpátalján egyaránt, azonban már áprilisban támadásba lendültek ellene a román és csehszlovák seregek az Antant és a nyugati államok jóváhagyásával. Így nem elhanyagolható tény az sem, hogy 1919 májusára Kárpátalja egész területe megszállás alá került, és katonai diktatúrát vezettek itt be.⁸⁴² Így történt, hogy a vidék az elkövetkező majd 20 évre cseh fennhatóság alá került, ahonnan ismét nehéz küzdelmek árán sikerült visszaszereznie Magyarországnak, s azt is csak egy rövid időre.

Mudra honismereti művében is nagy és váratlan fordulatként jellemzi az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése utáni (1918) eseményeket. A korszak eseményeiről a kötetben a *Kárpátalja az első világháború éveiben. Kárpátalja Csehszlovákiához csatolása* című fejezetben olvashatunk. A birodalom romjain létrejött „független államok” sorában volt Magyarország is, ahol az 1918. október 30-án, Budapesten kirobbant forradalom után kikiáltották a Magyar Népköztársaságot. Az újjáalakult állam kötelékébe került ekkor Kárpátalja mint „Ruszkra Krajna autonóm közigazgatási egység.” A Károlyi-kormány vidékünkre vonatkozó intézkedéséről a szerző úgy véli, az 1918. december 21-én kiadott 10. számú törvény, amely a ruszin nép számára autonómiát biztosított, arra szolgált, hogy „megnyugtassa a tömeget és elterelje figyelmüket a nemzeti-felszabadító mozgalomban való részvételtől”.⁸⁴³

Olasinhoz hasonlóan ez a kiadvány is igen nagy jelentőséget tulajdonít a Körösmezőn (Jaszinya) 1918 végén létrejött úgynevezett „Hucul Köztársaságnak” és vezetőjének, Sztepan Klocsuraknak.

A műből megtudhatjuk, már 1918 novemberében felmerült különböző fórumokon Kárpátalja jövőbeni hovatarozásának kérdése, és az akkor létrejött három Népi Tanács három különböző irányban orientálódott e kérdésben. Az első, az Ungváron megalakult Magyarországi Rutének Népi Tanácsa (vagy más néven Ugro-Ruszkra Rada), amely Magyarországgal szimpatizált, és a helyi magyar és ruszin polgárság érdekeit képviselte. A másik, a Huszti Népi Tanács, amely nem szavazott bizalmat a Károlyi-kormánynak és az Ukrajnával való újraegyesülést szorgalmazta. A harmadik pedig az a csoportosulás, amely Kárpátalja azonnali Csehszlovákiához csatolására törekedett. Ez a törekvés a Ljubovnai Népi Tanácshoz fűződik, amely egyesülve az eperjesivel, létrehozta a Kárpáti Központi Tanácsot Anton Beszkiddel az élen.⁸⁴⁴

A Kárpátalján kibontakozó „forradalmi-felszabadító harc” – mint alább kiderül – igencsak nyugtalanította a „nemzetközi imperialistákat”, ezért elfojtására, „az Antant és az USA utasítására, a csehszlovák hadsereg megszállta Kárpátalja nyugati részét, 1919. január 12-én elfoglalta Ungvárt, a román hadsereg pedig a vidék keleti részét egészen Szigetig. A részleges megszállás,

⁸⁴⁰ OLASIN, 1992. i.m.: 114.

⁸⁴¹ Uo.: 115.

⁸⁴² Uo.: 112–113.

⁸⁴³ MUDRA, 1994. i.m.: 161.

⁸⁴⁴ Uo.: 162–165.

azonban mégsem tudta megakadályozni a dolgozó nép további harcát a szociális és nemzeti felszabadulásért és a régió sorsának önálló alakításáért.⁸⁴⁵

Fontos helyet kap a kiadványban az 1919. január 21-én Huszton megrendezett úgynevezett „Összkárpátaljai Népi Kongresszus”, amely kinyilvánította a „Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes és Abaujtona megyékben élő ruszinok újraegyesülését Ukrajnával”.⁸⁴⁶

Mivel 1919 márciusában az Antant követelésére a magyar kormány kénytelen volt visszavonni csapatait Magyarországnak arról a részéről, amelyet a román és csehszlovák seregek foglaltak el, ez nagy felháborodást váltott ki a nép körében, így erről le kellett mondaniuk. Helyette március 21-én a Kun Béla vezette szociáldemokratákból és kommunistákból álló kormány vette át a hatalmat. Ennek eredményeképpen Kárpátalja területén is direktóriumok jöttek létre (március 22–23.), ezek vették kezükbe az irányítást és kezdték el a régi rend felszámolását.

1919 júliusának végén a forradalmi Magyarország minden oldalról be volt kerítve: „nyugatról Horthy admirális intézett támadást, északról – a csehszlovák hadsereg, keletről – a románok, délről viszont a jugoszláv egységek nyomultak előre, így már augusztusra megdőlt a tanács hatalom, Magyarországon 133, Kárpátalján pedig 40 napi létezés után”.⁸⁴⁷

A vidék további sorsának alakulásában – tudjuk meg Mudrától is – kiemelkedő szerepet játszottak az USA-ban élő kárpátaljai emigránsok, akik 1918. július 23-án létrehozták az Ugro-ruszin Népi Tanácsot Zsatkovics Gergely vezetésével. A további események már jól ismertek: tanácskozás Homestead-ben, találkozás Wilson amerikai elnökkel, majd megbeszélés Masaryk csehszlovák elnökkel, aki autonómiát ígért, melynek nyomán 1918. november 12-én az Amerikai Ugro-ruszin Népi Tanács kimondta Kárpátalja föderatív elven történő csatlakozását Csehszlovákiához. A nevezetes USA-ban lebonyolított népszavazás eredményéről a szerző úgy tudja, Kárpátalja lakossága nem tudott semmit, azonban a „Magyarországi Rutének Népi Tanácsa, amely azelőtt a régió Magyarország keretein belül maradásáért harcolt, most megváltoztatta véleményét és csatlakozott a Csehszlovákiával való egységre törekvők táborához”.⁸⁴⁸

Kárpátalja hovatartozásának kérdése felmerült a „prágai békekonferencián” (valószínűleg itt a párizsiról van szó, s ez csupán elírás – B. M. A.), illetve az 1918. május 8-án, Ungváron megtartott népgyűlésen is, ahol a Csehszlovákiához való csatlakozás mellett döntöttek. Alább a szerző viszont azt a következtetést vonja le, hogy „a lakosság döntő többségének akarata ellenére, 1919. szeptember 10-én, a Saint-Germain-i békeszerződés alapján, Kárpátalja „Pidkarpatszka Rusz” néven Csehszlovákiához lett csatolva. Központja pedig Ungvár lett.”⁸⁴⁹

Mudra honismereti tanórákra osztott könyvében az idevonatkozó fejezethez megfogalmazott cél is sokatmondó: „megértetni a tanulókkal, hogy az osztrák–magyar kizsákmányolók csehszlovákokkal való felváltódása csökkentette ugyan a szociális és nemzeti elnyomást, azonban nem szüntette meg a dolgozó nép és a cseh polgárság közötti nézetkülönbségeket; hogy a nép aktív harcot folytatott a nemzeti és szociális függetlenségért, a fasizmus ellen és Kárpátalja Ukrajnával való újraegyesítéséért; valamint, hogy kulturális szempontból a vidék egy nagy lépést tett előre, mivel Csehszlovákia Európa politikailag, gazdaságilag és kulturálisan legfejlettebb országainak egyike volt.”⁸⁵⁰ Itt a szöveg nyelvezete jól szemlélteti, hogy a 90-es évek elején megjelent művek mennyire kötődnek még az előző korhoz.

1995-ben jelent meg a régió XX. század első fele történetének első szintézise, mely az 1918–1945 közötti események újszerű bemutatására törekszik. A kötet bevezetője egyben egy általános korkép bemutatására is szolgál, és vázolja Kárpátalja két világháború közötti helyzetét. A dualista Monarchia felbomlása több utódállam létrejöttét eredményezte, pl. Magyarországot, melynek új,

⁸⁴⁵ MUDRA, 1994. i.m.: 165.

⁸⁴⁶ Uo.: 166.

⁸⁴⁷ Uo.: 169.

⁸⁴⁸ Uo.: 170.

⁸⁴⁹ Uo.

⁸⁵⁰ Uo.: 172.

köztársasági formájú vezetése továbbra is arra törekedett, hogy a régi határok fenntartása mellett őrizze meg az ország egységét. Egy „közép-európai Svájc” megteremtéséről álmodtak, s mivel Horvátországot, Újvidéket, Erdélyt és Szlovákiát elvesztették, a magyar kormányzat mindent megtett Kárpátalja megtartásáért, így látott napvilágot az 1918/10. tc., „Ruszkra krajna” autonóm terület létrehozásáról.⁸⁵¹ A korszak bemutatása objektív, a szerző felkészületlennek tartja a korabeli helyi lakosságot sorsuk irányításához, s úgy véli, ezért került a kezdeményezés az amerikai ruszin emigránsok kezébe, akik révén végül Csehszlovákiához került a terület.

A kötet 1918-tól kezdi az eseménytörténetet, így az 1918-as „polgári-demokratikus forradalom” ismertetésével indít. Itt részletesen olvashatunk az október 25-én létrejött Magyar Nemzeti Tanácsról és Károlyi Mihályról, a frontokról visszatért katonák, munkások, parasztok és polgárság tüntetéseiről a demokratikus átalakulásért. A kárpátaljai társadalom a magyar néppel együtt úgymond kiszabadult a „monarchia béklyóiból” és a demokratikus fejlődés útjára lépett. A magyarországi események alakulására nagy hatást gyakoroltak az 1917–18-as oroszországi változások, a bolsevik hatalomátvétel. Összegzőképpen pedig megállapítják, hogy az október végén – november elején lezajlott polgári-demokratikus forradalom jelentős esemény volt a magyar nép és a Magyarországon élő nemzetek történetében. Oroszország és Ukrajna példáját követve, akik „kiszabadultak a Romanov-dinasztia uralma alól és 1917 októberében szocialista hatalomátvételt hajtottak végre, Magyarország népei is lerázták a több mint 200 évig tartó Habsburg-elnomást”. Kiemelik a magyarok mellett az ország más nemzetiségeinek szerepét a Habsburgok elleni harcban, s különösképpen a kárpátaljaiak szerepvállalását.⁸⁵² A vaskos szintézis nemcsak a Kárpátalját érintő, hanem a magyarországi események bemutatására is nagy hangsúlyt fektet.

Az 1997-ben kiadott oktatástörténeti monográfia ezt a sorsfordulót rendhagyó módon ítéli meg. A vidék Csehszlovákiához csatolásának eseményét az ukrán helytörténetírás általában mint a „kisebbségi rossz választását”, vagy a helyzet nyújtotta szükségszerűséget indokolja, itt viszont azt olvassuk, hogy a nép akarata ellenére a saint-germaini szerződés szerint (1919 szeptembere) Kárpátalját a burzsoá Csehszlovákiához csatolták, vagyis továbbra is el volt szakítva az anyaországtól, Ukrajnától.⁸⁵³

A vidék, melynek új neve Pidkarpatszka Rusz lett, nehéz kulturális-oktatásügyi örökséget kapott a szerzők szerint Magyarországtól, mivel az Apponyi-féle törvény értelmében felszámolták az ukrán nyelvű iskolákat. Mivel a tanárok és tanítók nagy része nem volt hajlandó felesküdni az új csehszlovák hatalomnak, sokan elhagyták a vidéket és átköltöztek Magyarországra, így az iskolaügy még rosszabb helyzetbe került.

A csehszlovák oktatáspolitikával kapcsolatosan a szerzők fontosnak tartják hangsúlyozni, hogy Masaryk kormánya valamivel többet törődött az iskolarendszer fejlődésével, mint a magyarországi polgári rendszer. Új elemi iskolák épültek és nyíltak, az oktatáspolitikát kiterjedt a nemzeti kisebbségekre is, elkezdődött a tanárképzés, és az eredmények már 1920 végére megmutatkoztak. Itt dicsérik a csehszlovák oktatáspolitikát, néhány bekezdés múlva viszont már a nagymértékű csehesítést említik és a rossz körülményeket, melyek az ukrán iskolákat jellemezték a cseh és szlovák tannyelvű iskolákkal szemben.⁸⁵⁴

2001-ben jelent meg Mihajlo Boldizsar tudományos-népszerűsítő műve Kárpátalja két világháború közötti történetéről. Az Ungváron kiadott 148 oldalas munka alcíme szerint a korszak tényeit, eseményeit, főszereplőit és értékelését hivatott összefoglalni már ismert és új források bevonásával egyaránt. A szerzői előszóban Boldizsar hangsúlyozta a két világháború közötti időszak fontosságát Kárpátalja szempontjából, mert „ekkor vált a régió a nemzetközi kapcsolatok szereplőjévé, s bár objektív okok miatt nem egyesülhetett „újra” Ukrajnával, egy demokratikus ország, a Csehszlovák

⁸⁵¹ *Nariszki isztoriji Zakarpattya*, II. kötet, 1995. i.m.: 5.

⁸⁵² Uo.: 41.

⁸⁵³ HOMONNAJ és TÁRSAI, 1997. i.m.: 20.

⁸⁵⁴ Uo.: 21–22.

Köztársaság részévé vált egészen a második világháború végéig”.⁸⁵⁵ Majd hozzáteszi, „a vidék államjogi státusának végső rendezését a szovjet Ukrajnával való újraegyesülés jelentette, mely köztársaság kötelékében fejlődött egy ideig, mígnem a jelenlegi független ukrán államhoz került a régió.” A szerző ezen eszmefuttatásából teljesen kiesett az 1939–44 közötti időszak, mely során Kárpátalja ismét Magyarország részeként létezett, ez azonban, itt még nem tudni miért, nem derül ki.

Nem rendszerezett történeti áttekintést ad, hanem problémaköröket emel ki. Ezek közül az első a vidék elnevezésének kérdése. Itt máris érdekes megállapításokat olvashatunk: „a magyar királyok, akik hivatalosan Magyarországhoz csatolták Kárpátalját, a „Ruszka Marka” névvel illették. Abban az időben [?] ennek az elnevezésnek nemcsak földrajzi, hanem politikai és jogi tartalma is volt. Később ezt az Uhorszka Rusz váltotta fel, ami azt jelentette, hogy a terület elvesztette függetlenségét és egy idegen állam – Magyarország – fennhatósága alá került.”⁸⁵⁶ Majd alább hozzáteszi a szerző, hogy a „vidék lakosságát egyre gyakrabban nevezték ugorruszinoknak, ruténeknek, megszaporodtak a megalázó címkek és sértő megnevezések a nép irányában. Az etnonimek ilyen fajta átpolitizálása azért történt, hogy teljesen megszakítsák a Kárpátok túloldalán élő ruszinokkal való kapcsolatukat, megsemmisítsék az ország és állam gyökereit.”⁸⁵⁷ Ilyesfajta sorok olvasása több kérdést vet fel az olvasóban, pl. milyen megalázásra és milyen állam gyökereire gondol vajon a szerző, illetve milyen forrásból vette azt a nézetet – amit egyébként a kárpátaljai ukrán történétírók nagy része leír –, hogy Kárpátalját a magyar honfoglalás idején független területi egységként kell tekinteni.

A szerző polemizál a közelmúltban a két világháború eseményeiről megjelent művekben közölt adatokkal, megállapításokkal, rámutat a hibákra, fogalmi zavarokra, pl. a huszti ún. össznépi kongresszus kapcsán, mellyel kapcsolatban túlzásnak tartja az *össznépi* jelzőt tekintettel arra, hogy a régió nem minden járásából vettek részt rajta képviselők, csak Máramarosból,⁸⁵⁸ illetve a kongresszus-gyűlés-tanácskozás fogalmak közül is inkább a gyűlést tartja célszerűnek, mivel a létszáma, határozatainak a jellege és a súlya leginkább ennek a fogalomnak felel meg.⁸⁵⁹ A szerző egyetért a huszti „kongresszus” magyarellenes jellegével, és elismeri az ukrán mozgalom fontos eseményeként, azonban hangsúlyozza, hogy az esemény nyugodtan és toleráns véleménynyilvánításként zajlott, és a magyar kormány egyik küldötte is részt vett rajta, sőt meg is kérték, járjon közben, hogy Budapesten higgadtan fogadják a gyűlés hírért.⁸⁶⁰

A huszti események előzményei között itt is olvashatjuk, hogy 1918 végén a polgári Magyarország mindenképpen meg akarta tartani Kárpátalját, ezért mindent megtettek, autonóm jogokat ígértek, és jelentős politikai erők segítségét is igénybe vették ennek megvalósításáért, különösen Avgusztin (Ágoston) Volosin, az Ungvári Ruszin Népi Tanács vezetőjét. A magyar országgyűlés 1918. december 21-én foglalta törvénybe a Magyarországon élő Ruszin Nemzet Autonómiájáról szóló törvényt. Ennek előkészítéséhez hívták össze Budapestre a kárpátaljai ruszin politikai erők képviselőit, december 10-ére, azonban a képviselők egy része elhagyta a fővárost, és Máramarosszigeten létrehozta a Máramarosi Ruszin Népi Tanácsot, és inkább az ukrán államhoz való csatlakozás mellett döntöttek. Ugyanez a tanács volt a huszti gyűlésnek is a kezdeményezője és szervezője.⁸⁶¹ Később beszámol az amerikai emigráns ruszinok tevékenységéről a régió Csehszlovákiához csatolása érdekében.

Ivan Pop enciklopédikus művében az első világháborút mérőföldkönek nevezte a kárpátaljai ruszinok életében. Az osztrák–magyar hadseregbe bevonult ruszinok körében erős volt a magyar állam iránti lojalitás és patriotizmus. A háború menete során ez nagyrészt megváltozott, viszont

⁸⁵⁵ BOLDIZSAR, MIHAJLO: *Zakarpattya mizs szvitovimi vijnamii. Fakti, pogyiji, ljugyi, ocinki.* (Kárpátalja a két világháború között. Tények, események, emberek, értékelések) Uzshorod, 2001. 3.

⁸⁵⁶ Uo.: 5.

⁸⁵⁷ Uo.

⁸⁵⁸ Uo.: 18–21.

⁸⁵⁹ Uo.: 26–27.

⁸⁶⁰ Uo.: 23–24.

⁸⁶¹ Uo.: 19–20.

1918 őszére, a Habsburgok monarchiájának széthullása idejére még mindig nem volt a kárpátaljai ruszinoknak politikai elitje, nemzeti programja.⁸⁶² Magasra értékeli azonban a szerző az amerikai emigráns ruszinok tevékenységét és szerepét a vidék sorsának eldöntésében, alakításában.

A magyar kormányzat 1918./10. sz. törvényét, mely „Ruszkra Krajna” autonóm tartomány létrehozásáról rendelkezett, megkésettnek nevezi a szerző, és mivel még az 1919 márciusi budapesti eseményekig, melyet kommunista puccsnak definiál, még nem voltak kijelölve a pontos határvonalai a tervezett autonóm körzetnek, a szerző arra következtet, hogy ez csak egy diplomáciai próbálkozás volt Magyarország által a régió megtartására.⁸⁶³ A további események kapcsán még leírja, hogy a huszti ún. „össznépi kongresszus” hírére dönt a Károlyi-kormány a Ruszka Krajna közigazgatási egység létrehozásának meggyorsításáról, melynek központjául a magyar és zsidó többségű Munkácsot jelölték ki.

A budapesti „kommunista puccs” és Kun Béla hatalomátvétele után 1919 márciusában kihirdették Ruszka Krajnában is a tanácshatalmat, minek következtében a vidéken két törvényhozó hatalom lett, a Szojm és a néptanács. A magyar kommunista rezsim tapasztalata és az ukrán köztársaságok bukása, illetve a délnyugati rész román megszállása ahhoz vezetett, hogy a „legelfogadhatóbb kiútnak” a csehszlovák köztársasághoz való csatlakozás látszott, amit a korabeli összes politikai csoportosulás elfogadott. Így történt, hogy 1919. május 8-án, Ungváron létrejött a Központi Ruszin Népi Tanács, mely határozatot fogadott el autonóm körzetként a Csehszlovákiához való csatlakozásról. Ezzel majdnem egy időben a párizsi békekonferencián is ugyanerről született döntés, ami a Saint-Germain-en-Laye-ben 1919. szeptember 10-én megkötött szerződésben lett rögzítve. Ezt a sorsfordulót a szerző pozitívan értékeli, ez volt az akkori körülmények között a legoptimálisabb lehetőség, a ruszinok államalkotó néppé váltak, elindulhattak a polgárosodás útján.⁸⁶⁴ Itt, mint láthatjuk, a szerző úgy értékeli az új államkeretbe való betagozódást, mintha helyi kezdeményezés lett volna és a nagyhatalmak csak elfogadták volna a népakaratot.

Bár a következő kötet tulajdonképpen az 1946 és 1991 közötti szovjetrendszer társadalmi-politikai, gazdasági és kulturális változásaival, jellegzetességeivel foglalkozik, a nemzetiségi összetételt és migrációs folyamatokat tárgyaló résznél kitérnek ennek történeti hátterére. Itt magyarságképzésről is szemléletes információkat kaphatunk. Valószínűleg nyomdai hibának tudható be, hogy a magyarok betelepülését a Felső-Tisza-vidékére 110 évvel ezelőttre teszik. A magyar lakosság járásonkénti megoszlásának leírását (nincs konkretizálva, mely időszakra vonatkoznak az adatok) követően ezt olvashatjuk a műben: „Minden időben és fennhatóság alatt – Szent Istvántól az első királytól Horthyig, az utolsó kormányzóig – Kárpátalján (itt Pidkarpattyának nevezik, nem Zakarpattyának!) a magyarok magabiztosan az uralkodó nemzet szerves részének érezték magukat. Csak az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása, a Saint-Germain-i (1919. évi) és trianoni (1920. évi) békeszerződések aláírása után az etnikai magyarok nagy része és az elmagyarosodott más nemzetiségűek más országok határain belülre kerültek, ezáltal elszakadtak az anyaországtól. A két világháború közötti időszak a Pidkarpatszka Ruszban élő magyaroknak egy fájó periódus volt az elszakítottság miatt. A politikai, gazdasági és kulturális szakítás a történelmi hazával negatív hatással volt a társadalmi-politikai, erkölcsi-pszichológiai önérzetükre.”⁸⁶⁵ Rendhagyó a mű toleranciája és empátiája a magyar nép irányában.

Petro Ferenc 2005-ben publikált disszertációjának témája az ukránok népnemzeti orientációja a 20–30-as években Kárpátalján.⁸⁶⁶ A „ruszinok ukránokká válásának” folyamatát a mű a történelmi események hátterébe ágyazva tárgyalja. Így a mű a két világháború közötti időszak, vagyis Kárpátalja szempontjából a csehszlovák éra jellemzőivel foglalkozik.

⁸⁶² POP, 2001. i.m.: 38.

⁸⁶³ Uo.: 39.

⁸⁶⁴ Uo.: 40–41.

⁸⁶⁵ *Nariski isztoriji Zakarpattya*, III. kötet, 2003. i.m.: 548.

⁸⁶⁶ FERENC, PETRO: *Etnonacionaljna orijentacija ukrajinciv Zakarpattya v 20–30-tyi roki XX. sztolittya* (A kárpátaljai ukránok népnemzeti orientációja a XX. század 20–30-as éveiben). «Karpatszka Vezsa», Mukacsevo, 2005.

A szerző Kárpátalja 1919. évi saint-germaini békeszerződés alapján történt Csehszlovákiához csatolását „rendkívüli történelmi jelentőségű” eseménynek tartja, mivel a hatalomváltás „minőségileg új feltételeket teremtett a társadalmi-politikai és kulturális fejlődés szempontjából”.⁸⁶⁷ E fejlemény, illetve a régió területi hovatartozásának problémája hosszas geopolitikai érdekek előzményével rendelkezik, melyeket a szerző sorra is vesz. Itt nem túl pozitív a magyarság képe, mivel úgy véli, hogy 1867 után „a vidék a megújult Magyar Királyság kötelékébe került, amely kegyetlen, sőt totalitárius magyar etnocentrista politikát folytatott a nemzetiségekkel szemben, Budapest arra törekedett, hogy minél hamarabb „elnyelje”, vagyis asszimilálja az etnikailag nem magyar lakosságot, s ezáltal véglegesítse Magyarországhoz tartozását”.⁸⁶⁸ Magyarország az egykori „szentistváni korona” összes birtokát örökölni akarta, ezért a magyar kormány különösen odafigyelt arra, hogy Kárpátaljára ne kerüljenek be „káros” hatások, vagyis a Kárpátok túloldalán élő ukránokkal alkotott nemzeti egységet hirdető eszmék, magyarellenes elszakadási törekvések, a moszkvofilizmus és pravoszlávia. Ekkor lett az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó ukránlakta terület az orosz külpolitikai törekvés tényezőjévé, amely területi igény feszült osztrák–magyar–orosz külpolitikai viszonyt eredményezett, s melynek megoldása az első világháború alatti fegyveres szembenállásban bontakozott ki. Az 1868-as nemzetiségi törvény figyelmen kívül hagyása vagy nem ismerése-e az oka, de a szerző többször is említi a „magyar imperialista politika karmai között ellehetetlenített ukrán nemzeti mozgalmat”, „totalitárius nemzetpolitikát”, amely sikeres lett volna, ha nem a világháborús „kedvező” külpolitikai fordulat, mely meggátolta ennek a folyamatnak a beteljesülését, véget vetett Budapest asszimilációs politikájának és lehetőséget nyitott az ukrán nemzeti újjászületés mozgalmának.⁸⁶⁹ Ennek köszönhető a belső társadalmi folyamatok aktivizálódása is, mely végül „kiszakította a vidéket a magyarok uralma alól”.

A trianoni békéről nem tesz említést a szerző, a párizsi békekonferenciáról viszont azt mondja, hogy az Antant-hatalmak logikus katonai-politika győzelmének betetőződése volt, amely politikai „knock out”-helyzetbe állította Berlint, Bécsét, Budapestet és Isztambult.⁸⁷⁰

A szerző, mint sokan mások, azt hangsúlyozza, hogy Budapest a világháború befejezése után még tesz egy kísérletet, hogy „Ukrajna etnikai területét” (értsd: Kárpátalját – B.A.) megtartsa, katonai felügyelete alatt tartsa az eseményeket. Ehhez aktív magyarbarát agitációs és propaganda-munkát fejtettek ki, „imitálták”, hogy nemzeti engedményeket tesznek a vidék ukrán lakosságának, és eljárnak érdekükben az Antantnál. Azonban mindez már későnek bizonyult, Budapest terve elbukott, az autonóm „Ruszkra Krajna” létrehozásával már nem értek el semmit, és a magyarpárti politikusok nagy része pedig átvált a csehszlovák irányzathoz.⁸⁷¹

Az első világháború következtében kialakult külpolitikai helyzetet a szerző az ukrán nemzeti mozgalom szempontjából egyértelműen pozitívnak minősíti, mivel ennek köszönhetően erősödött meg az ukrán egységtudat, Budapest „megtorló, izolációs és asszimilációs” intézkedései ezért nem tudták elérni céljukat.⁸⁷² Az előző művekhez képest ebben a műben erősen negatív attitűd és a magyarok ellenségképének felerősítése érezhető.

Marian Tokar kárpátaljai politikai pártokról és a csehszlovák korszak politikai harcairól szóló műve 2006-ban jelent meg.⁸⁷³ A kandidátusi értekezésként feldolgozott témakör kifejtése bár többnyire levéltári anyagokon nyugszik, számtalan szubjektív megjegyzést, értékelést tartalmaz, melyből következtethetünk a szerző magyarokról és más nemzetiségekről alkotott értékítéletéről. A szerző fontos előrelépésnek tartja a csehszlovák államba való integrálódást, mivel a korábbi, osztrák–magyar államkeretben a helyi lakosságnak nem volt joga önállóan dönteni sorsáról,

⁸⁶⁷ FERENC, 2005. i.m.: 25.

⁸⁶⁸ Uo.: 26.

⁸⁶⁹ Uo.: 27.

⁸⁷⁰ Uo.: 28.

⁸⁷¹ Uo.

⁸⁷² Uo.: 117.

⁸⁷³ TOKAR, MARIAN: *Politicians partyji Zakarpattya v umovah bahatopartyijnosztyi (1919–1939)*. (Kárpátalja politikai pártjai a többpártrendszer időszakában 1919–1939). Uzshorod, 2006.

viszont az első világháború következtében a birodalom széthullott, így dönteniük kellett a vidék hovatartozásáról. A szerző elismeri, hogy több lehetőséget megvizsgált a „helyi értelmiség”, de végül a nemzetközi helyzet nyomására oldódott meg a dilemma azzal, hogy az újonnan létrehozott Csehszlovákia keretében „találták magukat”.⁸⁷⁴

A politikai kultúra és tapasztalatok szempontjából közelítve meg az időszakot Tokar elismeri, hogy a magyarok magasabb fejlettségi szinten álltak e téren a helyi szláv lakossággal szemben, ami a magyar értelmiség korábbi társadalmi-politikai felsőbbbségéből ered. A hatalomváltásról a szerző néhol elismerően és tisztelettel, máskor negatív szubjektívizmussal ír: „Az első világháború elvesztése következtében a magyarok váratlan és kellemetlen helyzetbe kerültek, ... mivel elvesztették vezető szerepüket Kárpátalján, arra kényszerültek, hogy átértékeljék saját helyüket az új körülmények közepette, politikai pártokba tömörülve fejezzék ki érdekeiket.”⁸⁷⁵ A korabeli Pídkarpatszka Ruszban működő magyar pártok fejlődését három periódusra osztja a szerző, s úgy véli, az 1919-es év a cseh- és ukránellenes magyar irredenta politizálás kezdetének tekinthető, melynek állandó célja volt „Nagy-Magyarország” visszaállítása és a szlávellenes eszmék terjesztése a térségben.⁸⁷⁶

A helyi magyar pártok jellemzésénél hangsúlyozza a szerző, hogy a Magyarország területén működő „anyaszervezetek” leszakadt részei alakultak itt már 1919-től párttá, amelyek továbbra is a magyarországi külpolitikai érdekek kifejezői voltak. Ezek a pártok – úgy tudja – hathatós anyagi támogatást kaptak Budapestről, s egyben egyértelmű utasításokat is a magyar monarchikus „szentistváni” állameszmény fenntartása érdekében.⁸⁷⁷

1938–39

A korszakra vonatkozó ukrán szemléletmód megismerésére a magyar olvasóközönségnek már több lehetősége is volt, hiszen Fedinec Csilla szerkesztésében 2004-ben Budapesten megjelent egy kötet, *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*⁸⁷⁸ címmel, melyben a tanulmányok szerzői „a magyar–ukrán viszony legérzékenyebb három évének feltárására”⁸⁷⁹ törekedtek, vagy a 2009-ben kiadott kétnyelvű *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra* című kiadványt is említhetnénk, melyben az olvasók szintén az ukrán történészek álláspontját ismerhetik meg, hisz az 1939–44 közötti korszak történetéről szóló részt az ungvári történészek fogalmazhaták meg a kötetben.

Kárpátalja Magyarországhoz való visszacsatolásának időszakából talán az 1938–39-es évek tekinthetők leginkább döntőnek, melyek részletesebb tanulmányozására vállalkozunk.

Ismeretes, hogy Hitler erőteljes terjeszkedési politikája arra készítette a nyugati nagyhatalmakat, hogy a békés rendezés érdekében feláldozzák Csehszlovákiát, mivel Németország igényt tartott a németlakta Szudéta-vidékre. Ezt a helyzetet használta ki Horthy kormányzó, „aki elérkezettnek látta az időt arra, hogy bekebelezze Kárpátalját”⁸⁸⁰ – olvashatjuk a már idézett 1992-es honismereti műben. Ugyanakkor, mivel Hitler támogatta Magyarország és Lengyelország területi igényét, illetve Chamberlain is jogosnak ismerte el követeléseiket, Csehszlovákia sorsa megpecsételődött. Így került sor 1938. szeptember 29–30-án a müncheni konferenciára, amelyen Hitler minden követelését elfogadták, és ezzel a döntéssel a csehszlovák kormány is egyetértett. Az itt született kiegészítő határozat szerint „az érintett feleknek (Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország) három hónap leforgása alatt rendezni kellett a csehszlovák állam területén élő lengyel és magyar

⁸⁷⁴ TOKAR, 2006. i.m.: 8.

⁸⁷⁵ Uo.: 244.

⁸⁷⁶ Uo.: 245.

⁸⁷⁷ Uo.: 245–246.

⁸⁷⁸ *Kárpátalja 1938–1941 ...*, 2004. i.m.

⁸⁷⁹ Uo.: 7.

⁸⁸⁰ OLASIN, 1992. i.m.: 130.

kisebbség helyzetét, ezért a müncheni diktátum Kárpátalját közvetlenül is érintette, mivel itt akkoriban majdnem 100 ezer magyar élt”.⁸⁸¹

A magyar külügyminiszter, Kánya Kálmán – írja a szerző – javaslatot tett, hogy már október 6-án kezdődjenek meg a kétoldalú tárgyalások Komáromban, de addig is 2-3 határ menti magyarlakta települést adjon át Csehszlovákia Magyarországnak. A tárgyalások során pedig (október 9–13.) Magyarország magának követelte Szlovákia egy részét és majdnem az egész Kárpátalját. Az időközben zajló helyi eseményekről is beszámol a könyv, mivel Pídkarpatszka Rusz számára merőben új politikai helyzet alakult ki azzal, hogy október 11-én létrejött a terület első autonóm kormánya először Bródy Andrással⁸⁸² az élen, majd letartóztatása után Volosin Ágostonnal⁸⁸³ (1938. október 27-től).⁸⁸⁴

1938. november 2-án került sor arra a bécsi döntésre, (többek között Volosin is részt vett rajta), amelyen Ribbentrop és Ciano külügyminiszterek kijelölték Csehszlovákia és Magyarország új határait. A döntés értelmében Magyarország megkapta Szlovákia és Kárpátalja déli részeit. Így Kárpátaljától „1523 km²-nyi területet, 173 233 fő lakosságot, valamint Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt szakították el”.⁸⁸⁵ Ugyanitt ismerteti a szerző Volosin kiáltványát a néphez, melyben egyrészt sajnálatát fejezi ki az elvesztett területek miatt, másrészt pedig örömét avégett, hogy a Pídkarpatszka Rusz határait most már Németország, Olaszország, Anglia és Franciaország biztosítják, Magyarország és Lengyelország pedig nem avatkozhat be a belügyeikbe. Majd hozzáteszi, hogy Volosin naivan el is hitte mindezt, és reménykedett abban, hogy minden így fog történni. A nagyhatalmaknak azonban saját érdekei és tervei voltak.⁸⁸⁶

Miközben Volosin kormánya 1938. november 10-én kénytelen Ungvárról Husztra költözni és itt folytatni tevékenységét, egyre gyakrabban említődik a Pídkarpatszka Russzal párhuzamosan a Karpatszka Ukrajna (értsd: Kárpát-Ukrajna – B. M. A.) elnevezés. 1939. március 14-én Volosin kikiáltotta Kárpát-Ukrajna függetlenségét, március 15-én pedig összehívta a Szojm első ülését, amelyen még egyszer kihirdették az önállóságot és elfogadták az Alkotmányt is.⁸⁸⁷

A további eseményeket a mű már a következő fejezetben adja elő, mert – mint azt a szerző is megfogalmazza – „a kárpátaljaiak számára a II. világháború már 1939. március 15-én elkezdődött, amikor a fasiszta Magyarország hadserege megegyezve a hitleri Németországgal háborút kezdeményezett a független Kárpát-Ukrajna ellen”.⁸⁸⁸

Kárpát-Ukrajna függetlensége kikiáltásának idejére Németország és Magyarország már megegyeztek Kárpátalja magyar megszállásáról, így a magyar kormány március 13-án egy ultimátumot küldött Prágába és Husztra, melyben az egész vidéket maguknak követelték. A március 14-ről 15-re virradó éjszaka történeteiről megtudhatjuk, míg Hitler magához rendelte Hácha csehszlovák elnököt és Chvalkovsky külügyminisztert, hogy önként adják át Csehországot és Morvaországot német protektorátus alá, addig Horthy Miklós kormányzó ugyanezt kényszerítette ki a Budapestre hivatott Bródytól, Fencziktől és Sztojkatól, akik aláírták a Kárpátalja Magyarországhoz csatolásáról szóló memorandumot. Így 1939. március 15-én a „fasiszta Magyarország” hadserege megkezdte Kárpátalja megszállását, melynek formális kiváltó oka egy Ungvár és Munkács közelében kirovokált incidens volt⁸⁸⁹ – állítja a szerző.

⁸⁸¹ OLASIN, 1992. i.m.: 131.

⁸⁸² Andrij Brovgyij (1895–1946) a magyar szakirodalom szóhasználatára szerint Bródy András. Kárpátalja első ruszin miniszterelnöke, a cseh és magyar parlament képviselője, újságíró. Apja magyar, anyja ruszin származású. A szovjet hatóság halálra ítélte. Részletesebben l.: KERESZTYÉN, 2001. i.m.: 40.

⁸⁸³ Avgusztin Volosin /Volosin Ágoston (1874–1945). Pedagógus, író, politikus, gör. kat. lelkész. Részletesebben l.: KERESZTYÉN, 2001. i.m.: 277–279.

⁸⁸⁴ OLASIN, 1992. i.m.: 131.

⁸⁸⁵ Uo.: 132.

⁸⁸⁶ Uo.

⁸⁸⁷ Uo.: 135.

⁸⁸⁸ Uo.: 138–139.

⁸⁸⁹ Uo.: 137.

A kiadvány szerint, a támadás pillanatában Volosin még bízott abban, hogy Magyarország a németek tudomása nélkül cselekszik, és megpróbált kapcsolatba lépni Hitlerrel. Miután kapott egy táviratot Berlinből, melyből kiderül, hogy Németország nem szándékozik segítséget nyújtani Kárpát-Ukrajnának a magyarokkal szemben, akkor döbbsen rá Volosin, hogy a németek becsapták őket. A kormány több tagjának, beleértve az elnököt is, sikerült Prágába szöknie. Miután az itt állomásozó csehszlovák haderőt rövid időn belül kivonták a térségből, Kárpátalja egyetlen védői a szicsei lövészek voltak, akik gyenge felszereltségük miatt nem tudták sokáig feltartóztatni a magyarokat, így 1939. március 18-án Kárpátalja egész területe már az ő kezükbe került.⁸⁹⁰

Hasonló szemléletet tükröz az 1994-ben kiadott honismereti segédkönyv is. Elismeri, hogy Csehszlovákia nem váltotta be a ruszinoknak ígért autonómiára vonatkozó ígéreteit, azonban, a fennálló német fenyegetés pillanatában „Kárpátalja lakossága kötelességének érezte kiállni a csehszlovák nép mellett és felvenni a harcot Hitler, Pilsudski és Horthy fasiszta ügynökeivel szemben”, mivel felismerték, hogy Kárpátalja nagyon kedvező „kifutópályát” jelentene a németek számára a Szovjetunió megtámadásához.⁸⁹¹

A németek alkut kötöttek a „horthysta Magyarországgal” Kárpátaljára vonatkozóan, ezzel akarva véglegesen belerángatni őket a fasiszta blokkba, azonban ezért a területszerzésért a magyaroknak igencsak „meg kellett szolgálni” a náciáknál. Amikor a Szudéta-vidék és Lengyelország követelése mellett Hitler bejelentette a Magyarország által követelt területekre is az igényt (Csehszlovákia déli része és Kárpátalja, majd később Kelet-Szlovákia), Horthy kormányzó elérkezettnek látta az időt a már régen áhított revíziós terv – „Kárpátalja bekebelezése” – megvalósíthatóságára.

Közben a nyugatukrán autonomisták is elkezdték az önrendelkezés „zászlaját lobogtatni, ami abban a helyzetben – a szerző szerint – azt jelentette, hogy a burzsoá-nacionalisták a csehszlovák államiság ellenségeinek malmára hajtották a vizet”.⁸⁹² Később hozzáteszi, „amikor a horthysták Kárpátalja területéért, beleértve az Eperjes-vidéket is, folytattak harcot, az önrendelkezési jog követelése gyakorlatilag egyenlő volt azzal, hogy a régió Magyarország vagy a fasiszta Németország gyarmatává fog válni”.⁸⁹³ Az állam védelmére kelt azonban a kárpátaljai lakosság nagy része és beléptek a csehszlovák hadseregbe. Ekkorra viszont Németország igen nagy támogatottságot élvezett a nyugati államok, főleg Anglia, részéről, mivel ők minden áron az ügy békés rendezésére törekedtek, ezért fel is szólították a csehszlovák kormányt, hogy tegyenek eleget a német követeléseknek. Így került sor a nevezetes müncheni konferenciára, amelyen Németország, Franciaország, Anglia és Olaszország Csehszlovákia részvétele nélkül döntött annak sorsáról nemcsak a Szudéta-vidéket illetően, hanem a csehszlovák állam területén élő lengyel és magyar nemzeti kisebbségek hovatartozásáról is.

Mivel a három állam számára határrendezésre kijelölt három hónap alatt nem született eredmény – a tárgyalások során a csehszlovákok „hajlandóak voltak átadni Szlovákia déli magyarlakta részét, azonban Kárpátaljáról nem akartak lemondani Magyarország javára”⁸⁹⁴ –, ezért született meg 1938. november 2-án az a bécsi döntés, mely szerint „Csehszlovákia 12400 km² területet adott át Magyarországnak Dél-Szlovákiában és Kárpátalján, 110 ezer fő lakossággal, melynek eredményeképpen a kárpátaljai terület 1523 km²-e és 173 223 főnyi lakossága lett elszakítva, beleértve Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt”.⁸⁹⁵ Néhány sorral lejjebb a szerző hozzáteszi, hogy Ungvár és Munkács elcsatolása teljesen megbénította Kárpátalja gazdasági életét, mivel ez elvágtatta a Szlovákiával való vasúti összeköttetést.

A müncheni és bécsi események után Kárpátalja állami-jogi helyzete is megváltozott, mivel 1938. október 11-én létrejött a vidék első autonóm kormánya Bródy András miniszterelnökkel az

⁸⁹⁰ OLASIN, 1992. i.m.: 137–138.

⁸⁹¹ MUDRA, 1994. i.m.: 192.

⁸⁹² Uo.: 193.

⁸⁹³ Uo.: 194.

⁸⁹⁴ Uo.: 196.

⁸⁹⁵ Uo.: 196–197.

élen, akit – úgy tudja –, a csehek azért váltottak le, mivel értesültek arról, hogy „Bródy a magyarokat szolgálja és Kárpátalját a Csehszlovákiától való elszakadás felé vezeti”.⁸⁹⁶ Helyére ezt követően Volosint nevezték ki, aki „arra törekedett, hogy Csehszlovákián belül kiszélesítse a ruszinok autonóm jogait”. A csehszlovák kormány az államiság megőrzése érdekében megadta Kárpátaljának az autonómiát, amely még az 1919. évi saint-germaini szerződés alapján járt volna a ruszinoknak. Mudra is fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a Pidkarpatszka Rusz közigazgatási név mellett kezdett elterjedni a vidéken a Karpatszka Ukrajna elnevezés is, amely akkor vált hivatalossá, amikor Volosin kikiáltotta a független Kárpát-Ukrán állam létrejöttét.

Az új autonóm kormány által véghezvitt reformokról és intézkedésekről szóló beszámolók után megtudhatjuk, hogy Volosin és körének viszonya a prágai kormánnyal kis idő múlva egyre feszültebbé vált, mivel ők a Csehszlovákiától való teljes függetlenségre kezdtek törekedni. Ez a konfliktus egyre mélyült, s mivel Prága egyre inkább beavatkozott az autonóm terület belügyeibe, Volosinék felvették a kapcsolatot Németországgal.

Szlovákia függetlenedése után Csehszlovákia sorsa eldőltnek látszott, ezért „Horthy kormányzata elkezdte felsorakoztatni hadseregét Kárpát-Ukrajna és Szlovákia határainál”.⁸⁹⁷ Miután március 1-jén Hitler magához hívatta Sztójajt, és megadta a régen várt engedélyt Kárpátalja megszállására, Horthy Budapesten kidolgozta a bevonulás tervét: „március 16-án egy határincidenst provokálnak, majd március 18-án a magyar hadsereg megkezdí az előrenyomulást”.⁸⁹⁸ Ezzel egy időben, értesülve a szlovák állam önállósodásáról, nyilvánvalóvá vált, hogy Kárpát-Ukrajna sem maradhat tovább a csehszlovák szövetségben, ezért Volosin összehívta a vidék Szojmját és kikiáltotta Kárpát-Ukrajna függetlenségét (1939. március 14, 16⁰⁰), majd másnap megválasztotta az első kormányt, illetve törvényalkotói munkába is kezdett.

Az események ilyen fordulata láttán a magyar hadsereg Munkács és Ungvár környékén egy konfliktust provokálva a határon, megkezdte a bevonulást. A nemzetközi közvélemény előtt – tudhatjuk meg a kötetből – azzal indokolta Csáky a hadsereg betörését Kárpátaljára, hogy „a Pidkarpatszka Rusz területén zajló események veszélyeztetik az ott élő magyarok nyugodt életét, a csehek pedig innen akarják megtámadni Szlovákiát”.⁸⁹⁹

Még aznap éjjel a huszti kormány azt kérte Németországtól, hogy vegye protektorátus alá a „mini-államot”, azonban ők ezt megtagadták. A szerző tudomása szerint, miután Volosin kísérlete arra a megegyezésre arról, hogy „Kárpátalja békés úton legyen Magyarországhoz csatolva, megőrizve annak autonóm jogait” nem volt sikeres, kormányával együtt arra kényszerült, hogy még március 15-én elhagyja az országot és Romániába távozzon. Itt azt próbálta elérni, hogy Kárpátalját csatolják Romániához, azonban ismerve Berlin és Budapest álláspontját, a románok ezt visszautasították.

A továbbiakban Mudra részletesen beszámol a magyar hadsereg bevonulásáról és az ukrán szicsovikek harcáról ellenük, majd leszögezi, hogy Kárpát-Ukrajna egész területét csak 13 napi háborúskodás után sikerült elfoglalniuk.

Alább így foglalja össze a bevonulás utáni eseményeket: „Kárpátalja magyar fasiszták általi megszállása teljesen megbénította a vidék politikai életét s így eljött a régió történetének legtragikusabb időszaka. A megszállók véres rendszert és kegyetlen elnemzetietlenítő politikát vezettek be, ... nyomozás és bírósági tárgyalás nélkül rengeteg embert pusztítottak el...”⁹⁰⁰

A *Nariszi...* 1995-ben napvilágot látott II. kötetének bevezetőjében a szerző és szerkesztő, Ivan Hrancsak is, Kárpátalja története legnehezebb időszakának nevezi az 1939–44 közötti „magyar megszállás” éveit, mivel a büntetőtáborokban és börtönökben majdnem 115 ezer embert kínoztak halálra, ami a lakosság több mint 20%-át jelentette, nagy károkat okoztak a népgazdaságnak és a

⁸⁹⁶ MUDRA, 1994. i.m.: 197.

⁸⁹⁷ Uo.: 202.

⁸⁹⁸ Uo.

⁸⁹⁹ Uo.: 204.

⁹⁰⁰ Uo.: 205.

kulturális életnek.⁹⁰¹ A csehszlovák köztársaság 1938-ban krízishelyzetbe került, mivel „agresszív szomszédai, elsősorban Magyarország területi igénnyel lépett fel vele szemben”, diplomáciai és katonai erővel egyaránt. Hitler úgy tekintett Kárpátaljára, mint eszközre (árucikkre), mellyel híveinek táborát gyarapíthatta. Az emigráns ukrán nacionalisták elhintették az ukraínofilek (ukránpártiak) körében az önálló államiság eszméjét, amit 1939. március 15-én ki is kiáltottak. Azt, hogy ez az állam ténylegesen működjön, a horthysták akadályozták meg azzal, hogy katonai erejük révén felszámolták Kárpát-Ukrajnát mint független ukrán államot, és néhány nap alatt saját közigazgatási rendszerüket terjesztették ki. A szerző szerint a nép azonban nem hajlott meg, nem adta meg magát és 1939–44 folyamán a megszálló hatalommal szemben partizánharcot folytatott. Ebben az ellenállási küzdelemben minden etnikai csoport részt vett: ruszinok, ukránok, magyarok, németek, románok, szlovákok, oroszok és mások, s végül a nép akarata győzedelmeskedett, mert „a Vörös Hadsereg elhozta a Kárpátok vidékére a szabadság sugarát”.⁹⁰² Főként az utolsó mondatból láthatjuk, hogy az új történeti szemlélet még keveredik a régi beidegződésekkel, s a szovjet ideológiai csökevények továbbra is felfedezhetők a művekben.

Alább viszont azt is elismeri a szerző, hogy 1939-ben a „magyar megszállókat” a lakosság egy része örömmel fogadta, már a bevonulás előtt harcoltak azért, hogy a vidék Magyarország kötelékébe kerüljön, utána pedig aktívan együttműködtek Horthy kormányzó közigazgatásával.⁹⁰³

A csehszlovák éra eredményeinek értékelésénél is találunk olykor a magyarokra vonatkozó megjegyzéseket. Például a 20–30-as évek kulturális fejlődése kapcsán azt olvashatjuk a műben, hogy „a kultúra végre kiszabadult a magyar kormányzat sok évszázados nemzeti elnyomása alól”, a csehszlovák kormányzat teremtett tényleges feltételeket a Kárpátalján élő különböző nemzetiségek nemzeti-kulturális identitástudatának rögzüléséhez, kifejlődéséhez.⁹⁰⁴

A fentebb már idézett 1996-ban kiadott kárpátaljai görög katolikusok közéleti személyek életrajzi adatait és tevékenységét ismertető műben Volosin Ágoston pedagógiai és közírói munkássága is ismertetésre kerül. Politikai szereplésével kapcsolatosan a szerző, Pagirja szerint Volosin odaadó ukrán hazafi volt, még ellenfelei is tisztelték. Az 1938–39-es viharos esztendőben Volosin és munkatársai Karpatszka Ukrajna létrehozásának eszméjén dolgoztak, de föderációban a csehszlovákokkal. Ez azonban sikertelenül végződött. „Kárpátalja fasiszták általi megszállása” után Prágába költözött, ahol teljes mértékben az oktatói és tudományos tevékenységnek szentelte magát.⁹⁰⁵

Ebben a műben is általános a „magyar megszállók”, „fasiszta Magyarország megszállása” és a „horthysta megszállók” sztereotípiája az 1938–39-es események kapcsán. Több olyan „ukrán hazafi” életrajzát is közli a szerző, akikről azelőtt nem lehetett írni anélkül, hogy az „ukrán burzsoá nacionalista” váddal ne illessék ezért, pl. Ivan Rohacsról (az Ukrajninszke Nacionaljne Objednannya⁹⁰⁶ és a Karpatszka Szics vezető személyisége), Stefan Ágostonról (Karpatszka Ukrajna Szojmjának házelnöke) stb.

A Homonnaj–Roszul–Talapkanics által írt oktatás- és iskolatörténeti műben az 1939–44 közötti korszakot a szerzők tragikus fejezetként értékelik Kárpátalja történetében, mivel ez volt a „horthysta Magyarország megszállásának az időszaka”, az 1939-es aktust pedig „Kárpát-Ukrajna fasiszta Magyarország általi katonai annexiójának”⁹⁰⁷ nevezték. Az új hatalom oktatásügyi intézkedéseivel kapcsolatban ezt olvashatjuk az idevonatkozó részben: bezárták az ukrán iskolákat, helyettük magyar iskolákat nyitottak, még olyan településeken is, ahol egyáltalán nem éltek magyarok, vagy csak elszórtan, már kétnyelvűvé tették. A horthysták a hét kárpátaljai gimnázium közül ötöt magyar tannyelvűre változtattak. Annak érdekében, hogy elmagyarosítsák az ukránokat,

⁹⁰¹ *Nariszi isztoriji Zakarpattya*, II. kötet, 1995. i.m.: 6–7. A megnevezett számadat forrását nem nevezi meg a szerző.

⁹⁰² Uo.: 10.

⁹⁰³ Uo.: 7.

⁹⁰⁴ Uo.: 10.

⁹⁰⁵ PAGIRJA, 1996. i.m.: 74.

⁹⁰⁶ Ukrán Nacionalista Egyesülés, a kárpátaljai ukránok politikai szervezete, melyet 1939. január 18-án hoztak létre Huszton, tömörítette az összes addig működő ukrán érdekképviselőre szerveződött pártot, a magyar hatalomátvételig működött.

⁹⁰⁷ HOMONNAJ ÉS TÁRSAI, 1997. i.m.: 41.

a magyar nyelvet tették meg hivatalos államnyelvvé, az ukrán iskolákat pedig ruszinnak, ruténnek sőt magyar-orosznak kezdték nevezni. Ilyen indokkal 1939–44 folyamán 320 ukrán iskolát magyarosítottak el.⁹⁰⁸

A kötet szerzői „népellenesnek” nevezték a „Horthy-kormány” iskolapolitikáját, mert úgy tudják, hogy a munkások és parasztok gyermekei kirekesztődtek az oktatásból és csak a papok és gazdagok gyermekei számára volt az elérhető. A bezárt iskolák épületeire vonatkozóan úgy tudják, hogy a „kormányon lévő fasiszta klikk átadta ezeket az épületeket kaszárnnyák, raktárak, katonai kórházak, koncentrációs táborok elhelyezése céljára”.⁹⁰⁹

A „horthysták” megnevezés általános, az 1938–39-es évek politikai eseményeiről nem esik szó, csupán az új hatalom oktatáspolitikájáról. A könyv megfogalmazása egyértelműen negatív attitűdöt közvetít, többször hangsúlyozzák a magyarosítást, az ukránok ruszinná, ruténné degradálását, a magyar iskolák és diákok privilegizáltabb helyzetét az ukránokkal szemben. A tanítóképzők helyzetével kapcsolatosan azt írják, hogy 1939-ben líceumokká szervezik őket át, ahol nemzeti és vallásos szellemben (a szentistváni elvek szerint) erkölcsileg erős hazafiakat neveltek Magyarország számára. Az oktatás magyarul folyt, nagyrészt az ország középső részeiből hozott tanárok által. Az egész oktatási rendszer az uralkodó osztálynak és az egyháznak volt alárendelve, keresztény-nacionalista jellege volt. Ennek érdekében a hatalom Kárpátalján egyházi-soviniszta ifjúsági szervezeteket hozott létre, mint a „Krisztus Szent Szíve egyesület”, „Missziós Ifjúsági Szövetség”, „Hítvédők Központi Bizottsága”, „Katolikus szekció”, melyek feladata engedelmes és szófogadó szolgákat nevelni az állam részére. Még elitélőbb hangnemben írnak a szerzők a leventeoktatásról és a mariánusok kongregációjáról, melyeket szégyenletesnek és félkatonai fasiszta szervezeteknek neveznek. Ezen szervezetek fő bűne, hogy a fiatalságot⁹¹⁰ olyan szellemben nevelték, hogy lenézzék a nemzeti kisebbségeket, magyarosítsák a nem magyar népeket, élesszék újjá a „NAGY MAGYARORSZÁG eszmét” stb. Az „ukránok” elnemzetietlenítését, magyarosítását és minden nemű elnyomását többször hangsúlyozzák a műben, s ennek oka a szerzők szerint, hogy a fennálló rendszer bizonyítsa, a vidék lakosságának többsége nem a keleti-szlávok néprésze, hanem egy különleges etnikai csoport – rutének vagy magyar-oroszok, akik réges-régóta „Szent István országának” részei.⁹¹¹

A vidék vezető görög katolikusok előljáróit: Marina Gyulát,⁹¹² Ilniczkyt és Sztojka püspököt, akik „mindent megtettek, hogy elmagyarosítsák és fasisztává tegyék az ukrán iskolásokat”, a kötetben „Horthy hűséges szolgálóinak” nevezik.⁹¹³ Az 1939–44 közötti időszakra vonatkozóan a „fasiszta hatalom” és „fasiszta rendszer” jelzők általánosak, a korszak minden intézkedését negatívnak minősítenek a műben.

A korszak negatív eredményeit hangsúlyozza a már szintén fentebb idézett historiográfiai monográfia is. Szerzője szerint a történelemtudomány és a szellemi élet dinamikus fejlődését is a „fasiszta magyar megszállás szakította félbe 1939 márciusában”.⁹¹⁴ A „megszállók” által felszámolt tudományos társaságok, kulturális egyesületek, folyóiratok és nyomdák hiánya azt eredményezte, hogy sok tudós hagyta el Kárpátalját és emigrált külföldre. Az egyetlen működő tudományos

⁹⁰⁸ HOMONNAJ ÉS TÁRSAI, 1997. i. m.: 23.

⁹⁰⁹ Uo.: 23–24.

⁹¹⁰ Uo.: 24–25.

⁹¹¹ Uo.: 25.

⁹¹² Marina Gyula 1939–44 között a tanügyi osztály vezetője, munkácsi görög katolikus kanonok, miniszteri tanácsos volt. Részletesebben l.: FEDINEC CSILLA: *Fejezetek a kárpátaljai közoktatás történetéből (1938–1991)*. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 1999. 17. Ilniczky Sándor (1889–1947), nagyprépost-főtanácsadó, a Kárpátaljai Tudományos Társaság (KTT) nyelvi és irodalmi szakosztályának, 1942-től a Társaság vezetője. Sztojka Sándor munkácsi görög katolikus püspök 1932–43 között a KTT tiszteletbeli tagja. Életrajzi adataikról l.: *Magyar Katolikus Lexikon*.

⁹¹³ HOMONNAJ ÉS TÁRSAI, 1997. i. m.: 25.

⁹¹⁴ DANILJUK, 1999. i. m.: 276.

központ a „Podkarpatszkoje Obscseszto Nauk”⁹¹⁵ (Kárpátaljai Tudományos Társaság) volt, melynek feladatát Daniljuk professzor abban látja, hogy a kárpátaljai ruszinok önálló népi jellegének alátámasztásával a megszálló rendszer „tudományosan alapozza meg történelmi jogait” a vidékre, és könnyebben asszimilálja a helyi szláv lakosságot.⁹¹⁶ Bár elismeri a szerző, hogy a KTT sokat tett a tudományos kutatások fejlesztéséért, mégis úgy véli, az 1939–44 közötti magyar megszállás időszakában a történelemtudomány Kárpátalján nagymértékben visszafejlődött. 1944-ben a Vörös Hadsereg bevonulása vetett véget a beolvadó politikának, így jutott érvényre végül az ukrán nemzeti irányzat „örökös” törekvése „az ukrán testvérekkel való újraegyesülés” aktusának bekövetkezéével.⁹¹⁷

A Mihajlo Boldizsar által írt 2001-es mű is ismétli az 1938–39-es újabb kárpátaljai sorsforduló tárgyalása során a kárpátaljai ukrán historiográfiában elterjedt „fasiszta Magyarország” sztereotípiát, mely többször is előfordul a kötetben.⁹¹⁸ A szerző ismerteti a csehszlovák kormány által két évtizeden át ígérgetett ruszin autonómia megvalósításának körülményeit, az első autonóm kormány létrejöttét, melynek vezetője Bródy András, a ruszofil irányzat képviselője lett. A „30-as évek politikai helyzetének értékelése során a szerző hangsúlyozza, hogy bár a ruszofil és ukrainofil irányzaton belül egyaránt voltak olyan pártok és politikusok, akik a „fasiszta Magyarország” javára végeztek aknamunkát Csehszlovákiával szemben, mégis mindannyiuk fő célja Podkarpatszka Rusz autonómiája volt.”⁹¹⁹

A Bródy-kormány tevékenységével kapcsolatosan nem túl pozitív értékelést ad a szerző: „Ez a kormány gyakorlatilag nem tudta kezelni a térségben kialakult helyzetet. Bródy András nyíltan magyar orientációjú tevékenységbe kezdett, a kormány többi tagja nem tudott felülkerekedni a kialakult káoszon. Október 25-én a „fasiszta Magyarország” ismét benyújtotta igényét Szlovákia és Podkarpatszka Rusz egy részére, ahol magyar lakosság élt. Ezt a magyarok népszavazás vagy az európai országok döntőbíráskodása útján akarták megvalósítani.”⁹²⁰ A népszavazástól félve a csehszlovák kormány a döntőbíráskodást választotta, de a helyi vezetők, Bródy és Fenczik István miniszter, akik magyarorientációjú politikát folytattak, a népszavazást támogatták. Ennek következménye lett Bródy menesztése és prágai letartóztatása – azzal a váddal, hogy „fasiszta aknamunkát végzett” Magyarország számára, és „Bertalan” fedőnévvel titkos ügynök is volt. Majd 1938. október 26-án Volosin Ágostont, az ukrainofil irányzat képviselőjét nevezte ki a csehszlovák kormányzat az autonóm kormány élére.

Ilyen körülmények között került sor végeredményben az 1938. november 2-i bécsi döntésre, mely értelmében a Podkarpatszka Rusz egy része, 173 678 fő lakossággal „a fasiszta Magyarországnak lett adva”. Adatai szerint a magyar lakosság száma az átadott területen 83 678 fő volt. A „fasiszta Németország és Olaszország által véghezvitt áruló aktus tragédiája abban rejlett, hogy Magyarországhoz kerültek olyan települések is, ahol 33 435 ruszin és ukrán, 25 425 zsidó, 26 476 cseh és szlovák, 4 534 német és 230 egyéb nemzetiségű egyén is élt”⁹²¹ – véli a szerző. Bródy, Fenczik és híveik, akik fasiszta magyar irányultságú tevékenységet folytattak, a Magyarország által megszállt területen maradtak, Ungváron és Munkácson, szívből üdvözölték a megszállókat és aktív együttműködésbe kezdtek velük. Fontosnak tartja hangsúlyozni azt is, hogy ilyen tevékenységet korábban a ruszin irányzathoz tartozó politikai értelmiség folytatott, vagyis épp azok, akik

⁹¹⁵ A Kárpátaljai Tudományos Társaság 1941–44 között működött, vezetője Hodinka Antal történész volt. Ruszin–magyar kétnyelvű folyóiratukban számtalan értékes publikáció látott napvilágot a vidék történetére vonatkozóan. Részletesebben l.: Zorja–Hajnal. *A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944)*. Szerk.: CSATÁRY GYÖRGY. Beregszász–Budapest, 1995.; *Kárpátaljai Tudományos Társaság*. – In: A Ruszin Világ melléklete, VI. évfolyam 50 szám, V. 2008, №37. Kiadja az Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat. A cikk forrása: Ormos Mária és Botlik József művei.

⁹¹⁶ DANILJUK, 1999. i.m.: 276.

⁹¹⁷ Uo.: 291.

⁹¹⁸ BOLDIZSAR, 2001. i.m.: 41., 45.

⁹¹⁹ Uo.: 41.

⁹²⁰ Uo.: 45–46.

⁹²¹ Uo.: 47.

azelőtt az autonómiáért folytatott harc élvonalában álltak, ők kompromittálódtak egyre jobban. Így kerülhetett sor arra, hogy előtérbe kerültek az ukrán irányzat tagjai és vehették kezükbe a vidék irányítását.⁹²² Volosin autonóm kormányát kizárólag az ukranofil irányzat képviselőiből állította össze, ami ellen ugyan tiltakoztak a ruszofilek, de hiába, a csehszlovák kormány nem vette figyelembe memorandumukat. Mivel Ungvár a „fasiszta Magyarország” kötelékébe került, Volosin kormánya Husztra költözött.

A 2001-es kiadvány szerint, a bécsi döntés következtében kiéleződött az autonóm Pidkarpatszka Rusz határainak kérdése. Egy tervezetet említ a szerző, mely szerint „Magyarországhoz kerülnek a magyar többségű települések, azonban a soknemzetiségű Kárpátalján ezt nehéz teljesíteni, főleg, hogy Horthy Magyarországhoz akart csatolni minél több területet és települést, amiben őt Bródy, Fenczik és más irredentista segítette”.⁹²³ Az irredenta fogalom ritkán fordul elő az ukrán nyelvű szakmunkákban.

A Volosin-féle autonóm kormány tevékenységét igen hosszasan értékeli a szerző. Említést tesz arról, milyen erőfeszítéseket tettek, hogy minél több ukránlakta település az autonóm terület kötelékében maradjon, azonban negatívumként rója fel, hogy a prágai Központi Történeti Levéltárban talált dokumentumok anyaga arról tanúskodik, hogy a csehszlovák külügyminisztériumhoz írt levelében Volosin több Ungvár környéki területet és vegyes ajkú települést is felajánlott a munkácsi görög katolikusok kolostoráért cserébe.⁹²⁴ A határkérdés rendezése során Volosin és minisztere, Révai,⁹²⁵ hogy nyomást gyakoroljanak Horthyra, hat sürgönyt juttattak el Ribbentropp német külügyminiszternek, melyekben nyájasan kérték az etnikai ukrán területek meghagyását az autonóm terület kötelékében, de a sürgönyök sosem jutottak el a címzetthez, a csehszlovák kormányzat megakadályozta ezt.

A Volosin-kormányzat Husztra költözése utáni tevékenységét a szerző hevesnek, nem egyértelműnek, időnként kaotikusnak értékelte. Erről ezt olvashatjuk a műben: „Míg eleinte Volosin teljes mértékben megelégedett Pidkarpatszka Rusz autonómiájával a burzsoá Csehszlovákia kötelékében, a vidék galíciai ukrán emigránsokkal való előzőnlése után, akik egyre aktívabban kezdték őt „megdolgozni” és meggyőzni arról, hogy Kárpátalja az adott történelmi feltételek közepette központjává kell, hogy váljon az összes ukrán etnikai terület egyesítésének egy egységes ukrán államban, Volosin nézetei is radikalizálódtak.”⁹²⁶ Ez a gondolat volt az oka, hogy egyre gyakrabban és kitartóbban merült fel a vidék hivatalos nevének megváltoztatása Karpatszka Ukrajnára, ami 1938 decemberében – a szerző szerint alkotmányellenesen – sikerült is. A vidéket, s főleg Husztot előzőnlő galíciai ukrán emigránsokról több eddig ismeretlen forrást is közöl a szerző, melyekből az derül ki, hogy „terrorizálták Kárpátalja lakosságát”, lengyelelles agitációt folytattak, zavart és diplomáciai viszályt szítottak Lengyelország és Csehszlovákia között.

A Karpatszka Ukrajna megnevezés jogszerűtlenségének kiemelése mellett Mihajlo Boldizsar rendhagyó módon Volosin Ágoston tevékenységének egyéb negatív vonásairól is értekezik, tehát nemcsak felmagasztalja intézkedéseit, hanem objektivitásra törekedve a prágai és egyéb levéltári források alapján ismerteti a második autonóm kormány és vezetőjének jelentőségét, cselekedeteit. Említést tesz arról, hogy Volosin antidemokratikusan felszámolta az összes politikai pártot a Szojmválasztások előtt 1939 januárjában, és létrehozta az UNO-t (Ukrajinszke Nacionalnye Objednannya – Ukrán Nemzeti Egyesülést), amelyben csak az ukrán irányzat képviselői tömörültek.

A jelenkori historiográfia sztereotípiáitól azért Boldizsar professzor műve sem mentes, pl.: Kárpátalja/ Karpatszka Ukrajna „horthysta Magyarország” vagy „fasiszta Magyarország” általi teljes

⁹²² BOLDIZSAR, 2001. i.m.: 47.

⁹²³ Uo.: 48.

⁹²⁴ Uo.: 48–49.

⁹²⁵ Julian Revaj vagy Révai Gyula, az 1938. október 11-én létrejött, Bródy András által vezetett autonóm kormány minisztere.

⁹²⁶ BOLDIZSAR, 2001. i.m.: 49.

megszállása, „uhorszki napasznikai – magyar támadók” ebben a műben is többször előfordul.⁹²⁷ Az 1939 márciusi eseményekről ezt olvashatjuk: a Karpatszka Szics tagjai közül többen adták életüket a csehszlovák katonasággal való összeütközés során március 13–14-re virradó éjszakán, és különösen a magyar hadsereg előrenyomulása során. „Még kegyetlenebb volt a horthysta honvédek megtorlása a szicsovikekkel Kárpátalja teljes megszállása után: egy részüket agyonlőtték, másokat szúrósdróttal kötöttek össze és élve dobtak a Tiszába, és csak néhánynak sikerült külföldre menekülni.”⁹²⁸

A független Kárpát-Ukrajna kikiáltásáról így ír: „Értesülve Szlovákia önállóságának kikiáltásáról Volosin március 14-én kikiáltotta Kárpát-Ukrajna függetlenségét és határozatot hozott, hogy másnap, 15-én a Szojm hivatalosan is rögzítse az új független állam szervezési kérdéseit. 14-ről 15-ére virradó éjszaka a német konzulon keresztül Hitlernek eljuttatott egy sürgőnyt, melyben kérte a német vezető védelmét. Ugyanezen a napon kaptak fegyvert a szics gárdisták. Március 15-én ünnepélyes körülmények között nyílt meg Huszton a Szojm első ülése, mely 1. törvényében rögzítette, hogy Kárpát-Ukrajna független állam... Gyakorlati tevékenységet már nem tudtak kifejezni, mert a fasiszta Németország és Magyarország egyezsége jutott ekkorra, Kárpátalja teljes magyar megszállásáról.” Az itt állomásozó csehszlovák hadseregrészek nem szálltak szembe a magyar megszállókkal, kivonultak Szlovákiába. Volosin, látva, hogy a szics gárdisták felszerelése és létszáma nem elegendő Kárpát-Ukrajna megvédésére, többször is Németországtól kért segítséget. A válasz csupán március 15-én este érkezett, s azt tartalmazta, hogy az adott helyzetben Németország nem nyújthat segítséget, mert a magyar seregek már túl mélyen benyomultak a régióba, így fegyveres konfliktus alakulhatna ki a magyarokkal és a lengyelekkel. Majd alább hozzáteszi, hogy más válasz nem is volt várható, hisz nyilvánvalóan volt, hogy Németország nem fog szakítani legfőbb szövetségesével, Magyarországgal a zsebkendőnyi Kárpát-Ukrajna függetlensége érdekében.⁹²⁹

A szerző egy külön fejezetet szentel Volosin Ágostonnak. Itt fontosnak tartja még egyszer hangsúlyozni, amit általában nem szoktak, hogy Volosin soha nem foglalkozott Kárpát-Ukrajna függetlenségének tervezgetésével, pláne a Nagy-Ukrajna létrehozásának eszméjével: Szovjet-Ukrajna, Galícia, Bukovina stb. egyesítésével. A korabeli források elemzése azt tanúsítja, hogy ezeket az eszméket állandóan és aktívan az emigránsok erőltették Volosinra, miután miniszterelnöke lett az autonóm kormánynak. Úgy tudja, a görög katolikus kanonok korábbi nyilatkozatai is ezt igazolják.⁹³⁰

A 2001-ben kiadott enciklopédia hasábjain is sok adatot találhatunk az 1938–39-es eseményekről. A szerző 1938-at, a müncheni egyezmény miatt, tragikus évnek nevezi. A csehszlovák hatóság irányváltása a ruszinokkal kapcsolatosan szerinte az általános európai viszonyok megváltozásának a következménye: a náci hatalomra kerülése Németországban és a versailles-i békerendszer krízise. Csehszlovákia föderatív elven történő átszervezése azonban megkésett volt. Podkarpatszka Rusz első autonóm kormánya, melyet ruszin-ruszofil politikusokból állított össze Prága, csupán 2 hétig volt hivatalban, miniszterelnökét, Bródy Andrást Berlin sugalmazására magyar orientációja miatt tartóztatták le, s a hatalom az ukrán nacionalisták kezébe került, Volosin Ágoston vezetésével.⁹³¹

A korszak eseményeinek leírásából is kitűnik a szerző ruszofil beállítottsága, eltérése a napjainkban általánosan elfogadott ukrán nacionalista történelemszemlélettől. A második autonóm kormány kinevezése után a térségben a Galíciából érkezett nacionalista-radikálisok kezében volt a politikai hatalom, átnevezték Podkarpatszka Ruszt Karpatszka Ukrajnára. Az ukrán nacionalizmust a szerző szerint sohasem jellemezte radikalizmus, kivéve Kárpát-Ukrajna esetében. A külvilágtól gyakorlatilag elzárt, Csehszlovákia és Magyarország új határai közé szorult Huszton gyülekező hazafiak Kárpát-Ukrajnáról mint „ukrán Piemontról” álmództak, mely a majdani Hitler segítségével

⁹²⁷ BOLDIZSAR, 2001. i.m.: 54., 56., 64.

⁹²⁸ Uo.: 56.

⁹²⁹ Uo.: 58–59.

⁹³⁰ Uo.: 61.

⁹³¹ POP, 2001. i.m.: 42–43.

létrehozandó Nagy-Ukrajna magját alkotná.⁹³² Az új határviszonyok kialakulása kapcsán beszámol az 1938. november 2-i bécsi döntésről, melyen Németország külügyminisztere, Ribbentrop és az olasz Ciano mondták ki a végső szót. A szerző felrója a korabeli kárpátaljai politikusoknak, hogy nem látták át, hogy a látszólagos német támogatás csak figyelemelterelés volt, illetve eszköz Sztálin és a lengyelek megfélemlítésében, s miután elérték céljukat, „Karpatszka Ukrajna eljásztotta a neki szánt szerepet, Hitler mint Közép-Európa gazdája, engedélyt adott Magyarországnak, hogy megszállja (1939. március 15–18. között). Volosin elnök hiábavalóan könyörgött Berlinnek, hogy vegye protektorátusa alá, az „egynapos köztársaság” sorsa már megpecsételődött.”⁹³³

A Volosin-kormány által kikiáltott „függetlenség” Csehszlovákia feldarabolása és a hitleri csapatok megszállása következtében csak egy napig volt érvényben, és kevesen tudtak róla, csak a Szojm-képviselők, akik először és utoljára a huszti gimnáziumban gyűltek össze 1939. március 15-én. A szerző elismeri, hogy ez egy jogi aktus volt, mely révén egy új államalakulat lett deklarálva, azonban ő is úgy véli, hogy jelentőségét az ukrán nacionalista történetírás nagymértékben felnagyította.⁹³⁴

A magyar bevonulás után a kárpátaljai ruszin társadalom három részre oszlott. Az ukraínofilt a magyar hatóság betiltotta, a ruszin irányzat viszont meggyengült, mivel kiemelkedő képviselői nyíltan a magyarosítás híveivé váltak (pl. Fenczik és Bródy), egy másik része pedig Nyugatra emigrált. A demokratikus kárpátaljai ruszin emigránsok megmaradtak a csehszlovák kormányzat oldalán. A magyar hatóság védelmébe vette a ruszin irányzatot, minden eszközzel támogatta a ruszin nemzet és nép egyediségének elvét, ennek az eszmének a terjesztése céljából hozták létre a Kárpátaljai Tudományos Társaságot 1941-ben. A magyar hatalomváltás fogadtatásával kapcsolatosan leírja: „a lakosság többsége, akiket sokkoltak 1939 márciusában az ukraínofilek nyilvános kivégzései, nem fogadta el a Horthy-rendszert, amihez hozzájárultak még a csendőrség és rendőrség kemény intézkedései, valamint a területre visszatért régi tisztviselő réteg és viszonyulása a ruszinokhoz. A Kárpátaljai Vajdaság létrehozásának a terve is csupán papíron maradt, mivel a magyar katonaság megakadályozta megvalósítását.”⁹³⁵

A 2003-ban kiadott történelmi szintézissorozat III. kötete is kitér a két világháború közötti időszak jellemzésére. A Makara professzor által írt demográfiai változásokat tárgyaló fejezetben kifejti, hogy „a sovinszta szervezetek nyílt irredenta tevékenységét (3 magyar pártot, a „feketeingesek” terrorista osztagait, a ruszin- és ukránellenes propagandát) a helyi magyar lakosság nagy része ösztönén támogatta, egészen a „horthysta megszállásig”. Az autonóm Podkarpatszka Rusz és a független állam, Kárpát-Ukrajna, fegyveres felszámolása következtében az itt élő magyarok ismét „nyeregbe kerültek”. Azonban ez nem tartott sokáig, mert a horthysta Magyarország Szovjetunió elleni háborús részvételéért részben a kárpátaljai magyaroknak kellett megbűnhődniük, mivel a Vörös Hadsereg 1944. októberi bevonulása után a sztálini-mehliszi megtorló hullám elsősorban a magyarokat érintette. Sőt a megtorlások, osztály és politikai beállítottságra való tekintet nélkül sújtották a magyar lakosságot, mivel Horthy és Szálasi, valamint a „feketeingesek” hívein kívül a magyar kommunisták is az internálás, gyanúsítás és bizalmatlanság áldozataivá váltak.”⁹³⁶

Az előző rendszerek politikai tisztogatásainak áldozatait Ukrajna 1991. április 17-én hozott törvénye alapján rehabilitálták, így a történészek, kutatók számára lehetőség nyílt ezen emberi tragédiák levéltári anyagokra támaszkodó megismerésére, publikálására. Az Ukrajna Tudományos Akadémiája által felkarolt témával országszerte több megyében elkezdtek foglalkozni, eredményeiket publikálni. 2003-ban látott napvilágot egy huszonhét kötetes sorozat első, Kárpátaljával foglalkozó kötete. A sorozat címe *Reabilitovanyi isztorijeju* (A történelem által rehabilitálva), melyben a sztálini rendszer, a magyar és csehszlovák éraban jogtalanul elítélt és életüket veszített személyek nevei

⁹³² POP, 2001. i.m.: 43.

⁹³³ Uo.: 43.

⁹³⁴ Uo.

⁹³⁵ Uo.: 44.

⁹³⁶ *Nariszti isztoriji Zakarpattya*, 2003. i.m.: 548.

és életútjai kerülnek ismertetésre. A sorozat az Ukrán Tudományos Akadémia kezdeményezésére indult, a kárpátaljai kötet szerkesztését és összeállítását egy 16 főből álló bizottság végezte el, jórészt az Ungvári Nemzeti Egyetem oktatói. Kronológiai keretként az Ukrajnával való „újraegyesülés” előtti és utáni korszakok szolgálnak, s külön fejezetek tárgyalják a csehszlovák, magyar és szovjetrendszer sajátosságait. A kötet magyarságképe már az adott fejezetcímből is tükröződik: *A magyar megszálló rendszer megtorló akciói a vidék lakosságával szemben.*⁹³⁷

A vidék 1939–44 közötti időszakáról Omeljan Dovhanics professzor az ukrán irányzat narratívájának megfelelően írta le az eseményeket. 1939. március 12-én Hitler „engedélyt adott a magyaroknak Kárpát-Ukrajna megszállására”, amit a magyar propaganda és terrorosztagok már 1938 előtt előkészítettek. A magyar revizionista kampány részeként mind a munkácsi és ungvári, mind a külföldi lapok a csehek és szlovákok részéről elszenvedett sérelmekről írtak – tudjuk meg a fejezetből –, minek célja volt meggyőzni a közvéleményt arról, hogy Kárpátalját meg kell menteni.⁹³⁸

A bevonulási nap eseményeit eléggé objektíven találja, s konstatálja, hogy március 18-ra befejeződött a vidék elfoglalása. Viszont az ezután következő leírásokban visszaemlékezésekre és korabeli naplójegyzetekre hivatkozva próbálja szemléltetni a szerző, milyen kegyetlenséggel jártak el a megszálló honvédek a „védőkkel”, különösen a Karpatszka Szics tagjaival, az értelmiséggel, írókkal, köztisztviselőkkel szemben. Néhány napon belül politikai foglyokkal töltötték meg a börtönöket, különösen a Munkácson található Kovnert, s a kínzás különböző módszereit alkalmazták, pl. az ún. „trianoni keresztre” való kifeszítést,⁹³⁹ élve Tiszába fojtást stb. Nem feledkezett meg a szerző a jelenleg emlékparkkal megjelölt Kraszne Poljén (Vérmezőn) történt eseményekről sem, ahol 30 tanári szemináriumból kivezényelt diák lelte halálát a bevonuló hadsereggel szembeni ellenállásért.

A szerző szerint a magyar megszálló rendszer legkegyetlenebb megtorlásai máig feltáratlanok, további kutatásokat igényelnek, mert „állati módon gyilkoltak meg több száz ártatlan embert”. Más kutatókra hivatkozva nagyságrendileg 4000 halotról és 2000 koncentrációs táborokban (pl. Varjúlápos) és börtönökben magyarok által megkínzott kárpátaljai ukránról beszél a szerző. Ezáltal, nem túl kedvező kép alakulhat ki az olvasóban a magyarokról vagy Magyarországról. Az 1939–44 közötti magyar közigazgatási rendszer visszaállításáról és intézkedéseiről szintén részletes, de objektívnek nem mondható tényanyagközlés tükröződik. Hasonló érzelmekre ható szövegekkel erősítik a magyarok ellenség-képét és saját áldozatszerepüket.

Az említett kötetet előkészítő szerzői kollektívából kiemelkedik Dovhanics Omeljan professzor, aki a kutatást egyénileg is folytatta, és további köteteket jelentetett meg a rehabilitált kárpátaljai politikai áldozatokról.⁹⁴⁰ A vizsgált korszakkal kapcsolatosan ebben a műben is az előzőhöz hasonló fogalmi és terminológiai apparátust használja a szerző a magyarokra vonatkozóan: „magyar megszálló rendszer”, „Kárpátalja Magyarország általi megszállása”, „a magyar leigázás (ponevolennja) időszaka”, az 1944-es szovjet hatalomváltást pedig „felszabadulásnak”, illetve „újraegyesülésnek” nevezi.⁹⁴¹

Egy 2005-ben kiadott ukrán nemzettudatot vizsgáló műben az 1938–39-es éveket a szerző „Kárpát-Ukrajna” időszakának nevezi, mely szerint a legvirágzóbb szakasz volt a kárpátaljai ukrán lakosság nemzeti fejlődésben. Pozitívnak minősíti a Karpatszka Szics tevékenységét, az „abszolút patriotisztikus önfeláldozás” mintaképének tartja a szervezetet, elutasítja azt a történelmi koncepciót, hogy fasiszta jellege lett volna, mivel jogi értelemben csak 1939. március 14–15-én vált hadsereggé, azelőtt társadalmi szervezetként működött.⁹⁴² Társadalmi szervezetként a szerző

⁹³⁷ *Reabilitovanyi isztorijeju. Zakarpatszka oblaszty.* (történelem által rehabilitálva. Kárpánton túli terület). Knyiha persa. Red kol. pid ker.: RIZAK I.M.: VAT «Vidavnictvo Zakarpattyja», Uzshorod, 2003. 21.

⁹³⁸ *Reabilitovanyi isztorijeju ...*, 2003. i.m.: 21.

⁹³⁹ Uo.: 22.

⁹⁴⁰ DOVHANICS, OMELJAN: *Tak lamaliszja dolji represzovanih zakarpatciv. Sztorinkami oblasznoho tomu „Reabilitovanyi isztorijeju”.* (Így tört ketté a kárpátaljai meghurcolt áldozatok sorsa). Uzshorod, Vidavnictvo „Grazsda”, 2008.

⁹⁴¹ Uo.: 15., 20., 30., 33., 41.

⁹⁴² FERENC, 2005. i.m.: 72.

Kárpát-Ukrajna legfőbb támaszaként emlegeti a Szicset, a határrevíziók során pedig a legfőbb védelmezőként.

Kárpát-Ukrajna létrehozását a kárpátaljai ukrán identitástudat legfőbb kiteljesedésének, az 1938–39-es éveket „a hősiesség időszakának” nevezi a szerző, aki aprólékosan kitér e sorsforduló ukrán szemléletű bemutatására. Ennek megfelelően a magyar honvédek 1939-es bevonulását „Magyarország agressziójának” nevezi, s a „horthysta Magyarország” jelző sem marad ki a műből.⁹⁴³

A „müncheni összeesküvés” és Németország agressziós céljainak ismertetése után megtudhatjuk, hogy ezeket a szeparatista törekvéseket Lengyelország és Magyarország is támogatta, mely utóbbi már 1921-ben a Külügyminisztérium mellett létrehozott egy irredenta tevékenységre szakosodott központot, mely ukrán- és csehszlovákellenes aknamunkát fejtett ki Kárpátalján.⁹⁴⁴

A szerző elítéli a ruszofil politikusokat magyar orientációjuk miatt, s irányultságuk okát azzal magyarázza, hogy a csehszlovák kormányzat liberális volt az ukraínofilekkel szemben, míg a magyartól remélték, hogy esetleges hatalomra kerülésük esetén kiirtják az ukrán irányzatot és ismét a ruszofilizmus válik meghatározóvá.⁹⁴⁵

A 2006-os kiadású monográfia történelemszemlélete a korszakra vonatkozó megfogalmazásaiból válik igazán világossá. Kárpát-Ukrajna kikiáltását tekinti a szerző az „önálló politikai államalkotás csúcspontjának”,⁹⁴⁶ ennek megfelelően érthető, hogy a magyar térnyerés csupán negatív sztereotípiák halmazával fejeződik ki. Itt is megjelennek a „vidéket megszálló magyar csapatok”, a „fasiszta benyomulás”, a „megszállás” kifejezések.

A Csehszlovákia területén működő pártok tevékenységének vizsgálata során a szerző arra a következtetésre jutott a helyi magyar pártok esetében, hogy már a 30-as évek elejétől radikalizálódott tevékenységük, és Magyarországgal szorosan együttműködve aktivizálták a helyi ruszofil erőket is a magyar reváns-politika megvalósítása érdekében. Fontos szerepe volt az irredentizmus mozgalmában a „Budapest és Bécs áldásával” alkalmazott terror- és agitációs eszközöknek is, melyek miatt 1938. október 29-én betiltották a magyar politikai szervezetek tevékenységét Kárpátalján.⁹⁴⁷ Az ún. első bécsi döntés utáni helyzet értékelésénél a szerző úgy tudja, Kárpát-Ukrajna területén (vagyis azokon a részeken, melyek nem lettek Magyarországnak ítéelve) titokban tovább „tevékenykedtek” a magyar orientáció hívei, Magyarország „ügynökei”, akik államellenesen arra buzdították a lakosságot, hogy segítsék a lecsatolt részek visszatérését is a „szentistváni korona országába”. Végeredményben konstatálja, hogy „a helyi magyar irredenta pártok agitációs tevékenysége” sokban hozzájárult Kárpátalja Magyarország általi bekebelezési folyamatához.⁹⁴⁸

Az 1939-es hatalomváltással kapcsolatosan megjegyzi alább a szerző, hogy a „boldog jövő”, mellyel „beetették a helyi lakosságot a magyar pártok képviselői”, mégsem köszöntött be, mivel Kárpátalja visszacsatolásának fő célja az ásvány- és nyersanyag-kincsek, illetve az olcsó munkaerő visszaszerzése volt.⁹⁴⁹

2008-ban megjelent egy oktatási segédkönyv a Kárpátaljai Megyei Közigazgatás Oktatási és Tudományos Osztálya, a Pedagógiai Továbbképző-intézet és az Ungvári Nemzeti Egyetem Bölcsészettudományi Karának gondozásában: *Kárpát-Ukrajna az ukrán államalkotás kontextusában* címmel.⁹⁵⁰ A kötet szerzői a Kárpát-ukrán állam 70. évfordulója tiszteletére készült kötetet széle körü oktatási és hazafias nevelői célra ajánlják, s hangsúlyozzák, milyen fontos mérföldkő volt ez a kárpátaljai esemény a független és egységes Ukrajna létrejöttének történetében. A mű

⁹⁴³ FERENC, 2005. i.m.: 87., 94.

⁹⁴⁴ Uo.: 77.

⁹⁴⁵ Uo.: 91.

⁹⁴⁶ TOKAR, 2006. i.m.: 11.

⁹⁴⁷ Uo.: 260.

⁹⁴⁸ Uo.: 261.

⁹⁴⁹ Uo.

⁹⁵⁰ VEHESE, MIKOLA, TOKAR, MARIAN, BASZARAB, MIHAJLO: *Karpatszka Ukrajina v kontsxtztyi ukrainszkoho derzsavotvorennya. Navcsaljnij poszibnik*. (Kárpát-Ukrajna az ukrán államalkotás kontextusában. Oktatási segédkönyv) Vid-vo „Karpati”, Uzshorod, 2008.

kronológiailag tágabb keretek között mozog, mint azt a címe sejteti, mivel a szerzők már 1918-tól végigvezetik a kárpátaljai ruszinok nemzeti és politikai öntudatának fejlődését az ukránná válásig, de a címének megfelelően a Kárpát-ukrán állam előzményeivel, kikiáltásával és a magyar bevonulással foglalkoznak.

Az ukrán orientáció történészeihez hasonlóan a nevezett kötet szerzői is „müncheni összeesküvésnek”⁹⁵¹ nevezik az 1938. évi konferenciát, az 1939 márciusi eseményeket „Kárpátalja Magyarország általi megszállásának”,⁹⁵² az 1944–45-ös szovjet hatalomváltást pedig „újraegyesülésnek”. A szerzők az 1938–39-es eseményeket úgy szemléltetik, mint egy láncszemet az 1918 és 1991 közötti, önálló és egységes államiság elérése felé vezető úton, sőt analógiát vonnak a Jucsenko-féle 2004. évi narancsos forradalommal is.⁹⁵³ Összességében a Magyarországról festett kép nem túl kedvező a kiadványban, úgy vélik, hogy a Kárpátaljával „szomszédos Magyarországnak állandóan agresszív tervei voltak a vidékkel kapcsolatban”,⁹⁵⁴ s a 30-as évek végétől felgyorsított fegyverkezési folyamat is azt támasztja alá, hogy revíziós törekvések megvalósítására készültek. A müncheni konferencia által hozott döntést, miszerint 3 hónapon belül tárgyalások útján rendezni kell a magyar és lengyel kisebbség helyzetét Csehszlovákiában, a szerzők a magyar diplomácia első komoly sikerének nevezik a határrevízió terén, és ez közvetlenül érintette Kárpátalja sorsát is. A csehszlovák kormánynak benyújtott ultimátum és a komarnoi tárgyalások kapcsán a szerzők kifejtik, hogy a magyar diplomácia a fasiszta olasz Mussolini és Hitler támogatásával irreális igényeket nyújtott be Csehszlovákiának, mivel az 1910-es népszámlálás adatai alapján követelték vissza a magyar etnikai területeket, azonban ezek az adatok hamis képet mutattak (úgy tudják, mindenkit magyarnak írtak be, aki tudott magyarul), így a csehszlovák kormány kénytelen volt visszautasítani ezeket. Ezután a komarnoi tárgyalások a magyar delegáció „hibájából” megszakadtak és Mussolini tanácsait követve Magyarország elkezdte követelni a bécsi döntőbírátság felállítását.⁹⁵⁵

Az I. bécsi döntésről szóló alfejezetből megtudhatjuk, hogy a magyar kormány nagy reményeket fűzött ügynökéhez, Bródy Andrásához, aki azt a feladatot kapta, hogy Podkarpatszka Rusz autonóm kormány vezetőjeként kérje a magyar hadsereg bevonulását a vidékre. Azonban a csehszlovák kémelhárítás leleplezte ezt és 1938. október 27-én letartóztatták Bródyt, helyére az egyértelműen magyarellenes Volosin Ágoston került. Magyarország számára nyilvánvalóvá vált, hogy Volosin önként nem fog területi engedményeket tenni, s nem adják át Kárpátalját, így csak a Bécsben összeült nagyhatalmak döntésében bízhattak.⁹⁵⁶ Az első bécsi döntés azonban nem hozott teljes megelégedést Magyarország számára, mivel nem kapták meg egész „Kárpát-Ukrajnát”, ez érezhető elhidegülést okozott Budapest és Berlin között⁹⁵⁷ – olvasható a kötetben.

A műben nagy részletességgel számolnak be a Volosin-vezette autonóm kormány intézkedéseiről, a Karpatszka Szics alakulat és az Ukrán Nemzeti Egyesülés (UNO) tevékenységéről, majd a *Horthysta hadsereg betörése Kárpát-Ukrajnába* című alfejezetben a vidék Magyarországhoz való teljes visszakerülését tárgyalják.⁹⁵⁸ Az eseménysorozat a szerzők szerint egyértelműen megszállásnak minősül, s a „horthysta” és egyéb szubjektív jelzők is gyakoriak az események tárgyalása során.

1944–45

A vizsgálatunk tárgyát képező következő időszak eseményeinek (1944) leírását ismét Andrij Olasin kiadványával kezdjük. Ez a dátum nemcsak a második világháborút lezáró szakasz kezdete, hanem Kárpátalja történetének újabb fordulópontja, a szovjetkorszak nyitánya.

1944 folyamán zajlott a Kárpáti-dukulai katonai hadművelet, amely során a Vörös Hadsereg teljes egészében felszabadította Kárpátalját az idegen hadsereg uralma alól – írja a szerző –, illetve

⁹⁵¹ VEHEŠ, TOKAR, BASZARAB, 2008. i.m.: 44.

⁹⁵² Uo.: 9.

⁹⁵³ Uo.: 10.

⁹⁵⁴ Uo.: 44.

⁹⁵⁵ Uo.: 47–50.

⁹⁵⁶ Uo.: 50.

⁹⁵⁷ Uo.: 52.

⁹⁵⁸ Uo.: 91–93.

az akció részleteit is nyomon követhetjük a műben lépésről lépésre. A nép örömmel és nagy hálaival üdvözölte a szovjet katonákat, és a felszabadulás után több mint 20 ezer kárpátaljai fiatal önként állt be a Vörös Hadsereg soraiba.⁹⁵⁹ Mint alább kiderül, annak ellenére, hogy Eduard Beneš londoni emigráns kormánya már 1944 júliusában kinevezte Kárpátalja kormányzójának František Němecet, a tényleges hatalom a dolgozó nép kezébe került, amely a régi közigazgatási egységek helyett Népi Bizottságokat hozott létre minden egyes településen. Kárpátalja-szerzte elindult egy mozgalmi hullám az Ukrajnával való „újraegyesülésért”. Ennek kiteljesedése az 1944. november 26-án Munkácson összehívott Népi Bizottságok első ülésén következett be, amikor a küldöttek elfogadták a Kárpátontúli Ukrajna Nagy-Ukrajnával való újraegyesüléséről szóló kiáltványt. Az igen nagy horderejű történelmi dokumentum teljes szövege is megtalálható a fejezetben belül, mivel a szerző szerint ez az okmány „testesíti meg a vidék dolgozó népének örökös álmát és reményét az ukrán néppel való újraegyesülésről”.⁹⁶⁰

Kárpátalja felszabadítása a „fasiszta megszállás” alól Mudra könyve szerint igencsak nagy erőfeszítésbe került a Vörös Hadseregnek, amely ezt a kárpáti-ungvári hadművelet keretében hajtotta végre. A fasiszták védelme – mint kiderül – az úgynevezett „Árpád-vonal” mentén összpontosult, azonban lépésről lépésre haladva 1944. október 27-re utolsóként már Ungvár is „fel lett szabadítva”. A 4. ukrán front hadserege Csehszlovákia területére lépett, s ez által szabadították ki Kárpát-Ukrajnát is az „idegen rabságból”.⁹⁶¹

Ezt követően „nyílt alkalmuk először a történelem folyamán a kárpátaljaiaknak, hogy önállóan döntsenek állami és nemzeti jövőjükről, valamint arra, hogy megvalósítsák örökös álmukat – újraegyesüljenek Ukrajnával”.⁹⁶² Így került sor 1944. november 26-án Munkácson annak a kiáltvány-nak az elfogadására, mely kimondta Kárpátontúli Ukrajna és Szovjet Ukrajna egyesülését. Ennek következtében, „figyelembe véve a vidék lakosságának óhaját és akaratát”, a Szovjetunió tárgyalásokat kezdeményezett Csehszlovákiával a régió sorsáról. A megbeszélés eredményeképpen 1945. június 29-én megszületett az a szovjet–csehszlovák megállapodás, mely szerint vidékünk Szovjet-Ukrajnához lett csatolva.

A háromkötetes monumentális szintézis, a *Nariszi isztoriji Zakarpattya* II. kötete az 1918–1945 közötti események újszerű ismertetésére tesz kísérletet. Az 1995-ben megjelent kötet bevezetője egyben történeti áttekintés a tárgyalt korszakról. Mint az eddigi (és ezután következő) művek többsége, ez a mű is kiemelkedően fontos sorsfordulónak tartja az 1944-es évet. Egyrészt a szovjet hadsereg bevonulása miatt, másrészt azért, mert úgymond a nép kezébe vette a hatalmat a népi tanácsok formájában, s az 1944. november 26-án lezajlott gyűlésükön kikiáltották Kárpátontúli Ukrajnát (Zakarpatszka Ukrajina) mint „szuverén” államot. Az új államalakulat lakosságának többsége amúgy is az Ukrajnához csatlakozásban látta jövőjét, de Moszkva felgyorsította ezt a folyamatot és annektálta a területet, jogilag egy visszadátumozott szovjet–csehszlovák szerződés által (1945. június 29.), amely valójában nem volt megfelelő módon ratifikálva. Kárpátontúli Ukrajna így 1946 januárjában a nép akaratnyilvánítása nélkül lett az USZSZK Kárpátontúli megyéjévé alakítva.⁹⁶³

A szovjetrendszer leleplező megfogalmazáson azonban alább tompítanak, és hangsúlyozzák, „helytelen lenne azt mondani, hogy Kárpátalja Ukrajnával való egyesítésének eszméje csak külső tényezők eredménye lett volna. A gondolat már 1918 végén, az Osztrák–Magyar Monarchia szét-esése idején is felmerült, majd a 20–30-as években tovább tudatosult a kárpátaljai népesség tudatában főként a kommunista és különböző ukrán nemzeti szervezet „felvilágosító” munkája révén. Az ukrán emigránsok és a két világháború közötti társadalmi viszonyok hatására a kárpátaljai ruszinok egy részében kialakult az ukrán identitástudat.”⁹⁶⁴

⁹⁵⁹ OLASIN, 1992. i.m.: 149.

⁹⁶⁰ Uo.: 153.

⁹⁶¹ MUDRA, 1994. i.m.: 256.

⁹⁶² Uo.: 257.

⁹⁶³ *Nariszi isztoriji Zakarpattya*, II. kötet, 1995. i.m.: 7.

⁹⁶⁴ Uo.

A korabeli események tárgyalása során sok helyen nem említik a magyarokat, általánosan használt kifejezések azonban a „megszállók kiűzése”, „a fasiszta megszállók”, „német–magyar megszállók” és hasonlóké.⁹⁶⁵

Az 1996-ban Munkácson kiadott életrajzi műben, melyben a munkácsi egyházmegyéhez kapcsolódó személyiségek tevékenységének ismertetésére kerül sor, helyet kapott Romzsa Tódor munkássága is. Az 1944-ben püspökké szentelt Romzsa már a szovjet megszállás első napjaiban nyomás alá került, hogy vonja a moszkvai patriarchátus fennhatósága alá az egyházmegyéjét. Bár a szerző elítélte a „sztálini despotikus” módszereket, melyek alkalmazásával jogilag felszámolták a görög katolikus egyházat, Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatolását mégis „újraegyesítésként” emlegeti, ami a függetlenedés utáni ukrán történetírásban is általános terminus a terület hovatartozásának definiálására.⁹⁶⁶

Az 1997-ben megjelent iskolatörténeti szintézisben természetesen az 1944. év is kulcsfontosságú jelentőséggel bír. 1944. október 27-én a Vörös Hadsereg „kiűzte a fasiszta hódítókat, meghozta a várva-várt felszabadulást a kárpátaljai munkásságnak az idegen elnyomás alól, testvéri segélykezet nyújtott a kárpátaljai lakosságnak”.⁹⁶⁷ Az újbóli hatalomváltás oktatásügyi következményeiről hosszas ismertetést közölnek a szerzők, mely ezzel a mondattal indul: „50 éven keresztül Kárpátalján, mely Ukrajna-nyáicska szerves részét jelenti, gyökeres átszervezés történt a népoktatási rendszerben, s célzott megoldás történt a múlt szégyenletes örökségére – az írástudatlanságra és a műveletlenségre.”⁹⁶⁸

Mihajlo Boldizsar művében részletesen foglalkozott az 1944. évi sorsfordító események tisztázásával is. Újszerű megállapítása, hogy 1944 tavaszán az Ukrán Nacionalisták Szervezetének vezetői kísérletet tettek Volosin beszervezésére tagjaik közé, amire elutasító választ kaptak, mivel kitartott Csehszlovákia mellett, s azt nyilatkozta, hogy Kárpát-Ukrajna legfőbb hibája az volt, hogy március 14-én fegyverrel fordult Csehszlovákia ellen, és a határoknak a háború előtti helyzetét kellene visszaállítani.⁹⁶⁹

Az 1944-es események közül a szerző is legfontosabbnak a Munkácson lezajlott november 26-i fórumot tartja, melynek megítélése vélemények szerint máig ellentmondásos és csak visszaemlékezéseken alapul, mivel az ott készített jegyzőkönyv eredetije nem maradt fenn. Meggyőződése azonban, hogy Kárpátalja lakosságának többsége támogatta abban az időben a Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesülést”, vagyis az „újraegyesülésért” zajló mozgalom tömeges volt. Egyes történetírókkal ellentétben Boldizsar elismeri, hogy ez nem azt jelentette, hogy mindenki vágyott erre, a realitásokat figyelembe véve elismeri, hogy a magyarok és a románok, akiknek volt anyaországuk, nem támogatták ezt a mozgalmat. Azonban az leszögezhető, hogy a Népbiztosok első gyűlésének határozata Kárpát-Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való újraegyesüléséről a helyi lakosság többségének akaratát tükrözte.⁹⁷⁰ A gyűlésen részt vett képviselők származását elemezve a szerző megállapította, hogy a Beregszászi járásból voltak a legkevesebben, ami azzal magyarázható, hogy az ott élő, főként magyar lakosság „óvatosan” viszonyult Kárpátalja Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesüléséhez”.⁹⁷¹ Tehát, a szovjet historiográfia által rögzített terminológia itt is jellemző. Bár törekszik az objektivitásra, mégsem tesz említést a magyar férfilakosság „malenykij robotra hurcolásáról”, ami miatt részt sem vehettek a munkácsi fórumon a magyarok.

A szintén 2001-ben kiadott enciklopédikus kötetben az 1944. év történéseiről is a bevezető történeti áttekintésben olvashatunk. Ivan Pop szerint a szovjet hadsereg győzelmi átvonulása a vidék ruszin lakosságának körében elindított ismét egy szlavofil mozgalmat, egy messianisztikus várakozást idézett elő a keletről jött testvérek iránt. A magyar hatóság azon erőfeszítései, hogy felnyissák

⁹⁶⁵ *Nariszki isztoriji Zakarpattya*, II. kötet, 1995. i.m.: 577.

⁹⁶⁶ PAGIRJA, 1996. i.m.: 90.

⁹⁶⁷ HOMONNAJ ÉS TÁRSAI, 1997. i.m.: 26.

⁹⁶⁸ Uo.

⁹⁶⁹ BOLDIZSAR, 2001. i.m.: 68.

⁹⁷⁰ Uo.: 86–87.

⁹⁷¹ Uo.: 89.

az emberek szemét a Szovjetunióban lezajlott kolhozélet szörnyűségeiről, a szovjet büntető szervek tevékenységéről hiábavalónak bizonyultak. Annyira szörnyű dolgokat mondtak (amiről most már tudjuk, igaz volt), hogy senki nem hitte el.⁹⁷²

Podkarpatszka Rusz szovjet hadsereg általi „felszabadítását” 40 éven át legendák ködjé borította, ami a hivatalos propaganda által sulykolt tézis szerint annyira áldozatos volt, hogy a lakosságnak nemcsak a katonáknak kell hálásnak lenniük, de utódaiknak is. A valóság ettől sokkal prózaibb volt. Mint ismeretes, 1944. augusztus 23-án Románia átállt a Hitler-ellenes koalícióhoz, ezért a német hadosztályoknak vissza kellett vonulniuk Magyarország központi részébe. A szovjet csapatok ezalatt mélyen nyugatra hatoltak, egészen a Kárpátok északi vonulataihoz. A német és magyar szövetséges csapatok, 1944 nyarán a Kárpátok előhegyeinél az „Árpád-vonal” védelmi állás kiépítésével foglalkoztak, de most a bekerítés veszélye miatt arra kényszerültek, hogy visszavonuljanak a Tisza mögé Kelet-Szlovákiába, amely visszavonulás az év októberére már meneküléssé vált. A fedezés és feltartóztatás céljából hátrahagyott kisebb csapatokkal került ennek következtében szembe a szovjet hadsereg a Kárpátokban. Podkarpatszka Rusz így 10 nap alatt lett felszabadítva, komolyabb harc csupán a csapi vasúti csomópontért alakult ki. 1944. október 29-re a vidék teljes területe a szovjet hadsereg felügyelete alá került. A várt szabadság azonban nem következett be, egyik függőséget egy másik váltotta fel, ami talán rosszabb is volt az előbbinél⁹⁷³ – írja Ivan Pop. Ezután beszámol az 1943. december 12-i és 1944. május 8-i szovjet–csehszlovák szerződésekről, azok következményeiről, Podkarpatszka Rusz kettéosztásáról, a kommunisták által vezetett népi bizottságok létrehozásáról, az elkobzásokról, a politikai tisztogatásokról, a magyarok és németek tömeges internálásáról, illetve november elejére a vidék Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesüléséért” indított propagandakampányról.⁹⁷⁴

Egyedülálló kijelentése a szerzőnek, hogy az „újraegyesülés” terminusa jogszerűtlen volt, mivel Podkarpatszka Rusz sosem volt Ukrajna része. A csehszlovák emigráns kormány erőfeszítéseiről számol be, hogy a München előtti határok kerüljenek visszaállításra, de a terület elvesztéséért Beneš elnököt okolja, mert a háború elején az együttműködés reményében mintegy felajánlotta Sztálinnak a területet, aki ezt 1944-ben aktualizálta.⁹⁷⁵

A terület, Kárpátalja 1944. évi annexiója a szerző szerint a Moszkvában kidolgozott forgatókönyv szerint zajlott, a munkácsi újraegyesülésről szóló manifesztumot (1944. november 26.) szintén a fővárosban készítették elő, ráadásul sokkal hamarabb, mint Podkarpatszka Rusz „felszabadítása” lezajlott volna.⁹⁷⁶

A terület USZSZK-hoz csatolásának körülményét, az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák egyezményt, a Zakarpatszka oblaszty létrehozását, a kárpátaljai ruszinok ukránokká nyilvánítását, illetve az annexió aktusát a szerző szerint a nyilvánosság számára azzal a szlogenrel igazolták, hogy „ezáltal fejeződött be az ukrán etnikai területek egy államban való egyesítése”.⁹⁷⁷ Igazából ez a szlogen még ma is élő és dominánsan bekerült a helyi historiográfiába és a köztudatba is.

A *Nariszi isztoriji Zakarpattya* III. kötete az 1946–1991 közötti eseményeket, társadalmi-politikai folyamatokat összegzi. Az 1944–45. évi történelemsokról szólva a historiográfiai áttekintés szerzője, Dmitro Daniljuk elmondja, hogy Kárpátalja Vörös Hadsereg általi felszabadítása a „több évszázados idegen elnyomás alól” nagy fordulatot jelentett a vidék történelmi fejlődésében és lehetővé tette az Ukrán SZSZK-val való egyesülést.⁹⁷⁸ A műben gyakran szerepel az 1944–45-ös év mint vízválasztó vagy sorsforduló, míg a korábbi 1939–44 közötti időszakot a sztereotípiáknak megfelelően több helyen is a „magyar megszállás éveinek” nevezik.

⁹⁷² POP, 201. i.m.: 45.

⁹⁷³ Uo.

⁹⁷⁴ Uo.: 45–46.

⁹⁷⁵ Uo.: 46.

⁹⁷⁶ Uo.: 46–47.

⁹⁷⁷ Uo.: 48.

⁹⁷⁸ *Nariszi isztoriji Zakarpattya*, III. kötet, 2003. i.m.: 19.

A kötet szerzőinek kritikai szemléletét mutatja a korszakkal kapcsolatosan, hogy elismerik, az 1945. június 29-én aláírt szovjet–csehszlovák szerződésben megfogalmazott passzus, mely szerint Zakarpatszka Ukrajna (értsd: Kárpátalja – B. M. A.) a lakosság akarata szerint újraegyesül ősi hazájával – Ukrajnával és csatlakozik az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz, nem helytálló, hisz Kárpátalja azelőtt sosem volt Ukrajna része, pláne nem Szovjet-Ukrajnáé. A kárpátaljai ruszin nép pedig egy közigazgatási eljárás során ukrán lakossággá minősítődött, amit Moszkva és Prága a megkérdésük nélkül hajtott végre.⁹⁷⁹ Ezek fényében érdekes, miért használják következetlenül az „újraegyesülés” terminust továbbra is.

A szovjet hatalomváltás utáni első (1946-os) legfelsőbb tanácsai választások idején összegyűjtött és titkosított levéltárakban őrzött besúgói jelentéseket ismertetnek a rendszer kiépítésének tárgyalása során. Ezekből az derül ki, hogy a lakosság egy része jobbnak tartotta a csehszlovák és magyar fennhatóságot, az életszínvonal és élelmiszerellátottság alacsony színvonala miatt „visszasírták” az előző hatalmakat.⁹⁸⁰

Az 1991-ben kiadott politikai megtorlások áldozatainak rehabilitálásáról szóló törvény értelmében megnyíltak a levéltárak titkosított aktái és a korábbi évtizedek „fehér feltárásáról” lehullhatott a fátyol. A fentebb már idézett politikai megtorlások áldozatairól szóló kötetben ilyen esemény volt az 1944. évi ún. „malenikij robot” is, háromnapos kényszerszolgálatra való deportációja a katonaköteles korú magyar és német nemzetiségű kárpátaljai férfilakosságnak. Míg a kárpátaljai magyar kutatók az 1990-es években elkezdtek feltárni ennek körülményeit és áldozatait, az ukrán történészek csak később publikáltak erre vonatkozó eredményeket.

Az 1944. októberi Vörös Hadsereg általi „felszabadítás” a helyi lakosság számára pozitív és negatív következményekkel egyaránt szolgált: „...megvalósította az ukrán nép „újraegyesülésének” régóta dédelgetett álmát, de egyben sok fájdalmat és szenvedést is hoztak, melyeket a háború utáni évtizedekben szándékosan mély hallgatás övezett, mivel említése a szovjet rendszer elleni megnyilvánulás révén bebörtönzést és száműzetést eredményezett volna”⁹⁸¹ – olvashatjuk egy 2003-ban, majd egy 2008-ban⁹⁸² kiadott műben is.

2008-ban megjelent művében Dovhanics professzor részletesen bemutatja a szovjetrendszer kiépítése folyamán a kárpátaljai magyar lakosság ellen elkövetett túlkapásokat, megtorlásokat. Megtudhatjuk, hogy a szovjet katonai vezetés csak a vidék orosz és ukrán lakosságának érdekeit nézte, a többi nemzetiséggel szemben bizalmatlanok voltak. Példaként említi, hogy az 1944 őszén a Vörös Hadseregbe önkéntesként jelentkező magyar fiatalokat, miután kiderült nemzetiségük, rendre hazaküldték. A magyar lakossággal szembeni negatív diszkrimináció kapcsán egy idézetet is olvashatunk Pronyin, a 4. ukrán front politikai osztályának vezetőjétől: „Az újraegyesülési Manifesztum aláírása után a politikai helyzet meglehetősen nehézvé vált. Előtte még a magyarok is, ha nem is örömmel, de mindenesetre nem ellenségesen viszonyultak a Vörös Hadsereg bevonulásához Kárpátontúli Ukrajnába. Azonban, miután az államvédelmi szervek megbízhatatlannak nyilvánítottak 30 ezer katonaköteles magyart, a magyar lakosság nagy része és a magyar-barát ukránok elkezdtek elégedetlenségüknek hangot adni, illetve negatívan viszonyulni az oroszokhoz. Ez elsősorban a Manifesztum elleni agitáció megszervezésében fejeződött ki.”⁹⁸³ A magyar lakosság ezen álláspontját azonban a szovjet érában mélyen elhallgatták, mint ahogy az 1944. november 13-án kiadott 0036. számú parancsot is – olvasható a műben –, mely alapján elkezdődött a „hadifoglyok, katonák és katonaköteles korú magyar és német nemzetiségű, 18 és 50 év közötti férfiak, illetve magyar tisztségviselők, rendőrök és csendőrök munkatáborokba való kényszerítése”.⁹⁸⁴

⁹⁷⁹ Nariszi isztoriji Zakarpattyja, III. kötet, 2003. i.m.: 36.

⁹⁸⁰ Uo.: 41.

⁹⁸¹ Reabilitovanyi isztorijeju, 2003. i.m.: 57.

⁹⁸² DOVHANICS, OMELJAN, 2008. i.m.: 184.

⁹⁸³ Uo.: 185.

⁹⁸⁴ Uo.: 186.

Az 1956-os forradalom

Amíg a ma Kárpátaljaként ismert területek közigazgatásilag a Magyar Királyság kötelékébe tartoztak, a kárpátaljai ukrán nyelvű honismereti/helytörténeti művek viszonylag részletesen foglalkoztak a magyar történelem jeles eseményeivel, hisz annak része volt e vidék története is, s bár-hogy akarják, nem tudják kikerülni ezt a tényt. Viszont, miután önálló közigazgatási egységként, sajátos történeti fejlődésbe „kezdet” a vidék, a közös történelem megszakadásával egyre kevesebb az említés az általános magyarországi eseményekről. Az 1938–39-es Kárpátalja hovatarozására vonatkozó szembenállás még élénken foglalkoztatja a szerzőket, az 1939–44 közötti időszakról már kevesebbet és leginkább negatívumokat írnak, 1944-et mint felszabadulást aposztrofálják, majd mintha megszakadna minden, a II. világháború utáni időszakról elsősorban találunk csupán néhány adatot a „közös táborba” tartozó országok szocialista együttműködéséről, a pártkapcsolatokról vagy a közös gazdasági-ipari programokról. Az 1956-os magyarországi forradalmat 1991 előtt a szovjet történetírás hatására itt is ellenforradalomként definiálták,⁹⁸⁵ az új, korábbi értékítéletet felülbíráló és ártértékelő kárpátaljai honismereti historiográfia helyre teszi ezt a kérdést, azonban mivel Kárpátalját nem érintette olyan mélyen, kevesen foglalkoznak vele.

A korábban idézett, fentebb felhasznált művek közül az 1992-ben megjelent Olasin által írt honismereti kézikönyvben nincs konkrét említés az 56-os magyarországi forradalomról, csak egy homályos említés, ami esetleg erre az eseményre utalhat: „... a szovjet nép és a szomszédos baráti népek a Lenin által kijelölt úton haladva, az oroszok mintája szerint építették fel az új életet. Más lehetőség azonban nem is volt, mert ha arról az útról valaki le próbált térni, jöttek a tankok. Akik pedig másként gondolkodtak, más utat kerestek, a Gulag vagy a halál várta.”⁹⁸⁶

Az 1956-os forradalomról és az európai szovjet típusú totalitárius rendszerek bukásáról egy kárpátaljai ukrán helytörténész, Ivan Koroly készített monográfiát, mely azonban nem illik a vizsgálat tárgyát képező honismereti művek sorába. Említése mégis azért fontos, mert a jelenkori magyar historiográfiai koncepciók és levéltári források alapján objektív képet fest a szerző az eseményről, résztvevőiről, hangsúlyozza fontosságát és megítélésének történeti evolúcióját. E mellett az Ungvári Állami, Informatikai, Gazdasági és Jogi Egyetem Honismeret Tanszék vezetője összefoglalja a szovjet és a rendszerváltások utáni ukrán és orosz historiográfia eredményeit 1956-tal kapcsolatban és azokat a külpolitikai, állami szinten lezajlott diplomáciai eseményeket, melyek során Oroszország elismerte a belügyekbe való szovjet katonai beavatkozás jogtalanságát, rendezte a két ország közötti feszült viszonyt.⁹⁸⁷ Ezáltal Ukrajnában is megtörtént a szemléletváltás, és a korábbi fogalmi készlet lecserélése.

A Szovjetunió széthullása, a független Ukrajna megalakulásától 2011-ig megjelent ukrán és orosz nyelvű tudományos, illetve tudományos-népszerűsítő honismereti munkák áttekintése és ezek tartalmi ismertetése valószínűleg jól érzékelteti, hogy hol tart most a régió ukrán történetírása Kárpátalja históriájának újszerű vizsgálata terén. Úgy vélem, nem szükséges itt a szemléltetett álláspontok részletes elemzésébe bocsátkozni. Elég felhívni a figyelmet azokra az alapvető fontosságú törekvésekre, amelyek az idézett részek alapján jól kivehetőek: egyrészt a mai értelemben vett Kárpátalja mint területi egység visszavetítése a középkor és a későbbi korok századaira; másrészt a forráskritika sok esetben hűtlen kezelése, illetve esetenként teljes mellőzése, valamint a vizsgált témát más alapokra helyező legújabb nemzetközi tudományos eredmények figyelmen kívül hagyása.

⁹⁸⁵ Az SZSZKSZ-kormány 1956. október 30-án kiadott egy Nyilatkozatot, melyben jogosnak és haladó szelleműnek ismerték el a népi-demokratikus államrend munkássztyálynak mozgalmát, melyet a gazdasági fejlődés és anyagi jólét érdekében hoztak létre, és az államapparátus bürokratikus túlkapásai ellen irányult, azonban hozzátesszik, hogy nemsokára ehhez „sötét reakciós és ellenforradalmi erők” csatlakoztak, amelyek ki akarták használni a helyzetet és visszaállítani Magyarországon a „feudális-kapitalista viszonyokat”. A szovjet historiográfia eredményeit az 1956-os forradalomra vonatkozóan részletesebben l.: KOROLY, IVAN: *Uhorszka revoljucija 1956 roku pocsatok krahui proragyanszkij totalitarnih rezsimiv*. (Az 1956-os magyar forradalom: a szovjet típusú totalitárius rendszerek bukásának kezdete). Vidavnictvo V. Pagyaka, Uzshorod, 2003. 14–26.

⁹⁸⁶ OLASIN, 1992. i.m.: 171.

⁹⁸⁷ KOROLY, 2003. i.m.: 26.

Bár valamennyi kiadványról elmondható, hogy Kárpátalja történetének modern szintézisét képezik, némelyik nyomán az olvasó előtt mégis a szovjet érában megrajzolt kép elevenedik meg az eseményekről, mivel a 1990-es évek szerzői számos esetben az 1945 utáni szakirodalmat vették alapul műveik elkészítéséhez, a fogalmi apparátusuk transzformálódása nehézkesen ment végbe.

Kárpátalja nemzetiségi sokszínűségét és történelmi múltjának változékonyságát majd minden mű hangsúlyozza; a sorsfordulók, impériumváltások jól elkülönítve jelennek meg, illetve gyakori a közigazgatási terminusok változékonny alkalmazása. Az Ungvári Nemzeti Egyetem professzori gárdája által kiadott háromkötetes sorozat utolsó részében az alábbi történelmi megnevezéseket találjuk a vidékre vonatkozóan: Marca Ruthenorum (Ruszká Marka), Uhorszka Rusz, Ruszka Krajina, Pidkarpatszka Rusz, Kárpatszka Ukrajina, Zakarpatszka Ukrajina, Zakarpatszka oblaszty⁹⁸⁸ – ezek területi behatárolását azonban gyakran kifelejtik a történétírók, s a mai határviszonyokat vetítik a múltba.

Mint láthatjuk, a függetlenedés utáni első években megjelent és a napjaikban megjelent művek tényanyagában és szemléletmódjában számottevő fejlődés tapasztalható, például, hogy eltűnt az osztályjelleg, azonban a történelmi fogalmak visszavetítése a múltba, Kárpátalja Ukrajnához tartozásának „történelmi megalapozása” máig alapvető kérdése egyes műveknek. Az idézetek, úgy gondolom, világosan tükrözik a művek tudományos színvonalát, és azt, hogy a politikai érdekek (ruszin–ukrán irányzat) mennyire meghatározó jelenségek a történétírás szférájában. A különböző korok és események megjelenítése alapján leszűrhető képünk változó előre- és visszalépést mutat, az események közelsége és az érdekek közvetlenebb ütközése egyes esetekben negatív tényezőként szerepel. Összegzőképpen megállapítható, hogy az 1991 és 2011 közötti kárpátaljai ukrán honismereti művek magyar nép történetére vonatkozó megállapításainak jellege, mélysége és minősége szakaszonként változó. A művek egy részénél még láthatóak a régi megközelítési módszerek és sztereotípiák, a fogalmi apparátus megújulása azonban már megindult.

⁹⁸⁸ *Nariszi isztoriji Zakarpattya*, III. kötet, 2003. i.m.: 543.

A magyarság és a magyar történelem kiemelt eseményeinek ukrán tankönyveken és kárpátaljai honismereti/helytörténeti műveken keresztül sugárzott képének tanulmányozása során az alábbi konklúziók, tapasztalatok vonhatók le. Egyrészt: a képkötés nem vizsgálható izoláltan, s a pusztán szövegelemzés sem használható egyedüli kutatási módszerként, hisz a mindenkori reflexió az önkép, a kapcsolatrendszer, az érdekek és az erőviszonyok függvénye, így a leírt szöveg több szempontú kritikai vizsgálata szükséges. A téma kifejtéséhez ezért szükség volt az ukrán–magyar történeti és kulturális érintkezések, összeütközések és szövetségek áttekintésére, az ukrán történeti narratíva és történetírás koncepcióinak, súlypontjainak megismerésére, a nemzet- és államalkotó törekvések, mozgalmak és kulcsfigurák számbavételére, valamint a választott időszak ukrán oktatáspolitikai, nemzetépítő stratégiáinak, tendenciáinak vázolására. Másrészt: a felvetett téma, az ukrán magyarságkép mozaikszerű feldolgozottságának folytán kiindulópontként a nemzetkép- és magyarságkép-kutatás, illetve a tankönyvkutatás nemzetközi tapasztalataira, eredményeire lehetett támaszkodni, adaptálva módszereiket a helyi viszonyok sajátosságainak figyelembevételével.

Áttekintve az Ukrajnában minisztériumi jóváhagyással vagy ajánlással használatos általános és középiskolai történelemtankönyvek 1991–2011 között megjelent példányait, számos tanulság vonható le mind a történelemtanításra, mind a bennük tükröződő magyarságképre vonatkozóan. Először is: az Ukrajna történetét magukba foglaló kiadványok a nemzeti történelem bemutatása közben számos anakronizmust és terminológiai hibát vétenek. Ilyen például az „Ukrajna” fogalom vagy a mai Kárpátalja, mint önálló területi egység visszavetítése a múltba. Annak ellenére, hogy közigazgatásilag létrejött a XX. századhoz kötődik, a tankönyvek oldalain találkozhatunk Kárpátalja vagy Kárpátontúl történetével az őskorban és a kora középkorban is, sokszor földrajzilag definiálatlanul, mekkora területet értenek ezalatt. A tankönyvek terminológiája tehát történelmi tévedések sorozatát tudatosítja az első, múltra vonatkozó ismereteiket megszerző iskolásokban.

Igen szembevetendő az a tendencia is, hogy egyes nagyobb horderejű eseményeket vagy teljesen elhallgatnak, vagy ha említik is, jelentőségüket igencsak lekicsinyítik, míg más, az ukrán nemzeti múlt igazolását alátámasztó történetek sok esetben felnagyítva jelennek meg a művekben, tehát gyakori a kettős mérce. Ennek fő oka, hogy a tankönyvek a hivatalos ukrán történelmi narratívához igazodva íródtak, állandónak és változatlanul mutatják be nemcsak az ukrán népet, de az államot, sőt a nemzetet is. Az ukrán történelem taglalása során a szerzők erősen patriotisztikus és nemzetorientált hangvételt alkalmaznak, s számos példa támasztja alá azt is, hogy a szomszédos népeket az ukránok ellenségeiként mutatják be, amit negatív jelzőkkel erősítenek fel. A propagandista szellemű szöveg elmaradhatatlan része továbbá a pravoszlávia előtérbe helyezése más vallásokkal szemben. Vagyis az ukránok örökös áldozatszerepben, de hősiek elhivatottságtudattal ábrázolják önmagukat mind a tankönyvek, mind az általános historiográfiai művek oldalain.

Pozitív tendencia, hogy a magyar nép történetének megjelenése az ukrainai egyetemes történelemtankönyvek hasábjain egyre nagyobb teret kap, s a közép-európai államok, események kapcsán az újabb kiadványokban egyre több információ található. A magyarokról sugallt kép a tankönyveken keresztül felemás jellegű, hisz a veszélyes és barbár honfoglalók és kalandozó magyarok fokozatosan letelepednek, kereszténnyé válnak, a halicsi területekért és „Kárpátaljáért” vívott harcok során ugyan ellenségesek, de a törökökkel vívott harcok idején, a kozákok erdélyi fejedelmekkel fenntartott diplomáciai kapcsolatai révén többnyire objektív képre tesznek szert. Az újkor végéig megmarad mondhatni ez a pozitív kép, majd a XX. században, főként a Kárpátalja hovatartozásáról szóló részeknél ismét előjönnek az *elnyomó, magyarosító, horthysta, megszálló, utolsó csatlós* stb. jelzők. Az ukrán nép történetét tartalmazó tankönyvek objektivitása és tényanyag-pontossága már erősen megkérdőjelezhető, ezekben jobban érezhető a „nemzeti öntudat-nevelő” funkció,

s előfordul olyan is, hogy egyes művekben már a bevezetőben leírják, a nemzeti történelem konstruálásával próbálják legitimálni a jelenlegi határokat és államiságot.

A levont következtetések nem tekinthetők marginális véleménynek, hiszen napjainkban a közvélemény és a történész szakma egy része szintén egyetért azzal, hogy a tankönyveken keresztül mítoszokat közvetítenek, melyek romboló hatással lehetnek a szomszédos országokkal való viszonyra, s az újabb és újabb sérelmek „feltárása” pedig olyan színezetet ad a narratívának, mely az ukrán nép kisebbségét, állandó áldozatszerepét erősíti a történelem folyamán.

Az ideális tankönyv kritériumairól már sok szó esett a tudományos, módszertani, közéleti és egyéb fórumokon, legfontosabb kritériumának – úgy vélem – a szakmai objektivitásnak és a didaktikai szempontoknak kellene lenniük, vagyis a tankönyv ne politikai eszközként funkcionáljon. Pozitív irányba mutató tendenciának tekinthetjük, hogy az önvizsgálat igénye a beszűkült és túlpolitizált tankönyvírói gyakorlattal szemben már felmerült az ukrán történetészek és tankönyvkészítők körében, így valószínű, hogy a megtisztítás folyamata is kezdetét veszi. Azt is hangsúlyozni kell, hogy Ukrajnát is elérték már a nyugati tankönyv-egyeztetések, és az egymással szembeni negatív sztereotípiák kiiktatásának törekvése, s ebben is az ukrán nép múltjában leginkább domináns lengyel és orosz példa jár elől. A többi szomszéd esetében, például magyar–ukrán viszonylatban már sor került ugyan történész vegyes bizottság felállítására, s megkezdődtek a közös történelem vitás kérdéseinek egyeztetései, az ilyen irányú tankönyvrevízióra azonban még nem került sor.

A Szovjetunió széthullásától, s a független Ukrajna megalakulásától 2011-ig megjelent ukrán és orosz nyelvű tudományos, illetve tudományos-népszerűsítő honismereti munkák szemléletének számbavétele és egy terjedelmi, tematikai és kronológiai szempontok szerint behatárolt részének ismertetése valószínűleg jól érzékelteti, hol tart most a régió ukrán történetírása Kárpátalja történetírásának újszerű vizsgálata terén, s egyben azt is, milyen képet, attitűdöt jelenítenek meg ezek a művek a magyarságról és a magyar történelem sorsfordulóiról.

A magyar és szláv népek, s ezen belül az ukránok kapcsolata tulajdonképpen hol ellenséggént, hol jószomszédi viszonyként jelenik meg a művekben. A kezdeti időszak, vagyis a honfoglalás kora úgy elevenedik meg az olvasó képzeletében, mintha egyrészt megakadályozta volna a helyben talált szláv fejedelemségek virágzását, másrészt jelentősen késleltette volna államalakulatba való tömörülésüket. Később a mai Kárpátalja területéért folyó állandó határincidensek befolyásolták a két állam közötti kapcsolatot, melynek kiéleződésére leginkább a XX. században került sor a vidék ukrán lakosságának függetlenedési törekvései következtében. A magyar honfoglalás és államalapítás korának megjelenítése alapján leszűrhető képünk pozitív előrelépést mutat, a „vad barbár horda, amely a szlávoktól tanult meg mindent” sztereotípiát halványodni látszik, s mindinkább elterjedté válik a pravoszláviát toleráló, a szlávok mellé békésen letelepedő, tehetséges vezetőikkel és uralkodókkal rendelkező nép ábrázolata. Azonban amiatt, hogy a magyarok Kárpát-medencébe költözésükkel és a mai Kárpátalja területére való „igényükkel” keresztezték az itt élő fehér horvátok (akiket általában a keleti szlávok ágához sorolnak) és a Kijevi Rusz érdekeit, sokszor ellenfélként vagy ellenséggént, sőt hódítókként jelennek meg, s hosszas fejtegetéseket olvashatunk arról, hogy a magyar uralkodók hogyan használták ki a Kijevi Rusz gyengeségét, s fokozatosan hogyan hódították el tőlük a XII–XIII. századra ezt a területet. A kor eseménytörténetének leírásánál legtöbbször a Nesztor nevéhez fűződő *Régmúlt idők krónikáját* és Anonymus Gestáját idézik kritika nélkül, így alapvető kronológiai és tényanyagbeli hibák fordulnak elő a művekben, pl. a honfoglalás időpontját a magyar historiográfiai gyakorlattól eltérően rendre a 898. vagy 896. évhez kötik.

A magyar történelem egyik legtragikusabb eseménye, a mohácsi csatavesztés és következményei már nem kapnak túl tág teret a vizsgált művekben, általában 1–2 bekezdés erejéig tárgyalják. A cezúra leírása többnyire tárgyilagos, hangsúlyozzák tragikumát és következményeit, melynek során a vidék szempontjából bekövetkezett változások kiemelése figyelemre méltó. „Kárpátaljai perspektívából” részletesebben kitérnek a szerzők a következményekre, a terület esetében is bekövetkezett kettéosztásra, és arra, hogy a vidék a Habsburgok, törökök és az erdélyi fejedelmek

érdekeinek ütközőterületévé vált, mivel az erdélyi fejedelmek többször is háborúztak a magyar területek újraegyesítéséért.

Az erdélyi fejedelmek közül többen helyet kaptak a kötetekben: Bocskai István, Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György, Kemény János, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc – persze változó terjedelemben és hangsúllyal. A legnagyobb teret természetesen a ruszinokkal jó viszonyt ápoló II. Rákóczi Ferenc és Habsburg-ellenes „felkelése” kap. Összességében, a fejedelemről és koráról felemás kép alakult ki a régió ukrán helytörténetírásában. A szabadságharc okai és veresége, Rákóczi szerepvállalása kapcsán olykor a túlzott osztálycentrikus látásmód kerül előtérbe, illetve Kárpátalja, Szlovákia és egyben Magyarország és megyéinek ahistorikus szerepeltetése a XVIII. század elején.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kora már igen tág teret kap a honismereti művekben. A korszak értékelését a szerzők általános, magyarországi és a ruszin/ukrán nemzeti mozgalom szempontjából egyaránt elvégzik, mivel az 1848–49-es eseménysorozat egyben a ruszin/ukrán „nemzeti újjászületés/ébredés” kezdetét is jelentette. A forradalom és szabadságharc általános eseménytörténete mellett a helyi vonatkozások, történések részletezése dominál. Sok helyen megemlítik Kossuth és Petőfi nevét, viszont sem az első felelős magyar minisztérium vezetője, Batthyány Lajos, sem a hadügyekben jeleskedő tábornokok nincsenek név szerint említve. A szabadságharc végetlenségében terminológiai evolúció figyelhető meg, hisz a „90-es évek kezdetén megjelenő „osztályharc” és „forradalmi-felszabadító mozgalom” fokozatosan „polgári-demokratikus forradalomná” nőtte ki magát, azonban megítélésében kettősség mutatkozik. Míg elismerik és nagyra értékelik vívmányait, pl. a jobbágyfelszabadítást, a kapitalista jellegű gazdasági előrelépést, a forradalmi vezetőket árulással vádolják, mert nem vették figyelembe a nemzetiségek érdekeit, így sok helyen hangsúlyozva van, milyen nagy örömmel fogadták a helyi ruszin/ukrán lakosok a forradalom leverésére érkező orosz csapatokat, akiktől az „idegen elnyomás alóli felszabadítást” vártak. A küzdelem végkimenetele nem minden kiadványban egyértelmű, előfordul, hogy néhol a magyarok győzelmi pozícióját sugallják, melyből a nemzetiségeknek, pl. a ruszinoknak csak hátránya származott. A megtorlások és az utána következő önkényuralom időszaka, sőt a kiegyezés sem minden esetben kerül tárgyalásra a művekben.

Az Osztrák–Magyar Monarchia dualista rendszeréről általában nagyon kevés említés történik, inkább hangsúlyosak a korabeli oktatási és nemzetiségi törvények és hatásuk, a ruszinok „nyomorúságos” gazdasági helyzete, illetve a „felvidéki akciók”. Az első világháborút és az azt követő békediktátumokat részben az említett „elnyomó” nemzetiségi politika eredményének tartják, s pozitív előrelépésként értékelik a Csehszlovákia kötelékébe kerülést. A XX. századhoz érve már egyre szembetűnőbb a kettősség a ruszin és ukrán irányzat történetíróinak művei között, míg az előbbi, a „kisebbik rossz”-nak vagy a „legelfogadhatóbb kiút”-nak nevezi a Csehszlovákiához csatlakozás aktusát, az utóbbi képviselői szerint a csehszlovák fennhatóság menekülést jelentett a magyar asszimilációs politika és a sovinizmus elnyomása alól. Egyre jellemzőbb Kárpátalja „ősi ukrán etnikai terület”-ként való definiálása a narratívákban. Ugyanitt találkozunk emellett olyan véleménnyel is, hogy a magyarok és „Kárpátalja” a többi nemzetiséggel együtt kiszabadult a „monarchia béklyóiból” és a demokratikus fejlődés útjára léptek, vagyis néhol úgy kezelik Kárpátalját, mint külön közigazgatási egységet, amelynek nincs köze a magyarokhoz vagy Magyarországhoz, csak úgy mellette létezik. Másutt úgy értékelik a korabeli eseménysort, mint pozitív előrelépést a történelem folyamatában, hisz „Magyarország népei is lerázták a több mint 200 évig tartó Habsburg-elnyomást” és a demokratikus átalakulás útjára léptek.

A magyar történelemben „öszirózsás forradalomként” ismert 1918. évi forradalmat „polgári-demokratikusnak” nevezik az ukrán művekben is, bár nem minden vizsgált mű tárgyalta az eseményt, de amelyik igen, az pozitív színben. Gróf Károlyi Mihály neve is több helyen előfordul. Elég tág teret kap még mindig a Tanácsköztársaság időszaka, Kun Béla és a népi tanácsok rendszerének kialakulása. A két világháború közötti időszakot már leginkább kárpátaljai szemszögből vizsgálják.

Magyarország történetének 1938–1939-től a második világháború végéig terjedő időszakát sok kiadvány vizsgálja, elsősorban a mai Kárpátalja területére, lakosságára és eseményeire vonatkozóan. A szovjet historiográfia által háttérbe szorított témák, mint a magyar revíziós törekvések, az 1938–1939-es évek diplomáciai eseményei, Kárpát-Ukrajna kikiáltása, majd Magyarország általi „megszállása” 1939 márciusában, a régió politikai fejlődése 1939–1944 között stb. – a függetlenség utáni kárpátaljai ukrán történetírásban preferált témákká váltak. Az 1938–1944-es évek körül sok a vita, és a mai ukrán történetírásban Magyarországot és a magyarságot ebben a korszakban tüntetik fel a leginkább negatív színben. A szovjet éra Kárpátaljára vonatkozó történeti kánonjában Volosin Ágoston görög katolikus kanonoknak vagy az általa irányított Kárpát-Ukrajnának nem volt helye, vagy ha írtak róla, akkor mint „az ukrán burzsoá nacionalisták, fasiszták és a római pápa bérenceinek bábá államáról”.⁹⁸⁹ 1989, s különösen 1991 után azonban ez a téma fokozott érdeklődés tárgyává lett. A korábban elnémitott, nacionalistának bélyegzett politikusok, közszereplők az ukrán államiság élharcosai lettek. Az 1938–39-ben lezajlott események teljesen új szemlélete vált elfogadottá, most már, mint a függetlenségi mozgalom és az ukrán állammal való egyesülés törekvésének dicső szakaszát vizsgálják. Ez a tendencia nemcsak a kárpátaljai, hanem az ukrainai történetírói gyakorlatban is általánossá vált. A történészek az 1938 októberétől 1939 március közepéig tartó korszakot, amely a Volosin-féle Kárpát-Ukrán állam kikiáltásával fejeződött be, mérföldkőnek tekintik abban a több évszázados folyamatban, amely a Kárpátok déli lejtőjén letelepedett ukránok nemzeti-politikai öntudatához és idegen (értsd: magyar) uralom alól való felszabadításához, majd a többi ukránnal való egyesüléséhez vezetett.⁹⁹⁰

Ez az eseménysorozat, mely ráadásul Magyarország sikerével, területnagobbodásával végződött, jelenti az ukrán–magyar kapcsolatok egyik legfőbb sérelmét ukrán részről, s a történeti emlékezet olyan nem túl távoli eseménye ráadásul, melyről nagyon sok szubjektív visszaemlékezés, memoár, sajtópublicisztika jelent meg az utóbbi évtizedekben, melyek még inkább erősítették a magyarelles közhangulatot. Ezt a negatív attitűdöt vették át az ukrán hazafias nemzetépítés hívei közé tartozó történetírók, akik szerint a magyarok Németország és Olaszország támogatásával, erőszakkal és jogtalanul szállták meg Kárpátalját. Általánosak a hasonló megfogalmazások: „a kárpátaljaiak számára a II. világháború már 1939. március 15-én elkezdődött, amikor a fasiszta Magyarország hadserege megegyezve a Hitleri Németországgal háborút kezdeményezett a független Kárpát-Ukrajna ellen”, melyek sem tárgyilagosságnak, sem szakmailag helytállónak nem nevezhetők. Az ilyen jellegű tendenciózus és érzelmekre ható megállapítások nagyban hozzájárulnak Magyarország ellenség-képének felerősítéséhez.

Természetes velejárója a katonai hadműveleteknek, hogy véraldozatokat követelnek, és az új hatalom saját közigazgatását, jogrendszerét stb. vezeti be, a magyar honvédek 1939 márciusi bevonulása során történt atrocitásokat, intézkedéseket viszont túlzásokkal, a helyi védők heroizálásával, a „megszállók” képét negatív jelzőkkel erősítik. A „horthysta”, „fasiszta” és ehhez hasonló jelzők gyakoriak a történeti irodalom lapjain.⁹⁹¹ Vitathatatlan, hogy a magyar hadsereg németek oldalán való részvétele a II. világháborúban szintén nem kedvez a magyar állam és a magyarság pozitív megítélésének, mivel ebből kifolyólag nemcsak a jelenkori ukrán történetírás marasztalja el a magyarokat, hanem már az előző szovjet történetírás is megalapozta a negatív attitűdöt. Kimutatható emellett az a tendencia is, hogy a ruszin irányvonal képviselői pozitívabban vagy legalábbis árnyaltabban tárgyalják ezt a korszakot, míg az ukrán orientáció országos felerősödésével a politikai-társadalmi életben, historiográfiában, a kárpátaljai történetírás átpolitizálására is hatást gyakoroltak. A történeti szemléletváltás fontos tükrözője a terminológiai apparátus, melyből megállapíthatjuk, hogy körülbelül az 1990-es évek derekáig az új történeti szemlélet még keveredik a régi beidegződésekkel, s a szovjet ideológiai csökevények továbbra is felfedezhetők a művekben, ezt tanúsítják az olyan megállapítások, mint „1939–44 folyamán a megszálló hatalommal szemben

⁹⁸⁹ *A boldogság felé. Vázlatok Kárpátalja történetéről.* Szerk.: MISCSSENKO, SZ. O. Uzshgorod, 1976. 106.

⁹⁹⁰ KOBÁLY, 2000. i.m.: 117.

⁹⁹¹ pl. *Narishi isztoriji Zakarpattya*. II. kötet, 1995. i.m.

folyamatos ellenállási küzdelem zajlott, s végül a nép akarata győzedelmeskedett, mert a Vörös Hadsereg elhozta a Kárpátok vidékére a szabadság sugarát”.

Többen egyetértenek azzal, hogy olyan történelmi probléma ez, melynek a jövőben negatív hatása lehet az ukrán–magyar viszony alakulására, ha nem is állami, de szűkebb, regionális szinten mindenképpen.⁹⁹² Ki kell emelnünk továbbá, hogy egyes művekben pozitív momentumokra is rámutatnak Kárpátalja 1939–44 közötti magyar fennhatóságának idejében: pl. a magyar politikai vezetők intézkedéseire a Kárpátalján élő ukránok életszínvonal-növekedésének érdekében, vagy a kulturális és tudományos eredményekre. De ez elég ritka, gyakoribb megnyilvánulás, hogy ez volt Kárpátalja történetének legszomorúbb, legnegatívabb időszaka, mondhatni ez az a korszak és konfliktus, melyről az ukrán történétírók nem tudnak érzelemmentes objektivitással és nemzetközi kitekintéssel írni.

A kárpátaljai ukrán honismereti irodalom oldalain újabb cezúrát az 1944. év jelenti. Bizonyos szemléletváltozáson ment át az ukrán történétírás a helybeli magyarságot legnagyobb mértékben sújtó, 1944 novemberi és későbbi eseményekkel kapcsolatban, amikor is a „kollektív bűnösség” elvét alkalmazva a magyar férfilakosságot munkatáborokba hajtották. Míg a szovjet történétírás elhallgatta ezt az eseményt vagy a fasiszmus elleni harc szerves részeként, megérdemelt büntetés-ként tüntették fel, a jelenkori ukrán állam elismerte és elítélte a deportációkat, s a sztálini totalitárius rendszer túlkapásai egyikének tekintik.⁹⁹³

A korabeli események tárgyalása során sok helyen meg sem említik a magyarokat, vagy a világháború általános hadi eseményeit, nemzetközi diplomáciai vonatkozásait, csupán azokat a dolgokat, amelyek a vidéket is érintették, pl. a kárpáti-ungvári hadműveletet vagy az „Árpád-vonal” mentén kibontakozó harcokat, a Vörös Hadsereg bevonulását. Általánosan használt kifejezések, sztereotípiák: a „megszállók kiűzése”, „a fasiszta megszállók”, „német–magyar megszállók”, „felszabadítás az idegen elnyomás alól” és hasonlók. Tehát az előző fejezetben bemutatott tankönyvekhez hasonlóan itt is megnyilvánul az ellenségkép és az ukránok áldozatszerépének kihangsúlyozása. A terület elfoglalása utáni területrendezések során sem említik, hogy Magyarországtól „vették” volna el a területet, hanem csak a csehszlovák kormányzattal lefolytatott megállapodások kerülnek ismertetésre, mintha 1939 és 1944 között semmi nem lett volna. Fontos momentum a terület jogi hovatartozásának „történeti” érvekkel való megalapozása, indoklása.

Kulcsfogalma a korszak tárgyalásának az „újraegyesülés”, amit a szovjet historiográfia ültetett el a köztudatban. Majd mindegyik műben még mindig pozitív értelemben használják ezt a kifejezést, s csak kevés helyen olvasható, hogy a Szovjetunió annektálta a területet, a nyilvánosság előtt pedig ezt a szlogennel igazolták, hogy „ezáltal fejeződött be az ukrán etnikai területek egy államban való egyesítése”. Ez a szlogen, mint azt az idézetek is tanúsítják, ma is élő, dominánsan jelen van a helyi historiográfiában és a köztudatban is. A hatalomváltást a többség pozitív változásnak minősíti, a „magyar megszálló rendszertől” még a kárpátaljai ruszinok ukránokká nyilvánítása, a parancsuralmi irányítási módszerek, a vallási élet háttérbe szorítása ellenére is jobb volt a szovjet fennhatóság, mert a terület a „testvér-néppel” került egy államkeretbe. A magyar történelemről itt már nagyon elszórt utalások lelhetők fel. Az 1956-os magyar forradalom is csak elvétve, néhány mondat erejéig, vagy egyáltalán nem került be a kárpátaljai honismereti művekbe. Pozitív viszont, hogy 1991 után már nem minősítik ellenforradalomnak.

Úgy vélem, a szemléltetett álláspontok tanulságosak mind a magyar, mind az ukrán történész szakma szempontjából. Az előbbi számára megfontolandó, hogyan lehetne javítani a kialakult képen, hogyan lehetne a tudomány tárgyilagosságát szem előtt tartva közelíteni az álláspontokat, nézeteket, hogy ne csak elbeszéljünk egymás mellett; az ukrán történétíróknak viszont érdemes lenne felhívni a figyelmét a nemzetközi, valamint a magyar historiográfia eredményeire, s főként a levéltári forrásokra, melyek megismerése révén talán közelednének a narratívák.

⁹⁹² KOBÁLY, 2000. i.m.: 117.

⁹⁹³ *Nariszki isztoriji Zakarpattya*. II. kötet, 1995. i.m.: 644–652.

Mint láthattuk a vonatkozó fejezetekben a függetlenedés utáni első években megjelent és a napjaikban megjelent művek tényanyagában, illetve szemléletmódjában számottevő fejlődés tapasztalható, például eltűnt az osztályjelleg, a Kommunista Párt szerepének hangsúlyozása, az internacionalizmus dicsőítése és a nacionalizmus ítélete, azonban a történelmi fogalmak visszavetítése a múltba, Kárpátalja Ukrajnához tartozásának „történelmi megalapozása” alapvető kérdése lett a műveknek. Az új független állam, Ukrajna megalakulásával egyben módosult, új történelmi koncepció jelent meg: a korábban általánosan hangoztatott „Kárpátalja – ősi szláv föld” helyett most Kárpátját ősi ukrán földnek állítják be. Az idézetek, úgy gondolom, világosan tükrözik a művek szemléletét (ruszin–ukrán irányzat), színvonalát, de választ adnak a jelenkori ukrán–magyar kapcsolatok alakulása kapcsán felmerülő kérdésekre is: – Miért gondolják, hogy a magyarok betolakodók vagy esetleg vendégek a vidéken? Miért érzik jogosnak az ukrán nyelv és kultúra dominanciájának létjogosultságát Kárpátalján? A különböző korok és események megjelenítése alapján leszűrhető képünk változó előre- és visszalépést mutat, az események közelsége és az érdekek közvetlenebb ütközése egyes esetekben negatív tényezőként szerepel a helyi ukrán történetírás szférájában.

Magyar nyelvű szakmunkák, tanulmány- és konferenciakötetek

- A boldogság felé. Vázlatok Kárpátalja történetéről.* Szerk.: MISCSSENKO, SZ. O. Uzshgorod, 1976.
- A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században.* Kutatási füzetek 14. Szerk. HORNYÁK ÁRPÁD, VITÁRI ZSOLT. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009.
- A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”.* Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (2010. február 26.). Szerk.: ZUBANICS LÁSZLÓ. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Intermix Kiadó, Beregszász–Ungvár, 2011.
- BALÁZS SÁNDOR: *Identitástudatunk zavarai.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1995.
- BOTLIK JÓZSEF: *EGESTAS SUBCARPATHICA. Adalékok az Északkeleti-felvidék és Kárpátalja XIX. és XX. századi történetéhez.* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000.
- BOTLIK JÓZSEF: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997).* Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- BOTLIK JÓZSEF: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján (I. kötet: Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945).* Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungaria, 7., 9. A sorozatot szerkeszti Udvari István. Nyíregyháza, 2005.
- BREISACH, ERNST: *Historiográfia.* Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- CHOLNOKY GYÖZÖ: *Állam és nemzet. Uralkodó nemzet- és nemzetiségpolitikai eszmék Magyarországon (1920–1941).* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996.
- CSATÁRY GYÖRGY: *Levéltári kalászatok.* Ungvár–Budapest, 1993.
- CSEPELA JÁNOSNÉ–HORVÁTH PÉTER–KATONA ANDRÁS–NAGYAJTAI ANNA: *A történelemtanítás gyakorlata. Tantárgy-pedagógiai tankönyv.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
- DÁRDAI ÁGNES: *A tankönyvkutatás alapjai.* Pécs, Dialóg Campus. 2002.
- DAVIES, NORMAN: *Európa története.* Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- DEZSŐ LIPÓT: *Külföldi furcsaságok Magyarországról. Mit tanítanak rólunk a külföldi iskolákban?* Dunántúli Nyomda, Szombathely, 1928.
- DOBOS SZ.: *A. N. Dobranszkij.* Eperjes, 1956.
- DUPKA GYÖRGY–HORVÁTH SÁNDOR–MÓRICZ KÁLMÁN: *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a '80-as évek végén.* Ungvár, 1990.
- DUPKA GYÖRGY: *Kárpátalja magyarsága.* Honismereti kézikönyv. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága. Budapest, 2000.
- DUPKA GYÖRGY: *Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon.* Ungvár–Budapest, 1999.
- ECKHART SÁNDOR: *A magyarság külföldi arcképéről.* Budapest, 1936.
- Egyetlen bűnük magyarságuk volt* (Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–46). Közreadta: DUPKA GYÖRGY. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 1992.
- „Élő történelem”* (Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből (1944–1992)). Közreadta: DUPKA GYÖRGY. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 1992.
- F. DÁRDAI ÁGNES: *Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás.* II. kötet. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa. Budapest, 2006.
- FEDINEC CSILLA: *Fejezetek a kárpátaljai közoktatás történetéből (1938–1991).* Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 1999.
- FERNÁNDEZ-ARMESTO, FELIPE: *Európa népei.* Corvina Kiadó, Budapest, 1995.
- FONT MÁRTA–KRAUSZ TAMÁS–NIEDERHAUSER EMIL–SZVÁK GYULA: *Oroszország története.* Pannonica Kiadó, Budapest, 2001.
- FONT MÁRTA: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek.* Szeged, 2005.
- FONT MÁRTA: *Magyarok a Kijevi Évkönyvben.* (Forrásközlés bevezetővel, kommentárokkal, térképekkel.) Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11. Szeged, 1996.
- FONT MÁRTA: *Oroszország, Ukrajna, Rusz.* Balassi Kiadó, Budapest – University Press, Pécs, 1998.
- FONT MÁRTA–VARGA BEÁTA: *Ukrajna története.* Szeged, 2006.
- GEBEI SÁNDOR: *Az Erdélyi Fejedelemség és a Zaporozsjei Had politikai kapcsolatrendszerének vizsgálata 1648–1660 között.* Kandidátusi értekezés, 1986.
- HILARION (ALFEJEV): *A hit titka. Bevezetés az ortodox egyház teológiájába és lelkiségébe.* Magyar Ortodox Egyházmegeye, 2005.

- HOBSBAWM, E. J.: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Maecenas Kiskönyvtár, 1997.
- HODINKA ANTAL: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest, 1913.
- HRABÁR NÓRA: *Mazeppa a legújabb ukrán kutatások világában*. Ungvár, 1941. (Ismertetését l. Zorja-Hajnal. II. évf. Ungvár 1942. 1–2. sz. 216–217.)
- Hungarologia v Uzshorodskom Gosudarstvennom Universitete: Bibliograficeskij ukazatel* / Hungarológia az Ungvári Állami Egyetemen: Bibliográfia / összeáll. KOSZTYU JUDIT, LJUTA OKSZANA, MELNIK LARISZA, TURENKÓ TATYJANA, SOÓS KÁLMÁN. Ungvár: Ungvári Állami Egyetem, 1990.
- HUNYADY GYÖRGY (szerk.): *Szociálpszichológia*. Gondolat, Budapest, 1984.
- HUNYADY GYÖRGY: *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest, 1996.
- Istenhez fohászkodva...* 1944. Szerk.: DUPKA GYÖRGY. Intermix Kiadó, Budapest–Ungvár, 1994.
- KARLOVITZ JÁNOS (szerk.): *Tankönyvelméleti tanulmányok*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986.
- Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Szerk: FEDINEC CSILLA. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.
- Kárpátalja 1919–2009: Történelem, politika, kultúra*. Főszerkesztő: FEDINEC CSILLA, VEHESES MIKOLA. Szerkesztőbizottság: CSERNICSKÓ ISTVÁN, OFICINSZKIJ ROMÁN, OSZTAPEC JURIJ, SZARKA LÁSZLÓ, TOKAR MARIAN. Budapest, Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. / *Zakarpattya 1919–2009 rokiv: isztorija, politika, kuljtura*. Pid red.: M VEHESES, CS. FEDINEC. (Redkol.: J. OSZTAPEC, R. OFICINSZKIJ, L. SZARKA, M. TOKAR, SZ. CSERNYICSKO). Uzshorod, Vidavnictvo „Lira”, 2010.
- Kárpátalja évszámokban 1867–2010 / Hronyika Zakarpattya 1867–2010. // A kötet összeállítói: VEHESES MIKOLA, MOLNÁR D. ISTVÁN, MOLNÁR JÓZSEF, OSZTAPEC JURIJ, OFICINSZKIJ ROMÁN, TOKAR MARIAN, FEDINEC CSILLA, CSERNICSKÓ ISTVÁN. [Studia Regionalistica 3.] Ungvár: Hoverla Kiadó, 2011.*
- KEMECSEI ERNŐ: *Orosz ezredvég (A nemformális mozgalmaktól a politikai pártokig)*. Hatodik Síp Alapítvány, 1992.
- KERESZTYÉN BALÁZS: *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*. Hatodik Síp Alapítvány, Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász, 2001.
- KISS GY. CSABA: *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Esszék, tanulmányok és cikkek*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1993.
- KOBÁLY JÓZSEF: *Sine ira et studio*. Ungvár, 1998.
- KÓSA LÁSZLÓ: *„Ki népei vagytok?” Magyar néprajz*. Jelenlévő múlt sorozat. Planétás Kiadó, Budapest, 1998.
- KÖPECZI BÉLA: *Nemzetképzés és a XIX. századi román irodalom magyarságképe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.
- LAJTAI L. LÁSZLÓ: *Nemzetkép az iskolai történelemoktatásban 1777–1848*. Iskolakultúra könyvek, 21. Pécs–Budapest, 2004.
- Magyar–ukrán közös múlt és jelen. / Ukraina - Ugorscsina: spil'nie minule ta siogodennia*. Szerk.: SZMOLIJ, V.A. Kijev 2006. (kétnyelvű tanulmánykötet)
- Magyarságkép a 20. században*, 1–2. rész / szerk. PRITZ PÁL. - Tatabánya: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, 2008. 1. sz. 142 p., 2. sz. (Limes: Tudományos Szemle, 2008.)
- Magyarságkép és történeti változásai. Műhelytanulmányok*. Szerk.: PATAKI FERENC–RITOÓK ZSIGMOND. Budapest, 1999.
- MANENT, PIERRE: *Politikai filozófia felnőtteknek. A demokratikus társadalom láttelepe*. Kende Péter fordításában és előszavával. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Mi a magyar?* Szerk.: SZEKFÜ GYULA. Budapest, 1939.
- MOLNÁR JÓZSEF–MOLNÁR D. ISTVÁN: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Ungvár–Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógus-szövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, 2005.
- MÓRICZ KÁLMÁN: *Kárpátalja sorsfordulói*. Ungvár, 1995.
- Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Szerk.: KÁNTOR ZOLTÁN. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.
- NIEDERHAUSER EMIL: *Kelet-Európa története*. História Könyvtár, Budapest, 2001.
- OLAY FERENC: *Magyarország a francia tankönyvek torzító tükrében*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1931.
- OLAY FERENC: *Térképek a nemzetiségi terjeszkedés szolgálatában*. Bp., 1932.

- Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon.* Közreadta, fordította, az előszót és a jegyzeteket írta: TARDY LAJOS. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.
- Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája 1900–1991.* Szerk: KRAUSZ TAMÁS és SZILÁGYI AKOS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- ROMSICS IGNÁC: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században.* Napvilág Kiadó, 1998.
- RUSZIN EMIL: *Magyarok a Kárpátalján.* Budapest, 1991.
- SOKCSEVITS DÉNES: *Magyar múlt horvát szemmel.* Magyar a magyarért Alapítvány, Budapest, é. n. 4.
- SZABOLCS OTTÓ: *Külföldi tankönyvek magyarságképe.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.
- SZAKÁLY FERENC: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711.* Magyarok Európában II. Budapest, 1990.
- T. KISS TAMÁS: *Fordulatok, folyamatok: Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikájáról, 1867–2000.* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2000.
- Ukrajna színeváltozása. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* Válogatta és szerk.: FEDINEC CSILLA és SZEREDA VIKTÓRIA. Kalligram Kiadó, Regio Könyvek, Pozsony, 2009. *Történelmi fogalomtár.* Szerk.: GERENCSE FERENC. Intermix Kiadó, 2000.
- VÁRADI STERNBERG JÁNOS: *Utak, találkozások, emberek. Írások az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról.* Kárpáti Könyvkiadó–Gondolat Könyvkiadó, 1974.
- VÁRADI STERNBERG JÁNOS: *Századok öröksége (Tanulmányok az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról).* Budapest, Gondolat Kiadó – Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1981.
- VÁRADI STERNBERG JÁNOS: *Utak és találkozások (Tanulmányok az orosz–ukrán–magyar kapcsolatok történetéből).* Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1971.
- Zorja-Hajnal. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944).* Szerk.: CSATÁRY GYÖRGY. Beregszász–Budapest, 1995.
- ZSELICZKY BÉLA: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében (1920–1945).* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

Tanulmányok, cikkek

- Adolf Dobrjanszkij tevékenységéről, életművéről* – In: A Ruszin Világ melléklete, VI. évfolyam 50 szám, V. 2008, №37.
- ARADI GYULA: *Allam és tankönyv külföldön.* –In: Néptanítók Lapja, 1925. 17-18. sz.
- BÉNYEI MIKLÓS: *Helytörténet és iskolatörténet.* – In: Könyv és nevelés. 2004/4.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICSKÓ ISTVÁN: *Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi struktúráló tényező.* – In: Magyar Nyelv, C. évfolyam, 2004. 2. sz.
- BEREND T. IVÁN: *Romantika, nacionalizmus, modernizáció. Közép- és Kelet-Európa a 19. században.* – In: História, 2001.
- BERLIN, ISAIAH: *A nacionalizmus: valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr.* – In: Politikai doktrínák. Szöveggyűjtemény. Szerk.: DEMETER M. ATTILA. Partiumi Keresztény Egyetem. Nagyvárad, 2004.
- Beszámoló II. János Pál pápa 2001. június 23-i ukrainai útjáról: *Kilencvennegyedik, mégis első. "Az ember nem lett szabadabb, mert megtagadta Istent" – mondta a pápa Ukrajnában.* – In: Új Ember tallózó. 2001/26 (július 1.)
- BRAUN ÉVA: *Változások az oktatásban.* – In: Közsoktatás, XIV. évfolyam, 2007/3–4. szám
- CZUPY IMRÉNÉ VARGA KLÁRA: *Magyarságkép Európában.* – In: Kultúrák és Határok. Apáczai Napok 2002. Nemzetközi tudományos konferencia. Tanulmánykötet. Győr, 2002.
- CSATÁRY GYÖRGY: *Egy Rákóczi-ereklye nyomában.* – In: Kárpáti Igaz Szó. 1990. II. 18.
- CSEPELI GYÖRGY: *A magyarok mint mások.* – In: Tiszatáj, 1999/05.
- CSEPELI GYÖRGY: *Nemzetek egymás tükrében.* – In: Kisebbségkutatás, 1999/ 2.
- DÁRDAI ÁGNES: *Az összehasonlító tankönyvkutatás nemzetközi tapasztalatai.* – In: Educatio, 2000/III. sz.
- DÁRDAI ÁGNES: *Tankönyvelemzési modellek a nemzetközi tankönyvkutatásban.* – In: Iskolakultúra, 1999/ №4.
- DAVID L. HAMILTON – TERENCE L. ROSE: *A látszatkorreláció és a sztereotip nézetek fennmaradása.* – In: HUNYADY GYÖRGY (szerk.): Szociálpszichológia. Gondolat, Budapest, 1984.
- DÉVÉNYI ANNA: *Kurucokról labanc szemmel. Magyarság és magyar történelem az 1945 után*

- megjelent osztrák történelemtankönyvekben.* – In: *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században...* 2009.
- DÖMÖCKI ANDRÁS: *A novemberi manifestum.* – In: Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Ungvár, 1998.
- FEDINEC CSILLA: *Magyarok kerestetnek az ukrainai történelem- és földrajztankönyvekben.* – In: Fórum Társadalomtudományi Szemle. X. évf. 2008. 2. szám.
- FEDINEC CSILLA: *Magyarország az ukrán külpolitikában.* – In: Limes, 2008/3. sz. II. rész
- FEDINEC CSILLA: *Parlamentarizmus Ukrajnában és a kárpátaljai magyarok.* – In: *Ukrajna színváltása. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* Válogatta és szerk.: FEDINEC CSILLA és SZEREDA VIKTÓRIA. Kalligram Kiadó, Regio Könyvek, Pozsony, 2009.
- FEDINEC CSILLA: *Ukrajnai történelem- és földrajztankönyvek magyar szempontból.* – In: *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században.* Kutatási Füzetek 14. A Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának kiadványsorozata. Sorozatszerkesztő: FISCHER FERENC, ORMOS MÁRIA, HARSÁNYI IVÁN. A kötet szerk.: HORNYÁK ÁRPÁD, VITÁRI ZSOLT. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009.
- FONT MÁRTA: *Kijev és Halics az Árpád-házi királyok politikájában.* – In: Magyarország és a Kijevi Ruszj. Szerk. KOBÁLY JÓZSEF. Ungvár, 2001.
- FONT MÁRTA: *Magyar-keleti szláv kapcsolatok a 12. század közepén.* – In: Magyar - ukrán közös múlt és jelen. / Ukraina – Ugorscsina: spil'nie minule ta siogodennia. Szerk.: SZMOLIJ, V.A. Kijev 2006.
- FONT MÁRTA: *Magyarország és a Kijevi Rusz az első ezredfordulón.* – In: Történelmi Szemle 44 / 2002.
- GÁLL ERNŐ: „Mi” és „ők”. Ellenségképek szerepe a mai magyar és román nacionalizmusban. – In: Regio – Kisebbségtudományi Szemle. 1991. 2. évf. 2. sz.
- GEREBEN ÁGNES: *A szovjet egyházpolitika gyökerei.* – In: Magyar Szemle, Új folyam X. 11–12. sz. Budapest, 2001. december.
- GERŐ ANDRÁS: *A nemzeti mitológia értékei. „Szent az ügyünk, nem rettegünk”.* – In: Rubicon, 1991/2.
- GLATZ FERENC: *Regionális történetiszemlélet Közép-Kelet-Európában.* Bevezető előadás az MTA és a budapesti Európa Intézet által 2000. december 8–9-én rendezett „Magyarok és szomszédai az államalapítás korában” című nemzetközi konferencián. – In: História, 2001. 5–6. sz.
- GLATZ FERENC: *Trianon tegnap és ma.* – In: Historia 17. évfolyam 5–6. szám 1995.
- HROCH, MIROSLAV: *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában.* – In: *Nacionalizmuselméletek* (szöveggyűjtemény), 2004.
- HATTINGER-KLEBASKO GÁBOR: *A ruszinok.* – In: Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából. 1. ÉPERJESSY ERNŐ. Budapest, 1996.
- HILARION (ALFEJEV): *A kereszténység a harcos szekularizmus kihívása előtt.* Előadás a Magyar Ortodox Egyházmegeye (Moszkvai Patriarchátus) konferenciáján – Budapest, 2004. június 19. Fordította: BILKU SZERGIJ lelkész és TATÁRKA KIRILL diakónus. – In: Magyar ortodoxia 15. Budapest, 2004.
- HOFER TAMÁS: *A nemzettudat változó jelképei.* – In: Magyarságkép és történeti változásai. Műhelytanulmányok. Budapest, 1999.
- HORNYÁK ÁRPÁD: *A szerb történelemtankönyvek magyarságképe a 20. század második felében.* – In: *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században.* Kutatási Füzetek 14. A Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának kiadványsorozata. Sorozatszerkesztő: FISCHER FERENC, ORMOS MÁRIA, HARSÁNYI IVÁN. A kötet szerk.: HORNYÁK ÁRPÁD, VITÁRI ZSOLT. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009.
- HRABOVSZKI JÁNOS: *A Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézetéről.* – In: Könyv és nevelés, VIII. évfolyam, 2006/1. Szám.
- HRABOVSZKI JÁNOS: *Két nemzet – tíz történész – egy világpremier.* – In: Könyv és nevelés, IX. évfolyam, 2007/2. szám.
- HUNYADY GYÖRGY: *A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükre.* – In: Magyarságkép és történeti változásai. PATAKI FERENC–RITÓÓK ZSIGMOND (szerk.) MTA. Műhelytanulmányok. Budapest, 1999.
- IJJAS MIHÁLY: *A felnégyelt haza kisujja.* – In: Kárpátalja, III. évf. (1992. április 7.) 7. sz. 4.
- JÁNKI ANDRÁS: *Identitásváltás és/vagy identitásválság Ukrajnában.* – In: Pro Minoritate, VII.

- évfolyam, 1. sz., 1999/tél.
- JÁNKI ANDRÁS: *Vázlatok az ukrainai magyarsággép alakulásához*. – In: Limes / Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat. 49./2001.
- KÁNTOR ZOLTÁN: *Nacionalizmuselméletek: az összegzések ideje?* – In: Regio, 2001/3.
- KARLOVITZ JÁNOS: *A tankönyvkészítés tényezői*. – In: Tantárgy-pedagógiai napok. Budapest, 1986.
- KARLOVITZ JÁNOS: *Tankönyvügyünk – történeti és nemzetközi összehasonlítások tükrében*. – In: Iskolakultúra, 2000/ 11. sz..
- Kárpátaljai Tudományos Társaság. – In: A Ruszin Világ melléklete, VI. évfolyam 50 szám, V. 2008, №37. Kiadja az Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat. A cikk forrásanyaga: Ormos Mária és Botlik József művei.
- KEMÉNY FERENC: *Külföldi tankönyvekről*. – In: Magyar Pedagógia, 1930. 9–10. sz..
- KOBÁLY JÓZSEF: *A magyarság és Magyarország az ukrán történetírás tükrében (1989-1999)*. – In: Régió, 2000/2. sz.
- KOBÁLY JÓZSEF: *A ruszinok kora története. Autochtonizmus vagy migráció?* – In: Kárpátaljai szemle, 1997, 5. szám.
- KOBÁLY JÓZSEF: *Kárpátaljai ruténok: Mítosz és valóság*. – In: Kárpátaljai szemle, 1993. augusztus-szeptember, 3–4. szám.
- KOMORÓCZY GEZA: *Rendszerváltás – történelemtanítás*. – In: Rubicon, 1991/2.
- KONTRATOVICS IREN(iusz): *A kárpátaljai történetírás új útjai*. – In: Зоря-Нагір'я. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944). Szerk.: CSATÁRY GYÖRGY. Mandátum Kiadó, Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász–Budapest, 1995. 24.
- KÖPECZI BÉLA: *A 19. századi román irodalom magyarsággépe*. – In: PATAKI FERENC – RITÓÓK ZSIGMOND (szerk.): *Magyarsággép és történeti változásai*. Bp. MTA, 1999.
- KRAUSZ TAMÁS: *Az új nemzetállamok Kelet-Európában: az etnikai tisztogatás mint legitimáció?* – In: *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után*. Szerk: JUHÁSZ JÓZSEF és KRAUSZ TAMÁS. L'Harmattan Kiadó, – ELTE-BTK Kelet-Európa Története Tanszék. Budapest, 2009.
- KURTÁN ZSUZSA: *Nemzetközi tankönyvkutatás és tankönyvelemzés*. – In: Educatio, 2000/III. sz.
- LADÁNYI-TÚRÓCZI CSILLA: *Legendás magyarság-kép a 16. századi portugál irodalomban*. – In: Palimpszeszt, 2001/július, 15. szám.
- LENDVAY JUDIT: *A nemzetben való gondolkodás két fő típusa: a nemzetkép és a nemzeti sztereotípiá*. – In: Többség-kisebbség. Osiris Kiadó, Budapest. 1993.
- LIZANEC, P.: *Hungarológiai kutatások Ukrajnában*. – In: Acta Hungarica, VI., 1995. Uzshorod–Ungvár, 1997.
- LIZANEC, PETRO: *Az ukrán–magyar kulturális és nyelvi kapcsolatokról*. – In: Kárpáti Kalendárium, 1974., vagy Ua.: Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1973.
- MAZUR, JANINA: *Az 1848-as forradalom a lengyel történelemtankönyvekben*. – In: Történelem-pedagógiai füzetek 8. Sorozatszerk.: SZABÓLCS OTTÓ. Budapest, 2001.
- MEDVE ZOLTÁN–UJJ ANNA: *Ruszinok és ukránok*. (OLES MUŠYNKA: *An interview with professor Paul Robert Magocsi*. (Eszmezsere Paul Robert Magocsi professzorral). Carpatho-Rusyn Research Center, 1993. 22 p.) – In: Klió, 1996/1. sz., 5. évfolyam.
- MEHELA IVÁN: *Tokaj és az ukránok*. – In: Tokaj a világirodalomban. Miskolc, 2000.
- MENEKÜLT: *Hogyan tanítják a magyar történelmet a Felvidéken*. – In: Magyar Művelődés, 1926.
- MOLNÁR JÓZSEF: *A népesség nemzeti és nyelvi összetétele*. – In: *A Kárpát-medence régiói. Kárpátalja*. Szerk.: BARANYI BÉLA. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2009.
- NAGY IVÁN: *A „magyar köztársaság” a legelterjedtebb francia lexikonban*. – In: Budapesti Hírlap, 1926. VI. 28.
- NAGY IVÁN: *A tankönyvek nemzetközi revíziója*. – In: Néptanítók Lapja, 1937. 19. sz.
- NAGY MIHÁLY ZOLTÁN: *A múltszemlélet „színeváltozása” Romániában. A közös hagyományoktól a kirekesztésig. A magyarsággép változása a romániai történelemtankönyvekben 1947–1989 között*.
- NIEDERHAUSER EMIL: *A nemzeti megújulás kora*. – In: História, 1995/XVII. évf. 1. szám.
- OLAY FERENC: *A magyar történetírás francia mestere: Sayous Eduard*. Bp., 1931.
- OLAY FERENC: *Az ősmagyarok Frankhonban. Rossz- és jóindulatú történetírás*. – In: Nagymagyarország, 1930. jan. 1.

- OLAY FERENC: Egy olasz tankönyvről. – In: Magyar Paedagogia, 1932. jan-ápr. 55.
- OLAY FERENC: Felvilágosító propaganda indul a külföldi tankönyveknek Magyarországról szóló tévedései ellen. – In: Budapesti Hírlap, 1929. IX. 15.
- OLAY FERENC: *Francia tankönyvek*. – In: Nemzeti Újság, 1929. XI. 14.
- OLAY FERENC: *Igazságot Magyarországról*. – In: Pesti Hírlap, 1932. I. 9.
- OLAY FERENC: *Magyarország a francia tankönyvek torzító tükrében*. – In: Magyar Paedagógia, 1931.
- OLAY FERENC: *Még egyszer a francia tankönyvekről*. – In: Budapesti Hírlap, 1929. X. 20.
- OLAY FERENC: *Mételyhintés a román tankönyvekben*. – In: Magyar Külpolitika, 1932. dec.
- ORMOS MÁRIA: *Képek Magyarországról az első világháború után*. – In: *Magyarország és történelmi változásai*. Műhelytanulmányok. Szerk.: PATAKI FERENC–RITOÓK ZSIGMOND, Budapest, 1999.
- ORMOS MÁRIA: *Képek Magyarországról az első világháború után*. – In: *Magyarsággép és történelmi változásai...*, 1999.
- OROSZ ILDIKÓ: *Az anyanyelvű/anyanyelvi oktatás helyzete az ukrán oktatáspolitikai trendek függvényében*. – In: *A Kárpát-medence régiói. Kárpátalja*. Szerk.: BARANYI BÉLA. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2009.
- OROSZ ILDIKÓ: *Az identitást befolyásoló történelmi-gazdasági tényezők*. – In: *A Kárpát-medence régiói. Kárpátalja*. Szerk.: BARANYI BÉLA. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2009.
- Oszttrák áfium. Az elszakított Nyugatmagyarország tankönyvei – rólunk*. – In: *Nagymagyarország*, 1930. VI. 1.
- PATAKI FERENC: *Magyarsággép és történelmi változásai*. – In: *História*, 1998, 9–10. sz.
- POLÁNYI IMRE: *Szlovák-szlovákiai magyarsággép*. – In: *Magyarságkutatás 1995–96*. Szerk.: DIÓSZEGI LÁSZLÓ. Budapest, 1996.
- POLGÁR TAMÁS: *Az újabb lengyelországi történelemtankönyvek magyarsággépe*. – In: *A magyarsággép a közép-európai tankönyvekben a 20. században...* 2009.
- POMOGÁTS BÉLA: *A Magyarsággép és az ország külpolitikai stratégiája* – In: *Magyarsággép és történelmi változásai*. Műhelytanulmányok. Szerk.: Pataki Ferenc – Ritoók Zsigmond. Budapest, 1999.
- POPOVICS TIBOR MIKLÓS: *Adatok a ruszin etnonim értelmezéséhez*. – In: *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. 2. Szerk.: EPÉRJESSY ERNŐ. Budapest, 1998.
- PORTNOV, ANDREJ: *Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történelmi alapú átrendezéséhez*. – In: *Ukrajna színeváltozása...*, 2009.
- POTUSHNYAK, FEGYIR: *Szuszidnyi narodi v szvitohljagyi ukrajinciv Zakarpattyja*. – In: *Carpatica*. Vipuszk 9. Naukova-pedahohicsna gyijalniszty ta literaturna tvorecsiszty Fedora Potushnyaka (do 90-riccsa vid dnja narodzszenya). Red. kol. pid ker.: BALAHURI E. A. Uzshorod, 2001.
- RENAN *Mi a nemzet?* – In: BRETTER ZOLTÁN és DEÁK ÁGNES (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, 1995.
- S. BENEDEK ANDRÁS: *Helytörténelmi kutatómunka Kárpátalján*. – In: *A megmaradás esélyei*. Tanulmányok, eszmék, kritikák. Hatodik Síp Alapítvány, Mandátum, Kiadó. Budapest–Beregszász, 1996.
- SHULMANN, STEPHEN: *A polgári és etnikai nemzeti identitás körvonalai Ukrajnában (BOSZNAY CSABA)*. – In: *Kisebbségkutatás* 14. évf. 4. szám, 2005.
- SMITH, ANTHONY D.: *A nacionalizmus és a történészek*. – In: *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 11. évf., 2. sz., 2000.
- SOKCSEVITS DÉNES: *A dualista korszak horvát tankönyveinek magyarsággépe*. – In: *A magyarsággép a közép-európai tankönyvekben a 20. században...* 2009.
- SOKCSEVITS DÉNES: *Magyarsággép a XIX. század második felének horvát irodalmában*. – In: *Tiszatáj*, Szeged, 2000/8.
- SOÓS KÁLMÁN–MEDVECZ ANDREA: *„Akkoriban ez még igen nagy bűn volt”. Adalékok Magyarország és a kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának alakulásához (1945–1989)*. – In: *Hatodik Síp antológia. 1989–1999*. Szerk.: NÉMETH ISTVÁN, PENCKÖFER JÁNOS. XI. évf. 1999/1–4.
- SOÓS KÁLMÁN: *A kárpátaljai magyarság anyaországgépének változása, 1944–1991*. – In: *Magyarország és a magyar kisebbségek (Történelmi és mai tendenciák)*. Budapest, 2002.
- SOÓS KÁLMÁN: *Az ungvári hungarológiai központ*. – In: *Felsőoktatási támogatások és hasznosulásuk Kárpátalján*. Szerk.: OROSZ ILDIKÓ. Ungvár–Beregszász, 2006.

- SOÓS KÁLMÁN: *Dr. Váradi-Sternberg János (1924-1992) emlékére. Emlékbeszéd Váradi-Sternberg János felett, valamint A kuruc kor kutatója.* – In: Uő.: *Perlekedő évszázadok. Históriai mozaikok vidékiünk múltjából.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1995.
- SOÓS KÁLMÁN: *I. Rákóczi György és kora az ukrán történetírásban.* – In: Uő.: *Perlekedő évszázadok...*, 1995.
- SOÓS KÁLMÁN: *Kézművesipar-történeti kutatások Kárpátalján.* – In: *Perlekedő évszázadok...*, 1995.
- SOÓS KÁLMÁN: *Magyar tudományos élet Kárpátalján.* – In: *Magyar tudományosság a környező országokban.* Budapest, 1993.
- SOÓS KÁLMÁN: *Történelmi lecke tanároknak és tanulóknak. Adalékok az ukrán magyarsággép alakulásához Kárpátalján.* – In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról.* Ungvár, 1998.
- STERR ATTILA: *Oktatási reform Ukrajnában a NAT tükrében.* – In: *Embernevelés*, IX. évfolyam, 1997. 3. Szám.
- STELIAN, MĂNDRUȚ: *Imagológia (német–román tükrök).* (KLAUS HEITMANN: *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german. 1775–1918. Un studiu imagologic* (A románság képe a német nyelvterületen. 1775–1918. Imagológiai tanulmány). Bukarest, Editura Univers, 1995, 375 p. és *Studii de imagologie româno–germană* (Román–német imagológiai tanulmányok). Bukarest, Editura Fundației Culturale Române, 1996, 246 p. műveinek ismertetése). KLIÓ, 1998/2. 7. évfolyam.
- SZABOLCS OTTÓ: *A külföldi történelemkönyvek magyarsággépe.* – In: *Magyarsággép és történeti változásai, ...* 1999.
- SZABOLCS OTTÓ: *Nemzetközi tankönyvegyeztetések.* – In: *Educatio*, 1994/№4.
- SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA: *A történelemoktatás jelenlegi helyzete Ukrajnában.* – In: *Történelempedagógiai füzetek*. 15. sz. Sorozatszerk.: SZABOLCS OTTÓ. Budapest, 2003.
- SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA: *Töretlenül és (szinte) változatlanul (A történelemtanítás régen és ma k. h. 22–44 között, Ukrajnában).* – In: *Történelempedagógiai füzetek*. MTT Tanári Tag. és az ELTE BTK kiadványa. Sorozatszerk.: SZABOLCS OTTÓ. 25. Budapest, 2007.
- SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA: *Új általános iskolai történelemkönyveink (módszertani görcső alatt).* – In: *Közoktatás*, 2002/1. sz.
- SZEGVÁRY TAMÁS: *Az ukrainai Rusz története a kezdetektől a XI. századig.* (MIHAJLO HRUSEVSKIJ: *History of Ukraine-Rus'. Volume 1. From Prehistory to the Eleventh Century.* Translated by Marta Skorupszkij. Edited by Andrzej Poppe, Frank E. Sziszin, Uliana M. Pasicnik. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton-Toronto, 1997.) – In: KLIÓ, 2004/1. sz. 13. évfolyam.
- SZILÁGYI IMRE: *Vogrskótól a rendszerváltásig. Janus-arcú magyarok a szlovén történelem-tankönyvekben.* – In: *A magyarsággép a közép-európai tankönyvekben a 20. században...* 2009.
- SZÜCS JENŐ: *„Nemzetiség” és „nemzeti öntudat” a középkorban. Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához.* – In: Uő.: *Nemzet és történelem.* Budapest, 1974.
- SZÜCS JENŐ: *Egy kis visszapillantás: a modern nacionalizmus történeti típusai.* – In: Uő.: *Nemzet és történelem.* Budapest, 1974.
- SZTEHNIJ, OLEXANDR: *Politikai kultúra – regionális megközelítésben. A politikai kultúra regionális eltérései mint a szociológiai kutatás tárgya.* – In: *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* Vál. és szerk.: FEDINEC CSILLA és SZEREDA VIKTÓRIA. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009.
- Tallózás egy burgenlandi tankönyvben.* – In: *Magyar Külpolitika*, 1929. XII. 28.
- TARDY LAJOS: *Orlay János, 1770–1829.* – In: *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 13. sz. Bp., 1959.
- TARJÁN MIKLÓS: *Az ukrán történelmi gondolkodás a 19. és 20. században: Konceptió és periodizáció.* (POTULNYCKYJ, VOLODYMYR: *Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung.* – In: *Geschichte Osteuropas*, 1997. 1. H. 2–30. p. műve alapján.) – In: *Kisebbségkutatás*. 11. évf., 2001. 4. szám
- TASS JÓZSEF: *Mit tanítanak Magyarországról a külföld iskoláiban?* – In: *Magyar Paedagógia*, 1928.
- TASS JÓZSEF: *Tankönyvmételey.* – In: *Pesti Hírlap*, 1931.
- TÓTH IMRE: *Magyarország-kép az 1990 utáni osztrák és burgenlandi történelemtankönyvekben.* – In: *A magyarsággép a közép-európai tankönyvekben a 20. században...* 2009.

- TŐKÉCZKI LÁSZLÓ: *Beszéljenek a szövegek! Olvasásra ösztönzés és történelemtanítás.* In: Uő: *Történelem, eszmék, politika.* Budapest, 1999.
- UDVARI ISTVÁN: *A ruszinok népnévéről, mai helyzetükről.* Bevezető. – In: *Ruszinok a XVIII. században.* Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Nyíregyháza, 1992.
- UDVARI ISTVÁN: *Iván Mazeppa kozák hetman és kora.* – In: *Klió*, 2003/1./12. évfolyam.
- VAJDA BARNABÁS: *Magyarságkép a csehszlovák történelemtankönyvekben 1950–1993.* – In: *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században...* 2009.
- VAJDA GYÖRGY MIHÁLY: *Az osztrák irodalom magyarságképe a Monarchia perspektívájában.* – In: *Magyarságkép és történeti változásai...*, 1999.
- VÁRADI-STERNBÉRG JÁNOS: *Kijevi diákok Magyarországon a XVIII. században. (Az ukrán-magyar kulturális kapcsolatok történetéből).* – In: *Filológiai Közöny.* 1965. 1-2. sz.
- VARGA BEÁTA: *A magyarországi hajdúság és az ukrainai kozákság történeti párhuzamai.* – In: *Acta Historica* tomus CXX. Szeged, 2005.
- VITÁRI ZSOLT: *A svájci történelem- és földrajztankönyvek Magyarország- és magyarságképe a második világháború utáni időszakban.* – In: *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században.* Kutatási Füzetek 14. A Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának kiadványsorozata. Sorozatszerkesztő: FISCHER FERENC, ORMOS MÁRIA, HARSÁNYI IVÁN. A kötet szerk.: HORNYÁK ÁRPÁD, VITÁRI ZSOLT. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009.
- ZAHORÁN CSÁBA: *Rivális nemzeti narratívák. A román és a magyar középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító elemzése.*
- ZOLTÁN ANDRÁS: *A nyelv mint a nemzettudat egyik eszköze Közép-Európában* (KAMUSELLA, TOMASZ D. I.: *Language as an instrument of nationalism in Central Europe.* – In: *Nations and Nationalism*, 7. vol. 2001. 2. no. 235–251. p.) – In: *Kisebbségkutatás*, 2001/4. sz.
- ZOLTÁN ANDRÁS: *Az ukrán identitás és a nyelvi valóság.* (BEREZOVENKO, ANTONINA: *Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality.* = *Ukrains'ka kul'tura v évropejs'komu konteksti* – *Ukrainische Kultur im europäischen Kontext.* Herausgegeben von Rolf Göbner und Alexander Kratochvil. Greifswald 2002. 143–144. p.) – In: *Kisebbségkutatás*, 2003/1. sz.
- ZOLTÁN ANDRÁS-BARÁNYNÉ KOMÁRI ERZSÉBET: *Az ukrán nyelvművelés.* – In: BALÁZS GÉZA–DEDE ÉVA (szerk.) *Európai nyelvművelés. Az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője.* Budapest, 2008.

Tankönyvek

- AGIBALOVA, K. V. DONSZKOJ, H. M. DUHOPELNYIKOV, V. M.: *Világtörténelem. A középkor története. Kísérleti tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára.* Szerk.: RUGY M. O. Lviv, Szvit Kiadó, 1996.
- BILONOZSKO, SZ. V. BIRJULJOV, I. M. DAVLETOV, O. R., KOSZMINA, V. H. NESZTERENKO, L. O. TURCSÉNKO, F. H.: *Világtörténelem. Újkor. Második rész.* Lviv, Szvit Kiadó, 2001.
- BURAKOV, JU. V., KIPARENKO, G. M., MOVCSAN, SZ. P.: *Vszeszvitynja isztorija. Novitnyi csaszi 1945–1998.* 11. klasz. (Egyetemes történelem. Legújabb kor 1945–1998. 11. osztály) Kijev, Vidavnicтво „Heneza”, 1998.
- DUHOPELNYIKOV, V. M. DONSZKOJ, G. M.: *A középkor (a XV. század vége – a XVIII. század közepe).* Kísérleti tankönyv a középiskolák 8. osztálya számára. Lviv, Szvit Kiadó, 1997.
- HISZEM, Ö. V., MARTINYUK, O. O.: *Világtörténelem 9. tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek számára.* Lviv, „Szvit”, 2009.
- HRICENKO, I. SZ., KARABANOV, M. M., LOTOCKIJ, A. L.: *Homin vikiv. Navcsaljnih poszibnih z isztoriji Ukrajini dlja 5-ho klaszu.* Kijev, RVC „Proza”, 1994.
- KARLINA, OKSZANA: *A középkor története. Tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára.* Kijev, „Heneza”, 2000.
- KRIZSANOVSZKIJ, O. P., HIRNA, O. O.: *A középkor története. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 7. osztálya számára.* Szvit Kiadó, Lviv, 2007.
- KULCSICKIJ, SZ. V., KOVALJ, M. V., LEBEGYEVA, J. G.: *Istoriija Ukrajini. Pidrucnik dlja 11. klaszu szerednjoji skoli.* Kijev, „Oszvita”, 2000.
- KULCSICKIJ, SZ. V. ES TÁRSA: *Ukrajna története. Kísérleti tankönyv a középiskolák 10–11. osztálya számára.* I–II. rész. Kijev–Ungvár, Oszvita Tankönyvkiadó, 1994.
- LADICSENKO, T. V., ZABLOCJKIJ, J. I.: *Vszeszvitynja isztorija. Pidrucnik dlja 11. klaszu zahaljnooszvitynih navcsaljnih zaklagyiv. Profilnij riveny.* Kijiv, „Heneza”, 2011.

- LADICSENKO, T. V., OSZMOLOVŠZJKIJ, SZ. O.: *Vszeszvitnja isztorija. Pidrucnik dlja 10. klaszu zahaljnoosvzitnyih navcsaljnih zaklagyiv. Profilnij riveny.* Kijiv, „Heneza”, 2010.
- LJAH, ROMAN, TEMIROVA, NAGYIJA: *Ukrajna története az ősidőktől a XV. századig. Tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára.* Lviv, Szvit Kiadó, 2001.
- MISZAN, V. O.: *Olvasmányok Ukrajna történetéből. Tankönyv a középiskolák 5. osztály számára.* Lviv, Szvit Kiadó, 1998.
- OSZMOLOVŠZJKIJ, SZ. O., LADICSENKO, T. V.: *Vszeszvitnja isztorija. Pidrucnik dlja 9. klaszu zahaljnoosvzitnyih navcsaljnih zaklagyiv.* Kijiv, „Heneza”, 2011.
- PODALJAK, NATALIJA: *Világtörténelem Ujkor. XV. század vége – XVIII. század.* Tankönyv az általános oktatási rendszerű középiskolák 8. osztálya számára. „Heneza” Kiadó, Kijev, 2007. (második kiadás: 2011.)
- PODALJAK, N. H.: *Isztorija szerednyih vikiv. Pidrucnik dlja 7. klaszu zahaljnoosvzitnyih navcsaljnih zaklagyiv.* Kijiv, „Heneza”, 2007.
- POLJANSZKIJ, P.B.: *Világtörténelem 1914–1939. Tankönyv az általános rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára.* Lviv, „Szvit” Kiadó, 2004.
- REJENT, O., MALIJ, O.: *Isztorija Ukrajini. Pidrucnik dlja 9. klaszu zahaljnoosvzitnyih navcsaljnih zaklagyiv.* Kijiv, „Heneza”, 2009.
- SVIGYKO, H. K.: *Ukrajna története XVI–XVIII. század. Tankönyv a középiskolák 8. osztálya számára.* Lviv, „Szvit” Kiadó, 2001.
- SZÁRBEJ, V. H.: *Ukrajna története a XIX. század és a XX. század kezdete. Tankönyv a középiskolák 9. osztálya számára.* Lviv, Szvit Kiadó, 2001.
- SZERHIJENKO, H. I. SZMOLIJ, V. A.: *Ukrajna története (a legrégibb időktől a XVIII. század végéig). Tankönyv a középiskolák 7–8. osztálya számára.* Lviv, Szvit Kiadó, 1995.
- TURCSENKO, F. H., PANCSENKO P. P., TIMCSENKO SZ. M.: *Ukrajna legújabb kori történelme (második rész) 1939–2001.* Lviv, „Szvit” Kiadó, 2004.
- TURCSENKO, F. H.: *Ukrajna legújabb kori történelme (első rész) 1914–1939.* Lviv, „Szvit” Kiadó, 2003.
- TURCSENKO, F. H., MOROKO, V. M.: *Isztorija Ukrajini, kinec XVIII. – pocsatok XX. sztolittya. Pidrucnik dlja 9. klaszu (Ukrajna története a XVIII. sz. végétől a XX. sz. elejéig. Tankönyv a 9. osztály számára).* Kijev, „Heneza”, 2001.
- TURCSENKO, F. H.: *Isztorija Ukrajini. Pidrucnik dlja 10. klaszu zahaljnoosvzitnyih navcsaljnih zaklagyiv. Profilnij riveny.* Kijiv, „Heneza”, 2010.
- TURCSENKO, F. H.: *Isztorija Ukrajini. Pidrucnik dlja 11. klaszu zahaljnoosvzitnyih navcsaljnih zaklagyiv. Profilnij riveny.* Kijiv, „Heneza”, 2011.
- VLASZOV, V. SZ., DANILEVŠZKA, O.: *Bevezetés Ukrajna történetébe. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 5. osztálya számára.* Lviv, „Szvit” Kiadó, 2005.
- VLASZOV, VITALIJ: *Ukrajna történelme. 8. osztály. Tankönyv a középiskolák tanulói számára.* Bukrek Kiadó, Csernyivci, 2008.
- VLASZOV, V. SZ.: *Isztorija Ukrajini. Pidrucnik dlja 7 klaszu zahaljnoosvzitnyih navcsaljnih zaklagyiv.* Kijev, „Heneza”, 2007.
- VLASZOV, V. SZ.: *Isztorija Ukrajini. Pidrucnik dlja 8 klaszu zahaljnoosvzitnyih navcsaljnih zaklagyiv.* Csernyivci, „Bukrek”, 2008.

Ukrán és orosz nyelvű helytörténeti/honismereti művek

- BOLDIZSAR, MIHAJLO: *Zakarpattya mizs szvitovimi vijdami. Fakti, pogyiji, ljugyi, ocinki.* (Kárpátalja a két világháború között. Tények, események, embeek, értékelések) Uzshorod, 2001.
- DANILJUK, DMITRO: *Isztoricsna nauka na Zakarpattyi (kinec XVIII –persa polovina XX. sztolittya).* (A történelemtudomány Kárpátalján. (XVIII. század vége – XX. század első fele)) Uzshorod, 1999.
- DANILJUK, DMITRO: *Isztorija Zakarpattya v biografijah i portretah (z davnyih csasziv do pocsatku XX. sztolittya).* (Kárpátalja története életrajzokban és portrékban kifejezve) Uzshorod, 1997.
- DOVHANICS OMELJAN: *Tak lamaliszja dolji represzovanih zakarpatciv. Sztorinkami oblasznoho tomu „Reabilitovanyi isztorijeju”.* (Így tört ketté a kárpátaljai meghurcolt áldozatok sorsa). Uzshorod, Vidavnicтво „Grazsda”, 2008.
- FERENC, PETRO: *Etnonacionaljna orijentacija ukrajinciv Zakarpattya v 20-30-tyi roki XX. sztolittya.* (A kárpátaljai ukránok népnemzeti orientációja a XX. század 20–30-as éveiben) «Karpatszka vezsa», Mukacsevo, 2005.

- HAGYMAS, PETR, HAGYMAS, SZERHIJ: *Isztorija reszpubliki Podkarpatszskaja Ruszj.* (Podkarpatszskaja Ruszj köztársaság története) Uzshorod, 2008.
- HIMINEC, JULIAN: *Zakarpattya – zemlja ukrajinszkoji derzsavi.* Notatki z isztoriji Zakarpattya. (Kárpátontúl – az ukrán állam földje. Feljegyzések Kárpátontúl történetéből) Uzshorod, 1991.
- HOMONNAJ V.V., ROSZUL V.V., TALAPKANICS M.I.: *Skola ta oszvita Zakarpattya (Iskola és oktatás Kárpátalján).* Uzshorod, 1997.
- MUDRA, J. I.: *Nas kraj – nasa isztorija.* (Vidékünk – történelmünk) Ungvár, 1994.
- Nariszi isztoriji Zakarpattya (z najdavnyisih csasziv do 1918-ho roku). (Vázlatok Kárpátalja történetéből (a legkorábbi időktől 1918-ig)) T. I. Red. Kol. Pid ker.: I. HRANCSAKA. Uzshgorod, 1993.
- OLASIN, A. V.: *Isztorija Zakarpattya. Poszibnik dlja szerednyoji skoli.* (Kárpátalja története. Középiskolai segédkönyv) Munkács, 1992.
- OLASIN, A.: *Isztorija Zakarpattya. Poszibnik z krajeznasztva.* (Kárpátalja története. Honismereti segédkönyv) Mukacsevo, „Karpatszka vezsa”, 2009.
- PAGIRJA, VASZIL: *Szvitocsi Karpatszkohe kraju. Isztoricsnyi portreti greko-katolickih szvjascsenikiv Mukacsivszkoji jeparhiji* (A Kárpát-vidék fáklyái. A munkácsi egyházmegye görög katolikus papjainak történelmi portréi.) Elara Kiadó, Munkács, 1996.
- PAVLENKO G. V.: *Nasa enciklopedyija.* Uzshorod, 1997.
- PENYAK, SZ. I., PENYAK, P.SZ.: *Isztorija Zakarpattya z najdavnyisih csasziv do prihodu uhorciv v Karpatszku ulohovinu. Navcsalijnj poszibnik z krajeznasztva.* (Kárpátalja története a legrégibb időktől a magyarok bejöveteleig a Kárpát-medencébe. Honismereti segédkönyv) Uzshorod, 1998.
- POP, IVAN: *Enciklopedyija Podkarpatszkoj Ruszi.* (Podkarpatszka Rusz Enciklopédiája) Uzshorod, izdatyelsztvo V. Pagyaka, 2001.
- Reabilitovanyi isztorijeju. Zakarpatszka oblaszty.* Kniha persa. Red kol. pid ker.: RIZAK I.M. VAT «Vidavnictvo Zakarpattya», Uzshorod, 2003.
- REHO HANNA: *Doskiljne vihovannya u Zakarpattyi: vitoki j isztorija rozvitku (1836–1918).* (Óvodai oktatás Kárpátalján: eredete és fejlődéstörténete (1836–1918)). Uzshorod, „Patent”, 2010.
- TOKAR, MARIAN: *Politicsnyi partyiji Zakarpattya v umovah bahatopartyijnosztyi (1919–1939).* (Kárpátalja politikai pártjai a többpártrendszer időszakában 1919–1939). Uzshorod, 2006.

Ukrán és orosz nyelvű szakmunkák

- ARISZTOV, O. O.: *Karpato-ruszkiye piszatyeli. Alekszandr Vasziljevics Duhnovics* (Kárpát-orosz írók. Alekszandr Vasziljevics Duhnovics). Az Ungvári Duhnovics Kulturális-felvilágosító Társaság kiadványa, Uzsgorod, 1929.
- ARSZKIJ, I.: *Vossztanyije „kurucev” v Vengriji v 1514 godu.* (A kurucok felkelése Magyarországon 1514-ben) – „Borjba klasszov”. Moszkva, 1936, №7.
- AVERBUH, R.A.: *Revoljucija i nacionaljno-oszvo bogityelnaja borba v Vengriji v 1848–1849 gg.* (Forradalom és nemzeti-felszabadító küzdelem Magyarországon 1848–49-ben). Moszkva, 1965.
- BAHANOV, K.: *Onovlennya zmisztu szucsasznioji skilynioji isztoricsnoji oszviti.* (A jelenlegi iskolai történelemtananyag tartalmának megújulása). Donyeck, 2005.
- BALAHURI E. A., PENYAK SZ. I.: *Zakarpattya – zemlja szlovjanszka.* (Kárpátalja – szláv föld). Uzshorod, 1976.
- BERGYAJEV, N.: *Isztoki i szmiszl ruszkogo kommunyizma.* (Az orosz kommunizmus eredete és lényege). Párizs, 1955.
- BOJKO, O.D.: *Isztorija Ukrajini.* Kijev, 2002.
- CERTELJEV, MIKOLA: *Opit szobranyija sztarinnih maloroszijzskih piszeny.* (Kisorosz népdalok gyűjtésének gyakorlata). Szankt-Petyerburg, 1819.
- CSERNISOVA O.V.: *Svedszkij harakter v russzkom voszprijatyiji.* (A svéd jellem az oroszok felfogásában) Moszkva, 2000.
- CSERVAK, BOHDAN: *Ukrajinszkij nacionalizm. Doszlidzsennya, interpretaciji, portreti.* (Az ukrán nacionalizmus. Kutatások, értelmezések, portrék) Drohobics, 1996.
- DERZSALJUK, A. SZ.: *Vozrosztanyije rukovogycsej rolji VSZRP v sztroityeljsztve razvitogo szocializma.* (Az MSZMP vezető szerepének növekedése a fejlett szocializmus építésében) Kijev, 1982.

- DOROSSENKO, D.: Uhorszka Ukrajina. Praga: Vseszsvit, 1919. (reprint kiadása: Uzshorod, 1992.)
- DOROSSENKO, DMITRO: *Ohljad ukrajinszkoji isztoriografiji*. Praga, 1923. (reprint: Kijev, 1996.)
- Dovidnik skoljara. Isztorija Ukrajini*. Red. kol.: SZ. KRUPCSAN, T. KRUPCSAN, O. SZKOPNENKO. Kijev, 2003.
- Etnicsnij dovidnik. Etnicsni mensini v Ukrajinyi*. (Etnikai kézikönyv. Nemzeti kisebbségek Ukrajnában) Red. kol. pid ker.: VLAGYIMIR JEVTUH. Kijev, 1996.
- GACSEV, G. D.: *Nacionaljnije obrazi mira. Amerika v szravnyenyiji sz Rosszijej i szlavjansztvom*. (A világ nemzetképei. Amerika összehasonlítása Oroszországgal és a szlávsággal) Moszkva, 1997.
- GRABOVICS, G.: *Do isztoriji ukrajinszkoji literaturi. Doszlidzsennja, esze, polemika*. (Adalékok az ukrán irodalom történetéhez. Kutatások, esszék, viták). Kijev, 1997.
- HOLOVACS, A. J.: *Zmina politicsnoji szisztemi Uhorscsini v 1990-1994 rokah*. (Magyarország politikai rendszerének változásai 1990–1994 között). Kandidátusi értekezés, Ungvár, 2004.
- HOREV, V.A.: *Poljaki i russzkije glazami russzkih literatorov. Imagologicseszkiye ocserki*. (Lengyelek és oroszok az orosz irodalmárok szemével. Imagológiai vázlatok) Moszkva, 2005.
- HOREV, V.A.: *Poljaki i russzkije v glazah drug druga*. (Lengyelek és oroszok egymás szemében) Moszkva, 2000.
- HRINCSENKO, B. – DRAGOMANOV, M.: *Gyialogi pro ukrajinszku nacionalynu szpravu*. (Párbeszéd az ukrán nemzet ügyéről). Kijev, 1994. (reprint)
- HRUSEVSZKIJ, MIHAJLO: *Hto taki ukrajinci i csoho voni hocsuty*. (Kik az ukránok és mit akarnak). Tov-vo „Znannya Ukrajini”, Kijev, 1991.
- HUDANICS, V.I.: *Ragyanszko-uhorszke szpivrobitnictvo v 1945–1948 rokah*. (Szovjet-magyar együttműködés 1945–1948-ban) Lviv, 1974.
- IKONNYIKOV, V. SZ.: *Opit ruszkoj isztoriografiji*. (Az ukrán historiográfia tapasztalatai). Tom 2., knyiga II. Kijev, Tyipografija Imperatorszkogo Unyiversziteta im. Szv. Vlagyimira, 1908.
- ILKU, F. P.: *Pobeda szocializma v vengerszkoj gyerevnye*. (A szocializmus győzelme a magyar faluban). Kijev, 1979.
- Isztorija rusziv*. Ukrajinszkij pereklad IVANA DRACSA. Vsztup: VALERIJ SEVCSUK. Kijev, „Ragyanszkij pizmennik”, 1991.
- Isztorija ruszov ilji Maloj Rossziji* (A ruszok avagy Kisoroszország története). Szocsinyenyije GEORGIIJA KONYISZKAGO, Arhiepiszkopa Beloruszkago. Moszkva, v Unyiverszityetszkoj Tyipografiji, 1846.
- Isztorija Vengriji*. (Magyarország története) I-III. Red kol.: ISZLAMOV T.M., PUSKAS A.I., SUSARIN V.P. Izdatyelsztvo „Nauka”, Moszkva, 1971–72.
- „Ja bereg pokidal tumannij Albiona...” *Russzkije piszatyeli ob Angliji. 1646–1945*. („Én elhagytam a ködös Albion partjait...” Orosz írók Angliáról) Moszkva, 2001.
- JEROFEJEV, N. A. *Tumannij Albion. Anglija i anglicsanye glazami russzkih. 1825–1853 gg*. (A ködös Albion. Anglia és az angolok a magyarok szemével) Moszkva, 1982.
- KASZJANOV, G.: *Teoriji naciji i nacionalizmu* (Nemzet- és nacionalizmuselméletek). Kijev, MAUP, 1999.
- KLINCSENKO, T. V.: *Vengerszkoje szelo: ekonomika, bit, kuljtura. 60–80-ije godi*. (A magyar falu: gazdaság, életmód, kultúra a 60–80-as években) Kijev, Naukova dumka, 1989.
- KONSZTANTYINOV, SZ. V., USAKOV, A. I.: *Isztorija poszhye isztoriji. Obrazi Rossziji na posztszovjetszkom prosztransztve* (Történelem a történelem után. Oroszország képe a posztszovjet térségben). – Moszkva, 2001.
- KOROLY, IVAN: *Uhorszka revolucija 1956 roku, pocsatok krahú proragyanszkih totalitarnih rezsimiv* (Az 1956-os magyar forradalom, a szovjet típusú totalitárius rendszerek bukásának kezdete). Uzshorod, Vidavnictvo V. Padyaka, 2003.
- KOROTKEVICS, G. J.: *Vengrija 1918–1919* (Magyarország 1918–1919). Moszkva, 1959.
- KOSIAN, V. (ed). *Taras Sheychenko: Zhyttia i tvorchist'u dokumentakh, fotohraftiaakh, iliustratsiiah* (Tarasz Sevcsenko: Élete és munkássága dokumentumok, fényképek és rajzok alapján). Kijev, 1991.
- KULYCSICKIJ, SZ.: *Ukrajina i Roszija: perevagi i nebezpeki „oszoblivih vidnoszin”*. *Rozdumi isztorika* (Ukrajna és Oroszország: a különleges viszony előnyei és veszélyei. Egy történész elmékedései). Kijev, 2004.
- LADICSENKO, T. V.: *Isztorija Ukrajini XX. szt.* (Ukrajna XX. századi története). Kijev, 2002.

- LEBOVICS, VIKTÓRIA: *Obraz „moszkalja” v ukrajinszkoj ljiterature pervoj polovini XIX. veka (v tvorcsesztve I. Kotljarevszkoj, G. Kvitki-Osznovjanenko i P. Hulaka-Artemovszkoj) / „A „moskal” alakjának ábrázolása a XIX. század első felének ukrán irodalmában (I. Kotljarevszkij, P. Gulak-Artemovszkij és G. Kvitka-Osznovjanenko művei alapján)” / PhD-értekezése, Budapest, 2001.*
- LITVIN, VOLODIMIR: *Ukrajina: Jevropa csi Jevrazija?: naucsnoje izdanyije* (Ukrajna: Európa vagy Ázsia? Tudományos kiadvány). Kijiv: Li-Terra, 2004.
- LUKACS, B. I.: *Szojuz rabocsego klassza i kresztyjansztva v szocialiszticeszkoj Vengriji*. (A munkásosztály és parasztság szövetsége a szocialista Magyarországon). Kijev, 1974.
- Ljitolisz ruszkij / Ooroszról fordította: MAHNOVEC L.J. Szerk.: MISANICS O.V. – Kijev, Dnyipro Kiadó, 1989.*
- MAGOCSI P. R.: *Ruszeni na Szlovenszku. Isztoricsnij peregljad*. (Ruszinok Szlovákiában. Történeti áttekintés). Prjasov, 1994.
- MANDRIK, I. O.: *Problemi vidnovlennja derzsavnosztyi Uhorscsini na persomu etapi dualizmu*. (Az államiság visszaállításának problematikája és Magyarország politikai fejlődése a dualizmus első szakaszában) Uzshorod, 1997.
- MARCSENKO, G. V., HRANCSAK, I. M.: *Uhorszka Ragyanszka Reszpublika 1919 roku ta jiji mizsnarodne znacsennja*. (A Magyar Tanácsköztársaság 1919-ben és nemzetközi jelentősége) Uzshorod, 1959.
- MICJUK, O.: *Nariszi z szocijalno-hoszpodarszkoj isztoriji Pidkarpatszkoj Ruszi* (Vázlatok Pidkarpatszka Rusz társadalom- és gazdaságtörténetéből). 1936.
- Nacionalnyije isztoriji: v szovetszkom i posztszovjetszkij goszudarsztvah* (Nemzeti történelmek: a szovjet és posztszovjet államokban). / Pod red. K. AHERMAHERA, G. BORGYUGOVA. – Moszkva, 1999.
- NALIVAJKO, D. SZ. *Ocsima Zahodu: Recepcija Ukrajini v Zahidnyij Jevropi XI–XVIII szt.* (A Nyugat szemével. Ukrajna recepciója Nyugat-Európában a XI–XVIII. században). Kijiv, 1998.
- Novij dovidnik. Isztorija Ukrajini*. (Új kézikönyv Ukrajna történetéből). Szerk.: KRUPCSAN, SZ., KRUPCSAN, T., SZKOPNENKO, O., IVANYUK, O. Kijev, 2006.
- OFICINSZKIJ, R.: *Politicsnij rozvitok Zakarpattja u szklagij Uhorscsini (1939–1944)* (Kárpáton túl politikai fejlődése Magyarország fennhatósága alatt (1939–1944)). Kijev, 1997.
- OHIJENKO, I.: *Nariszi isztoriji Ukrajinszkoj Pravoszlavnoj Cerkvi*. (Vázlatok az Ukrán Pravoszlav Egyház történetéből) Lviv, 1925.
- OGLOBLIN, OLEKSZANDER: *Hetman Ivan Mazeppa ta jogo doba*. *Druge dopovnyene vidanyija* (Ivan Mazeppa hetman és kora. Második, bővített kiadás). New York–Kijev–Lvov–Párizs–Torontó, 2001.
- POCSEPCOV, G. G. *Imidzsologija*. (Imagológia) Moszkva–Kijev, 2000.
- POP, D. I., POP, D. D.: *Podkarpatszki Ruszeni, jih isztoricsnyi bilini i legendi*. (Kárpátaljai ruszinok, történelmi mondái és legendái). Uzshorod, Udavatyelsztvo „V. Pagyaka”, 2001.
- PUSKAS, A. I.: *Revolucionnoje dvizsenyije i sztoityelystvo szocializma v Vengriji*. (Forradalmi mozgalom és a szocializmus építése Magyarországon) Moszkva, 1963.
- Regionalna Ukrajina*. (Regionális Ukrajna) Kijev, Geoprint, 2003.
- Rosszija-Polysa. Obrazi i sztereotipi v literature i kulture*. (Oroszország–Lengyelország. Képek és sztereotípiák az irodalomban és kultúrában). Moszkva, 2002.
- Ruszkije o Szerbiji i szerbah*. (Oroszok Szerbiáról és a szerbekről). Szankt-Petyerburg, 2006.
- SCSEPETOV, K. P. *Njemci – glazami russzkih*. (Németek orosz szemmel) Moszkva, 1995.
- SESZTAKOV, V. P.: *Amerika izvnye i iznutri*. (Amerika belülről és kívülről) Moszkva, 1996.
- SEVCSUK, V. P. TARANENKO, M. G.: *Isztorija ukrajinszkoj derzsavnosztyi*. Kursz lekcij. (Az ukrán államiság története. Előadássorozat). Kijev, 1999.
- Skiljna isztorija ocsima isztorikiv-naukovciv. Materiali Robocsoji naradi z monitoringu skilnjih pidrucznikiv z isztoriji Ukrajini* (Az iskolai történelemtananyag történelem-tudósok szemével) Uporjadkuvannya ta redakcija: NATALI JAKOVENKO. Kijev, Vid-vo im. Oleni Teligi, 2008.
- SUSARIN, V.P.: *Kresztyjanszkoje vossztanyije v Transzilvanyiji (1437-1438 gg.)* (Parasztfelkelés Erdélyben 1437–1438-ban) Moszkva, 1963.
- SZICSINSZKIJ, V. *Csuszinci pro Ukrajinu. Vibir z opisziv podorozsej ta insih pizany csuszinciv pro Ukrajinu za deszjatj sztolity*. (Idegenek Ukrajnáról. Válogatás az idegenek úti és egyéb leírásaiból Ukrajnáról az elmúlt tíz évszázadban) Kijiv, 1992. Reprint kiadás. Korábbi kiadások: Lviv, 1938., Praga, 1942.

- SZUBTELJNIJ, ORESZT: *Ukrajina: Isztorija*. (Ukrajna: történelem). Kijev, „Libigy”, 1993.
- TOLOCSKO, P. P.: *Kocseviye narodi sztyepej i Kijevszkaja Rusz* (A sztyeppe nomád népei és a Kijevi Rusz). Kijev, Abrisz Kiadó, 1999.
- TROJAN, M.: *Uhorszka Komuna 1919 r.* (A Magyar Kommuna 1919-ben) Lviv, 1970.
- TROSCINSZKIJ, V. P., SEVCSENKO, A. A.: *Ukrajinci v szvityi* (Ukránok a nagyvilágban). 15. kötet. Kijev, 1999.
- TYIHOMIROV, A.: *Isszkusztvo Vengriji IX-XX. vv.* (Magyarország művészete a IX-XX. században). Moszkva, 1961.
- Ukrajinszka isztoriesna didaktika: mizsnarodnij gyialog (fahivci riznih krajn pro szucsasznyi ukrajinszki pidrucsniki z isztoriji)* (Ukrán történelmi didaktika: nemzetközi dialógus (külföldi szakértők véleménye a jelenkori ukrán történelem tankönyvekről). Zb. nauk. sztatej / Za red. M. TELUSZ, J. SAPOVALA. - Kijev, 2000.
- Ukrajinszka RSZR v ragyanszko-uhorszkomu szpivrobotnictvi.* (Az USZK szerepe a szovjet-magyar együttműködésben) Kijev, 1972.
- Zakarpattya pid Uhorscsinoju 1938-1944 rr.* (Kárpátalja Magyarország fennhatósága alatt 1938–1944-ben) V. MARKUSZ, V. HUDANICS (uporjadniki/szerk.) New York–Chicago–Uzshorod, 1999.

Ukrán nyelvű publikációk

- ANNYINSZKIJ, SZ. A.: *Izvesztija vengerszkih misszionerov XIII i XIV vv. o tatarah i Vosztocsnoj Jevrope.* (Magyar misszionáriusok XIII–XIV. századi tudósításai a tatárokról és Kelet-Európáról) – In: „Isztoriescszkij arhiv”, t. 3, Moszkva-Lenigrad, 1940.
- BABINEC, I.: *Sztanovlennya ukrajinszko-uhorszkih mizsderzsavnih vidnoszin (1991-1993rr.)* – In: Mízsnarodnyi zvjazki Ukrajini: naukoví posuki i znahidki. Vıpuszk 12. Vidp. red.: SZTEPAN VIDNYANSZKIJ. Kijev, In-t isztoriji Ukrajini NAN Ukrajini, 2003.
- BAHANOV, K.: *Perse pokolinnya ukrajinszkih pidrucsnikov z isztoriji: problemi ta jih rozvjazannya.* – In: Isztorija v skolah Ukrajini, 2006. – №3.
- BAHANOV, K.: *Ukrajinszkij pidrucsnik z isztoriji druhoji polovini 90-h rokov XX. sztolittya: metodolohicsnyi tranzsformaciji.* – In: Isztorija v skolah Ukrajini, 2006. – №4.
- BARAN, ZOJA ANATOLIVNA: *Malovidomij epizod z isztoriji ukrajinszko-uhorszkih vidnoszin (miszija Teofilija Okunevszkykoho do Uhorscsini na pocsatku 1919 roku)* – In: Zapiszki Naukovoho Tovariszstva im. Sevcsenka. Lviv, 1997.
- BONDARENKO, K.: *Bliszki z lidnyi ukrajinszkocho nacionalizmu.* – In: Dzerkalo tizsnya, 2002. №7.
- BRAJCSEVSZKIJ, M. J.: *Aszkoljd i Almos.* – In: Archeologija, 1994, №1.
- BRAJKO-KUTINSZKIJ, OLEKSZIJ: *Pohodzennya nazvi „Ukrajina”.* (Az „Ukrajna” elnevezés eredete) – In: Uő: *Fenomenon Ukrajini.* Kijev, 1996.
- DERZSALJUK, M. SZ.: *Ragyanszko-uhorszki diplomatsznyi vidnoszini u mizsvojennij period.* (Szovjet–magyar diplomáciai kapcsolatok a két világháború közötti időszakban) – In: Mízsnarodnyi zvjazki Ukrajini: naukoví posuki i znahidki (Ukrajna nemzetközi kapcsolatai: tudományos kutatások és eredmények). Kijev, 1993.
- DERZSALJUK, M. SZ.: *Uhorszka politika scsodo Ukrajini na szucsasznomu etapi.* – In: Ukrajinszka derzsavnyiszty u XX. sztolittyi (Isztoriko-politolohicsnij analiz). Kijev, Politicsna dumka, 1996.
- DERZSALJUK, M. SZ.: *Vzajemini UPA z uhorszkimi vijszkami u 1944 r.* (Az UFH és a magyar hadsereg viszonya 1944-ben) – In: Pamjaty sztolity, 1997/1.
- DULICSENKO, A. D.: *Karpatszkiye ruszini szegodnya: Nyekotorije etnolingviszticicseskije aszpekti.* – In: Szlavjanovegyenyije, №1. 2005
- FRANKO, I. J.: *Odvertij liszt do halickoji ukrajinszkoji molodezsi.* – In: FRANKO I. J.: Zibrannya tvoriv u 50 tomah. Kijev, 1986. Tom 45.
- GONCSARENKO, N., KUSNARJOVA, M.: *Skola insuvannya* – In: Kritika. – 2001, №4.
- GUZENKOVA, T. SZ.: *„Zsertva isztoriji” boretsza sz szevernim szoszedom* – In: Nyezaviszimaja gazeta (Moszkva). – 1998. - 25 marta.
- ISZYO, V. SZ.: *Ukrajinszko-uhorszki politicsznyi vzajemovidnoszini v XIII. sz.* – In: Naukovij Visznik Ukrajinszkocho Isztoriesnoho Klubu. Moszkva, 2002. T. VII.
- JAKOVENKO, N.: *Akademicsnij pidrucsnik: kanon i novacija* – In: Kritika. – 2007, №7-8 ta in.
- JAKOVENKO, N.: *Poljska ta poljaki v skilnjih pidrucsnikah isztoriji.* – In: Uő: Paralelnij szvit. Doszljdzsennya z ujavleny ta idej v Ukrajinyi XVI–XVII szt. - K., 2002.

- KASZJANOV, GEORGIJ: *Ukrajina – 1990: „boji za isztoriju”*. //Novoje ljiteraturnoje obozrenyje, 2007. №1.
- KOROLY, IVAN: *Revolucija v Uhorscsinyi 1956 r. v kontekstji vzajemovidnoszin mizs SzRSzR i Jugoszlavijeju i dolja Imre Nagy* –In: Karpatica, Vip. 10. – Uzshorod, 2001.
- KOROLY, IVAN: *Uhorszka revolucija 1956 r.: evolucija ocinok* – In: Naukovij visznik Uzshorodszkoho derzsavnoho unyiversztetu. szer. Isztorija. – 1999. №4.
- KULCSICKIJ, SZTANYISZLAV: *Derzsavnij sztandart oszviti j vimogi do novoho pokolinnya pidrucsnikov z isztoriji.* – In: *Ukrajinszka isztoricsna didaktika: mizsnarodnij gyialog (fahivci riznih krajn pro szucsasznyi ukrajinszki pidrucsniki z isztoriji)*. Zb. nauk. sztatej / Za red. M. TELUSZ, JU. SAPOVALA. - Kijev, 2000.
- KULCSICKIJ, SZ.: *Isztorija Batykvicsini v skiljnih pidrucsnikah* – In: Dzerkalo tizsnya, – 2002.– 3–9. szepnya
- LEBOVICS, M. F.: *Szocialiszticeszkaja revolucija v Vengriji v 1919 g. i provozglasenyije Szovjetszkoj reszpubliki.* (Az 1919. évi szocialista forradalom és a Tanácsköztársaság kikiáltása Magyarországon) – Naukovi Zapiszki Lyvivszkoho unyiversztetu, T. 36., 1955
- LITVIN, VOLODIMIR: *Ukrajinszko-uhorszki vidnoszini: isztoricsnyi tradiciji ta novi obriji szpivrobotnictva.* –In: Holosz Ukrajini, 2004.
- LIZANEC, P. M.: *Ungarisztika na Ukrajinyi.* (Magyarságkutatás Ukrajnában). – In: Acta Hungarica, III., 1992, Uzshorod–Ungvár, 1994.
- TELUSZ, MAGDALENA: *Proekt Insztitutu Georga Ekkerta: nauka ta gyialog.* – In: *Ukrajinszka isztoricsna didaktika...*, 2000.
- MANDRIK, I. O.: *Rolj i miszce Ferenca Deaka u vidnovlennij konsztitucijnih prav ta nezalezsznosztiji Uhorscsini.* (Deák Ferenc helye és szerepe az alkotmányos jogok és Magyarország függetlenségének visszaállításában) – In: Acta Hungarica, IV–V., 1993–1994. Ungvár, 1997.
- MANDRIK, I. O.: *Uhorszki zakon 1868 roku „Pro nacionalnye rivnopravja” joho isztoricsna ocinka.* (Az 1868. évi nemzetiiségi törvény és annak történelmi értékelése). – In: Naukovij visznik Uzshorodszkoho derzsavnoho unyiversztetu. szer. Isztorija. – 1995.
- MASOVEC, SZERHIJ: *Ukrajinszki nacionalizm.* – In: *Mology, oszvita, nauka, kuljtura i nacionaljna szamoszvidomiszty.* Zbirnik materialiv VIII. Vszeukrajinszkoji naukovo-prakticsnoji konferenciji. Kijev, 2005
- MISANICS, OLEKSZAV.: *Dolja regionalnijh kuljtur: Vid pidkarpatszkih ruszinyiv do zakarpatszkih ukrajinciv.* (Regionális kultúrák sorsa. A kárpátaljai ruszinoktól a kárpátontúli ukránokig) – In: *The Persistence of Regional Cultures. Rusyns and Ukrainians in Their Carpathian Homeland and Abroad.* Editor: PAUL ROBERT MAGOCSI. East European Monographs. Distributed by Columbia University Press, New York, 1993.
- MISANICS, OLEKSZA V.: *Dolja regionalnijh kuljtur. Vid pidkarpatszkih ruszinnyiv do zakarpatszkih ukrajinciv.* – In: *The Persistence of Regional Cultures. Rusyns and Ukrainians in their Carpathian Homeland and Abroad.* Paul Robert Magocsi, editor. East European Monographs. Distributed by Columbia University Press, New York, 1993. (angol-ukrán kétnyelvű kötet)
- MOISZEJENKOVA, L., MARCINOVSZKIJ, P.: *Rosszija v ukrajinszkih ucsebnikah isztoriji: Novoje vigyenyije ilji pravljenyije na igyeologiceszkom rinke?* –In: Mir isztoriji: Rossziszki elektronnij zsurnal. – 2004. -№1.
- MUDRIJ, M.: *Obraz poljaka (Polysi) ta nyimcja (Nyimeccsini) v szucsasznih ukrajinszkih pidrucsnikah isztoriji.* –In: Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku. Pod red. W. BONUSIAKA, Rzeszów, 2000.
- NALIVAJKO, D. SZ. *Literaturoznavcsa imagologija: Predmet i sztrategiji.* – In: *Literaturna komparativisztika.* 1. kiadás. Kijev, 2005.
- VIHRISZTJUK, NATALIJA: *Sztanovlennja ta rozvitok ukrajinszkoji nacionaljnoji ideji.* – In: *Mology, oszvita, nauka, kuljtura i nacionaljna szamoszvidomiszty.* Zbirnik materialiv VIII. Vszeukrajinszkoji naukovo-prakticsnoji konferenciji. (Az ukrán nemzeti eszme keletkezése és fejlődése. – In: Ifjúság, oktatás, tudomány, kultúra és nemzeti öntudat. A VIII. összukrajnai tudományos konferencia anyagai) Kijev, 2005. Tom 5.
- NOVIK, MIKOLA: *Ruszini – csacverti uszchodnyeszlavjanszki narod?*(Ruszinok – a negyedik keleti szláv nép?) –In: Rodnaje szlova, 4/160/2001.
- OSZADCSUK, BOHDAN: *Na perehresztjah csasziv.* – In: *Ukrajinszka isztoricsna didaktika: mizsnarodnij gyialog (fahivci riznih krajn pro szucsasznyi ukrajinszki pidrucsniki z isztoriji)*. Zb. nauk. sztatej /Za red. M. TELUSZ, JU. SAPOVALA. - Kijiv, 2000.

- PODALJAK, N.: *Jak podolati sljah vid onovlennya zmisztu do novoji organizaciji skiljnoji isztoricsnoji osviti?* – In: *Isztorija v skolah Ukraini*, 2006. – №2.
- PRONYKO, V. A.: *Uhorscsina. Tragegyija 1956 r.* – In: *Ukrajinszkij Isztoricsnij zszurnal*, 1997. №5.
- RUSZNYIVSZKIJ, V.M.: *Ukrajinszka mova* (Az ukrán nyelv) – In: *Enciklopegyija „Ukrajinszka mova”* – Kijev, 2000.
- STERNBERG, J. I.: *Z isztoriji szpilynoji borotybi uhorszkih i ukrajinszkijh szeljan pid csasz vizvoljnoji vijni 1703–1711 rr.* (A magyar és ukrán parasztok közös harcának története az 1703–1711. évi szabadságharc során) // *Naukovi zapiszki UzSDU*, Uzshorod, 1959.
- SUSARIN, V.P.: *Russzko-vengerszkije otnosenyija v IX. v.* (Orosz-magyar kapcsolatok a IX. sz.-ban) – In: *Mezsdunarodnije szvjazi Rossziji do XVII. v.* Moszkva, 1961.
- SZEREDA, V.: *Vpliv poljszkijh ta ukrajinszkijh skilnijh pidrucznikov z isztoriji na formuvannja poljszko-ukrajinszkijh etnyicsnijh sztereotipiv.* – In: *Visznik Lvivszkoho unyiversztetu. Szerija isztoricsna*, Lviv, 2000. vip. 35-36, sz.
- SZILVAJ, K.: *Gyejatyeljnoszty vengerszkijh vracsej a Rossziji vo vtoroj polovinye 18 v.* (Magyar orvosok tevékenysége Oroszországban a 18. sz. 2. felében) – „Szovjetszkoje zdravoochranyenyije”, Moszkva, 1961. №2.
- SZKLYARENKO, V.: *Zvidki pohodity nazva Ukrajina?* (Honnan ered az Ukrajna elnevezés?) – In: „Ukrajina”. – 1991. – № 1.
- SZOLDATENKO, V., SZIVOLJUB, J.: *Vitoki i peredviszniki ukrajinszkoji ideji.* (Az ukrán eszme forrásai és mozgatói) – In: *Vicse*. 1993/№ 11.
- TARASZOV, B.: *Ucsebnjiki isztoriji: polje vrazsdi ilji szotrudnyiceszstva?* – In: *Isztorija* (Moszkva). – 2004. – №3
- TYIHOMIROV, A.: *Geroj csuszsoji isztoriji* (Egy idegen történelem hőse) – In: *Kalendar „Zemlyi i volyi”*, Uzshorod, 1936.
- TYIHOMIROV, A.: *Nacionalizm: osznova protyivosztojanijja ilji zalog jegyinyenyija?* – In: *Isztorija* (Moszkva). – 2004. – №3.
- UDOD, O.: *Szucsasznyj ukrajinszkij pidrucznik z isztoriji v ocinci polyszjkijh ta nyimeckijh isztorikov.* – In: *Problemi isztoriji Ukraini*. – Vip. 9. – Kijev, 2003.
- UDOD, O.: *Imperszkij sztereotipi i mifi: roszijszka isztoriografija pro zmiszt ukrajinszkoji isztoricsnoji osviti* (Birodalmi sztereotípiák és mítoszok: az orosz historiográfia képe az ukrán történelem tananyag tartalmáról) – In: *Isztorija Ukraini*, №15 8463), kviteny, 2006. 1-2.
- VARGA BEÁTA: *Istoriczni paraleli gajdukiv Ugorsini ta kozakiv Ukraini za period XVI-XVII. stolitj.* IV. *Mizsznarodnij Kongresz Ukrainisztiv*” Odessa, 1999.
- VEHES, M. M., VIDNYANSZKIJ, SZ. V.: *Antiukrajinszka i anticsezszka gyijaljnijiszty uhorszkih ahentyiv u Karpatszskijh Ukrainijni na prikinci 30-ih rokiv.* (A magyar ügynökök ukránellenes és csehellenes tevékenysége Kárpát-Ukrajnában a harmincas évek végén). – In: *Szucsasznyisztj*, 1998.
- VOLOSCSUK, M.M.: *Vzajemovidnoszini Ruszi ta Uhorscsini v period pidneszennja Halicko-Volinszkoho knyazivszta (1199 – 1205 pp.)* (Rusz és Magyarország kapcsolatai a Halics-Volhiniai Fejedelemség virágzása idején (1199–1205)) – In: *Isztoricsnij zszurnal*. – Kijiv, 2004. – №3.
- VOLOSCSUK, M. M.: *Oszoblivosztyi ruszjko-uhorszkih vidnoszin u period objednannja Halicko-Volinszkoho knyazivszta (1199–1205 pp.)* (Az orosz-magyar kapcsolatok jellegzetességei a Halics-Volhiniai Fejedelemség egyesítése idején) – In: *Nad Wisloj i Dnieprem. Polske i Ukraina v pezsztreni europejskiej – przeszcionj i teracniejszcionj. Seria: Systemy Mikdzynarodowe i Globalny Rozwyj / Pod red. Z. Karpusa i I.Sribniaka.* – Toruc – Kijyw: Uniwersytet Mikolaja Kopernika w Toruniu Kijowski Narodowy Uniwersytet Lingwistyczny, 2005. – №2–3.
- VOLOSCSUK, M. M.: *Ruszjko-uhorszki vidnoszini IX–XIII szt. na sztorinkah piszmovih dzszereľ Zahidnoji Jevropi ta Szhodu* (Orosz-magyar kapcsolatok a IX–XIII. században a nyugat-európai és keleti írásos források oldalain) – In: *Visznik Prikarpszskoho Unyiversztetu*. – Isztorija. – Vip.4-5. – Ivano-Frankivszk: Plaj, 2000.
- ZASKILYNYAK, L.: *Isztoricsna teorija v naukovej tvorcsoztyi Mihajla Hruszevszkoho* (Történelemelmélet Mihajlo Hruszevszkij tudományos tevékenységében). – In: *Ukrajinszkij isztorik*, New York–Toronto–Kijev, Lviv–Parizs, 1999, tom XXXVI, № 2–4.

- BAZILEVICH, K. V. et al.: *A History of the USSR*, 1-3, Moszkva, 1947-48.
Bilateral Consultations for the Improvement of History Textbooks. UNESCO, Paris, 1950..
DYSERINK H. *Komparatistik. Eine Einführung*. Bonn, 1982.
GELLNER, ERNEST: *Nations and Nationalism*. Oxford, 1983.
Handbook for the Improvement of Textbooks and Teaching Materials as Aids to International Understanding. – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, 1949. HROCH, MIROSLAV: *Social Conditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge, 1985. HRYTSAK, JAROSLAV: *Constructing a National City: The Case of Lviv*. – In: JOHN J. CZAPLICZKA – BLAIR A. RUBEL (ed.): *Composing Urban History and the Construction of Civic Identities*. Washington-Baltimore-London, 2003.
JANMAAT J. G. *Identity Construction and Education: The History of Ukraine in Soviet and Post-Soviet Schoolbooks* –In: *Nation-Building and National Security in Ukraine* / Eds. TARAS KUZIO and PAUL D'ANIERY. – Westport, Con: Praeger, 2002
KASIANOV G. *Rewriting or Rethinking? Contemporary Ukrainian Historiography and Nation-Building* –In: *Dilemmas of State-led National Building in Ukraine* / Eds. TARAS KUZIO and PAUL D'ANIERY. – Westport, Con: Praeger Publishers, 2002 stb
KOHNS, HANS: *Nationalism. Its Meaning and History*. Princeton, Toronto, 1955.
PINGEL, FALK: *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*. Hannover, Verlag Hahnsche Buchhandlung, 1999. (new edition - 2010).
POPSON N. *The Ukrainian History Textbooks: Introducing Children to the 'Ukrainian Nation'* –In: *Nationalities Papers*. – 2001.
KUZIO T. *History, Memory and Nation-Building in the Post-Soviet Colonial Space*. –In: *Nationalities Papers*. – 2002, vol.30, no.2.
ROBERT MAIER (Hrsg.): *Zwischen Zählebigkeit und Zerrinnen. Nationalgeschichte im Schulunterricht in Ostmitteleuropa*. 2004.
SEREDA, VICTORIA: *Regional Historical Identities in Ukraine: Case Study of Lviv and Donetsk*. –In: *Naukovi zapysky Nacionalynoho unyversytetu "Kijev-Mohyljanszka Akademiya"*. 2002. T. 20. „Szociologicsnyi nauki”.
SMITH, ANTHONY D.: *Nationalism and the Historians*. –In: BALAKRISHNAN, GOPAL (ed.): *Mapping the Nation*. London, New York, 1996.
SMITH, ANTHONY D.: *Theories of nationalism*. Holmes and Meier Publishers, New York, 1983. XII.
ZBIEGNIW BRZEZINSKI: *The Grand Failure*. New York, 1989.
TADEUSZ KORZON: *Historia nowozytna*, Tom I. do 1648 roku (Újkori történelem, I. kötet 1648-ig). Kraków, 1989, 1-2

Források

- A békére nevelés a történelemtanításban*. Dokumentum. (A Disarming History című Visby-ben 1999-ben rendezett konferencia határozatainak közlése SZŰCS PÉTER fordításában.) – In: *Educatio*, 2000/ III. sz. (Vendégszerkesztő: GÁL FERENC.)
A „Középiskolai oktatás koncepciója” (№12/5-2, elfogadva 2001.11. 22.) / <http://www.kharkivosvita.net.ua/document/373>
Informacijnij zbirnik Minyiszhersztva Oszviti i Nauki Ukrajini. Kijev, „Pedagogicsna presza”, 2004. №15-16.
Koncepcija bezperervnoji iszhoricsnoji oszhviti v Ukrajinyi: Proekt –In: Informacijnij zbirnik Minyiszhersztva oszhviti Ukrajini. – 1995. – №8. – Kijev: Oszvita, 1995.
Ukrajna Alkotmánya, 1996.
Ukrajna Oktatásügyi és Tudományos Minisztériumának Tájékoztatója. Kijev, „Pedagogicsna presza” Kiadó, 2004-2007.
Minyiszhersztvo oszhviti i nauki Ukrajini (Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma). „Perun” Kiadó, Kijev, 2005.

- A lengyel himnuszról / http://hu.wikipedia.org/wiki/Lengyelorsz%C3%A1g_himnusa
An overview of UNESCO's role in the revision and review of Textbooks and learning materials.
–WORKSHOP on “Textbooks, Curricula, Teacher Training, and the Promotion of Peace and Respect for Diversity.” March 24-25, 2003. Washington, D.C. Textbooks and Learning Materials Respecting Diversity: Components of Quality Education that can Foster Peace, Human Rights, Mutual Understanding and Dialogue. / http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1121703274255/1439264-1126807073059/unesco_WB_meeting_Mar03.pdf
Derzsavnyi szimvoli Ukrajini (Ukrajna állami szimbólumai). / <http://www.ukrainica.org.ua/ukr/symbols>
Dr. Font Márta szakmai önéletrajza. <http://www.russtudies.hu/index.php>
Dr. Gebei Sándor szakmai önéletrajza. / <http://tortenelem.ektf.hu/gebeisandor.htm>
Dr. Ravasz István: *Az ukrán–magyar katonai kapcsolatok a XX. század első felében* - <http://www.corvinuslibrary.com>
Encyclopedia of Ukraine. <http://www.encyclopediaofukraine.com>
FEGYA ZARATOV: *Hucul Köztársaság, avagy a kárpátaljai Koszovó?* 2008. / <http://www.mixonline.hu/Cikk.aspx?id=18789>
Hazafias szellemet kapnak az ukrán történelemtankönyvek. Múlt-kor/MTI <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=20321>
<http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>
<http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/humanfoldr/nemzetkep.htm>
http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_2003_01/cikk.php?id=501
<http://www.opkm.hu/konyvesneveles/2004/4/benyeimHELYISKOLATORT.html>
http://www.tanszertar.hu/eken/2006_01/hj_0601.htm
<http://www.ukraine-church.com/index.html>
http://www.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul2/select_5/?data1=1&box=5.5W&rz=1_1&rz_b=2_1&k_t=21&botton=cens_db
JAKOVENKO, NATALJA: „*Obraz szebe*” – „*obraz Insoho*” u skilynih pidrucnikah isztoriji. („En-kép és „Mások-képe” az iskolai történelemtankönyvekben) – In: Skilyna isztorija ocsima isztorikiv-naukovciv..., 2008. / <http://khpg.org.ua/index.php?id=1224511000>
KNAUSZ IMRE: *Történelemtanítás története.* http://human.kando.hu/pedlex/lexicon/T3.xml/tortenelemtanitas_tortenete.html
LEBOVICS VIKTÓRIA: *Az ukrán irodalom története.* ELTE-BTK Szláv és balti filológiai intézet, 2008. http://www.freeweb.hu/pszleg/ukran_irodalom_tortenete.htm#1
MIHALCSUK, VASZIL: *Problemi ukrajinszkoho nacionalizmu v Ukrajinyi.* / <http://www.mirror.kijev.ua>
Minoszviti hotuje novu koncepciju podacsi isztoriji Ukrajini. (Az oktatási minisztérium új koncepciót készít a történelemoktatáshoz) – TcN.ua, 16 kvitnya, 2010.r. / <http://tsn.ua/ukrayina/minoszviti-gotuye-novu-kontseptsiyu-podachi-istoriyi-ukrayina.html>
Naviscoperepiszuvatiukrajinszkipidrucnikizisztoriji? (Miért kell átírni a történelemtankönyveket?) 2010. 03. 30. / <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1997853.html>
PAUL ROBERT MÁGOCSI: *Ruszinszke pitannya* (A ruszinkérés). / <http://litopys.org.ua/rizne/magoci.htm>
PETRO TOLOCSKO, ukrán akadémikus egy tudományos konferencián Kijevben elhangzott előadásából. / <http://suchasnaosvita.blox.ua/2010/03/Pidruczniki-istoriyi-ne-povinni-robiti-lyudej.html>
PIVTORAK G. P.: „*Ukrajina*” – *ce ne „okrajina”*. (Ukrajna – nem végvidék) / <http://litopys.org.ua/pivtorak/pivt12.htm>
PIVTORAK G. P.: *Pohodzsennya ukrajinciv, rosizijan, bilorusziv ta jihnnyih mov.* (Az ukránok, oroszok, fehéroroszok és nyelvük eredete) / <http://litopys.org.ua/pivtorak/pivt12.htm>
Programme for the Improvement of Textbooks and Teaching Materials as Aids in Developing International Understanding.
I. JAMES QUILLEN: *Improvement of Textbooks through Unesco.* –In: The Phi Delta Kappan, Vol. 32, No. 3 (Nov., 1950), pp. 112-117. / <http://www.jstor.org/pss/20332016>
SZOHANY, PAVLO: *B. Hrincsenko – M. Dragomanov: gyialogi pro ukrajinszku nacionalnyu szpravu* (M. Dragomanov – párbeszéd az ukrán nemzeti ügyről). / <http://litopys.org.ua/drag/drag201.htm>

- SZTANYISZLAV KULCSICKIJ, JURIJ SAPOVAL: Pidrucnik – ce vtyilennya znany u zsittya (A tankönyv – a tudás életrekelte), №205, 8 lisztopada 2002 r. / <http://www.day.kiev.ua/74759/>
- Tabacsnyik povertaje „Veliku Vitcsiznyanu vijnu”* (Tabacsnyik visszahozza a Nagy Honvédő Háborút). Ukrajinszka pravda – Isztoricsna pravda online. 2011. 03.12./ <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/03/12/30975/>
- T. KISS TAMÁS: *Fordulatok és folyamatok a hazai kultúrpolitikában*. Közművelődési Nyári Egyetem, 2003. július 7–11.) http://www.csongradmmk.hu/pages/76/dload_rtf
- Ukrajna Magyarországi Nagykövetségének honlapja. Kétoldalú kapcsolatok. / <http://www.mfa.gov.ua/hungary/ua/26633.htm>
- UNESCO International Textbook Research Network, 1999. / <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001354/135412eb.pdf>
- U skoli povernulaszj 11-ricsna osvita (Az iskolákba visszatért a 11 éves oktatás)*. TSZN- online, 2011. július 6./ <http://tsn.ua/ukrayina/u-shkoli-povernulas-11-richna-osvita.html>
- V. MOLNÁR LÁSZLÓ: *Kulturális kontaktológia és történelemtanítás*. / <http://www.iskolakultura.hu/acta/acta2003-1.pdf.15>
- ZASKILYNYAK, LEONYID: *Isztorija Poljsi v ukrajinszkij isztoriografiji i szuszpilnyij szvidomosztji ukrajinciv pocsatku XXI. sztolittya*. (Lengyelország története az ukrán historiográfiában és az ukránok társadalmi tudatában a XXI. század elején) / <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjzd/materialy/zaskilniak.pdf>

Бочкор Медвець Андрія

Б 86 Доповнення щодо питання вивчення образу угорців та угорської історії крізь призму україномовних видань (1991-2011 рр.) – Ужгород : ПоліПрінт, 2012 – 200 с. (угорською мовою).

ISBN 978-966-2595-20-8

У виданні публікується доповнений варіант дисертації, присвяченої дослідженню та тематичному текстовому аналізу загальноосвітніх підручників з історії та закарпатських україномовних краєзнавчих видань (1991-2011 рр.).

У роботі простежується, яким постає образ угорців у сприйнятті українців, особливості українсько-угорських зв'язків, а також як трактуються доленосні зміни та важливі події угорської історії в названих джерелах. Видання розраховане на фахівців, науковців, студентів вищих навчальних закладів та широке коло читачів.

**УДК 94(439)
ББЛ 63.3(4УГО)**

Наукове видання

Бочкор Медвець Андрія

**Доповнення щодо питання вивчення образу угорців та угорської історії
через призму україномовних видань (1991-2011 рр.)**

Редакція: *автор*

КОРЕКТУРА: *Г. Варцаба І.*

ВЕРСТКА: *Козут А.*

ОБКЛАДИНКА: *К&P*

ВІДПОВІДАЛЬНИ ЗА ВИПУСК: *Орос І., Сікура Й.*

Здано до складання 15.02.2012. Підписано до друку 05.03.2012.

Папір офсетний. Формат 70х100/16.

Умовн. друк. арк. 16,125. Тираж 150. Зам. 10/12.

СП "ПоліПрінт", м. Ужгород, вул. Тургенєва, 2.